

**T. C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELER ÜZERİNE
DİLBİLİMSEL BİR İNCELEME**

Şule ŞENTÜRK

**Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ**

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

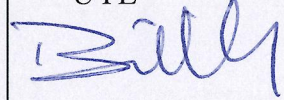
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21.05.2019 tarih ve 17/Ek-12 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Şule ŞENTÜRK'ün "**Derleme Sözlüğündeki Örtmeceler Üzerine Dilbilimsel Bir İnceleme**" konulu tezi incelenmiş ve aday 13:06.2019 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

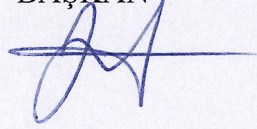
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

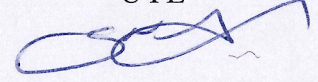
Doç.Dr. Selma GÜLSEVİN
BAŞKAN

Dr. Öğr. Üye. Betül B OĞUZ
ÜYE

Dr. Öğr. Üye. Sepil ERDÖZ
ÜYE

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Derleme Sözlüğündeki Örtmeceler Üzerine Dilbilimsel Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../20....

Şule Şentürk

İmza

ÖZET

DERLEME SÖZLÜĞÜNDEKİ ÖRTMECELER ÜZERİNE DİLBİLİMSEL BİR İNCELEME

Toplum tarafından oluşturulan “yasaklar” olarak tanımlanabilecek tabuların, dile getirilmesi de yasaklanmıştır. Tabu sebebiyle söylenmesi yasaklanan, söylendiğinde hem dinleyende hem de konuşanda olumsuz algılar uyandıran sözcüklerin *örtülerek* anlatılması ile oluşturulan gösterenler, örtmece olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü’nde yer alan örtmecelerin, 20. yüzyılda yapısal dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure’ün ikiliklerinin esas alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Örtmecelerin tabu sebebi dilde kullanım alanı bulmuş olması sebebiyle, yapılan çalışmada tabu ve tabuyla ilgili sınıflandırmalar hakkında bilgi verilmiş ve tabunun dile etkisi de ele alınmıştır. Çalışmanın sağlam bir zemine oturtulabilmesi açısından incelemeye geçmeden önce, tezin uygulama yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Tabu sebebiyle oluşan örtmece kavramı ve örtmecelerin kullanım amaçları bakımından farklılık gösteren türlerine yer verilmiştir. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen örtmece verilerinin oluşum nedenleri, türleri, örtmecelerin gösterge olarak varlığı, yapısal nedenliliği ve nedensizliği, örtmecelerin değişimi, eş zamanlı ve art zamanlı örtmece çeşitliliği, sentagmada üretilen örtmece paradigmaları, dilde (langue) ve sözde (parole) örtmecelerin kullanımı, konuşma dili ve yazı dilinde görülen örtmece gösterenlerinin farklılığı da tez kapsamında incelenen başlıklardandır. Tespit edilen örtmece verileri semantik olarak sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma sonucunda, örtmecelerin konulara ve coğrafi bölgelere dağılım oranları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tabu, Örtmece, Kötü Adlandırma, Ferdinand de Saussure, Gösteren-Gösterilen.

ABSTRACT

A LINGUISTIC STUDY OVER THE EUPHEMISMS INVOLVED IN THE COMPILATION DICTIONARY

Mentioning the taboos, which can be defined as “prohibitions” formed by the society, is prohibited. Signifiers formed by the narrations by way of euphemism of the words prohibited to be narrated due to taboos and causing negative perceptions both from the point of view of speakers and from the standpoint of listeners when narrated are referred to as euphemism. The present study aims at studying the euphemisms included in the Compilation Dictionary based on the dualities of Ferdinand de Saussure, founder of the structural linguistics in 20th century. The present study deals with taboos and classifications related to them and also with the effects of taboos on the language due to the fact that euphemisms find ground for their use on the basis of taboos. At the outset, information has been provided with regard to the application method of the thesis which will enable us to ground the study on a reliable basis prior to going on to study. The concept of euphemism due to taboos and the euphemism varieties indicating diversities in terms of their aims of usage are dealt with. The headings mentioned below have been treated of within the framework of the present thesis. The headings at issue are as follows; the reason why of the existence of the euphemism data obtained from the Compilation Dictionary and their varieties, the existence of the euphemisms as signifiers, the reason why of their structural existences and non-existences, the variations of the euphemisms, variations of the euphemisms, varieties of synchronic and non-synchronic euphemisms, paradigmas of euphemisms made up at syntagma, the usage of the (langue) and (parole) euphemisms, the differences encountered in oral speech and written documents. The euphemism data had in the consequence of the study have been classified in semantics and then all classification has been given depend its geographic zones with its statistic data.

The key words: Taboo, Euphemism, Undecided Naming, Ferdinand de Saussure, Signifier-signified.

ÖN SÖZ

Toplumun oluşturduğu tabular, temelde dinî yasaklarla ortaya çıkmış olup zamanla şekillenerek geleneklere, göreneklere, yaşam tarzına etki ettiği gibi sosyal bir varlık olan insan üzerinde de kendisini göstermiştir. Kendisiyle etkileşime geçen bireyi cezalandıran tabular, kişinin zihnine dahi ket vurarak tabu olan bir kavramın, olayın veya durumun düşünülmesini önlemiştir. Dolayısıyla etki alanı bu denli geniş olan tabunun dilde açık ifade biçimleri de engellenmiş ve bireyin kendini korumak amacıyla, dilde âdete *oto-sansür* uygulamasına sebep olmuştur.

Bu sebeple *örtmece* “dilde görülen, tabu kaynaklı sansürleme olayı” şeklinde tanımlanmaktadır. Söylenmesi yasaklanan, açıkça söylendiğinde hem dinleyicide hem de konuşurda, utanç, korku, üzüntü, iğrenme, kaygı, şüphe gibi duygular hissettiren, kişide olumsuz algılara sebep olan sözcüklerin yerine kullanılan gösterenlere “örtmece” adı verilir. Dilin kullanıcısı üzerinde oluşturduğu algı bakımından ikiye ayrılan örtmecelerde, olumsuz olan bir gösterenin değiştirilerek daha güzel ve nazik bir şekilde adlandırılması genellikle “güzel adlandırma” olarak adlandırılır. Söylendiğinde bireyde olumsuz algı uyandıran sözcüklerin, değiştirildiğinde daha da kötü etki yaratan sözcüklerin tercih edilmesi veya herhangi bir olumsuzluğu olmayan durumların değiştirildiğinde, olumsuz algı yaratmasına sebep olan sözcüklere ise “kötü adlandırma” denilmektedir. Güzel adlandırmada kullanım amacı bakımından “açık örtmece” ve “gizli örtmece” çeşitleri görüldüğü gibi kötü adlandırmanın da kullanım sebeplerinde farklılıklar görülmektedir.

Derleme Sözlüğü’ndeki örtmecelerin, yapısal dilbilimin kurucusu olan Ferdinand de Saussure’ün ikilikleri açısından incelenmesini konu alan bu tez, yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, *tabu* kavramı, *tabunun* sınıflandırılması ve dile etkisine yer verilmiş, daha sonra *örtmece* kavramı ve türleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, örtmecelerin incelenmesinde yöntem olarak kullanılan Saussure’ün ikilikleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Saussure’ün ikilikleri altında, toplumda sıklıkla örtmeceye başvuru konular incelenmiştir. Derleme Sözlüğü’nde madde başı örtmece olan gösterenlerin, örtmecelerle açıklandığı görülmüştür. Bu tür kullanımlara da dördüncü bölümde yer verilmiştir. Çalışmaya kaynaklık eden sözlükten tespit edilen örtmece gösterenleri, tematik olarak beşinci

bölümde sınıflandırılmıştır. Oluşturulan tasnif sonucunda altıncı bölümde, örtmecelerin semantik olarak dağılımı; yedinci bölümde de bölge ve şehirlere göre kullanım oranları ele alınmıştır.

Dile getirilemez olan tabuları ifade eden kişi, bir ceza olarak toplumdan dışlanmaktan korkmaktadır. Yukarıda da söylendiği gibi sosyal bir varlık olan insanın toplumdan kopamaması sebebiyle örtmecelere her zaman ve her alanda başvurması kaçınılmaz bir durumdur. İnsanlık tarihi boyunca sürekli karşılaşılacak olan bu dil olayını dilbilimsel açıdan ele alan bu çalışmanın, gelecek çalışmalara kaynak olmasını umuyoruz.

Bilinmezliklerle dolu olarak başladığım bu yolculukta hiçbir zaman elini üzerimden çekmeyen, maddi manevi desteğini esirgemeyen, dürüstlüğü en büyük başarı olduğunu öğreten, çalışmanın her aşamasında yardımcı olup yol gösteren çok kıymetli danışman hocam Doktor Öğretim Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ'a, beraber nice yolculuklara çıkmak ümidiyle sonsuz şükranlarımı sunuyorum ve teşekkür ediyorum.

Çalışmanın her aşamasında destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren, gerek teknik yardımlarda gerekse kaynaklara ulaşmamda her türlü desteği sağlayan değerli hocalarım Doktor Öğretim Üyesi Serpil ERSÖZ ve Doktor Öğretim Üyesi Papatya ALKAN GENCA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Tez konusunun belirlenmesinde, fişlerin kontrolünde ve tezin yöntemi konusunda yardımcı olan sevgili hocam Doçent Doktor Ferhat KARABULUT'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu zorlu süreçte yanımda olup her türlü yardım ve destek veren ev arkadaşlarım Mukadder KARA ve Ayşe MADAN'a, meslektaşım Lamine TAMSSAOUT, Nevin ÇANKAYA ve Seren UZ'a, her zaman yanımda olduğunu bildiğim değerli arkadaşlarım Sergül BİRCAN ve Mehmet YILMAZ'a teşekkür ederim.

Ayrıca benimle birlikte tüm sıkıntılara ortak olan annem Medine ŞENTÜRK ve en büyük destekçim babam Rafet ŞENTÜRK'e minnettarlığımı bildiririm.

Şule ŞENTÜRK
Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
SİMGELER VE FONETİK ALFABEYE DAYALI SESLER DİZİNİ	xxi
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xxii
GİRİŞ	1
A. KONUSU	1
B. AMAÇ.....	2
C. YÖNTEM.....	3
D. KAPSAM.....	7
E. LİTERATÜR TARAMASI.....	8
E.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	9
E.1.1. Kitaplar	9
E.1.2. Tezler	10
E.1.3. Makaleler	16
E.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar.....	41
BİRİNCİ BÖLÜM.....	44
TABU VE ÖRTMECE	44
1.1. TABU NEDİR?	44
1.1.1. Tabu Hakkındaki Sınıflandırmalar.....	46
1.1.2. Tabunun Dile Etkisi	48

1.2. ÖRTMECE NEDİR?	50
1.2.1. Örtmece Türleri	56
İKİNCİ BÖLÜM	62
FERDİNAND DE SAUSSURE VE YAPISAL DİLBİLİM.....	62
2.1. YAPISAL DİLBİLİM	62
2.2. FERDİNAND DE SAUSSURE VE İKİLİKLERİ	64
2.2.1. Gösteren-Gösterilen-Gösterge.....	66
2.2.2. Nedenlilik –Nedensizlik.....	68
2.2.3. Göstergenin Değişmezliği Ve Değişebilirliği	70
2.2.3.1. Göstergenin Değişmezliği	70
2.2.3.1.1. Göstergenin Nedensizliği.....	70
2.2.3.1.2. Herhangi Bir Dilin Gerektirdiği Göstergelerin Çokluğu	71
2.2.3.1.3. Dizgenin Çok Karmaşık Niteliği.....	71
2.2.3.1.4. Toplumsal Devinimsizliğin Her Türlü Dilsel Yenileştirmeye Karşı Direnmesi	71
2.2.3.2. Göstergenin Değişebilirliği	72
2.2.4. Dil-Söz (Langua Parole).....	73
2.2.5. Konuşma Dili–Yazı Dili.....	74
2.2.6. Art Zaman-Eş Zaman (Diacronic-Syncronic)	76
2.2.7. Yatay Diziliş–Dikey Diziliş / Sentagma–Paradigma	78
2.3. SAUSSURE’E GÖRE İLETİŞİMİN GERÇEKLEŞME AŞAMALARI ...	80
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	83
BİR GÖSTERGE OLARAK ÖRTMECELER.....	83
3.1. ÖRTMECELERİN NEDENSİZLİĞİ	90

3.2.	ÖRTMECELERİN DEĞİŞEBİLİRLİĞİ VE DEĞİŞEMEZLİĞİ.....	108
3.3.	ART ZAMANLI (DİACRONİC) VE EŞZAMANLI (SYNCRONIC) OLARAK ÖRTMECE ÇEŞİTLİLİĞİ	118
3.4.	YATAY VE DİKEY DİZİLİŞ (SENTAGMA-PARADİGMA) ÖRNEĞİ OLARAK ÖRTMECELER.....	132
3.5.	DİL VE SÖZ (LANGUE-PAROLE) AÇISINDAN ÖRTMECELER.....	143
3.6.	KONUŞMA DİLİ / YAZI DİLİ BAĞLAMINDA ÖRTMECELER	158
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		175
BİR ÖRTMECE ÇEŞİDİ OLARAK ÖRTMECELİ TANIMLAMALAR		175
BEŞİNCİ BÖLÜM		180
TEMATİK OLARAK DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELER.....		180
5.1.	İNSAN	181
5.1.1.	İnsana İlişkin Adlandırmalar	181
5.1.1.1.	Kadın	181
5.1.1.1.1.	Kötü Huylu, Kötü Yola Düşmüş, Hoppa Kadın	186
5.1.1.1.2.	Boşanmış, Kocasız, Dul Kadın	196
5.1.1.1.3.	Üvey Anne, Kaynana	197
5.1.1.1.4.	Evlenmemiş, Ergenliğe Girmiş Kız, Kız Çocuğu	199
5.1.1.1.5.	Kocaya Kaçmış Kız.....	199
5.1.1.1.6.	Hizmetçi	200
5.1.1.1.7.	Kadınla İlgili Karışık Örnekler	200
5.1.1.2.	Erkek	201
5.1.1.2.1.	Cinsel Gücü Olmayan Erkek.....	201
5.1.1.2.2.	Cinsel Gücü Çok, Cinsel İstekli Erkek, Uzun Zamandır Cinsel İlişkide Bulunmamış Kişi.....	202

5.1.1.2.3. Sünnetsiz Erkek/ Sünnetçi.....	202
5.1.1.2.4. Erkekle İlgili Karışık Örnekler.....	203
5.1.1.3. Kadın-Erkek	203
5.1.1.3.1. Çıplaklık.....	203
5.1.1.3.2. Üvey Evlat.....	204
5.1.2. Organ Adları.....	205
5.1.2.1. Cinsiyetsiz Organ Adlandırmaları	205
5.1.2.2. Erkeklik Organı.....	208
5.1.2.3. Kadın Organları.....	212
5.1.2.3.1. Kadının Üreme Organı, Döl Yatağı	212
5.1.2.3.2. Kadında Meme	215
5.1.3. İnsana Dair Olumsuz Sıfatlar	217
5.1.3.1. Arsız, Ahlaksız, Terbiyesiz	217
5.1.3.2. Kılıbık Erkek.....	220
5.1.3.3. Soy, Soysuz-Cibiliyetsiz	220
5.1.3.4. Aşağılık Kimse.....	220
5.1.3.5. Deli, Saf, Bön, Aptal.....	221
5.1.3.6. Uyuşuk, Tembel	223
5.1.3.7. Geveze.....	224
5.1.3.8. Yalancı, Dedikoducu, Dalkavuk	225
5.1.3.9. Hırsızlık Yapmak, Hırsız	226
5.1.3.10. Cimri	228
5.1.4. Fizyolojik Adlandırmalar	230
5.1.4.1.1. Erkeklik Bezi, Meni	230

5.1.4.1.2. Kadınlarda Aybaşı, Adet Durumu.....	232
5.1.4.1.3. Yellenmek- Gaz Çıkarmak.....	233
5.1.4.1.4. İşemek	235
5.1.4.1.5. Büyük Abdest Yapmak	237
5.1.4.1.6. Sidik, Sidikli.....	237
5.1.4.1.7. İnsan Dışkısı.....	238
5.1.4.1.8. İshal Olmak	239
5.1.4.1.9. Kabızlık.....	241
5.1.4.1.10.Sümük	242
5.1.5. Hastalık Adları	242
5.1.5.1. Kanser	242
5.1.5.2. Verem.....	243
5.1.5.3. Fıtık	245
5.1.5.4. Veba	246
5.1.5.5. Kolera.....	247
5.1.5.6. Frengi	247
5.1.5.7. Tifo.....	248
5.1.5.8. Sara.....	248
5.1.5.9. Dizanteri.....	249
5.1.5.10. Çıban	249
5.1.5.11. Cüzzam.....	252
5.1.5.12. İnme, Felç.....	252
5.1.5.13. Şirpençe.....	252
5.1.5.14. Basur	252

5.1.5.15. Bulaşıcı, Tehlikeli Hastalık.....	252
5.1.5.16. Zayıf, Cılız, Hastalıklı.....	253
5.1.5.17. Karışık Hastalık Adları	254
5.1.6. Norm Dışı Beden İfadeleri	254
5.1.6.1. Kilo Almak, Şişman, Obur.....	254
5.1.6.2. Kısa Boylu, Cüce	257
5.1.7. Bedensel Engeller.....	258
5.1.7.1. Kötürüm, Engellilikle İlgili Genel Adlandırmalar.....	258
5.1.7.2. Kör, Şaşı.....	258
5.1.7.3. Dilsiz	259
5.1.7.4. Topal, Aksak	259
5.1.8. Üreme.....	260
5.1.8.1. Çocuk Doğurmak	260
5.1.8.2. Loğusa	260
5.1.8.3. Gebelik	260
5.1.8.4. Doğumdan Önce Ve Sonra Gelen Kanlı Su.....	262
5.1.9. Kısırlık.....	263
5.1.9.1. Çocuğu Olmayan Kadınlar.....	263
5.1.9.2. Çocuğu Olmayan Canlı	263
5.1.9.3. Kısır Erkek	263
5.1.10. Cinsellik.....	264
5.1.10.1. Genel Kavramlar	264
5.1.10.1.1.Eşcinsel	264
5.1.10.1.2.Bekaret	265

5.1.10.1.3.Fingirdeşmek, Oynaşmak.....	266
5.1.10.2. Cinsel İlişki	267
5.1.10.2.1.Cinsel Tatmin	269
5.1.10.2.2.Cinsel İstek.....	269
5.1.10.2.3.Buluğa Ermek- Ergenlik	271
5.1.10.2.4.Öpmek-Öpücük	272
5.1.10.2.5.Hoppa, Oynak	272
5.1.10.3. Taciz Tecavüz	276
5.1.10.3.1.Cinsel Sapıklığa Uğramış Erkek, Cinsel Sapık, Azgın Kimse	276
5.1.10.3.2.Irza Geçmek, Sarkıntılık Etmek.....	276
5.1.10.3.3.Parmak Atmak.....	277
5.1.10.4. Evlilik.....	278
5.1.10.4.1.Evlilik, Evlenme İsteği.....	278
5.1.10.4.2.Gerdeğ Gecesi	278
5.1.10.5. Evlilik Dışı Birleşmeler.....	279
5.1.10.5.1.Zina Yapmak	279
5.1.10.5.2.Yasa Dışı İlişki.....	279
5.1.10.5.3.Pezevenk	280
5.1.10.5.4.Yolsuz Birleşmelere Aracılık Eden Kadın.....	282
5.1.10.5.5.Yolsuz Birleşmelere Aracılık Eden Kimse	282
5.1.10.5.6.Karısının Başka Biriyle Birlikte Olmasına Göz Yuman Erkek	283
5.1.11. Bağımlılık	283
5.1.11.1. Rakı, Şarap	283

5.1.11.2. Sarhoş Olmak	284
5.1.11.3. Esrar, Afyon	284
5.1.12. Topluluk.....	285
5.1.12.1. Çingene	285
5.2. HAYVAN	286
5.2.1. Hayvan Adları	286
5.2.1.1. Akrep.....	286
5.2.1.2. Baykuş.....	287
5.2.1.3. Ayı.....	289
5.2.1.4. Kurt	289
5.2.1.5. Domuz.....	290
5.2.2. Hayvana Ait Organlar	291
5.2.3. Hayvan Pisiği	293
5.2.4. Üreme ve İğdiş Edilme.....	295
5.2.4.1. Hayvanların Gebeliği	295
5.2.4.2. Hayvanların İğdiş Edilmesi.....	296
5.2.5. Çiftleşme	298
5.2.5.1. Hayvanların Çiftleştirilmesi.....	298
5.2.5.2. Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftlemesi.....	299
5.2.5.3. Dişi Hayvanın Çiftleşmek İstemesi.....	301
5.2.5.4. İneklerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi	303
5.2.5.5. Köpeklerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi.....	307
5.2.5.6. Kedilerin Çiftleşmek İstemesi.....	308
5.2.5.7. Develerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi.....	310

5.2.5.8.	At, Eşek Gibi Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi ..	311
5.2.5.9.	Koyun, Keçi ve Diğer Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi	312
5.3.	SOMUT.....	314
5.3.1.	Mekan.....	314
5.3.1.1.	Genelev-Meyhane-Kahvehane.....	314
5.3.1.2.	Gusülhane.....	314
5.3.1.3.	Hapishane.....	314
5.3.1.4.	Tuvalet.....	314
5.3.2.	Eşya	316
1.2.1.1.	İç Çamaşırı	316
1.2.1.2.	Kefen.....	317
1.2.1.3.	Lazımlık	317
5.4.	SOYUT	318
5.4.1.	Tanrı/Allah	318
5.4.2.	Cin, Şeytan, Azrail, Melek.....	318
5.4.3.	İslamiyetle İlgili Örnekler	320
5.4.4.	Ölüm.....	321
5.4.5.	Büyü, Büyücü.....	326
5.4.5.1.	Alkarısı, Albasma.....	326
5.4.6.	Namus.....	327
5.4.7.	Rüşvet, Rüşvet Almak-Vermek, Rüşvet Alan-Veren Kişi, Faiz.....	328
5.4.8.	Seslenme Örnekleri	329
5.4.9.	Argo/Küfür	330

5.5. KARIŞIK ÖRNEKLER	330
ALTINCI BÖLÜM	332
DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN KULLANIM ORANLARI	332
6.1. İNSAN	333
6.2. HAYVAN	337
6.3. SOMUT	340
6.4. SOYUT	342
6.5. KARIŞIK ÖRNEKLER	343
YEDİNCİ BÖLÜM	346
ÖRTMECELERİN COĞRAFÎ DAĞILIM ORANLARI	346
7.1. İÇ ANADOLU BÖLGESİ	348
7.2. KARADENİZ BÖLGESİ	349
7.3. AKDENİZ BÖLGESİ	350
7.4. EGE BÖLGESİ	351
7.5. MARMARA BÖLGESİ	351
7.6. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	352
7.7. GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	354
SONUÇ	356
KAYNAKÇA	365

KISALTMALAR DİZİNİ

Ada.	Adana
Af.	Afyon
Ağ.	Ağrı
Ama.	Amasya
Ank.	Ankara
Ant.	Antalya
Ar.	Artvin
Ay.	Aydın
Ba.	Balikesir
Bil.	Bilecik
Bkz.	Bakınız
Bo.	Bolu
Brd.	Burdur
Brs.	Bursa
Bt.	Bitlis
Çev.	Çeviren
Çkl.	Çanakkale
Çkr.	Çankırı
Çr.	Çorum
Dy.	Diyarbakır
Dz.	Denizli
Ed.	Edirne
Ed.	Editör
El.	Elazığ
Es.	Eskişehir
Ezc.	Erzincan
Ezm.	Erzurum
Gaz.	Gaziantep
Gm.	Gümüşhane

Gr. Giresun
Hat. Hatay
Isp. Iaparta
İç. İçel
İst. İstanbul
İz. İzmir
Kc. Kocaeli
Kn. Konya
Kr. Kars
Krk. Kırklareli
Krş. Kırşehir
Ks. Kastamonu
Kü. Kütahya
Ky. Kayseri
Md. Mardin
Mğ. Muğla
MI. Malatya
Mn. Manisa
Mr. Maraş
Mş. Muş
Nğ. Niğde
Nş. Nevşehir
Or. Ordu
Rz. Rize
Sk. Sakarya
Sm. Samsun
Sn. Sinop
Sr. Siirt
Sv. Sivas
Tk. Tekirdağ
Tn. Tunceli
To. Tokat

Tr. Trabzon
Ur. Urfa
Uş. Uşak
Vn. Van
Yön. Yönetiminde
Yz. Yozgat
Zn. Zonguldak

SİMGELER VE FONETİK ALFABEYE DAYALI SESLER DİZİNİ

-	İl
(I), (II), (III)...	Eşsesli madde başları
*	İlçe
[]	Madde başının çeşitli söyleniş biçimleri
~	Ünlüler Üzerinde Nasallık İşareti
>	Sözcüğün veya Sesin Değişim Yönü
ā	Uzun a
ɗ	Sert d
é	Kapalı e
ğ	Arka Damağa Yakın, Kalın g
ħ	Hırıltılı h
ķ	Art Damak K'si
ñ	Geniz n'si
ŋ	Nazal n
ū	Uzun u
ü	Uzun ü

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

GRAFİK 1: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ İNSAN İLE İLGİLİ ÖRTMECELERİN SAYISAL DAĞILIMI.	333
GRAFİK 2: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ HAYVAN İLE İLGİLİ ÖRTMECELERİN SAYISAL DAĞILIMI.	338
GRAFİK 3: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ SOMUT ÖRTMECELERİN SAYISAL DAĞILIMI.	341
GRAFİK 4: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ SOYUT ÖRTMECELERİN SAYISAL DAĞILIMI.	342
GRAFİK 5: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN COĞRAFİ DAĞILIM ORANLARI.	347
GRAFİK 6: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN İÇ ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	348
GRAFİK 7: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	349
GRAFİK 8: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN AKDENİZ BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	350
GRAFİK 9: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN EGE BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	351
GRAFİK 10: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN MARMARA BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	352
GRAFİK 11: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	353
GRAFİK 12: DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ DAĞILIMI.	354
ŞEKİL 1: GÖSTERGEYİ OLUŞTURAN ÖGELER.	66
ŞEKİL 2: GÖSTEREN-GÖSTERİLEN-GÖSTERGE.	67
ŞEKİL 3: ART ZAMAN-EŞ ZAMAN ÇİZGİSİ.	76
ŞEKİL 4: SAUSSURE'E GÖRE İLETİŞİMİN GERÇEKLEŞME AŞAMALARI.	81

ŞEKİL 5: ZAMAN ÇİZELGESİ.	127
ŞEKİL 6: SENTAGMA-PARADİGMA.	133
TABLO 1: “VEREM” HASTALIĞIYLA İLGİLİ AĞIZLARDA GÖRÜLEN ÖRTMECE ÖRNEKLERİ.	123
TABLO 2: “KANSER” HASTALIĞIYLA İLGİLİ AĞIZLARDA GÖRÜLEN ÖRTMECE ÖRNEKLERİ.	124
TABLO 3: “VEBA” HASTALIĞIYLA İLGİLİ AĞIZLARDA GÖRÜLEN ÖRTMECE ÖRNEKLERİ.	125
TABLO 4: “KOLERA” HASTALIĞIYLA İLGİLİ AĞIZLARDA GÖRÜLEN ÖRTMECE ÖRNEKLERİ.	125
TABLO 5: “HASTALIKLI” KİŞİLERLE İLGİLİ AĞIZLARDA GÖRÜLEN ÖRTMECE ÖRNEKLERİ	126
TABLO 6: “CİCİK” GÖSTERENİNİN AĞIZLARDA GÖRÜLEN FARKLI BİÇİMLERİ. .	146
TABLO 7: DERLEME SÖZLÜĞÜ’NDEKİ ÖRTMECE KATEGORİLERİ VE SAYISAL VERİLERİ.	332

GİRİŞ

A. KONU

Bu çalışmada, bireysel ve toplumsal tabuların baskısı sonucu dilde ortaya çıkan, gramerin bir parçası olan ve Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde; "söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam"¹ açıklamasıyla tanımlanan "örtmece" (*euphemism*) kavramı ele alınacaktır.

Bu çalışma kapsamında ele alınacak *örtmece* kavramı; dilin konuşurundan derlenerek Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan, 1963'te çalışmalarına başlanıp 1982'de tamamlanan, on iki ciltlik "Derleme Sözlüğü"² üzerinden incelenecektir. Bilindiği gibi Derleme Sözlüğü, Türkçenin ağız coğrafyasındaki örnekleri barındırması bakımından, şu ana kadar oluşturulmuş en kapsamlı veri kaynağıdır. Dolayısıyla *örtmece* kullanımlarının Türkiye Türkçesi ağızları coğrafyasındaki yayılımının tespiti de bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmaya kaynaklık eden Derleme Sözlüğü'nde yer alan sözcüklerin hepsi Türkçe olmamakla birlikte Türkçeleşmiş olan ve 1932 yılına kadar yazı diline girmemiş olan sözcükler de bu sözlüğe dâhil edilmiştir. Oldukça hacimli olan bu sözlük, iki kere yapılan derleme çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır. 1931-1934 yılları arasında yapılan ilk derlemenin ardından, altı ciltlik "Söz Derleme Dergisi" yayınlanmıştır. Diğer altı ciltlik kısmı ise; 1952-1959 yılları arasında yapılan derleme çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Sözlük, ülkenin çeşitli bölgelerinden pek çok gönüllü tarafından yapılan derlemeler sonucunda oluşturulan 600.000'den fazla fişlemeye dayanmaktadır. İlk derlemeye katılan kişi sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, sekiz yıl süren ikinci derleme çalışmalarına 917 kişi katılmış ve isim listeleri de mevcuttur.

Sözlüğün oluşturulmasındaki amaç, derleme sonucunda elde edilen verilerin, yazıda ve konuşmada kullanılması değildir. Amaç; halk ağızlarında kullanılan

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9ddb499dc791.38797934 (12.04.2018).

² Türk Dil Kurumu, Derleme Sözlüğü I-XII Cilt, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.

sözcüklerin tanıtılarak ağızlar üzerinde bilimsel çalışmaların yapılmasına ön ayak olmaktadır.³

Türkiye ağızlarının söz varlığını içeren bu sözlüğün genel ağı aktarılması, sözlüğe erişimi kolaylaştırmıştır. Konuşma dilinin zamanla değiştiği düşünülürse, Derleme Sözlüğü'nde de sürekli bir güncellemeye gidilmesi gerektiği yadsınamaz. Bu noktada Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak amacıyla son yıllarda yapılan derleme çalışmalarının da arttığı görülmektedir. Derleme Sözlüğü'ne katkı amacıyla yapılan çalışmalar olduğu gibi, Derleme Sözlüğü'nün kaynaklık ettiği pek çok çalışma da mevcuttur. Bu çalışmaya da kaynaklık edecek olan sözlük, verilerinin halkın konuştuğu ağızlardan derlenmesi ile oluşturulması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

B. AMAÇ

Derleme Sözlüğü içerisinde bulunan *örtmecelerin* tespiti, tespit edilen *örtmecelerin*, yapısal dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'ün ikiliklerinin esas alınarak incelenmesi tezin öncelikli amacıdır. Elde edilen örtmece verilerinin semantik olarak sınıflandırılarak, konuşma dilinde en çok örtmeceye başvuru konuların ortaya çıkarılması ve dil içerisinde örtmece kullanımı yaygınlığının göz önüne serilmesi de amaçlanmaktadır. Amaç; söz edilen bu kavramın, Derleme Sözlüğü'nden incelenerek, halkın konuştuğu dildeki örtmece örneklerini ortaya koymak olduğu gibi; örtmecelerin nasıl ve neden ortaya çıktığı, Türkçede “*örtmece*” kavramına ilişkin ne gibi tanımlamalar ve adlandırmalar yapıldığı, yapılan çalışmalarda örtmece türlerinin nasıl değerlendirildiği gibi sorulara da cevap verilmesi tezin amaçlarındandır. “*Örtmece*”yi konu alan çalışmalara bakıldığında, çalışmaların genellikle tez ve makale türünden ele alındığı, örtmece konulu bu çalışmalarda dilbilimsel bakış açısının yoğunluk kazanmadığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın örtmece konusuna dilbilimsel açıdan bakılmasında giriş niteliğinde bir kaynak olması da amaçlanmaktadır.

³ Derleme Sözlüğü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993, Cilt: 1. (A), Sayı: 211, s. V-X.

C. YÖNTEM

Bu çalışmada, Derleme Sözlüğünden elde edilen örtmece verileri, dilbilimsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bilindiği gibi herhangi bir bilimsel çalışmanın farklı yöntemlerle ele alınması, farklı sonuçların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Ferdinand de Saussure'ün de belirttiği gibi “Konunun, görüş açısından önce var olması şöyle dursun, neredeyse, görüş açısı konuyu yaratır.”⁴ Bu noktada aşağıda literatür taramasında ayrıntılı bir şekilde de görüleceği üzere, örtmecelerle ilgili Türkiye’de dilbilimsel bakış açısıyla incelenen çalışmaların çok fazla olmadığı bilinmektedir. 20. yüzyılda modern dilbiliminin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure'ün ortaya koyduğu teorilerden biri olan yapısalcılık, bu tezde yöntem olarak belirlenmiştir

Örtmeceler konusu, Ferdinand de Saussure'ün ortaya koyduğu bu yöntem içerisinde yer alan dilbilimsel ikilikler ve gösterge sistemi açısından (gösteren-gösterilen ve gösterge) incelenecek ve Derleme Sözlüğü’nde bulunan örtmece yapıları, semantik olarak bu yöntemle tasnif edilecektir.

Çalışmanın, diğer çalışmalardan farkını ortaya koymak amacıyla, örtmeceyi konu alan literatür taramasına yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda görüleceği gibi örtmecelerin dilde bir kullanım alanı bulmasındaki en büyük etken tabulardır. Bu sebeple “tabu” kavramı, türleri ve dile olan etkisi üzerinde de durulmuştur.

Konuyla ilgili literatürün incelenmesinde, “örtmece” kavramı ile ilgili bir terim birliğinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Kullanım amaçları sebebiyle gerçekleştirilen örtük anlatım için pek çok farklı adlandırma yapıldığı görülmektedir. Ancak hangi amaçla olursa olsun, asıl sözcüğün değiştirilerek, anlatımın örtülmesi, ortak noktadır. Bu sebeple, tüm adlandırmaları da kapsar nitelikte olması bakımından, bu çalışmada “örtmece” teriminin kullanılması uygun görülmüştür. Bunun yanında çalışmalarda görülen örtmece çeşitleri de kapsamlı bir kavram olan

⁴ Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, (Çev., Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001, s. 36.

“örtmece” başlığı altında “güzel adlandırma” ve “kötü adlandırma” olarak iki alt başlığa ayrılmıştır. Söylendiğinde dilin kullanıcısı üzerinde korku, üzüntü, tiksinti gibi hisler uyandıran sözcüklerin değiştirilerek daha güzel sözcüklerle ifade edilmesi “güzel adlandırma” olarak değerlendirilmiştir. Çalışmalarda söylenmek istenmeyen gizlenmesi amacıyla yapılan değişikliğin “açık örtmece”; kandırma amaçlı yapılan değişikliğin ise “gizli örtmece” biçiminde adlandırıldığı görülmektedir. Ancak bu iki türde de yine, anlatılmak istenenin daha güzel bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Bu sebeple bu örtmece türleri güzel adlandırmaya dâhil edilmiştir.

Güzel adlandırmanın zıttı niteliğinde olup, olumsuz bir durumu ifade eden sözcüğün değiştirilerek daha fazla olumsuz algı yaratmasına sebep olan veya olumlu bir durumun başka bir sözcükle ifade edilmesinde birey üzerinde kötü hislere sebep olan değişiklik ise “kötü adlandırma” olarak adlandırılmıştır. Örtmece kavramı altında, söylenen sözcüğün dilin kullanıcısı üzerinde yarattığı algıya bağlı olarak iki farklı şekilde adlandırma yapılabileceği ifade edilmiştir. Söylendiğinde, birey üzerinde olumlu algı uyandıran sözcükler için “güzel adlandırma”; yasak sözcüğün yerine kullanıldığında, olumsuz algının derecesinin artmasına sebep olan sözcükler için ise “kötü adlandırma” ifadesi kullanılmıştır. Örtmece kavramının açıklanması ve kullanım amaçları bakımından çeşitlilik gösteren örtmece çeşitleri “Örtmece nedir?” ve “Örtmece Türleri” başlıkları altında ele alınmıştır.

Derleme Sözlüğünden elde edilen verilerin incelenmesine geçmeden önce, yapısal dilbilimin kurucusu olan Ferdinand de Saussure’ün ikilikleri, tezin incelenmesinde yöntem olması sebebiyle ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Derleme Sözlüğü taranarak elde edilen örtmece verileri, Saussure’ün ikilikleri olan:

Gösteren-Gösterilen-Gösterge

Göstergelerin Nedenliliği-Nedensizliği

Göstergelerin Değişebilirliği-Değişemezliği

Art Zamanlı-Eş Zamanlı İnceleme

Yatay Diziliş-Dikey Diziliş

Dil-Söz

Konuşma Dili-Yazı Dili bağlamında sınıflandırılarak incelenmiştir.

Derleme Sözlüğü'nden tespit edilen, 1746 örtmece göstereninin hepsinin incelenmesi imkânsız olacağı için örtmeceye en çok başvuru konulardaki örtmece örnekleri incelenmiştir. Ancak örtmecelerin bir gösterge olarak var olması konusunun anlaşılabilirliği açısından, halk ağızlarında görülen somut eşya isimlerindeki örtmece örnekleri tercih edilmiştir. İncelemeye konu olan örtmece gösterenlerinin etimolojik bilgisinin verilmesi tezin amaçları arasında olmadığından, ihtiyaç duyulmadıkça örtmecelerin etimolojileri söz konusu edilmemiştir.

Çalışmaya kaynaklık eden Derleme Sözlüğü'nün, "sözlük" türünde olması sebebiyle, "Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat"⁵ tanımında da görüldüğü gibi, bütün madde başlarının açık bir şekilde anlamının verilmesi beklenmektedir. Ancak özellikle cinsellik konusunda, madde başı örtmece olan gösterenlerin açıklanmasında da örtmecelere başvurulduğu görülmüştür. Bu sebeple cinsellik konusunda, hem insanlar hem de hayvanlarla ilgili görülen örtmece örneklerinin açıklanmasında örtmeceli kullanımların olduğu örneklere de yer verilmiştir.

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen örtmece verilerinin, en çok hangi konularda örtmece örneği barındırdığını tespit etmek amacıyla, veriler semantik olarak sınıflandırılmıştır. Dilin bir iletişim aracı olarak toplumsal şartlara bağlı bir şekilde devingen ve değişken olabilmesi gibi, dilde görülen bu örtük anlatımların da art zamanlı ve eş zamanlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu durum da sürekli geçerliğini koruyacak bir örtmece sözlüğünün hazırlanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak sınıflandırma içerisinde yer alan bütün örtmece örneklerinin incelenmesi imkânsız olduğu için tasnif sözlük biçiminde verilmiştir. Derleme Sözlüğü'ndeki örtmecelerin seçilmesinde herhangi bir kısıtlamaya gidilmeyip, tarafımızca örtmece olduğu düşünülen bütün gösterenler tasnife eklenmiştir.

Derleme Sözlüğü'nde, bir kavrama ait örtmece göstereninin (yazı dilindeki şekli ile) iki ayrı madde başında yazıldığı görülmüştür. Oluşturulan tasnifte, bu tür kullanımlarda örtmece göstereni olan madde başı iki kere yazılmamış, bir madde

⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc977_db1c7a11.80069947 (01.05.2019).

başının sonuna gösterenin ikinci madde başındaki kullanım yerleri verilerek alıntı yapılan sayfa bilgisi eklenmiştir. Örneğin:

- **toslamak (III) [tosurdattmak]**: Gaz çıkarmak, yellenmek. (*Karaman-Kn.)

[tosurdattmak]: (Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3972)- (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, T, 4770)

Yukarıda da görüldüğü gibi “gaz çıkarmak” anlamındaki “toslamak” fiili, sözlükte iki ayrı yerde görülmektedir. Bu durumda birinci madde başıyla ilgili verilen bilgiler tam yazılmış, ikinci madde başında yine “toslamak” göstereni ve anlamı tekrar edilmemiş sadece alıntı bilgileri verilmiştir.

Sözlükte aynı gösterenle yazılmış olup farklı gösterilenlere işaret eden madde başları birleştirilmemiş, ayrıca yazılmıştır. Örneğin:

- **avunmak**: 2. Kadının cinsel münasebette tatmin olması. (*Ünye köyleri-Or.) (DS, I, A, 395)

- **avunmak**: Cinsel doyuma ulaşmak. (-Ada.) (DS, XII, A, 4431)

Derleme Sözlüğü’nde, madde başı olan bir gösterenin ağızlardaki farklı kullanım biçimleri, madde başının altında köşeli parantez “[]” ile verildiği gibi; ayrıca madde başı olarak da yazılmıştır. Örtmece tasnifinde, bu açıdan sözlüğe bağlı kalınmıştır. Aynı gösterilene işaret eden gösterenlerin, farklı ağızlardaki durumunu da göstermek amacıyla, çeşitli biçimleri ayrı maddelerde verilmiştir. Örneğin:

- **çaça (I) (çaca)**: Genel ev işleten, kötü yol gösteren kadın. (*Eğridir köyleri, *Senirkent-Isp.; Sarayköy, Yukarıseyit *Çal-Dz.; Tepeköy, Savaştepe-Ba.; Kanlıca-İst.; Çukurbağ *ErmeneK-Kn.; *Milâs, Yerkesik-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.)

[çaca]: (*Acıpayam-Dz.) (DS, III, Ç, 1031)

- **çeçe (V)**: Genelev çalıştıran kadın. (-Af.; Doğanbey *Beyşehir-Kn.; *Anamur-İç.) (DS, III, Ç, 1104)

Bunların dışında, tasnifte değinilmesi gereken hususlardan biri de her bir kategorinin adlandırılması ve bu kategori altında yer alan örtmece gösterenlerinin türleridir. Kategorilere verilen adlandırmalar tür olarak “özel” değil, “genel” bir özellik taşımaktadır. Yani bir kategoriye verilen adlandırmanın altında, o adlandırmanın *kavram alanına* giren örtmece örnekleri de yer almaktadır. Örneğin;

sıfat türünde olan “*kocaya kaçmış kız*” adlı örtmece kategorisi içerisinde, “kızın kocaya kaçması” anlamına gelen fiil türündeki “oturavarmak” örtmece göstereni de bulunmaktadır.

Ayrıca, sadece gösteren olarak örtmece ve işaret ettiği gösterilen değil, aynı zamanda örtmecenin kullanıldığı bölgenin de verilmesine özen gösterilmiş; hangi örtmecenin, nereye ait olduğu göz önüne serilmek istenmiştir. Elde edilen sınıflandırma sonucunda, en çok örtmece kullanımı görülen konu ve yerleşim yerlerinin açığa çıkarılması amacıyla, örneklemelerin sayısal verilerine yer verip istatistik oranları da açıklanmıştır. *İnsan, Hayvan, Somut, Soyut* başlıkları altında yer alan örtmece örneklerinin yüzdelik oranları, Derleme Sözlüğü’ndeki toplam örtmece sayısına göre değil, ait olduğu grubun toplam örtmece sayısına göre hesaplanmıştır. Aynı şekilde şehirlerdeki örtmece kullanım oranları da bulunduğu bölgeye ait oranları yansıtmaktadır.

D. KAPSAM

Bu çalışmada, Ferdinand de Saussure’ün konuşma dilini incelemesi sebebiyle, halkın konuşma dilini yansıtan Derleme Sözlüğü’nden elde edilen örtmece örnekleri ele alınacaktır. Ancak bir dilin konuşurunun, örtmece oluşturmak için sadece kendi dilindeki gösterenleri kullanmayıp, farklı dillere ait sözlüklere de başvurduğu görülmektedir. Bu sebeple çok fazla olmasa da farklı dillere ait, örtmece olarak kullanılan sözcüklerle ilgili de örnek verilmiştir.

Yapısal dilbilim ve gösterge anlayışı sadece Ferdinand de Saussure ve onun teorisi ile sınırlanmaz. Bu konuda öne çıkmış, Roland Barthes, Charles Sanders Pierce, Umberto Eco, Noam Chomsky gibi pek çok isim olmakla birlikte, bu alanın da kurucusu olması sebebiyle, çalışma Ferdinand de Saussure’ün yapısalcılık ve gösterge teorisi ile sınırlıdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi; çalışmaya kaynaklık eden Derleme Sözlüğü’nün, “sözlük” türünde olması sebebiyle, örtmece olarak değerlendirilen gösterenler, bir metin içinde görülememektedir. Piere Guiaurd’un da belirttiği gibi “Kelimelerin anlamları yoktur, kullanımları vardır.” Dilde yer alan sözcükler, kullanıldıkları bağlama göre farklı anlamları karşılamaktadırlar. Dolayısıyla bu

çalışmada örtmece olarak değerlendirilen gösterenlerin, bir metin bağlamında görülememesi sebebiyle, kullanıldığı bölgede örtmece olup olmadığının kesin bilgisine ulaşılamamaktadır. Nasıl ki konuşmada anlam bağlam üzerinden anlaşılıyorsa, Derleme Sözlüğü'nde örtmece olduğu tarafımızca ileri sürülen kelimelerin, ait oldukları kavram alanlarının *tabu* ya da *yasak* ilintili olması, örtmece oldukları konusunda karar verilmesine yardımcı olmuştur.

Çalışmaya kaynaklık eden sözlük, Saussure'ün de öncelediği gibi konuşma dilini yansıtmaktadır. Ancak konuşma dilindeki bu veriler yazılı olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla, konuşma dilinde var olan tüm seslerin yazıda gösterilememesi, yani yazıya aktarımda bütün fonetik işaretlere yer verilmemesi de konuşma dilinin olduğu gibi yansıtılmaması bakımından bir kısıtlılık oluşturmaktadır.

Sözlükte yer alan madde başlarının kullanım bölgeleri, köy, ilçe ve il sıralamasıyla verilmiştir. Sözlük için yapılan derleme tarihinden bu yana, nüfusta görülen değişiklikler sebebiyle, sözlükte yer alan mahallî verilerin değişime uğrayabileceği gibi, yerleşim bölgelerinin adlarında da değişiklikler görülebilir. Örneğin 1933 yılında merkezi “İçel” ile birleştirilmiş ve sözlükte de bu adla yer alan şehir, 2002’de “Mersin” adını almıştır. Ancak çalışmada sözlüğe bağlı kalınması sebebiyle, yerleşim yerleriyle ilgili herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

E. LİTERATÜR TARAMASI

Örtmece (euphemism) konusunu çıkış noktası ve kapsadığı alan itibariyle yalnızca dilbilim başlığı altında değerlendirmek mümkün değildir. Örtmece hakkında yapılmış çalışmalardaki farklılık ve çeşitlilik de bu durumu gözler önüne sermektedir. Çalışmanın günümüze kadar yapılmış olan örtmece çalışmalarından farklılığını ortaya koymak amacıyla, konuyla ilgili yurt içinde ve yurt dışında bulunan literatüre yer vermek gerekmektedir. Bu çalışmalardaki örtmecelerin ele alınış biçiminin açık bir şekilde ortaya konulması amacıyla literatür taraması bölümünün oldukça ayrıntılı verilmesine özen gösterilmiştir. Literatürde konuyla ilgili yer alan çalışmalar, “Türkiye’de Yapılan Çalışmalar” ve “Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar” olarak iki ana başlığa ayrılmıştır.

E.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Aşağıda da görüleceği üzere; Türkiye’de örtmeceyi konu alan çalışmalar, daha çok tez ve makale türündendir. Örtmece konusunda yapılan literatür taramasının verileceği bu bölümdeki tasnifte; tür ve kronoloji belirleyici olacaktır.

E.1.1. Kitaplar

Türkiye Türkçesi’nde *örtmeceleri* konu alan müstakil olarak kitap türünde bir çalışma bulunmamakla birlikte, örtmecelere yer veren kitaplar da kısıtlı bir literatür oluşturmaktadır.

Türkiye’de örtmece (euphemism) kavramına bir kitapta yer veren ilk kişi Doğan Aksan’dır. Doğan Aksan örtmece için “güzel adlandırma” terimini tercih etmiş ve “Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim” adlı kitabının “Adbilim” bölümünde, “*Güzel adlandırma*” başlığı altında değerlendirmiştir. Aksan bu bölümde örtmeceyi, “Güzel adlandırma, kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır.”⁶ şeklinde tanımlamıştır. Pek çok dilde *güzel adlandırmanın* görüldüğünü belirten Aksan’a göre bunun temelinde çok eskiden beri süregelen inanışlar yer almaktadır. Hayvan, hastalık, yer adları, fizyolojik ihtiyaçlar (tuvalet ihtiyacı gibi) ve ölüm gibi daha pek çok konunun adlandırılmasında güzel adlandırma örneklerini görmek mümkündür.⁷

Nizamettin Uğur, “Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı” adlı kitabında örtmecelere “Değınmece” ve “Ad Aktarımları” başlıkları altında yer vermiştir. Örtmeceleri sınıflandırarak “örtmeceli değınmece, örtmece amaçlı ad aktarımları, örtmecesel bütünleyiciliğe dayalı ad aktarımları, örtmeceselliğe yönelik eylem aktarımları, örtmecesel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarımları” başlıkları altında ele almıştır. Uğur’un verdiği bilgilere göre örtmeceyi, *genellikle adı söylendiğinde*

⁶ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Cilt: 3, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 98.

⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil...*, Cilt: 3, ss. 98-100.

*kişi üzerinde kötü duygular uyandıran sözcüklerin, eylemlerin yerine, bu kötü duyguları hafifletmek için kullanılan sözcükler ile oluşan değinmece, aktarım olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.*⁸

E.1.2. Tezler

Burada Türkiye’de yapılmış ve doğrudan örtmece kavramını ele alan lisansüstü tezlerinin yanında, çalışmada örtmeceye yer verilmiş, incelemelerde örtmecenin de etkili olduğu tez çalışmaları da ele alınmıştır. Tezler, bir tür olarak değerlendirildiği için yüksek lisans/doktora şeklinde bir ayırım yapılmamış yalnızca kronolojik sıralama esas alınmıştır.

Yüksek Öğretim Kurumu Tez verilerine göre, örtmece konulu ilk tez çalışması 1993 yılında Ümit Söylemez tarafından yapılmıştır. Kültür ve dilin etkileşim içinde olduğu bilinmektedir. Dilin bir ögesi olan örtmecelerin de kültürden bağımsız olması düşünülemez. Söylemez de “Euphemism, as a reflection of culture on language” adlı bu tezinde genel olarak örtmece üzerinde etkili olan “kültür” ve “tabu” konularını ele alarak “örtmece” kavramını açıklamıştır. İngilizce olarak yazılan bu tezde, örtmeceye başvuru konular hakkında bilgi vermiş ve 100’den fazla örtmece örneğini, yetmiş üç konu başlığında sınıflandırmıştır. Kültürün örtmeceler üzerinde etkili olduğunu belirten Söylemez, toplumların kültürlerinin farklı olması sebebiyle, örtmeceye başvuru konularda da farklılıklar görüldüğünü ifade etmiştir. Çalışmasında argo ve jargon ile örtmece ilişkisine de değinmiştir. Bunun yanında çocuk dilinde görülen örtmecelere de yer vermiştir. Söylemez, herhangi bir konuda kullanılan örtmecelerin zamanla değişimi hakkında bilgi vermiş ve çalışmasının sonuna elde ettiği örtmece örneklerinin sözlüğünü eklemiştir.⁹

Söylemez’in tezinden sonra 2000 yılında Yüksel Ersan’ın Almanca yazdığı “Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und

⁸ Nizamettin Uğur, **Anlambilim Sözcüğün Anlamı**, Doruk Yayınları, Ankara, 2003, ss. 120, 177, 179, 182, 183.

⁹ Ümit Söylemez, **Euphemism, as a Reflection of Culture on Language**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, ss. 10-133.

Türkischen” adlı doktora tezi görülmektedir. Ersan, örtmecelerin Almancada “gizleyici, güzelleştirici, açıcı, dolambaçlı ifade edici, saklayıcı, örtücü, kaplayıcı kelime”¹⁰ şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Türkçe ve Almancadaki örtmeceleri karşılaştırmalı olarak incelemiş ve oluşan ilişkileri şu şekilde sıralamıştır:

1. “Birebir ilişkiye denk düşen eşdeğerlikler
2. Birebir ilişkiye denk düşmeyen, fakat başka başka sözlerle açıklanan eşdeğerlikler
3. Her iki kültürün, dinin ve yaşam tarzının farklılığından kaynaklanan ve açıklanamayan eşdeğerler”¹¹ olarak üç grupta değerlendirmiştir.

Ahmet Gecekuşu’nun 2006 yılında yazdığı “Güzel Adlandırma” adındaki yüksek lisans tezi ise üç bölümden oluşmaktadır. Örtmece için güzel adlandırma terimini tercih eden Gecekuşu, “Giriş” bölümünde “güzel adlandırma, güzel adlandırma ve argo, güzel adlandırma ile edebi sanatlar arasındaki ilgi”¹²den söz etmektedir. Birinci bölümde güzel adlandırmaların ortaya çıkış sebeplerini beş grupta ele almıştır.¹³ Gecekuşu, ikinci bölümde, güzel adlandırmaların yapısal özelliklerini; üçüncü bölümde ise anlamsal özelliklerini ele almıştır. Çalışmasının sonuna, elde ettiği verilerden bir güzel adlandırma sözlüğü eklemiştir.¹⁴

Örtmece konulu yapılan yüksek lisans çalışmalarından biri de Cengiz Çelik’e aittir. Çelik’in, 2011 yılında kaleme aldığı “Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında, ikinci bölümde ise tabu ve örtmeceler hakkında bilgi vermiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye

¹⁰ Yüksel Ersan, **Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und Türkischen**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. iv.

¹¹ Ersan, s. v.

¹² Ahmet Gecekuşu, **Güzel Adlandırma**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2000, ss. 1, 15, 18.

¹³ Çalışmasında örtmecelerin ortaya çıkış sebeplerini “Hastalıklarla İlgili Güzel Adlandırmalar, Korkuyla İlgili Güzel Adlandırmalar, Ahlâkî Değerle İlgili Güzel Adlandırmalar, İnançla İlgili Güzel Adlandırmalar, Kusurları Gizlemeye Bağlı Güzel Adlandırmalar” olmak üzere beş grupta değerlendirmiştir. bkz. Gecekuşu, ss. 21, 29, 33, 43, 47.

¹⁴ Gecekuşu, malzemelerini Derleme Sözlüğü, Türkçe Sözlük ve çeşitli Anadolu ağızlarından derlenmiş metinleri içeren eserleri tarayarak elde ettiği örtmece örneklerinden oluşturmuştur. Aynı zamanda konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardaki örtmece örneklerini de sözlüğe eklemiştir. bkz. Gecekuşu, ss. 80-161.

Türkçesi ve ağızlarında tabulaşmış söz varlıklarına; dördüncü bölümde, örtmece dereceleşmesine göre yasaklı dil birimlerine; beşinci bölümde, örtmecelerin kullanım alanlarını ve ortaya çıkış yollarına; altıncı bölümde, örtmecenin türlerine ve yedinci bölümde de örtmecelerin yapı ve anlam özelliklerine değinmiştir.¹⁵ Çelik elde ettiği malzemelerden oluşturduğu bir sözlüğü çalışmasının sonuna eklemiştir.¹⁶

2011 yılında Iğın Aktener'in yazdığı "Charles Bukowski and His Women and analysis of the two translations of the novel through euphemism and dysphemism" adlı yüksek lisans tezi, "cinsiyet" kavramının "örtmece kullanımı" üzerindeki etkisini gözler önüne seren bir çalışma niteliğindedir. Charles Bukowski'nin Mukaddes İlgün ve Avi Pardo tarafından çevirileri yapılan "Kadınlar" adlı romanını, örtmece ve kötü adlandırma açısından incelemiştir. Aktener, Bukowvski'nin romanda kullandığı küfürlü ve tabu sözlerin, eserin anlaşılması açısından önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Çevirilerde anlamın tam olarak aktarılabilmesi açısından bu tarz sözcüklerin de tamamıyla aktarılması önemlidir. Bu bağlamda iki çevirmenin ele aldığı eserleri değerlendirmiş ve Mukaddes İlgün'ün çevirisinde, örtmeceye daha çok yer verildiğini tespit etmiştir. Bu durum da Aktener'in de belirttiği gibi, çevirilerde çevirmenlerin "cinsiyet"lerinin etkisini göz önüne sermektedir.¹⁷

Çalışmasında ağızlardaki dil varlığına yönelik 2012'de "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan İsimleri" adlı doktora tezini ele alan Kürşat Efe, örtmece için "güzel adlandırma" terimini tercih etmiştir. Efe, çalışmasında ağızlardaki bitki ve hayvanların adlandırılmasında güzel adlandırmalardan da faydalandığını örneklerle açıklamıştır.¹⁸

Gülmira Ospanova'nın "Türkiye Türkçesi'nde Örtmeceler" adlı doktora tezi yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde örtmecelerin en sık görüldüğü sosyal

¹⁵ Cengiz Çelik, **Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Sözcükler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2001, ss. 1, 3, 15, 24, 40, 42, 49.

¹⁶ Çelik, tezinde Derleme Sözlüğü, Din ve İnanç Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Türkçe Sözlüğü ve yapılan çalışmalarda örtmeceleri malzeme kaynağı olarak kullanmıştır. bkz. Çelik, s. vi.

¹⁷ Iğın Aktener, **Charles Bukowski and His Women and analysis of the two translations of the novel through euphemism and dysphemism**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, ss. 11-112.

¹⁸ Kürşat Efe, **Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan İsimleri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, ss. 10, 31, 72, 1086, 1126.

alanlardaki kullanım biçimlerini sınıflandırarak örneklerle ele almıştır. İkinci bölümde ise; örtmeceleri yapı ve anlam bakımından özelliklerine göre incelemiş ve oluşum yolları ile anlam değişimleri üzerinde durmuştur. Üçüncü bölümde örtmece deyim ilişkisine; dördüncü bölümde örtmece mecaz ilişkisine; beşinci bölümde örtmece argo ilişkisine; altıncı bölümde örtmecelerle edebi sanatlar arasındaki ilişkiye değinmiştir. Yedinci bölümde ise “kötü adlandırma” kavramı üzerinde durmuş ve bu kavramı örnekleriyle birlikte ele almıştır.¹⁹

Ospanova, ağızlarda yaşayan örtmecelerden ziyade, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki örtmeceleri ele almıştır. Birkaç örnek dışında ağızlarda kullanılan örtmeceleri çalışmasına dâhil etmediğini belirtmiştir. Türkiye Türkçesi’ndeki örtmecelerin yanında, Türk lehçelerindeki ve Rusçadaki örtmece örneklerine de yer vermiştir. Elde ettiği örtmece verilerinden hareketle çalışmasının sonunda “Türkiye Türkçesi Örtmeceler Sözlüğü” oluşturmuştur.²⁰

Çevirilerde görülen örtmece kullanımını ele alan bir yüksek lisans tezi de 2015 yılında Hilal Öztürk Baydere’ye aittir. İngilizce olarak yazılan “An analysis of the Turkish translation of obscene words in Jeanette Winterson's *Written on the Body* and *Sexing the Cherry* in the light of relevance theory and norm theory” adlı bu tezde, Jeanette Winterson’un, “*Written on the Body*” (Bedende Yazılı, 2013) eserinin “Vişnenin Cinsiyeti” (Süheyla Çağlayan Mathews 2000) çevirisini, yine Jeanette Winterson’un “*Bedende Yazılı*” (Pınar Kür 2013) çevirileri incelenmiştir. Çalışmada, Pınar Kür’ün çevirisinin, orijinali ile daha çok benzerlik gösterirken, Süheyla Çağlayan’ın Mathews’in çevirisinde, eserin müstehcen dilinde genellikle örtmecelere başvurulduğunu tespit etmiştir.²¹

¹⁹ Gülmira Ospanova, **Türkiye Türkçesinde Örtmeceler**, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, ss. 29, 153, 212, 221, 229, 235, 244.

²⁰ Ospanova, çalışmasında Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü başta olmak üzere, çeşitli deyim, ata sözleri ve argo sözlükleri, Türkçedeki yabancı kelimelerle ilgili çalışmaları taramış ve elde edilen örtmece niteliğindeki örnekleri, araştırmasının ana malzemesi olarak kullanmıştır. Aynı zamanda, Türkiye Türkçesi’yle yazılan çeşitli edebî eserlerden, gazete ve dergilerden tespit edilen örtmecelerin cümle içindeki kullanım biçimlerini de ele almıştır. bkz. Ospanova, Türkiye Türkçesinde..., ss. v, 289.

²¹ Hilal Öztürk Baydere, **An analysis of the Turkish translation of obscene words in Jeanette Winterson's *Written on the Body* and *Sexing the Cherry* in the light of relevance theory and norm theory**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. v.

Aygulya Chuldumool, 2015 yılında yazdığı “Tuva Türkçesi’nde Tabu ve Örtmece Sözcükler” adlı yüksek lisans tezinde, Güney Sibirya’daki Tuva Türklerinin konuştuğu Tuva Türkçesindeki örtmeceleri incelemiştir. Ele ettiği verilere yazılı eserlerin taranması dışında, derlemeyle de katkı sağlamıştır. Söz konusu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Tuva Türkleri hakkında genel bilgi verdikten sonra, ikinci bölümde “örtmece” ve “tabu” kavramları ile türleri üzerinde durmuştur. Tezin üçüncü bölümünü ise inceleme kısmı oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda Tuva Türkçesi’nde kullanılan tabu ve örtmece sözcüklerin listesinden oluşan bir sözlük eklemiştir. Çalışmanın sözlüğünü diğer çalışmalardan ayıran yönü ise genellikle ele aldığı sözcüklerin morfolojik tahliline de yer vermiş olmasıdır. Türemiş kelimelerin aldığı yapımları ekleriyle oluşan yeni anlamlarına yer verirken, birleşik kelimelerin de ayrı ayrı anlamlarına yer vermesiyle dikkat çekmektedir.²² Chuldumool, çalışmasında Tuva Türkçesi’ne ait tabu ve örtmece sözcüklerin nasıl ve niçin kullanıldıklarını, ortaya çıkış sebeplerini, anlam özelliklerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Tuva Türkçesi’nde tabu ve örtmece sözcüklerin sıkça kullanıldığını, dilsel tabuların kaynaklarının geleneksel kültürle bağlantılı olduğunu söylemiş ve bunun sonucunda ortaya çıkan örtmecelerle ilgili kavram alanlarını “kutsallığına inanılan, korku kaynaklı, saygıdan kaynaklanan, ayıp kabul edilen durumlar olmak üzere dört alanda gruplandırmıştır.²³

Alsu Tuncer, “Arapça Ve Rusçada Ölüm Ve Hastalık İfade Eden Örtmeceler” (2017) adlı yüksek lisans tezinde Rusça ve Arapçadaki örtmeceleri karşılaştırmıştır. Üretim biçimi, yaşam tarzını; yaşam tarzı da dili etkiler. Bir milletin yaşam tarzının, kültürünün dile etkisi, dildeki örtmecelere de etkisini mecburi kılmaktadır. Tuncer de bu noktaya değinmiş, örtmecelerin toplumların kültürü, düşünce yapısı hakkında bilgi vermiştir. Çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışma hakkında bilgi verdikten sonra, ikinci bölümde örtmecelerin “tanımları, örtmeceler ve tabular, örtmecelerin fonksiyonları ve eş-zıt anlamlıları” üzerinde durmuştur. Üçüncü bölümde ise “örtmecelerin kullanımı ve sınıflandırılmasına yer vermiş, farklı

²² Aygulya Chuldumool, **Tuva Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözcükler**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, ss. iv, 3, 7, 16, 62.

²³ Chuldumool, ss. 59-61.

kültürler arasındaki kullanımı”na da değinmiştir. Dördüncü bölümde Arapça ve Rusçadaki hastalık ve ölüm ifade eden örtmeceleri sınıflandırıp örneklerine yer vermiştir. Tabu sonucunda ortaya çıkan örtmeceler, söylendiğinde kişide korku, üzüntü, ürküntü gibi hisler uyandıran kelimelerin daha nazik bir şekilde ifade edilmesi olayıdır. Bu bağlamda Tuncer iki dildeki örtmecelerin kullanım alanlarında benzerliklerin olduğu gibi farklılıkların da olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak; Arapçada örtmecelerin daha kapsamlı görüldüğünü, dili süslemek, konuşmayı güzelleştirmek gibi amaçlarla da örtmece kullanıldığını ifade etmiştir.²⁴

Söylendiğinde hem dinleyende hem de konuşanda kötü izlenimler uyandıran kelimelerin yerine tercih edilen örtmecelerin pek çok alanın konusu içine girdiği daha önce de söylenmiştir. Kötü duyguların üzerini örten örtmecelerin, kötü amaçları örtmek için kullanıldığı da görülmektedir. Beyza Okumuş, “Daiş’in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi” adlı 2017’de yazdığı yüksek lisans tezinde, Daiş’in gerçekleştirdiği eylemleri meşrulaştırma yöntemlerinden birinin de örtmeceli kullanımlar olduğunu örnekleriyle birlikte açıklamıştır. İnsanlara zarar veren eylemlerin açık bir şekilde dile getirilmesi, toplum üzerinde olumlu bir etki bırakmamaktadır. Okumuş da bu bağlamda topluma zarar veren eylemler gerçekleştiren Daiş’in eylemlerini açıklarken açık bir dilden ziyade “örtmece”li ifadelerle, anlatılmak istenen hafiflettiklerini belirtmiştir.²⁵

Günümüz televizyon veya radyo gibi basın dilinde de örtmeceli kullanımlar görülmektedir. Örneğin bir terörist öldürülmüşse, açık bir şekilde “öldürüldü” ifadesi yerine “etkisiz hale getirildi” ifadesi gibi farklı konularda farklı örtmece örnekleri görülmektedir. Bu noktada basın dilindeki örtmecelerin ele alındığı 2018’de yazılan “Türkiye Türkçesi Basın Dilinde Örtmece (Efemizm–Disfemizm)” adlı yüksek lisans tezi, Gizem Çelik Çolak’a aittir. Çelik’in çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Örtmecelerde genellikle iki farklı tutum vardır. Biri örtmecelerin anlatılmak istenen ifadeyi güzelleştirme, diğeri ise daha da kötüleştirme yönünde olduğudur. Çolak Çelik birinci bölümde örtmeceler hakkında bilgi vermiş olup

²⁴ Alsu Tuncer, **Arapça Ve Rusçada Hastalık ve Ölüm İfade Eden Örtmeceler**, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2017, ss. 7, 17, 28, 39, 40.

²⁵ Beyza Okumuş, **Daiş’in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi**, Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, ss. 130-131.

“güzel adlandırma” olarak adlandırılan örtmeceler için “iyi örtmece”, kötü adlandırma olarak adlandırılan örtmeceler için ise “kötü örtmece” terimini tercih etmiştir. İkinci bölümde ise incelemeye geçmeden önce basın dili hakkında bilgi vermiş ve basın dilindeki örtmeceleri gruplandırarak incelemiştir.²⁶ Günlük dilde iletişim kurulan kişiyi üzmemek, kırkmamak gibi çeşitli sebeplerle, söylenecek olan kelimelerde edebi sanatlar kullanarak, sözcükler eksiltilerek çeşitli örtmecelere başvurulur. Basın dilindeki örtmecelerin de bu açılardan benzerlik göstermesinin yanı sıra, kelime tekrarını önleme, ırkçı söylemlerden kaçınma, suça teşvik etmeme gibi kaygılarla kullanıldığı ve bazen de bilinçli olarak tercih edilmemesi gibi sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmasının sonunda ise; basın dilinde kullanılan ve tezde yer alan örtmecelerin dizinine yer vermiştir.²⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi, genellikle müstakil olarak örtmeceyi konu alan tez çalışmalarında genellikle örtmecelerin oluşum sebepleri, örtmece türleri ele alınmış; kültür-örtmece, deyim-örtmece, argo-örtmece, mecaz-örtmece gibi örtmece ile etkileşim içinde bulunan alanlardan bahsedilmiştir. Bunun dışında çeviri eserlerde, ağızlarda bitki ve hayvanların adlandırılmasında, sosyolojik olarak kötü amaçların ve açıkça ifadesi gizlenen durumların ifadesinde örtmecelere başvurulduğu görülmüştür.

E.1.3. Makaleler

Örtmece konusunda Türkiye’de yapılan çalışmalar daha çok makale türünde yoğunlaşmıştır. Genel bir bakış açısıyla söylenecek olursa, makalelerde genellikle örtmeceyle ilgili tanım, terim, sınıflandırma ve örtmecelerin çıkışına neden olan örtmece-tabu ilişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir.

²⁶ Çalışmasında incelediği verileri, Eylül 2017-Haziran 2018 dönemi gazetelerinden “Sabah, Hürriyet ve Cumhuriyet” gazetelerini, televizyon kanallarından ise “Kanal D, Star Tv, Show Tv, Atv ana haber bültenleri başta olmak üzere CNN Türk, TV8 kanallarındaki haber ve magazin programlarından derlenen veriler arasında seçmiştir. bkz. Çolak Çelik, ss. III-IV.

²⁷ Gizem Çolak Çelik, **Türkiye Türkçesi Basın Dilinde Örtmece (Efemizm–Disfemizm)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018, ss. 1-174.

Makale türünde ilk yapılan çalışmalardan biri Ahmet Güngör'e aittir. Ahmet Güngör'n "Tabu-rtmece (Euphemism) Sözler zerine"²⁸ makalesi; "Giriş, Tabunun Türleri, rtmece Sözler ve Sonuç" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadırdır.

alışmasında rtmeceler için "rtmece söz" terimini tercih eden Güngör, "Giriş" bölümünde, tabu ve örtmece sözlerin, bütün yönleriyle ele alınmayan konulardan biri olduğunu belirtmiştir. Tabuyla ilgili bilgi vermiş, tabu ve örtmece arasındaki ilişkiye değinmiştir. Tabu ve örtmecelerin sosyal bilim dallarının araştırma alanına girdiğini belirten Güngör, ardından örtmece tanımlarına yer vermiş ve Türk dillerinde yer alan örtmece adlandırmalarından örneklerle bahsetmiştir. Aynı zamanda bu alanda yurt dışında yapılan ilk çalışmalar hakkında da bilgi vermiştir.

Güngör, "Tabunun Türleri" başlığıyla ele aldığı ikinci bölümde ise; tabu konusunda sınıflandırma yapan Sigmund Freud, Wundt ve Ullman'ın tasniflerini örneklerle açıklamıştır. Bu konuda genel bir sınıflandırma yapıldığında ise tabuyu: "dil dışı göstergelerle ortaya çıkan tabu" ve "lengüistik tabu" olmak üzere iki başlık altında ele almak gerektiğini belirtmiştir.

Çalışmanın "rtmece Sözler" adındaki üçüncü bölümü ise, "rtmece Sözlerin Sınıflandırılması" ve "Kötü Adlandırma (Dysphemism)" olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. "rtmece Sözler" bölümünde, tabu ve örtmece arasındaki sebep-sonuç ilişkisine değinmiş, örtmecelerin zamanla değişiminden bahsetmiş, bazı dilcilerin örtmece yaklaşımından söz etmiş ve Türk dillerindeki çeşitli örtmece örneklerine yer vermiştir.

"rtmece Sözlerin Sınıflandırılması" bölümünde, örtmecelerin biçim ve anlam özelliklerine göre Batılı ve Türk dilciler tarafından yapılan sınıflandırmalara yer vermiştir. Güngör, rtmecelerin Batılı ve Türk dünyası araştırmacıları tarafından incelendiğini, Türkiye'deki örtmece çalışmalarının genellikle folklorik derlemelerden oluştuğunu, konuyla ilgili terminolojinin de oluşturulduğunu ancak dilbilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

²⁸ Ahmet Güngör, "Tabu-rtmece (Euphemism) Sözler zerine", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, 2006, s. 69-93.

Örtmecelerin iki farklı yönde oluşturulduğu daha önce de belirtilmiştir. Anlatılmak istenenin olumlu yönde hafifletilerek söylendiği gibi, söylendiğinde karşıdaki kişide daha kötü izlenim yaratacak olumsuz yönde bir söylemin de görüldüğü bilinmektedir. Bu durum da çalışmalarda genellikle “kötü adlandırma” olarak adlandırılmaktadır. Dilin kullanıcısının çeşitli sebeplerle örtmece yapması gibi, kötü adlandırmanın da çeşitli sebepleri görülmektedir. Güngör de “Kötü Adlandırma” bölümünde bu kavramı açıklayarak, kötü adlandırma kullanım sebeplerini ele almış ve bazı toplumlarda görülen kötü adlandırma örneklerine değinmiştir.

Gülsüm Killi, “Hakas Türkçesinde Tabu Sözcükler ve Örtmece”²⁹ makalesinde öncelikle tabu-örtmece ilişkisine değinmiş; Kopilenko, Kottak, Frazer, Freud gibi araştırmacıların bu konudaki görüşlerini aktarmıştır. Dilcilerin örtmece tanımına yer veren Killi, genellikle hangi konularda örtmecelere başvurulduğundan (hayvan adları, zarar verebilecek olan kötü ruhların adları, kişilerin yasak adları, ölüm, hastalık, fiziksel yetersizlik...), “örtmece” kavramı ve diğer dillerdeki adlandırılışından, örtmecelerin oluşum şekillerinden ve yapısal özelliklerinden ve örtmece olarak kullanılan kelimelerin zamanla değişiminden bahsetmiştir. Ayrıca, Sibiryaya Türk halklarında tabu ve örtmece sözcüklerin önemli bir yer kapladığını ve bu halkların çoğunda “tabu sözcüklerin değiştirilerek söylenmesi”ni belirtmek için kullanılan özel sözcüklerin olduğunu da ifade etmiştir. Bu sözcükleri³⁰ de örnekleriyle birlikte aktarmıştır. Killi, Hakas Türkçesi’nde görülen örtmece örneklerini “Avcılık ve hayvan adları ile ilgili örtmeceler, Ölüm ile ilgili örtmece sözcükler, Doğum ile ilgili örtmece sözcükler, Hastalıklar ve fiziksel yetersizlikler ile ilgili örtmece sözcükler, Cinsellikle ilgili örtmeceler, Bazı fizyolojik süreç ya da durumlar ile ilgili örtmeceler, İnsan ilişkileri ile ilgili örtmeceler, İnsanın çeşitli özellikleri ile ilgili örtmeceler” ana başlıkları altında örnekleriyle ele almıştır.

²⁹ Gülsüm Killi, “Hakas Türkçesinde Tabu Sözcükler ve Örtmece”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2006, ss. 50-65.

³⁰ Örneğin; Hakas Türkçesine “çayıt-“ fiilinin eski Hakas geleneğine göre tabu sözcüklerin başka bir sözle değiştirilerek söylenmesini belirtmek için kullanıldığını, bu fiilden türeyen “çayıdıs” kelimesinin de “örtmece, kinaye” anlamlarına geldiğini örneklerle açıklamıştır. bkz. Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 53.

Örtmecelerin ortaya çıkışında geleneksel hayatın önemli bir yeri vardır. Örtmecelerin kültürü yansıttığına daha önce de değinilmiştir. Killi’de çalışmasının “Sonuç” bölümünde bu duruma dikkat çekmiş, örtmecelerin de geleneksel hayatta önemli bir yeri olduğuna değinmiştir. Çalışmanın verdiği bilgilere göre, Hakaslarda özellikle “avcılık ve av hayvanları” ile ilgili örtmeceler yoğunluk kazanmaktadır. Dolayısıyla bu durum da “avcılık” geleneğinin Hakaslarda önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bunun yanında Sibiryalı halklarının inanışında özel bir yer hükmetmesi de etkindir. Ayrıca hemen hemen bütün milletlerde görülebilecek, ölüm, hatalık, cinsellik gibi en büyük tabular arasında yer alan konularda da örtmece örnekleri görülmektedir.

Kerim Demirci “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”³¹ adlı makalesinde, örtmeceyle ilgili yapılan çeşitli tanımlara, farklı dillerdeki adlandırmalara yer vermiştir. Örtmecelerin, kurallarını toplumun koyduğu tabuların sonucunda ortaya çıktığı düşünülürse, bu çalışmada da doğal olarak tabudan bahsedilmiştir. Ancak “tabu” konusunda, diğer çalışmalardan farklı olarak dikkat çeken bir yön vardır. Tabuların, örtmecelerin oluşum şekillerini ve anlamsal özelliklerinin analizini yapan Demirci’nin bu analizde dikkat ettiği noktalardan biri de Freud’un, kişiliğin katmanlarını oluşturan teorisidir (id, ego, süper ego).³²

Sürekli olumsuz istekleri olan “id”i, “süper ego” kısıtlar ve dengeler. Kişinin isteklerini kısıtlayan da “tabu” olduğuna göre, süper egoyu “kişinin tabusu” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Kişinin isteklerini kısıtlayan “süper ego”, dili de kısıtlamaktadır. Dolayısıyla da örtmecelerin ortaya çıkışı kaçınılmazdır.

Farklı dillerde, farklı konulardaki örtmecelerin yoğunluk gösterdiğini belirten Demirci, ele aldığı örtmece örneklerini “Din bağlantılı örtmeceler, Cinsellikle ilgili örtmeceler, Boşaltım ile ilgili örtmeceler, Diğer örtmece konuları” şeklinde konularına göre sınıflandırarak incelemiştir. Konu başlıklarından da görüldüğü gibi, dilde en çok kullanılan örtmece örnekleri bu çalışmanın malzemesini

³¹ Kerim Demirci, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl: 20, Sayı:77, 2008, ss. 21-34

³² Demirci, Örtmece (Euphemism)..., ss. 22-23.

oluşturmaktadır. Çalışma sadece Türkçedeki örtmece örnekleri ile sınırlı kalmayıp İngilizcedeki örtmeceler de incelemeye dâhil edilmiştir.³³

Demirci, çalışmasının bir bölümünü, örtmecenin bir türü olan “kötü adlandırma”lara ayırmıştır.”Hakaret” özelliği de taşıyan kötü adlandırmaların, dinî inanışlarla bağlantılı olabileceğini belirtmiştir. Bunu da insanların kendi dinlerinden olmayanlara verdiği isimlendirmelerle örneklendirmiştir. Bunun yanında kötü adlandırmaların psikolojik alt yapıya dayandığını belirtir.

“Örtmecelerin oluşum biçimleri” bölümünde Warren’in 1992’de örtmecelerin oluşum biçimlerine göre yaptığı sınıflandırmaya yer vermiş ve bu tasnifteki en belirgin oluşum yollarını örneklendirmiştir.”Örtmecelerin değişimi” bölümünde ise örtmecelerin çağdan çağa ve toplumdan topluma değiştiğini söyler. Örtmecelerin zamanla özelliğini yitirip kastedilen gerçek anlamı üstlendiğini ve böylece yeni bir örtmeceye ihtiyaç duyulduğunu örneklerle açıklar (Örneğin; sakat > özürlü > engelli gibi).³⁴

Çalışmanın “sonuç” bölümünde genel bir bilgi verilmiş ve dilin kullanımı üzerindeki etkenlerin farklı alanlarca da araştırılması önerilmiştir. “Sonuç” bölümünden sonra eklediği “Notlar” bölümünde de Demirci dipnotlarını açıklayarak yazısını sona erdirmiştir.³⁵

Birey ana dilini hiçbir çaba sarfetmeden edinir. Dolayısıyla birey, kendi ana dilinde yer alan “örtmece”leri de çok fazla bir çaba harcamadan edinir. Ancak öğrenilmek istenen bir yabancı dil için aynı durum geçerli değildir. Sözcüklerin kültürel öğeleri yansıttığı hatırlanırsa, yeni öğrenilen dilde bazı zorlukların yaşanması muhtemeldir. Gencer Elkılıç, “Hüsnü Tabirler, Euphemism”,³⁶ adlı makalesinde, örtmecelerin, Türkçe ve İngilizcedeki kullanım benzerlikleri ve farklılıklarını gösterip İngilizce öğrenen Türk öğrencilerin hedef dildeki bu tarz kullanımların öğrenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmada, örtmece için “hüsnü tabir ve cici söz” terimleri tercih edilmiştir. Tabu-örtmece ilişkisine kısaca değinen

³³ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., ss. 24-29.

³⁴ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., ss. 30-32.

³⁵ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., ss. 32-34.

³⁶ Gencer Elkılıç, “Hüsnü Tabirler, Euphemism”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 2008, ss. 113-119.

Elkılıç, “hüsnü tabir”leri kullanım alanlarına göre “fiziki bozukluk ve çeşitli hastalıklarla ilgili olanlar” ve “sosyal yaşamla ilgili olanlar” olmak üzere iki gruba ayırmıştır. İki grubun da hem Türkçede hem de İngilizcede görülen örneklerini tablo halinde vermiştir. Elkılıç, ana dilde toplumun “hüsnü tabir”leri öğrenmede bir sıkıntı yaşamadığını, ancak İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenecek Türk öğrencilerin, bu dildeki “hüsnü tabir”leri öğrenmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Ele alınan çalışmalarda da görüldüğü gibi, “örtmece” terimi konusunda herhangi ortak bir terim kullanımı görülmemektedir.”Örtmece”, “güzel adlandırma”, “cici söz”, “hüsnü tabir”, edeb-i kelim” gibi daha pek çok adlandırmalar görülmektedir. Ahat Üstüner “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”³⁷ adlı çalışmasında, örtmeceler için söylenilegelen terimleri değerlendirip bir terim birliği sağlamayı hedeflemiştir. Çalışmasına örtmecenin tanımını yaparak başlamış ve tabu-örtmece ilişkisine değinmiştir. Edebi sanatlar-örtmece arasındaki bağa da değinen Üstüner, örtmecelerin Türkçede günümüzden önceki adlandırılışlarına da yer vermiştir.³⁸

Batılı dilcilerin “euphemism” terimiyle karşıladıkları örtmecelerin, sınıflandırması ve adlandırmasından bahsetmiş, Türk dilcilerinden bazılarının da bu duruma karşı olan tutumunu dile getirmiştir.”Kötü adlandırma”yla ilgili yaklaşımları da tartıştıktan sonra, örtmecelerle ilgili Türkiye ve Türkiye dışında yapılan çalışmalara değinmiştir. Diğer çalışmalarda da görüldüğü/görüleceği gibi, örtmecelerin değişimi de bu çalışmada konu alınmıştır. Bu tarz anlatımların Batı dillerinde ve bazı Türk lehçelerindeki adlandırılmaları üzerinde duran Üstüner, genellikle “örtmece sözler” ve “güzel adlandırma” terimlerinin öne çıktığını, bunların yanında “kötü adlandırma” teriminin de kullanıldığını belirtir.³⁹

Üstüner, çalışmasında da genellikle “örtmece söz” terimini kullanmış ve “euphemism” terimine verilecek en uygun Türkçe karşılığın da “örtmece sözler” olduğunu ifade etmiştir. Yapısal olarak bakıldığında “cümle veya sözcük grubu” şeklinde olanlar için “örtmece söz”, tek bir sözcük şeklinde olanlar için de “örtmece sözcük” terimlerinin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Anlamsal

³⁷ Ahat Üstüner, “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, *Turkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2009, ss. 166-176.

³⁸ Üstüner, ss. 167-168.

³⁹ Üstüner, ss. 169-174.

olarak değerlendirildiğinde ise; örtmecelerin “amaçları ve anlam özellikleri” açısından da “açık örtmeceler” ve gizli örtmeceler” şeklinde adlandırılması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

Seyfullah Türkmen’in “Türkçedeki Örtmece Sözler”⁴¹ adlı makalesi; “Giriş, Örtmece (Güzel Adlandırma) ve Tabu Kavramı, Ölümle İlgili Örtmeceler, Ölüm Kavramını Anlatmak İçin Örtmece Sözler, Uzun Ömür Dileme Sözleri, Ölüyü İncitmemek İçin Kullanılan Sözler, Taziye İçin Kullanılan Sözler, Koruma Amaçlı Örtmece İfadeleri ve Sonuç” olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır. Türkmen “Giriş” bölümünde; örtmece konusunda yapılan çalışmaların yetersizliğiyle birlikte ciddi çalışmalar yapıldığını da ekler. Makalesinde “üstüme iyilik sağlık, sizden iyi olmasın, taşa ölçeyim” gibi bazı kalıp sözlerin, sıradan ifadeler olmayıp örtmecelerle ilgili olduğunu, kişinin “korku, kaygı” gibi üzerinde kötü izler bırakacak hislerin önüne geçilmesi amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Türkmen çalışmasına ana kaynak olarak Türkçe Sözlük⁴² ve Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nü kullanmayı tercih etmiştir.

“Örtmece (Güzel Adlandırma) ve Tabu Kavramı” bölümünde, çalışmalarda farklı adlandırmalar görülse de daha çok “örtmece” teriminin kullanıldığını belirtmiştir. Türkmen, “örtmece”yi tanımlamış ve tabu-örtmece ilişkisine değindikten sonra, tabuyla ilgili yaklaşımları dile getirmiştir.⁴³ Türkmen, konuyla ilgili yaptığı tarama sonucunda, örtmece örneklerini “Ölümle İlgili Örtmece Sözler” ve “Koruma Amaçlı Örtmece İfadeleri” olmak üzere iki ana başlık altında sıralamıştır.⁴⁴

Örtmecelerin ortaya çıkışında dinî inanışların etkisi yadsınamaz. Toplum, kendini her türlü kötü olaylardan, durumlardan ve varlıklardan korumak için tabulardan uzak durmakta ve doğrudan ifadeden kaçınmak için de örtmecelere sığınmaktadır. Türkmen de çalışmasında buna dikkat çekmiştir.”Sonuç” bölümünde, örtmecelerin Türkiye Türkçesinin söz varlığında kapladığı alanın oldukça geniş

⁴⁰ Üstüner, s. 175.

⁴¹ Seyfullah Türkmen, “Türkçedeki Örtmece Sözler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 23, ss. 131-140.

⁴² Seyfullah Türkmen kaynak olarak Türk Dil Kurumu’nun “Türkçe Sözlük”, Öer Asım Aksoy’un “Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I-III”nü ana kaynak olarak kullanmıştır. bkz. Üstüner, s. 132.

⁴³ Türkmen, s. 132-133.

⁴⁴ Türkmen, s. 134-139.

olduğunu belirtmiştir. Ancak örtmecelerin zamanla hangi amaçla oluşturulduğunun unutulup, “kalıp sözler” hâline geldiğini vurgulamıştır.⁴⁵

“Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma Örnekleri”⁴⁶ adlı çalışmasıyla, ağızlara yönelen Şerif Ali Bozkaplan, çalışmasına Doğan Aksan’ın örtmece tanımıyla başlamıştır. Görüldüğü gibi örtmece için “güzel adlandırma” terimini tercih eden Bozkaplan, bu terime bütün “terimler sözlüğü”nde yer verilmediğini eklemiştir.⁴⁷

Bozkaplan, Derleme Sözlüğü’nün ilk sekiz cildini taramış ve Anadolu ağızlarında güzel adlandırma örneklerinin daha çok “hastalık ve hayvan adları”nda görüldüğünü ifade etmiştir. Bunun yanında kadın, ölüm, hacet, nesepsizlik, kişilik özellikleri, meşguliyet ve diğer konularda olan örtmece örneklerini de sıralamıştır. Bozkaplan, Anadolu ağızlarının, pek çok alanda olduğu gibi, örtmeceler bakımından da büyük bir zenginlik barındırdığını ifade etmiştir.⁴⁸

Örtmecelerin pek çok alanda görüldüğünden daha önce de bahsedilmiştir. Faklı alanların konusuna giren örtmecelerin oluşum şekilleri, konuşma dilinde çeşitlilik gösterdiği gibi yazı dilinde de çeşitlilik göstermektedir. Örtmece yapmanın yollarını Aysel Güneş “Mizah Dergilerinde ve İnternette Küfürlü Sözlerin Yazımları”⁴⁹ adlı makalesinde göstermiştir. Bilindiği gibi yazı dili kurallıdır. Konuşma dilinde görülen bütün değişikliklerin, yazı dilinde görülmesi mümkün değildir. Güneş de bu makalesinde, mizah dergilerinde yer alan “argo, kaba, küfürlü, müstehcen sözlerin”, yazı dilindeki kuralların dışına çıkılarak oluşturulan örtmece biçimlerini vermiştir.

Güneş’in verdiği bilgilere göre, açıkça söylenemeyen küfürlü, kaba, müstehcen kelimelerin, mizah dergilerindeki yazımları da sansürlenmiş ve daha hafif bir algı yaratacak hale getirilmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Türkmen, s. 139.

⁴⁶ Şerif Ali Bozkaplan, “Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma Örnekleri”, *Turkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2009, ss. 379-396.

⁴⁷ Bozkaplan, s. 377.

⁴⁸ Bozkaplan, ss. 377-396.

⁴⁹ Aysel Güneş, “Mizah Dergilerinde ve İnternette Küfürlü Sözlerin Yazımı”, *Çevrimiçi Tematik Kültür Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2/1, 2009, ss. 61-67.

⁵⁰ Güneş, s. 61.

Argoyu “kuralcı ve otoriter yaklaşımların olmadığı bir ortamda, özgürlük ve serbestlik dürtüsüyle şekillenmiştir. Dile mizahi bir açılım kazandırır ve dilin yaratıcı yönüdür. Herkesçe anlaşılması da onu özel bir dil yapar”⁵¹ şekline açıklayan Güneş, argonun yazım kurallarına uygun olduğunu belirtmiştir. Güneş çalışmasında, elde ettiği verilerden, “olduğu gibi yazılmayan, ancak anlamdan da tamamen uzaklaşmayan küfürleri ve kaba kelimeleri”⁵² incelemeye almıştır. Çalışmasında incelemeye konu olan örneklerinin yazım biçimlerini “kelimededen ünlü ya da ünlüler atma, kelimedeki bir sesi değiştirme, eksilteli ifadeler, kelimedeki birden fazla ses olayının görülmesi, metatez, mizah argosu, telaffuzun yazılması, ses türemesi, yazıma sadık kalınması, kısaltmaların kullanılması” başlıkları altında sıralayarak incelemiştir.⁵³

Güneş, inceleme sonucunda, bir tür “oto-sansür” ile yapılan bu örtmecelerde amacın, “örtmece”deki gibi anlatımın hafifletilmek olmadığını, okura daha “sempatik” bir anlatım sunmanın hedeflendiğini, bu tarz kullanımların da okuru eğlendirdiğini belirtmiştir.⁵⁴

Bireylerin kendini korumayı amaçladığı, tabu haline gelen konulardan biri de “hastalık”tır. Aylin Koç da “Hastalık İsimlerinde Örtmece”⁵⁵ adlı çalışmasında hastalıkların adlandırılmalarında görülen örtmece örneklerini bir makale bütünlüğünde ele almıştır. Örtmeceyle ilgili bilgi veren Koç, ölüm konusunda olduğu gibi hastalıklarla ilgili de pek çok örtmece örneğinin görüldüğü bilgisini vermiştir. Çalışmasında hastalık isimlerindeki örtmece örneklerini “tedavisi mümkün olmayan veya tedavisi uzun süren hastalık adlandırmaları; korku, hurafe, inançlara dayalı hastalık adlandırmaları, toplum tarafından ayıp, kaba, müstehcen kabul edilen

⁵¹ Güneş, s. 61.

⁵² Güneş ele aldığı kaynakları şu şekilde açıklar: “Kural dışı yazım örnekleri 1982–2009 yılları arasında çıkmış olan çeşitli mizah dergilerinden (Atmaca, Fırt, Gırgır, Hayvan, Hıbrır, Leman, Manyak, Öküz, Penguen Uykusuz), kişisel karikatürlere yer veren bazı internet sitelerinden (www.komikaze.net, www.erdilyasaroglu.com, www.karikaturdunyasi.com), internet ortamındaki sözlük sitelerinden (<http://sozluk.sourtimes.org>, www.itusozluk.com, www.uludagsozluk.com) alınmıştır. Ayrıca, 12–21 yaş aralığındaki bazı gençlerle internetin sohbet programlarından biri olan MSN’de küfürlü ve müstehcen sözlerin ne şekilde yazıldığına dair yapılan söyleşilerden de birkaç kullanım tespit edilmiştir.” bkz. Güneş, s. 62.

⁵³ Güneş, ss. 62-66.

⁵⁴ Güneş, ss. 66-67.

⁵⁵ Aylin Koç, Koç, “Hastalık İsimlerinde Örtmece”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 188, 2010, ss. 77-94.

hastalıklara ve özel hallere dayalı adlandırmalar; kısa süreli, hafif, tedavisi mümkün olan diğer hastalık adlandırmaları” başlıkları altında değerlendirmiştir.⁵⁶

Zamanla yerine kullanıldığı kavramın anlamını üstlenen örtmecelerin örtmece özelliğini kaybetmesi nedeniyle yeni örtmeceler üretilir. Dolayısıyla örtmece olarak kabul edilen sözcükler bir değişim halindedirler. Bu sebeple de her zaman geçerliğini koruyacak bir örtmece sözlüğü oluşturmak imkansız hale gelmektedir. Koç bu konuya da değinmiş ve hastalıkların adlandırılmalarında görülen örtmece örneklerinin sözlüğünü çalışmasının sonuna eklemiştir.⁵⁷

Durmuş Arık, “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği”⁵⁸ adlı makalesinde, farklı kültürlerde örtmeceler görülürken, aynı zamanda gerçekleri gizlemek amacıyla gerçekleşen uygulamaların da var olduğunu ifade etmiştir. Bu tarz örtmece ve uygulamaların, geleneksel ve dinî inanışlarla ilgili boyutunun da olduğunu belirtmiştir. Dilbilim açısından incelenen örtmecelerin, “inanışlar ve bu inançlar neticesinde şekillenen uygulamalar”la olan ilişkisinin çok fazla incelemeye konu olmadığını, bu tarz uygulamaların Halkbilim ve Dinler Tarihi açısından da incelenmesi gerektiğini önermiştir.⁵⁹

Arık makalesinde; farklı Türk topluluklarından⁶⁰ seçtiği örneklerden, “doğum ve ölüm” çevresinde “Türk halk inanışlarında, örtmece sözler yanında, zararlı unsurlara karşı korunmak amacıyla gerçeği gizleme, kandırma ve aldatma şeklindeki örtmece uygulamalarının tespitini ve analizini” yapmıştır. Ele aldığı örtmece örneklerini “Doğum ve çocuklarla ilgili inanışlarda örtmece ve gerçeği gizleme” ve “Ölümlle ilgili inanışlarda örtmece ve gerçeği gizleme” başlıkları altında ele almıştır.

⁵⁶ Koç, ss. 79-82.

⁵⁷ Koç, ss. 83-94. Aylin Koç, çalışmasının sonunda oluşturduğu sözlüğü, Derleme Sözlüğü ile Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak TDK tarafından yayımlanan çalışmaların sözlük kısımlarının ağ ortamına aktarılmasıyla oluşan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nden tarayarak elde ettiği örtmece verilerinden oluşturmuştur. bkz. Koç, s. 79.

⁵⁸ Durmuş Arık, “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği”, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 13, Sayı: 36, 2010, ss. 1-20.

⁵⁹ Arık, ss. 1-3.

⁶⁰ Arık örneklerini Kırgız, Kazak, Özbek, Hakas, Azerbaycan, Uygurlar, Yakutlar, Çuvaş, Başkurt, Anadolu, Gagavuz, Kıbrıs Türkleri, Türkmen, Kırım Türkleri ve Moğollar gibi farklı topluluklarda görülen örtmece örneklerinden seçmiştir. bkz. Arık, ss. 4-20.

Kötü adlandırmaya da yer vermiş, çocukları kötü ruhlardan korumak için verilen isimlere değinmiştir.⁶¹

Arık'ın çalışmasından da anlaşıldığı gibi dini inanışlar, bu inanışların gerektirdiği birtakım uygulamalar, dilde örtmecelere, örtmecelerde de hem iyi hem de kötü adlandırmaları etkilemektedir. Arık, inanışların dili etkileyip örtmecenin ortaya çıkışını sağladığı gibi, örtmecelerinde inanışlara bağlı olarak ortaya çıkan uygulamaları etkilediğini belirtmiştir.

Murat-Suzan Uluoğlu'nun ise konuyla ilgili “Çağdaş Rusçada Güzel Adlandırmalar”⁶² adlı çalışmaları mevcuttur. Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı gibi örtmece için, “güzel adlandırma” terimini tercih etmişlerdir. Çalışmada 20. yüzyılda “güzel adlandırma” konusunun Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da kapsamlı olarak incelenirken, Rusya’da yasaklı konular arasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Ele alınan çalışmalarda da tabuyla ilişkili olarak Hint-Avrupa, Slav-Baltık veya ortak Slav materyallerinin temel alındığını ifade etmişlerdir. Bu tür çalışmaların 20. yüzyılın son on yıllık gibi bir zaman diliminde önem kazandığını, bu zaman diliminde de Rusçadaki güzel adlandırmaların oluşum yöntemleri, bazı sözcüklerin tabu sayılma sebebi, güzel adlandırma oluşturma amaçları gibi temel konular üzerinde durulduğunu belirtmişlerdir. 2008 yılında, Seniçkina tarafından, Rusça hazırlanan ilk “Rusçadaki Güzel Adlandırmalar Sözlüğü” hakkında bilgi verdikten sonra “güzel adlandırma” kavramının tanımıyla ilgili yapılan çalışmaları ve görüşleri ele almışlardır. Güzel adlandırma anlayışındaki görüş ayrılıklarının nedenlerini aktarmışlar ve Rusçadaki güzel adlandırmalar konusunda önemli çalışmalardan birini yapan L. P. Krsin’e göre güzel adlandırmaların oluşum sürecini⁶³ aktarmışlar ve bu konuda yapılan temel çalışmaları ele almışlardır.⁶⁴

S-M Uluoğlu, güzel adlandırmaların özellikle kitle iletişim araçlarında, siyasette, edebi metinlerde, yazı dilinde ve konuşma dilinde, kısaca hayatın her alanında çok sık kullanıldıkları için araştırmacıların dikkatini çeken en güncel

⁶¹ Arık, ss. 4-20.

⁶² Murat Uluoğlu, Suzan Uluoğlu, “Çağdaş Rusçada Güzel Adlandırmalar”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2012, ss. 78-85.

⁶³ Bu konuyla ilgili, “yurt dışında yapılan çalışmalar” bölümünde bilgi verilecektir.

⁶⁴ Uluoğlu, ss. 79-84.

konulardan biri olduğunu, Rusya’da da bu konu ile ilgili çalışmaların gün geçtikçe arttığını söylemişlerdir.⁶⁵

Örtmecelerle ilgili çalışma alanını oldukça eski kaynaklara götüren Adem Aydemir’in, “Divanü Lûgati’t-Türk’te Örtmece Sözcükler Üzerine”⁶⁶ bir çalışması bulunmaktadır. Yine çalışmanın isminden de anlaşıldığı üzere, Aydemir örtmece için “örtmece sözcük” terimini kullanmaktadır. Çalışmasına tabuyu açıklayarak başlamış, bu konuda yapılan çeşitli tanımlara yer vermiş, tabunun örtmeceyi doğurduğuna değinmiştir.⁶⁷

Kaşgarlı’nın eserini oluştururken Türk dilinde konuşulan sözcükleri mevcut haliyle yazıya geçirdiği bilinmektedir. Aydemir, Kaşgarlı’nın eserini oluştururken “Bu ince bir lûgattir.” kaydını düştüğü sözcüklerle, eserdeki bazı sözcükleri o dönemde (XI. asır) hâlihazırda bulunan “örtmece sözcük”ler olarak nitelendirmiştir. Ayrıca çalışmasında ele aldığı sözcüklerin bir kısmının da, Divanü Lûgati’t-Türk’ün söz varlığında birden fazla kullanılmamış olduğunu da belirtmiştir. Ele aldığı kelimeleri, “cinsiyet ve cinsellik, genel örtmece sözler, hayvansal mamuller, silahlarla ilgili tabu sözcükler, uğursuz veya tabu sözcükler” başlıkları altında sıralayarak incelemiştir.⁶⁸

Çalışmanın sonucunda Aydemir, Divanü Lûgati’t-Türk’ün söz varlığında “örtmece sözcük” olarak değerlendirilebilecek sözcüklerin çoğunluğunun “Oğuzca” kayıtlı ve “hapax legomenon” sözcük olduğunu; “yok” sözcüğünü söylemekten ısrarla kaçınıldığını, bunun yerine birçok örtmece sözcük kullanıldığını belirtmiştir. Hayvanlardan “ayı, bürüçe, ejderha; silahlardan “kılıç” ve “gürz” sözcüklerinin kullanılmasından kaçınıldığını tespit etmiştir. Divanü Lûgati’t-Türk’ün söz varlığındaki örtmece sözcüklerin Kaşgarlı’nın tasarrufu olmadığını, XI. asır Türk dilinde mevcut olan örtmece sözcükler olduğunu da eklemiştir. Aydemir, Divanü

⁶⁵ Uluoğlu, ss. 84-85.

⁶⁶ Adem Aydemir, “Divanü Lûgati’t Türk’te Örtmece Sözcükler Üzerine”, **International Journal of Language Academy**, Cilt: 1/1, 2013, ss. 107-120.

⁶⁷ Aydemir, s. 108.

⁶⁸ Aydemir, ss. 108-117.

Lûgati't-Türk'te yer alan örtmecelerin, kendi tespit ettikleriyle sınırlı kalmadığını, Divanü Lûgati't-Türk'ün bu bakımdan da çalışılması gerektiğini önermiştir.⁶⁹

Bu tür değiştirme olayının tek bir dille sınırlı kalmadığı, konuyla ilgili çalışmalarda da görülmektedir. Tek bir dilde görülen örtmecelerin incelendiği çalışmalar olduğu gibi, iki farklı dili karşılaştırarak konuyu açıklayan çalışmalar da görülmektedir. Ferhat Karabulut ve Gülmira Ospanova'nın "Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi"⁷⁰ adlı çalışmaları da bu yöndeki bir çalışmaya örnek teşkil etmektedir.

Çalışmada, "örtmece" kavramını ele alıp örtmecelerin oluşum mantığı ve yollarını değerlendirmişlerdir. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ndeki örtmece mantıkları üzerinde durup diğer Türk lehçeleri ve dillerinden de örnekler vermişlerdir.

Karabulut ve Ospanova çalışmalarında "örtmece" terimini tercih etmişler ve örtmece kavramını açıklayıp, konu üzerine çalışan bazı araştırmacıların örtmece tanımlarına yer vermişlerdir. Örtmecelerin daha çok "ölüm, hastalık, doğaüstü varlıklar, vücut organları, boşaltım sistemi, cinsellik, küfür" gibi konularda görüldüğünü belirtmişlerdir. Tabu ve örtmece arasında bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu söyleyen Karabulut ve Ospanova, tabunun sadece dile değil, zihne de olumsuz yönde bir etkisi olduğundan bahsetmişlerdir. Örtmece kavramını etraflıca tartışmaya başlamadan önce örtmecelerin kullanım yeri sıklığına, Kazak ve Türkiye Türkçesi'ndeki⁷¹ örtmece örneklerine yer vermişlerdir. Çalışmanın verdiği bilgiye göre de diğer çalışmalarda da olduğu gibi Kazak Türkleri arasında da örtmeceye en çok başvuru konuların, "tehlikeli ve devasız hastalıklar, ölüm, ölü, mezar, vücut azaları, vücut boşaltım sistemi" konularında olduğu görülmektedir.⁷²

⁶⁹ Aydemir, s. 117.

⁷⁰ Ferhat Karabulut, Gulmira Ospanova, "Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesi'nde Karşılaştırmalı Model Analizi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 2/2, 2013, ss. 122-146.

⁷¹ Çalışmalarında Rusça, Başkurt Türkçesi, Hakas Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Altay Türkçesi'nden de örneklerinden de faydalanmışlardır. bkz. Karabulut-Ospanova, ss. 125-127.

⁷² Karabulut-Ospanova, ss. 123-127.

Çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olarak en önemli dikkat çeken noktası: örtmecelerin oluşumunu temelde, Felsefe Çağı'ndaki "varlığın adlandırılması" problemine dayandırmalarıdır.⁷³

Tabu, dil ve örtmece ilişkisine değinmişler, tabuyu "...aslında bireyin bizzat kendi koyduğu daraltılmış sınırların genel adıdır. Tabu bir bakıma bireyin kendi kendini hapsettiği kafestir, ancak bu kafes sağlam bir kafestir. Toplumu ve bireyi dışarıdan gelecek zararlardan ve tesirlerden koruyan, dışarı çıkılması zor olan sağlam bir kafestir bu."⁷⁴ şeklinde tanımlamışlardır. Kazak Türklerinde tabu sayılan alanda bir eşyayı, olguyu veya olayı doğrudan adlandırmama ile ilgili bir mutabakatın olduğunu, tabunun dile nasıl yansıdığını ve örtmeceyi nerede devreye soktuğunu örneklerle göstermişlerdir.⁷⁵ Örtmecenin toplumsal yönünün iyi bir şekilde görülmesi için Kazak Türklerinde gelinlerin ailedeki erkeklere hitap şeklini gösteren bir örnek vermişler ve böylece dilin semantik boyutu ile toplum-tabu ilişkisini gözler önüne sermişlerdir.⁷⁶

"Güzel adlandırma" ve "kötü adlandırma" ilişkisine de değinen Karabulut ve Ospanova, diğer çalışmalardan farklı olarak örtmece-mecaz ilişkisini ele almışlardır. Örtmece ile mecazî anlatımların karıştırıldığını, aralarındaki en önemli farkın "mecazın tabu veya toplumsal baskı sonucunda ortaya çıkmaması" olduğunu

⁷³ Konuyla ilgili inceleme bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir. bkz. Karabulut-Ospanova, s. 128.

⁷⁴ Karabulut-Ospanova, s. 129.

⁷⁵ Kazak Türklerinde ad verme konusunun önemli olduğunu, adların gücün, sadakatin, saygının, samimiyetin, fedakârlığın, güzelliğin veya kabalığın bir yansıması olduğunu belirttikten sonra çocuklara ad verirken yaratıcıdan çocuğun ahlaki ya da fiziksel güzelliğini dilemek için doğadan faydalandıklarını örnekleriyle birlikte göstermişlerdir. Karabulut-Ospanova, s. 130.

⁷⁶ Hikaye şu şekilde anlatılmaktadır: "Gelinin kayınbabasının ve kayınlarının adları, Kamısbay 'kamısbay', Özenbay 'nehirbay', Koysıbay 'çoban / koyunbay', Kaskırbay / Böribay 'kurtbay', Bäkibay 'küçük bıçak, çakı bay', Kayrakbay 'eğebay'dır. Gelin, bir gün kamışların öteki tarafındaki nehre gittiğinde bir koyunu yemekte olan kurdu görür ve o kurdu öldürüp koyunu kurtarır. Gelin evine dönünce olup bitenleri kayınvalidesine anlatmak zorundadır ama bunu yapması için evin erkeklerinin adları tabu engeline takılmıştır. Kelimenin birinci anlamından faydalansa hem ayıp bir iş yapmış olacak, hem de ailenin erkeklerine hakaret etmiş sayılacaktır. O da örtmecenin koruyucu kalkanına sığınır ve olayı şöyle anlatır: "Hışırıtı'nın (sıldırma) öbür tarafında, çağlayan'ın (sarkırma) bu tarafında, meleme'yi (maşırma) uluma (ulıma) yiyordu. Keskinleştirileni (janıma) bileyenle (kayrak) bileyiverdim ve ulumayı (ulıma) boğazlayıp melemeyi (maşırma) kurtarıp geldim." Gelin olayı doğrudan anlatmış olsaydı kamış, kurt, koyun, nehir, kesmek, ege kelimelerini kullanarak tabu sınırını aşmış olacaktı. O, olayı, örtmeceye başvurmadan doğrudan anlatmış olsaydı şöyle diyecekti: "Koyun kaynımı, nehir kaynımın içindeki kamış kayınbabamın yanında bıçak kaynımı ege kaynımla keskinleyip kurt kaynımdan kurtardım." Böyle bir şey yapmak ise kaynana için saygısızlık, gelin için utanç sayılabilirdi." bkz. Karabulut-Ospanova, ss. 130-131.

belirtmişler ve sonuç olarak; her örtmecenin bir mecaz; fakat her mecazın örtmece olmadığını söyledikten sonra örtmece ve mecaz arasındaki farkları maddeleyerek örnekleriyle birlikte sıralamışlardır.⁷⁷

Karabulut ve Ospanova, örtmece yapmada başvurulan yollarla ilgili bazı dilcilerin görüşlerini ele aldıktan sonra, en çok başvurulan yollardan biri olan morfolojik değiştirmeleri on bir madde başlığı altında örneklerle açıklamışlardır. Örtmecelerin zamanla değişimini ve bu değişimin de toplumun tabu algısından kaynaklandığına işaret etmişlerdir.⁷⁸

Sonuç olarak; hemen hemen bütün dünya dillerinin toplumun kurallarından bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini, Kazak Türkçesindeki örtmece mantıklarının bütün Türk lehçeleri ile benzerlik gösterdiğini (Rusçada ve diğer dillerle de bu benzerliğin görüldüğünü) tespit etmişlerdir. Karabulut ve Ospanova, çalışmalarının sonuna Kazak Türkçesi'nden bazı örtmece örneklerini ekleyerek çalışmalarını sonlandırmışlardır.⁷⁹

Örtmeceler ile bir kavramın kendi adına, bir ad daha eklenmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla aynı zamanda dilde “eş anlamlı” kelimeler oluşmaktadır. Halil İbrahim Özden “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”⁸⁰ adlı çalışmasında, eş anlamlılıkla ilgili yaklaşımlara yer vermiş ve eş anlamlı kelime oluşturma şekillerini ele almıştır. Dilde oluşturulan örtmecelerin de eş anlamlı kelimelere katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Özden, çalışmasının “Örtmece (Tabu) Kelimelerde Eş Anlamlılık” bölümünde tabu ve örtmece ilişkisine değinmiş, bu konudaki yaklaşımlara yer vermiştir. Diğer çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da örtmecelerin zamanla yerine kullanıldığı kavramın gerçek anlamını üstlenmesi sonucunda, yeni bir örtmece oluşumu ile değiştiğine değinilmiştir. Bu durumun sürekli kendini güncellemesi neticesinde de dile yeni kelimelerin kazandırıldığını, var olan kelimelere de yeni anlamlar yüklediğini belirtmiştir. Örtmeceyi “Örtmece kelimeler zihinlerde net olan bir

⁷⁷ Karabulut-Ospanova, ss. 131-136.

⁷⁸ Karabulut-Ospanova, ss. 136-131.

⁷⁹ Karabulut-Ospanova, ss. 141-144.

⁸⁰ Halil İbrahim Özden, “Türkiye Türkçesi'nde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Özel Sayı: 1, 2014, ss. 160-165.

kavram veya durumun biraz daha yumuşatılarak, güzelleştirilerek veya ima edilerek söylenmesidir.”⁸¹ şeklinde tanımlayan Özden, örtmece kelimelerin de eş anlamlılığın oluşmasına önemli katkı sağladığını belirtmiştir.⁸²

Arzu Çiftioğlu Çabuk, “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”⁸³ adlı malakesinde, öncelikle “örtmece” kavramı hakkında bilgi vermiş, Türkçede kavramla ilgili yapılan tanımlara ve kavramın adlandırılmasıyla ilgili çeşitli yaklaşımlara değinmiştir. Çabuk, yapılan örtmece tanımlarına yer verdikten sonra, bu anlam olayının meydana gelmesinin temelinde bulunan tabuyu ele almış ve hemen hemen bütün kültürlerde tabu olarak görülen sözcük alanlarına (kadın-erkek ilişkileri, hastalık, ölüm, korku, inançlar, vücudun bazı organları ve bunlarla ilgili sözcükler) işaret etmiştir. Örtmecelerin zamanla değişebildiği gibi, bazı örtmecelerin de birden fazla kavrama işaret ettiği üzerinde de durmuştur. Bunun yanında bazı örtmece sözlerin birden fazla kavramı karşılarken, bu durumun tam tersinin de görüldüğünü; yani bir kavram için birden fazla örtmecenin kullanıldığına da dikkat çekmiştir.⁸⁴

Diğer çalışmalardan farklı olarak bir kavramla ilgili kullanılan örtmecelerin “yaş” kategorisine göre farklılık gösterdiğine dikkat çekmiştir. Çalışmanın verdiği bilgilere göre; “tuvalet ihtiyacını gidermek için yaşı ileri olanlar *büyük abdest, def-i hacet, abdest bozma* şeklinde örtmeceli kullanıma başvurumaktadırlar. Aynı kavram çocuk dilinde *kaka* olurken, gençler *lavaboya gitmek* demeyi tercih etmekte; biyoloji terimi olarak *dışkı*, tıp terimi olarak *gaita* kullanılmaktadır.”⁸⁵ Bunun dışında örtmecelerde renk konusu üzerinde durması bakımından da farklılık göstermektedir. Bu konuda da genellikle “kara” rengi için örtmeceler kullanıldığını belirtmiş, bunu da Derleme Sözlüğünden seçtiği örtmecelerle örneklendirmiştir.⁸⁶

⁸¹ Özden, s. 164.

⁸² Özden, ss. 163-164.

⁸³ Arzu Çiftioğlu Çabuk, “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 5, 2015, ss. 136-160.

⁸⁴ Çiftioğlu Çabuk, ss. 136-138.

⁸⁵ Çiftioğlu Çabuk, ss. 138-139.

⁸⁶ Çiftioğlu Çabuk, ss. 138-139.

Argo-örtmece ilişkisine deinen Çabuk, örtük anlatımlarda genellikle, örtülerek anlatılan somut kavramlara, yeni samut ve soyut kavramlar eklendiğini ifade etmiştir.⁸⁷

Çeşitli araştırmacıların oluşturduğu örtmece sınıflandırmalarına yer veren Çabuk, Türkçenin söz varlığında yer alan örtmeceleri tespit etmiş ve Türkçeye özgü bir şema oluşturmuştur. Şemada yer alan örtmeceler, “şekle dayanan örtmeceler”, “anlama dayanan örtmeceler” ve “ödünclemeler” olmak üzere üç ana başlıkta toplanmış ve bu ana başlıklar içinde alt başlıklar oluşturularak detaylı bir inceleme yapılmıştır. Çabuk, Türkçede örtmecelerin, şekilden çok anlama dayalı olarak meydana geldiğini ve anlam olayları içinde en çok deyim aktarmasına başvurulduğunu tespit etmiştir.⁸⁸

Mensur eserlerde görüldüğü gibi gibi manzum eserlerde de varlığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Gülmira Ospanova'nın “Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Örtmece”⁸⁹ adlı çalışması, edebi bir metin olan “şiir” türü üzerindeki örtmece kullanımlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Ospanova, Necip Fazıl Kısakürek'in “Çile” adlı şiir kitabını, örtmecelerin çıkış sebeplerinin değişiklik göstermesi sebebiyle, Ullman'ın tabu tasnifini ele alarak: “ölümle ilgili örtmeceler”, “din bağlantılı örtmeceler”, ve “ayıp/ müstehcen sayılan kavramlarla ilgili tabular” olmak üzere üç başlık altında incelemiştir.⁹⁰

Sonuç olarak N. F. Kısakürek'in şiirlerinde kullanılan örtmecelerin çoğunlukla mutluluğun, gerçek hayatın ve Allah'a kavuşmanın bir yolu olan ölüm, Tanrı ve peygamber aşkı üzerine olduğunu göstermiştir. Gülmira Ospanova, örtmecelerin edebî eserlerdeki kullanımının incelenmesinin, örtmecenin kullanım sahasının genişliğini, örtmece yapımında başvurulan yöntemlerin çeşitliliğini, örtmecenin değişken tabiatını, dile kazandırdığı eş anlamlı kelimeleri ve akıcılığını

⁸⁷ Çiftöğlü Çabuk, s 139.

⁸⁸ Çiftöğlü Çabuk, ss. 140-158.

⁸⁹ Gülmira Ospanova, “Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Örtmece”, **Bilig**, Sayı: 75, 2015, ss. 177-194.

⁹⁰ Ospanova, Necip Fazıl..., ss. 179, 187, 189.

göstermesinin yanı sıra Türkçenin ifade zenginliğini gözler önüne sereceğini vurgulamıştır.⁹¹

Şiir türündeki örtmeceler üzerinde çalışan bir diğer isim ise Halil Adıyaman'dır. Adıyaman "Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Güzel Adlandırma"⁹² adlı makalesinde, modern Türk şiirine uygun olması gerekçesiyle "güzel adlandırma" terimini kullandığını ifade etmiştir. Örtmece kavramını açıklayıp konuyla ilgili çeşitli tanımlara yer verdikten sonra tabuya değinmiştir. Çalışmada, Ullmann'ın sınıflandırmasından hareketle, Sezi Karakoç'un şiirlerindeki örtmece örneklerin,, "Korkuyla İlgili Tabular, Üzüntü Veren Kavramlarla Yapılan Güzel Adlandırmalar, Hastalık, Ayıp Karşılanan Kavramlarla Yapılan Güzel Adlandırmalar" başlıkları altında gruplandırılarak ele alınmıştır.⁹³

Kültür ile dil etkileşim içinde olduğu gibi, bu etki şairin diline de sirayet etmektedir. Adıyaman da bu noktaya dikkat çekerek, şairin şiirlerinde örtmecelerin bulunmasının çok doğal bir durum olduğunu belirtir. Bunun dışında, Sezai Karakoç'un da şiirlerinde örtmecelere oldukça fazla yer vererek, günlük hayattaki konuşma tarzını şiire taşıdığını da ifade eder. Karakoç'un, edebî dilindeki güzel adlandırmaların yanında, özgün kullanımları da ortaya koyduğunu ve bunları "ata eğer vuruyorlar, atım kişniyor, gün gelip saat çalınca, toprağın altına uzanacağız, alıp götürdü, aklını yâd yellere emanet etmiş" gibi ifadelerle resmettiğini anlatır. Adıyaman şairin kullandığı bu örtmecelerin, onun şiirinin şifresi olarak değerlendirilebileceğini ifade eder.⁹⁴

Görüldüğü gibi günlük konuşmalarda, mensur eserlerde görülen toplumsal kurallar sonucu oluşan örtmeceler, şiirlerde de kendilerine yer bulmuşlardır.

Seyfi Say "Propaganda İçin Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi"⁹⁵ adlı makalesinde, "Kamu diplomasisi, genellikle, bir hükümetin, yabancı bir ülkenin vatandaş topluluğuyla doğrudan sosyal ilişki ve iletişim kurmak

⁹¹ Ospanova, Necip Fazıl ..., ss. 190-191.

⁹² Halil Adıyaman, "Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Güzel Adlandırmalar, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 15/1, 2015, ss. 95-103.

⁹³ Adıyaman, ss. 96-97, 102.

⁹⁴ Adıyaman, s. 103.

⁹⁵ Seyfi Say, "Propaganda İçin Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı", **İnsan&İnsan**, Sayı: 4, 2015, ss. 22-44.

suretiyle ülkesinin dış politikasını yönetmesi ve ulusal çıkarlarını geliştirmesi çabası olarak tanımlanmaktadır. Propaganda ise, insanların düşünce ve faaliyetlerini etkilemek için tek yanlı olarak düzenlenmiş iletişim faaliyeti olarak görülmektedir.”⁹⁶ şeklinde kamu diplomasisi ve propaganda kavramlarını tanımlamıştır. “Kamu diplomasisi” kavramının, olumsuz bir anlam ifade eden “propaganda” için bir örtmece olarak kullanıldığını belirtmiştir. Say, yapılan araştırmalar sonucunda bu tür tespitlerin önemli bir gerçeklik payı içerdiğini, birçok ülkenin, önceden propaganda olarak kabul edilen faaliyetleri günümüzde “kamu diplomasisi” adı altında yürüttüğünü ifade etmiştir.⁹⁷

Kuban Seçkin, “Şecere-i Terakime’de Ölüm Örtmecesini”⁹⁸ adlı çalışmasında, Ebulgazi Bahadır Han’ın “ölüm” konusunda kullandığı örtmeceleleri ele almıştır. Seçkin “ölüm” kavramının genellikle birden fazla kelimeyle ifade edildiğini ve bu ifadelerde ölenlerin yaratıcıya ulaşip onun rahmetine kavuşabildiği gibi kendi büyüklerinin yanına gittiklerini; bazı örtmecelerde bu gidişin nasıl olduğu ayrıntılı bir şekilde belirtilirken bazı örtmecelerde ise gidilen yerin anlatıldığını belirtmiştir. Çalışmada, örtmecelerin, ahiret inancının ve toplumsal bir algılayışın hakîm olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir.⁹⁹

Örtmecelerin değişimini ele alan Seçkin, diğer çalışmalardan farklı olarak, bu değişimde “coğrafya”nın da etkili olduğunu ifade etmiştir. Şecere-i Terakime’deki ölüm örtmecelerini, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki örnekleri ile karşılaştıran Seçkin, Terakime’de yer alan ölüm örtmecelerinde ölüm algısının toplumsal olarak görülürken, günümüz Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi’nde daha bireysel görüldüğünü, değişmeyen örtmecenin ise “Hakkın rahmetine kavuşmak” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Seçkin çalışmasının “sonuç” bölümünde; Terakime’deki ölümlerle ilgili örtmecelerde ahirete olan inancın güçlülüğüne, gidilen yerin güzelliğinin anlatıldığını ifade etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi; önceden “ölüm” kavramı daha toplumsal

⁹⁶ Say, s. 22.

⁹⁷ Say, s. 22.

⁹⁸ Kuban Seçkin, “Şecere-İ Terakime’de Ölüm Örtmecesini”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 50, 2016, ss. 231-240.

⁹⁹ Seçkin, s. 234.

¹⁰⁰ Seçkin, ss. 235-236.

bir algı iken günümüzde daha bireysel olmasıyla birlikte, ölüm tasvirlerinin de değiştiğini, ancak; git-, var-, ulaş- gibi fiillerin Şecere-i Terakime’de olduğu gibi hâlâ ölümü örterken kullanılan fiiller arasında görüldüğünün de altını çizmiştir. Seçkin çalışmasının sonunda kitapta yer alan ölümle ilgili kelimelerin listesine de yer vermiştir.¹⁰¹

Servet Karçığa’nın “Dede Korkut Kitabı’nda Örtmece Sözler Üzerine Bir İnceleme”¹⁰² adlı makalesi “Giriş: Örtmece, Ölümle İlgili Örtmeceler, Dinle İlgili Örtmeceler, Cinsellikle İlgili Örtmeceler ve Sonuç” olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. “Giriş: Örtmece” bölümünde çeşitli kaynaklardaki örtmece, güzel adlandırma, kötü adlandırma, tabu tanımlarına yer vermiştir. Aynı zamanda örtmecelerin dildeki eş anlamlı kelimelerin sayısını arttırdığını da ifade etmiştir.¹⁰³

Karçığa bu çalışmasında Saadettin Özçelik’in¹⁰⁴ çalışmasını esas almıştır. Bilindiği gibi “Dede Korkut”, Oğuz Türkleri hakkında bilgi vermektedir. Karçığa, bu eserde, örtmecelere fazlaca yer verildiğini belirtmiştir. Eserde kullanılan örtmecelerin genellikle ölüm, din ve cinsellikle ilgili olduğunu ifade eden çalışmada, örnekler de bu başlıklar altında ele alınmıştır. Cinsellikle ilgili örtmecelerin araştırmacılar tarafından farklı yorumlanması gerekçesiyle alt başlıklar altında ele alınarak, bu örtmecelere farklı kişiler tarafından yapılan yorumlara yer verilmiştir.¹⁰⁵

Karçığa “sonuç” bölümünde, Dede Korkut’ta ölümle ilgili örtmecelerin “*yok olmak, gitmek, can almak, can vermek, Hakka vasıl olmak, canı çıkmak, şehit olmak, zebun olmak, helak olmak, ödü yarılmak, kan kusturmak, kırgın girmek, kılıçtan geçmek...*” şekillerinde görüldüğünü; dinle ilgili çok fazla örtmece örneği görülmemekle birlikte “*Hak, Çalap, Mabut, Rab, hoca, resul, peygamber, din serveri, Tanrı dostu, Mushaf ve kâfir*” gibi örneklerin bulunduğunu belirtmiştir. Çalışmada dinle ilgili örtmece örneklerinin sayı bakımından az olmasının sebebi, Allah’ın isim ve sıfatlarının bu adlarla anıldığı gerekçesiyle açıklanmıştır. Dede

¹⁰¹ Seçkin, ss. 236. -237.

¹⁰² Servet Karçığa, “Dede Korkut Kitabı’nda Örtmece Sözler Üzerine Bir İnceleme”, **International Journal of Language Academy**, Cilt: 4/1, 2016, ss. 303-314.

¹⁰³ Karçığa, ss. 304- 305.

¹⁰⁴ Saadet Özçelik, **Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005. bkz. Karçığa, s. 304.

¹⁰⁵ Karçığa, ss. 305, 307, 309.

Korkut kitabında cinsellikle ilgili kelimelerin çoğunlukla örtmecelerle ifade edilmesini, Oğuzların bu konuda hassas olmasıyla gerekçelendiren Karçığa, cinsellikle ilgili “*sohbet eylemek, ata belinden inmek, ana rahmine düşmek, murat vermek...*” gibi örtmecelerin kullanıldığını göstermiştir. Gerek ölüm ve din konusunda gerekse cinsellik konusunda örtmecelerin güzel adlandırma yapılması suretiyle görüldüğü gibi, aynı zamanda kötü adlandırma yapılmış örnekler de bu çalışmada görülmektedir. Bunun yanında Karçığa, her yaş grubunun okuyacağı böyle bir kitapta özellikle cinsellik konusunda fazlasıyla örtmecelere başvurulmasını takdir etmekte ve Türk kültürünü yansıtan böyle bir eserin dilbilimi, edebiyat, sosyoloji, psikoloji gibi bilimlerle disiplinler arası incelemelerin yapılması ile daha da anlaşılır olacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

Gülsüm Killi Yılmaz, “Saha Türkçesinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz Varlığı”¹⁰⁷ adlı makalesinde Saha Türklerinde ayıyla ilgili söz varlığını, Saha Türkçesi’nde ayıyla ilgili adlandırmaların yapı ve anlam özelliklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Tabu-örtmece ilişkisine değinmiş, Saha Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda derlenen ayı ile ilgili örtmece örneklerine de yer vermiştir.¹⁰⁸ Saha Türklerinde ayıyla ilgili inançlara yer veren Killi Yılmaz, ayının yerine kullanılan altmış altı örtmece söz tespit etmiştir. Bu örtmeceleri “Akrabalık ilişkilerini ve insanın yaşlılık dönemini belirten adlar (6 adlandırma); Unvanlar ve saygı bildiren hitap biçimleri (4 adlandırma); Ayının gücünü ve büyüklüğünü ifade eden adlar (3 adlandırma); Ayının davranış özelliklerini belirten adlar (5 adlandırma); Ayının fiziksel özelliklerini belirten adlar (gövdesinin iriliği, kürkünün özellikleri, dişleri ile ilgili 15 adlandırma); Ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgili adlar (16 adlandırma); Zamirler (1 adlandırma); Ödünçlenmiş “ayı” anlamında sözcükler (11 adlandırma); Diğer (5 adlandırma)”¹⁰⁹ şeklinde gruplayarak ele almıştır.

¹⁰⁶ Karçığa, ss. 312-313.

¹⁰⁷ Gülsüm Killi Yılmaz, “Saha Türkçesinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz Varlığı”, **Türkbilg**, Sayı: 33, 2017, ss. 25-56.

¹⁰⁸ Killi Yılmaz, Saha Türkçesinde Ayı ile..., ss. 26-33.

¹⁰⁹ Killi Yılmaz, Saha Türkçesinde Ayı ile..., s. 49.

Fatma Ateş, “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Örtmece İfadeler/Güzel Adlandırmalar”¹¹⁰ adlı çalışmasına, yapılan örtmece tanımlarıyla başlamış ve tabu-örtmece ilişkisine değinerek Ullmann’ın tabu sınıflandırmasına yer vermiştir. Ateş, Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan örtmece örneklerini, Ullmann’ın tasnifine göre; “Dinle İlgili Örtmeceler, Ölümle İlgili Örtmeceler, Cinsellikle İlgili Örtmeceler” ana başlıkları altında incelemiştir.¹¹¹

Âşık Veysel’de çoğunlukla “ölüm, Tanrı, Peygamber ve cinsellik”le ilgili örtmecelerin görüldüğünü tespit etmiştir. Örtmecelerin dil için zenginlik ifade ettiğini söyleyen Ateş, Âşık Veysel’de bu kullanımlara çok rastlanılmasının, onun dilin iyi bir kullanıcısı olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir.¹¹²

Çeviri eserlerde diğer ögelerde olduğu gibi, arkasında kültürel anlamlar bulunan örtmecelerin de doğru algılanması eserin iyi derecede anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Çeviri bir eser üzerindeki örtmeceleri ele alan bir isim de Gülmira Ospanova’dır.

“Muhtar Avezov’un Hikâyelerindeki Örtmecelerin Türkiye Türkçesine Anlam ve Yapı Bakımından Çevirisi”¹¹³ adlı çalışmasında, çağdaş Kazak edebiyatının şekillenmesinde önemli bir yeri olan Avezov’un, Türkiye Türkçesine çevrilen altı hikâyesinin¹¹⁴ çevirisinde örtmecelerin hedef dile aktarımını incelemiştir. Elde ettiği örtmece verilerini, “Ölümle İlgili Örtmeceler, Hastalıkla İlgili Örtmeceler, Eş İçin Kullanılan Örtmeceler” başlıkları altında örnekleriyle açıklamıştır. Diğerlerine göre sayı bakımından fazla olan ölümle ilgili örtmece örneklerini alt başlıklarla bölümlere ayırarak ele almıştır.¹¹⁵

Ospanova “sonuç” bölümünde çevirilerde bazı örtmecelerde ifade yetersizliklerinin olduğunu tespit etmiş, bu durumun sebebini de Kazak Türkçesi’nde örtmece olan bir kelimenin Türkiye Türkçesi’nde doğrudan kullanımının

¹¹⁰ Fatma Ateş, “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Örtmece İfadeler/Güzel Adlandırmalar”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı: 9, 2017, ss. 144-164.

¹¹¹ Ateş, ss. 145-147, 151, 158.

¹¹² Ateş, ss. 162-163.

¹¹³ Gülmira Ospanova, “Muhtar Avezov’un Hikâyelerindeki Örtmecelerin Türkiye Türkçesine Anlam ve Yapı Bakımından Çevirisi”, **SUTAD**, Sayı: 40, 2016, ss. 247-259.

¹¹⁴ Ospanova, elde ettiği örtmece örneklerini, Muhtar Avezov’un “Hikâyeler” adlı kitabından seçtiğini belirtip kaynakçada kitabın künyesini şu şekilde vermiştir: “Muhtar Avezov. Hikâyeler. (1997), (çev. Z. İsmail ve A. Güngör), Ankara: Bilig Yayınları.” bkt. Ospanova, s. 259.

¹¹⁵ Ospanova, Muhtar Avezov’un..., ss. 249, 255, 257.

olmamasıyla beraber bazı durumlarda da örtmece yerine başat adlarının kullanımının tercih edilmesi olarak açıklamıştır. Aynı zamanda çevirilerde örtmecelerin yapısal niteliklerine pek dikkat edilmediğini, anlamsal olarak da kaynak dildeki kelimenin anlamına benzer kelimelerin tercih edilebildiğini de eklemiştir. Örneklerde örtmece bakımından yetersizliklerin görüldüğü gibi bazı örtmecelerin karşılığında da yine örtmece kullanımının görüldüğünü de eklemiştir. Ospanova, Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi'nin yakınlığı sebebiyle çevirilerde hedef dilde aynen geçen ve aynı anlamı taşıyan kelimelerin kullanılmasını ve örtmecelerin deyimlerle benzerliklerini dikkate alarak ortak sözcüklerin ve hedef dildeki karşılıklarının verilmesini de öneri olarak sunmuştur.¹¹⁶

Ölüm konusunu ele alan Hasan Kazım Kalkan “Almanca Ve Türkçe Ölüm İlanlarındaki Örtmece Sözlerde Ölüm Algısı”¹¹⁷ adlı çalışmada, Türkiye ve Almanya’daki iki gazetede¹¹⁸ yer alan ölüm ilanlarını, örtmece kullanımını açısından karşılaştırmıştır. Kalkan, çalışmada iki dilde de örtmece kullanım oranının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bunun yanında, tüzel kişiliklerde özel şahıslara göre daha fazla örtmece kullanıldığını da belirtmiştir. Almanca metinlerin, örtmecelerin çeşitliliği bakımından Türkçe metinlere göre daha zengin olduğunu söyleyen Kalkan, iki dilde de örtmecelerdeki en belirgin algının “kayıp” ve “veda” algısı olduğuna dikkat çekmiştir. Ölümün çoğunlukla olumsuz bir olay olarak algılandığı ilanlarda, dinî motifli örtmecelerin daha çok Türkçede görüldüğünü belirtir. Kalkan, çalışmasını 2000 yılında yapılan benzer bir çalışmayla karşılaştırdığını ve bunun sonucunda da bazı örtmecelerin değiştiğini, iki metinde de ölümü “veda” ve “kayıp” olarak ifade eden örtmecelerin sayısında artış olduğunu ve bu artışın Almanca metinlerde daha belirgin görüldüğünü de eklemiştir.¹¹⁹

Rus dilinde örtmece olgusunu Sergey Dovlatov'un edebî eserlerindeki örneklendirmeler üzerinden inceleyen Zülfiya Şahin, “Sergey Dovlatov'un Eserleri

¹¹⁶ Ospanova, Muhtar Avezov'un..., ss. 257-258.

¹¹⁷ Hasan Kazım Kalkan, “Almanca Ve Türkçe Ölüm İlanlarındaki Örtmece Sözlerde Ölüm Algısı”, **AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 13, 2018, ss. 382-397.

¹¹⁸ Türkiye'den Hürriyet gazetesini, Almanya'dan ise Süddeutsche Zeitung gazetesini tercih etmiştir. Gazeteleri seçiminde satış oranları etkili olmuştur. Gazetelerde iki hafta boyunca (15-30 Ağustos 2017) yayınlanan ölüm ilanlarını taramıştır. Bkz. Kalkan, s. 383.

¹¹⁹ Kalkan, ss. 395-396.

Çerçevesinde Rusçada Örtmeceler”¹²⁰ adlı çalışmasında örtmece tanımlarına, adlandırmalarına yer vermiş, Rusçada görülen örtmecelerin özellikleri, oluşum yöntemleri ve işlevleri hakkında da bilgi vermiştir.¹²¹

Çalışmada, Davlatov’un eserlerinde örtmeceyi sıkça kullandığı tespit edilmiştir. Rus dilinde örtmece oluşum yollarından olan “sözcüksel, biçimbilgisel ve sözcüksel-biçimbilgisel” yöntemlerden, Davlatov’un en çok sözcüksel yöntemi¹²² tercih ettiği ifade edilen çalışmada, işlevsel açıdan ise; “Sovyet dönemi örtmeceleri, tabu-örtmeceler ve toplumsal-iletişimsel örtmeceler” olmak üzere üç türün de görüldüğünü, fakat bunlar arasında da “toplumsal örtmecelerin” ağırlıklı olarak varlığını gösterdiği belirtilmiştir.¹²³

“<http://www.gungorname.com>” sitesinde bulunan aslı Kırgızca olan, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi’nde 2006 yılında yapılan “Кыргыз жана түрк тилинде оорууга байланыштуу тергөө сөздөр” adlı (yayımlanmamış) doktora tezi kaynak alınarak hazırlanan “41 Soruda Tabu-Örtmece Sözler I”¹²⁴, “41 Soruda Tabu-Örtmece Sözler II”¹²⁵ adlı çalışmada örtmecelerle ilgili pek çok konuda bilgi verilmiştir.

Bu konu üzerine yapılan çalışmalardan biri de Sevda Eratalay’a aittir. Eratalay, “Batı Anadolu Ağzlarında Güzel Adlandırma”¹²⁶ adlı çalışmasında ölçünlü dilde rastlanan örtmecelerin ağızlarda daha fazla görüldüğünü ifade eder. Çalışmasında Batı Anadolu (Manisa/Alaşehir, Muğla, Uşak, Denizli/Buldan, Sarayköy) ağızlarından derlediği örtmece örneklerini, “Kişisel Özelliklerle İlgili

¹²⁰ Zulfıya Şahin, “Sergey Dovlatov’un Eserleri Çerçevesinde Rusçada Örtmeceler”, **DTCF Dergisi**, Sayı: 58. 2, 2018, ss. 1412-1435.

¹²¹ Şahin, ss. 1414-1420.

¹²² “Örtmecelerin sözcüksel yöntemle oluşumlarının temelinde, sözcüksel değişiklik yatmaktadır. Yani olumsuz bir anlama sahip olan sözcük, olumlu bir sözcükle ya da asıl sözcükten daha olumlu bir ifadeyle değiştirilmektedir.” bkz. Şahin, s. 1417.

¹²³ Şahin, ss. 1433-1434.

¹²⁴ “41 Soruda Tabu-Örtmece Sözler I”, http://www.gungorname.com/index.php?option=com_content&view=article&id=83:oertmece-soezler-i-&catid=3:krz-dilbilimi&Itemid=7 (13.02.2019).

¹²⁵ “41 Soruda Tabu-Örtmece Sözler II” http://www.gungorname.com/index.php?option=com_content&view=article&id=84:tabu-oertmece-soezler&catid=13:tabu-oertmece-soezler&Itemid=17 (13.02.2019).

¹²⁶ Sevda Eratalay, “Batı Anadolu Ağzlarında Güzel Adlandırma”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Özel Sayı: 2, 2017, (sayfa numarası yok). <http://www.yusbedergisi.com/dergi/bati-anadolu-agizlarinda-guzel-adlandirma20171227091111.pdf> (10.03.2019).

Güzel Adlandırma Örnekleri, Hayvanlarla İlgili Güzel Adlandırma Örnekleri, Ölüm ve Dinî Terimler Üzerine Güzel Adlandırma Örnekleri, Hastalıkla İlgili Güzel Adlandırma Örnekleri, Kadın-Erkek Davranışları ve Karakterleri Üzerine Güzel Adlandırma Örnekleri” başlıkları altında değerlendirmiştir.

Filizok, “Belagat: Bu Yüce Sanatın Kötüye Kullanımı” adlı çalışmasında, güzel söz söyleme sanatı olan belagatın, bazı durumlarda kötü amaçlı kullanıldığına değinmiştir. Bu söz sanatına kötü amaçlı kullanan kişilerin niçin başvurduğunu ele almıştır. Filizok, örtmeceleri de söz sanatları olarak değerlendirmiş ve insanları aldatmak için örtmecelerin de kullanıldığına değinmiştir.

Bazı kelimelere duyguların yüklendiğini belirten Filizok, örtmecelerde de bu durumun görülmesinden hareketle, örtmecelere “Duygusal Terimler” içerisinde yer vermiştir. Kişi üzerinde olumsuz etki yaratan kelimelerin yerine, kötü çağrışımı ortadan kaldıran yeni bir kelimenin kullanılmasını “iyi anma” olarak adlandırmaktadır. Ancak “iyi anma” adını verdiği bu söz sanatının, herhangi bir konuda “gerçekleri gizlemek, olduğundan farklı göstermek” gibi kötü amaçlarla kullanıldığını belirtmiş, bu konuyla ilgili de “terörist” için kullanılan “hürriyet savaşçısı” örtmecesini örnek olarak vermiştir. Diğer çalışmalarda, söylendiğinde karşı tarafta kötü bir algı yaratacak sözcük yerine, olumsuz algının derecesini daha da arttıracak sözcüklerin kullanılması, “kötü adlandırma” olarak adlandırılmaktadır. Filizok ise, olumsuz çağrışımı olmayan bir kelimenin yerine kötü bir sözcüğün kullanılmasını “kötü anma” (dyshémisme) olarak adlandırır. “Medya denetimi” yerine, “medya sansürü” kullanımının da bu durumu örneklendirdiğini belirtir.¹²⁷

Konuyla ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar tabii ki bu kadarla kısıtlı değildir. Bunların dışında Turgut Akpınar’ın “Dünyada ve Türkiyede Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, Saadet Çağatay’ın “Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu”, Işıl İnce Özyıldırım’ın, “Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma”, Hayriye Bilginer’in “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma”,

¹²⁷ Rıza Filizok, “Belagat: Bu Yüce Sanatın Kötüye Kullanımı”, <http://www.ege-edebiyat.org>. (14.02.2019).

Arzu Oyarkılıçgil Ateş'in "Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine" gibi daha pek çok çalışma mevcuttur.¹²⁸

E.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

Örtmeceler konusunda yurt dışında yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Yukarıdaki çalışmalarda da görüldüğü gibi tabu ve örtmece arasında önemli derecede bir sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla yurt dışında yapılan çalışmalarda da tabu ve örtmece konusunun bir arada ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde de tabu ve örtmece ile yapılan çalışmaların bir kısmından kısaca bahsedilecek, bir kısmı da aktarılacaktır.

Ahmet Güngör'ün verdiği bilgilere göre; konuyla ilgili ilk çalışma yapan kişiler, James Frazer ve Rus bilim adamı Dmitrii Konstantinovich Zelenindir.

*"J. Frazer eserinde bütün dünya halklarının kültürlerinde yer alan tabu ve örtmece sözleri her yönüyle ele alıp (tabunun türleri, çıkış nedenleri, sonuçları, buna dayalı inançlar vb.) incelemiştir. D. K. Zelenin ise Doğu Avrupa ve Kuzey Asya bölgelerinde yaşayan halkların kültürlerinde var olan tabu ve örtmece sözleri araştırmıştır. Tabu ve örtmece sözlerin insanlığın yaşam çizgisinin başatında ilk olarak avcılık, av hayvanlarıyla ilgili inançlar, hayvan adlarının gerçek adlarına yönelik yasaklamalardan kaynaklandığını ifade etmektedir."*¹²⁹

Güngör, iki isim dışında, İ. Lauda Cirtautas, N. A. Baskakov, N. Dırenkova, Ş. Ç. Sat, E. E. Reçitskaya gibi isimlerin ele aldıkları makalelerde "Türk halklarında insan hayvan adları ve kadın dilinde kullanılan örtmece sözleri" üzerinde durduklarını da belirtmiştir.¹³⁰

Ahat Üstüner'in belirttiğine göre; Adil Ahmedov "Türki Dilderindeki Tabu men Evfemizmder" adlı eserinde örtmece yapma yollarını sınıflandırarak ele almıştır.¹³¹

Murat-Suzan Uluoğlu'nun verdiği bilgilere göre ise, Rusçada 2008 yılında Seniçkina tarafından hazırlanan "Rusçadaki Güzel Adlandırmalar Sözlüğü"nin¹³²

¹²⁸ Çiftoğlu Çabuk, s. 137.

¹²⁹ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism)..., ss. 71-72.

¹³⁰ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism)..., s. 72.

¹³¹ Üstüner, s. 172.

Ruşçada ilk hazırlanan örtmece sözlüğü olduğunu belirtmişlerdir. Rusçadaki en önemli çalışmalardan birinin de L. P. Kırısın'ın ait olduğunu eklemişlerdir. Kırısın'ın, "Evfemizmi v sovremennoy russkoy reči" (Çağdaş Rus Dilinde Güzel Adlandırmalar) adlı çalışmasında verdiği örtmecelerin oluşum süreçlerini şu şekilde aktarmışlardır:

"1. Birinci aşama doğrudan söylendiğinde belirli sosyal çevrede veya belli bir alıcı tarafından kabalık, yakışsızlık olarak kabul edilebilecek ifadelerin konuşan kişi tarafından değerlendirilmesidir; sadece belirli nesnelere, gerçeklere, insan faaliyet ve ilişkilerinin bazı alanları benzer bir tepkiye sebep olabilirler, bu yüzden bütün konuşma değil, sadece bazı konu ve faaliyet alanlarıyla ilgili konuşmalar güzel adlandırma kullanımını gerektirir;

2. İkinci aşama konuşan tarafından kaba görünen söz ve ifadeleri sadece yumuşatan değil, aynı zamanda işin özünü maskeleyen, örten adlandırmaların seçilmesidir; örneğin 'kansere' anlamındaki opuhol sözcüğünün yerine 'yeni oluşum' anlamındaki novoobrazovaniye tıp teriminin kullanılması gibi;

3. Güzel adlandırma kullanımının konuşmanın bağlamına ve şartlarına bağlı olması: konuşma anında sosyal kontrol ve konuşanın kendi konuşması üzerindeki kontrolü ne kadar katı ise güzel adlandırmaların ortaya çıkma olasılığı o kadar çoktur;

*4. Güzel adlandırma olarak kabul edilebilecek sözcük ve ifadelerin sosyal gerekçeleri: bir ortamda güzel adlandırma olarak kabul edilen sözcük veya ifade bir başka ortamda daha farklı değerlendirilebilir."*¹³³

Gülmira Ospanova ise, "Romen dilleriyle ilgili "tabu ve örtmece" konusunda yapılan çalışmalardan Nyrop'un, "Das Leben der Wörter"; İngilizcedeki tabu ve örtmecelerde Pound'un, "American euphemisms for dying, death, and burial"; Emeneau'nun, "Taboos on animal names" ve Mencken'in "The American Language"¹³⁴ çalışmaları önemlidir.

Görüldüğü gibi dilin bir uzantısı olan "örtmece"ler hemen hemen her alanda etkisini göstermektedir. Basın dilindeki örtmecelerin incelenmesi; mütercim-tercümanlık alanında, çeviri eserlerin anlaşılabilirlik oranının yüksek olması açısından, çevirilerdeki örtmecelerin çalışılması; folklorik derlemeler sonucunda elde edilen verilerin incelenmesi; Türk kültür ve tarihini yansıtan (edebî) eserler ve daha pek çok

¹³² Uluoğlu, s. 79.

¹³³ L. P. KRISİN, "Evfemizmi v sovremennoy russkoy reči", **Rusistika**, Berlin, Sayı: 1-2, 1994, ss. 28-49, <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm> (23.03.2010)'den aktaran Uluoğlu, ss. 81-82.

¹³⁴ Ospanova, Türkiye Türkçesinde..., ss. 23-24.

alandaki örtmecelerin incelenmesi, örtmecelerin yayılım alanının oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Daha önce de söylendiği gibi Türkiye’de ele alınan çalışmalarda genellikle “örtmece” kavramının tanımı/tanımları, farklı dillerdeki örtmece adlandırmaları, örtmecelerin türleri, tabu ve örtmece arasındaki ilişki, örtmecenin ortaya çıkmasına neden olan sebepler, örtmecelerin zamanla değişimi, örtmecelerin sınıflandırılması, örtmece-deyim, mecaz, argo... ilişkileri gibi konuların incelendiği görülmektedir.

Literatürde genellikle yazılı eserlerin yanında ağızlardaki örtmece malzemelerinin de incelendiği görülmektedir. Ancak ağızlarda konuşulduğu tespit edilen bu örtmecelerin Türkiye’de ele alınan çalışmalarda dilbilimsel açıdan incelenmesi mevcut değildir. Dolayısıyla, özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, Anadolu ağızlarından derlenerek oluşturulan Derleme Sözlüğü’nde yer alan örtmeceler, modern dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure’ün ikilikleri açısından incelenecektir. Bu ikilikler bağlamında örtmecelerin yapısal olarak nedenliliği/nedensizliği, değişebilirliği/değişemezliği, sentagma/paradigma bağlamında örtmece üretimi, toplum ve bireye göre dilin kullanımında örtmeceler (dil/söz bağlamında örtmece), örtmecelerin konuşma dili ve yazı dilindeki farklılığı gibi açılardan örtmecelerin özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TABU VE ÖRTMECE

1.1. TABU NEDİR?

Pek çok çalışma alanının inceleme kapsamına giren “*tabu*”, dilde *örtmecelerin* ortaya çıkışının da temel nedenini oluşturmaktadır. Örtmecelerin eksiksiz anlaşılabilmesi için bu bölümde “*tabu*” hakkında bilgi verilecektir.

Toplum tarafından oluşturulan “yazısız kurallar” olarak adlandırılabilir “*tabu*” kavramı, Türk Dil Kurumu’nun internet sitesindeki Büyük Türkçe Sözlükte: “1. Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç. 2. Tekinsiz. 3. Yasaklanarak korunan (nesne, kelime, davranış).”¹³⁵ şeklinde tanımlanmaktadır.

Hikmet Tanyu’nun verdiği bilgilere göre; totemik inanca sahip olan toplumlarda “*mana*” ve “*tabu*” inançları da görülmektedir. Pasifik bölgesi ve daha pek çok yerde kullanılan “*mana*”, “kuvvet, kudret inancı” anlamına gelmektedir. Polinezyeden alınan, Polinezyede “*tapu*” olarak kullanılan, “ta: işaretlenmiş, pu: sürekli, devamlı” anlamına gelen “*tabu*”nun, “*mana*” kavramı ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. *Tabu*, aynı zamanda “yasak, dokunulmaz, günah, haram” anlamlarına da gelmektedir. *Tabu* kavramını ilk defa İngiliz kaptanı ve Yüzbaşı J. Cook, Tonga adasını keşfi sırasında tespit etmiştir. *Tabu* olan bir şey, aynı zamanda olağanüstü ve tehlikeli bir güce, kudrete sahip demektir. Bu yüzden ona dokunmamak gerekir. *Tabu* bir hastalık gibi dokunana geçebilir. Kutsal bir kuvvete sahip olan kişiler; murdar, kirli olan kişi veya maddeler de *tabu* kabul edilmektedir. Krallar, büyücüler ve kabile reisleri kutsal kişilerden kabul edilen *tabu* sınıfına girerken; lohusa, âdet gören kadınlar, yeni doğan çocuklar, savaşa veya ava gidecek olan erkekler, ölmüş kişiler, cesetler, kan gibi olgular da diğer gruba dâhil olmaktadır. Örneğin; Polinezya’da kralların *kutsal tabular* sınıfında yer aldığına inanılması sebebiyle,

¹³⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c8957f375e210.12638609 (13.03.2019).

dokundukları her şeyin *tabu* haline geleceğine inanılmıştır. Bu yüzden Polinezya’da krallara yemekleri hizmetkârları tarafından yedirilmiştir. *Tabulara* herkes yaklaşamaz, yaklaşmak için de bir ayin gerekmektedir. Bir tabuyu çiğneyen, yasağı bozan kişi/kişiler, kendi kendine vicdan azabı çekerek ölebilir. Yasağı çiğneyen bizzat *tabu* tarafından cezalandırılacağı gibi, toplum tarafından da ölümle cezalandırılır. Tanyu, ilkel toplumlarda görülen bu gibi inanç ve âdetlerle, toplumu birbirine bağlayarak bir düzenin kurulduğunu; tabuların Hinduizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hristiyanlık’ta da görüldüğünü; çağdaş topluluklarda ise kılık değiştirerek, siyasi esaslara ve ideolojilere dokunulmaması gereken bir tabu şeklinde devam ettiğini ifade etmiştir.¹³⁶

Freud’a göre; *tabunun* “kutsal, kutsallaştırılmış” ve “tehlikeli, korkunç, yasak, kirli” şeklinde iki zıt anlamı vardır. Polinezya’da “sıradan, yanaşılabilir, tutulabilir bir şey” anlamlarına gelen “*noa*” sözcüğü ise *tabunun* karşıtıdır. “Yasak ve kısıtlamalarla” ifade edilen tabu ile “kutsal ürküntü” ifadesi hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Freud *tabunun* dinî ve ahlakî yasaklamalardan farklı, kendi başlarına, kökenleri belirsiz, her türlü gerekçeden uzak, anlaşılmaları mümkün olmayan ancak hâkimiyeti altındaki insanlar için normal olan bir “yasaklama” olduğunu belirtir. Bu yasaklar, insana en çok zevk veren, “istediğini yapmak, rahatça çiftleşmek” gibi konularda görülür. *Tabu*, “...hem kutsal ve olağanüstü yüce hem de tehlikeli, kirli ve ürkütücü olan şey”¹³⁷ anlamına gelmektedir. Freud’a göre tabuyu sadece dinî yasaklamalar doğurmaz, tabular bir dizi sınırlandırmalardır. En ilkel insanlar da bu yasakların sebeplerini sorgulamadan, normal bir durum gibi boyun eğmeler ve karşı çıktıklarında ise en sert şekilde cezalandırılacaklarından hiçbir şekilde şüphe etmezler.¹³⁸

W. Wundt, “insanlığın yazılmamış en eski yasası” olarak adlandırdığı *tabudan*, gelenek, göreneklerin koyduğu yasakları, bir şeyi kullanmak amacıyla

¹³⁶ Hikmet Tanyu, “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, 1984, ss. 155-172.

¹³⁷ Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, (Çev., Akın Kanat), 27. Baskı, Atlantis Yayınevi, İzmir, 2016, s. 87.

¹³⁸ Freud, Totem ve..., (Çev., Akın Kanat), ss. 81-92.-Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, (Çev., Niyazi Berkes, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941, ss. 59-85. [file:///C:/Users/Selendili/Downloads/Totem%20ve%20Tabu%20-%20Sigmund%20Freud%20\(%20PDFDr%20ive.com%20\)%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Selendili/Downloads/Totem%20ve%20Tabu%20-%20Sigmund%20Freud%20(%20PDFDr%20ive.com%20)%20(1).pdf) (13. 03. 2019).

dokunup almamayı ve bazı sözcüklerin söylenmemesi gerektiğinin algılandığını belirtmiştir.¹³⁹

Kapilenko tabuyu “Sadece dilsel bir olgu olmayan ‘tabu’, kabaca kişiyi çevreleyen dünyanın algılanmasına bağlı olarak belirli eylemlerin yasaklanması olarak tanımlanabilir. Tabu, türlü davranışlar, belirli insanlarla olan ilişkiler, belirli gıdaların ya da nesnelere kullanımı olabilir.” biçiminde açıklar.¹⁴⁰

Kottak ise “Kutsal ve sıradan insanlar için erişilmez sayılan, doğaüstü yaptırımlarla desteklenen yasaklamalar.” olarak tanımlar.¹⁴¹

Arzu Ateş Oyarkılıçgil ise tabuyu: “...mensupları için zararlı olacağı ya da töreleri bozacağı düşünüldüğü için kabul edilemeyen belli davranış biçimlerinden ya da doğaüstü güçlerden kaçınmak amacıyla toplumun sığındığı değer yargılar” olarak tanımlar.¹⁴²

Yukarıda verilen bilgilerden de hareketle *tabuyu* “korkudan kaynaklı, kuralları olan yasaklar” şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır. Korku kaynaklıdır; çünkü hemen hemen bütün toplumlarda görülen tabuların temelinde, tabu sayılan öğelerden, durumlardan veya olaylardan “zarar görme korkusu” yer almaktadır. Büyük bir güce, kuvvete sahip olduğuna inanılan tabulardan, bu “korku” sebebiyle uzak durulmaya çalışılır. Toplum tarafından oluşturulan tabuların kuralları da yine toplum tarafından konulmuştur. Dolayısıyla “*tabu*” isimlendirmesinin keşfi çok eskiye gitmese de *tabunun* tarihi ilk toplumlara kadar uzanmaktadır. Çünkü ölüm, savaş, kan, düzenin bozulması gibi istenilmeyen durumların, insanlık tarihinden beri görülmesi muhtemeldir.

1.1.1. Tabu Hakkındaki Sınıflandırmalar

Yukarıda da görüldüğü gibi; *tabular*, tek bir şekilde veya durumda görülmemektedir. Toplumun düzeni, kutsal kişiler, cinsellik, kadın, erkek, çocuk, hayvanlar, savaş, ölüm, hastalık, gıda gibi daha fazla arttırılabilecek pek çok konuda, geçmişte ve günümüzde pek çok tabu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Etki alanı bu

¹³⁹ Freud, Totem ve..., (Çev., Niyazi Berkes), s. 77.

¹⁴⁰ Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 51.

¹⁴¹ Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 51.

¹⁴² Çelik, s. 3.

kadar kapsamlı olan bir konunun incelenmesinde de sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir.

Bu bağlamda, öncelikle Freud'dan edinilen bilgilere göre Frazer, Northcote W. Thomas ve W. Wundt'un sınıflandırmalarına yer verilecektir.

Frazer, ayrımını yaptığı, iki tür tabudan bahseder: sürekli ve geçici tabular. Bu ayrıma göre, rahipler, başkanlar, ölümler ve ölümlerle ilgili her şey sürekli tabulara; kadının aybaşı durumu ve lohusalığı, savaşçının seferden önceki veya seferden sonraki durumu, özellikle av ya da sürgün avı ve benzeri işler gibi değişken durumlar da geçici tabular sınıfına girmektedir.¹⁴³

W. Thomas'a göre, üç türlü tabu vardır:¹⁴⁴

1. *Doğal ya da doğrudan tabu*: Bir kişide ya da konuda bulunan, gizemli bir gücün sonucunda olan tabudur.

2. *Aktarılmış ya da dolaylı tabu*: Yine bir güçten kaynaklanır. Ancak bu güç ya edinilmiştir ya da bir rahip, reis ya da başka birinden aktarılmıştır. Bu durumda, yukarıda da bahsedilen tabuların bulaşıcı özelliği göz önüne gelmektedir. Dolayısıyla bir şey tabu değilken, herhangi bir tabuyla olan ilişkisi sonucu tabu haline gelebilmektedir.

3. *Diğer iki grubun ortasında yer alan ve iki faktörün de etkili olduğu tabudur*. Örneğin kadının erkek tarafından sahiplenilmesi, yani kadının kocasına özgü olması, bu gruptaki tabulara örnektir.

Wundt konunun daha iyi anlaşılması için "ilkel" olarak nitelendirdiği Avustralya yerlilerinin tabu yasaklarını incelemiş ve Avustralyalıların bu yasakları ayırdığı üç grubu şu şekilde sınıflandırmıştır:¹⁴⁵

1. *Hayvanlarla ilgili tabular*: Bazı hayvanların öldürülmesini ve yenmesini yasaklayan tabuları içerir.

2. *İnsanlarla ilgili tabular*: İnsanın kendisiyle ilgili, tabu olan kişilerde ve alışılmışın dışında görülen yasakları içerir. Erkekliğe geçiş dönemindeki gençleri, kadınların âdet dönemlerini, yeni doğum yapmış olan lohusa kadınları, yeni doğan çocukları, hastaları ve ölümleri bu grupta örneklendirmiştir. Aynı zamanda kralların, rahiplerin, reislerin de tabu oldukları örneğini vermiştir. Bir insanın sahip olduğu her

¹⁴³ Freud, Totem ve..., (Çev., Niyazi Berkes), s. 69.

¹⁴⁴ Freud, Totem ve..., (Çev., Akın Kanat), s. 83.

¹⁴⁵ Freud, Totem ve..., (Çev., Akın Kanat), s. 89.

şey, başka bir insana göre tabudur. Avustralya’da özellikle erkeklerin, erkeklığe geçiş döneminde aldıkları ismin çok önemli olduğunu, bu ismin tabu olup gizli tutulması gerektiğini de örneklendirmiştir.

3. *Eşya, ağaç, bitki, ev ve mekânlarla ilgili tabular*: Herhangi bir nedenden dolayı korku uyandıran ya da gizemli olan her şey, tabu olarak kabul edilir.

Ahmet Güngör’ün verdiği bilgilere göre; Ullman tabunun psikolojik dürtüye göre üç bölümde incelenebileceğini ifade etmektedir:¹⁴⁶

1. *Korkuyla ilgili tabular*: Tanrı, peygamber, şeytan, cin gibi dinî korkular bu grup içinde yer alır.

2. *Üzüntüye sebep olan kavramlarla ilgili tabu*: Toplumda adı söylendiğinde üzüntüye sebep olan konular bu grubun içerisindedir.

3. *Ayıp sayılan kavramlarla ilgili tabular*: Toplumda açıkça sergilenmesi veya konuşulması ayıp kabul edilen durumlar veya olayların yer aldığı gruptur. Örneğin; kadınların regl olması, cinsellik, tuvalet ihtiyacı gibi durumlar bu gruba örnek oluşturmaktadır.

Güngör *tabu*yla ilgili yapılan değerlendirmeleri de dikkate alarak, *tabuyu* “dil dışı göstergelerle ortaya çıkan tabu” ve “lengüüstük tabu” olmak üzere iki gruba ayırır:

1. *“Dil dışı göstergelerle ortaya çıkan tabu: İnsanlar tarafından yapılması yasaklanan iş, hareket, eylemlere, belli şahıslara (kral, büyücü, rahip, lohusa, kadın vb.) yeme içmesine, kullanılmaması gereken alet ve teçhizata (silah, tabak, kaşık vb.) yönelik yasaklamalardır.*

2. *Lengüüstik tabu: Dil göstergeleriyle ortaya çıkan lengüüstik tabu yalnız kavram ve anlamı yasaklayan bir sınır ve sınırlayıcı değil, o kavramın dildeki adlandırılmasına yani söze (dil göstergelerine) konulan yasaklamalardır.”¹⁴⁷*

1.1.2. Tabunun Dile Etkisi

Yukarıda görüldüğü gibi tabular insan davranışlarını kısıtlayan ve yine insanlar tarafından oluşturulan en büyük kurallar haline gelmiştir. Belirtilmesi gereken noktalardan biri de tabunun kısıtlama alanı içinde bulunan “şey”in, sadece

¹⁴⁶ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism), s. 77.

¹⁴⁷ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism), s. 76.

davranışlar olmadığıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi tabular sadece bir çeşit durum karşısında değil, pek çok durumda kendisini göstermektedir.

Güngör de konuyla ilgili “Tabusal yasaklar yalnız belli bir cisme ya da bedene dokunma ile ilgili değildir. Temas etmek, ilişki kurmak, hatta tabu sayılan varlığı somut bir nesne olarak ya da adını-sanını, varlığını düşünmeye yönelik zihinsel eylemleri bile kapsar.”¹⁴⁸ açıklamasında bulunarak, tabunun etki alanının genişliğine dikkat çekmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eski, hemen hemen bütün toplumlarda görülebilecek olan, temelde korkuların yer aldığı tabuların etkisi dile de yansımaktadır. Bu durumu Oyarkılıçgil “Bir toplumda herhangi bir davranış tabu olduğunda bu davranışı ifade etmede kullandığımız gösterge kelime de tabu olur”¹⁴⁹ şeklinde açıklar.

Rıdvan Öztürk, dilde görülen anlam olaylarının temelinde “tekinsiz” olarak adlandırdığı *tabunun* olduğunu belirtir. Tabuların bazı kelimelerin ölümüne sebep olurken bazılarının ise kalıp ifade şeklini alarak uzun süre kalıcılığını sağladığına dikkat çeker.¹⁵⁰

Killi, *tabu* konularında dile getirilecek olan sözcüklerin, insanın kendisine ve çevresine zarar verebileceği korkusu nedeniyle bu sözcükleri, “tercih edilmeyen ifadeler” ve “tabu sözcükler” olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda Killi’nin verdiği bilgilere göre; Kapılenko “*dilsel tabu*” kavramını, “belirli olgu ya da eylemlerin adının söylenmesinin yasaklanması” olarak tanımlamıştır.¹⁵¹

Buryat dilbilimci A. İ. Ulyanov, ilk toplulukların, tabu olan varlıkların, insanların konuştuklarını işitip algıladıklarına, insanlar gibi konuşup, hareket edip, onlardan intikam alıp ve yine insanlar gibi üreyerek çoğaldıklarına inandıklarını ifade eder.¹⁵²

İnsanların konuşmalarının, tabu olduğuna inanılan varlıklar tarafından duyulduğuna inanılması, ağızdan çıkacak sözcüklerin de dikkatle seçilmesine neden

¹⁴⁸ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism), s. 73

¹⁴⁹ Çelik, s. 6.

¹⁵⁰ Rıdvan Öztürk, “Anadolu ve Kıbrıs Ağızlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: “Dulunmak””, **Bilig**, Sayı: 37, 2006, s. 57.

¹⁵¹ Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 51.

¹⁵² А. И. Уланов, **Древний фольклор бурят**, Улан – Удэ, 1989, 26 – 37 – беттер. ’den aktaran Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism)...., s. 73.

olmuştur. Toplumda tabu olarak karşılaşılan durumun ifade edilmesi, konuşulması da yasak hale gelmiştir. Tabunun, sadece toplumda ifade edilmesi sonucu değil, kişinin tek başınayken tabu olan bir durumu düşünmesi sonucunda bile, kişiye zarar vereceğine inanılmaktadır. Bu da tabunun sadece dile değil, zihne bile etki ettiğini göstermektedir. Ne konuşmaya ne de düşünmeye izin veren bu yasaklar, “dildeki tabuları” oluşturmuştur. Yasaklanan tabuların ifadesinde ise dolaylı yoldan anlatımlar tercih edilmiştir. Her ne kadar *tabu* olsa da “ölüm” diye bir gerçekliğin var olması, bireylerin bu durumu ifade etmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak söz konusu ifade de tabu engeline takıldığında “ölümü çağrıştıran sözcükler” tercih edilmiştir. Bu şekilde *tabunun* dile sirayet etmesi sonucunda da “örtmece”ler oluşmuştur. Dolayısıyla *tabu* gibi bir sebep, sonuç olarak *örtmeceleri* doğurmuştur.

1.2. ÖRTMECE NEDİR?

Yukarıda da görüldüğü gibi toplum tarafından tabu olan kavramların, olayların veya varlıkların adlarının dile getirilmesi de tabu haline gelmiştir. Dolayısıyla tabu olan bu adlar değiştirilerek farklı sözcüklerle ifade edilmektedir. Asıl sözcüğün yerine kullanılan yeni kelimeler dilde *örtmece* olarak adlandırılmıştır. Ele alınan literatür taraması bölümünde verilen bilgilerde de görüldüğü gibi Türkçede örtmece olarak adlandırılan kavramla ilgili pek çok farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde, bu kavramla ilgili kullanılan adlandırmalara ve örtmeceyi konu alan bazı çalışmalarda verilen örtmece tanımlarına yer verilerek örtmece kavramı açıklanacaktır.

Türkçedeki çalışmalarda genellikle örtmece olarak adlandırılan kavramla ilgili bir terim birliğinin olmadığı görülmektedir. Örtmeceyle ilgili “Güzel adlandırma, iyi adlandırma, örtmece söz, örtmece sözcük, edebi kelimeler, hüsnü tabir, cici söz” gibi pek çok adlandırma olup, edebî sanatlarla ilgili yapılan çalışmalarda da örtmecenin “edeb-i kelimeler”¹⁵³ terimi ile önceden beri kullanılageldiği görülmektedir. Almanda *euphemismus*, Fransızca *euphémisme*, İngilizcede *euphemism*¹⁵⁴

¹⁵³ Üstüner, s. 168.

¹⁵⁴ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, 2002, s. 156.

karşılıkları görülen örtmece kavramının, “bir şey hakkında güzel, iyi, uğurlu söz söyleme” anlamına gelen Yunanca ‘εὐφημισμός euphemismus’ kelimesinden geldiği görülmektedir.¹⁵⁵ Örtmece kavramıyla ilgili Türk dünyasında da farklı adlandırmalar görülmektedir. Bu kavramın Yakut Türkçesinde “harıstan atar til, harıstır til”, Altay Türkçesinde “pay söz, paylagan sözter”¹⁵⁶, Kırgız Türkçesinde “tergöö”¹⁵⁷, Kazak Türkçesinde “tıym, at tergev”¹⁵⁸ ve Hakas Türkçesinde ise “çaydıs”¹⁵⁹ biçiminde adlandırıldığı görülmektedir.

Sosyal bir varlık olan insan, hayatın her alanında kendini kabullendirme çabası içerisinde bulunmaktadır. Birey tabunun ortaya koyduğu sınırları aşma durumunda ise tabu tarafından toplumdaki dışlanma gerçeğiyle yüz yüze gelmektedir. Bu dışlanmanın sebebi sadece davranışsal sınırların aşılması ile gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda birey, tabu sebepli dilsel sınırlılıklara da uyum sağlamak durumundadır. Tabunun sebep olduğu dilsel sınırlılıklar sonucu ortaya çıkan örtmecelerle ilgili çeşitli kaynaklarda verilen tanımlar aşağıdaki gibidir:

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Güncel Türkçe Sözlükte örtmece, “1. Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam. 2. Kandırma, gizleme.”¹⁶⁰ Şeklinde tanımlanmaktadır.

Dilbilim Sözlüğünde örtmece kavramı “Rahatsız edici, ayıp, hakaret sayılacak bir şey yerine ılımlı, kulağı tırmalamayan, dolaylı bir sözcük ya da sözce

¹⁵⁵ J. A. Cuddon, **Dictionary of Literary Terms and Literary Theory**, Penguin Books. 1992, s. 313.-Philip Howard, **The State of the Language**, New York: Oxford University Press, 1985, s. 100’den aktaran Demirci, Örtmece (Euphemism)..., s. 22.

¹⁵⁶ Vahid Zahidoğlu ve Selahaddin Bekki, Altay Türkçesinde “yasak, çekinme, sakınma ve bu yasağın uygulanması” anlamında “pay, payla-” kelimelerinin kullanıldığını ifade ederler. bkz. Vahid Zahidoğlu-Selahaddin Bekki, “A. N. Samayloviç (1880-1938) ve ‘Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler’ Adlı Makalesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Türk Dil Kurumu, Sayı: 13, 2002, s. 159.

¹⁵⁷ K. K., Yudahin, **Kırgız Sözlüğü (II. Cilt)**, (Çev., Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1994, s. 727’den aktaran Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism)..., s. 71.

¹⁵⁸ A. Ahmedov, **Türki Tilderindeki Tabu men Evfemizmdler**. Almatı: Ğılım, 1995, s. 171’den aktaran Karabulut-Ospanova, Örtmece Sözlerin Mantiği..., s. 124.

¹⁵⁹ Gülsüm Killi, Hakaslarda “çayıt-“ fiili ve “örtmece, kinaye” anlamında kullanılan “çaydıs” sözcüğünün, tabu sözlerin başka sözlerle değiştirilmesi anlamında kullanıldığını ifade eder. bkz. V. Y. Butanayev, **Xakassko-russkiy istoriko-etnograficeskiy slovar’**, Abakan: Laboratoriya etnografii NİÇ XGU, 1999, s. 208’den aktaran Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 53.

¹⁶⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c8e0ca16dfcd4.75873720 (17.03.2019).

kullanılması.”¹⁶¹ Şeklinde tanımlanmış, aynı zamanda bu kavram için güzel adlandırma teriminin de kullanıldığı belirtilmiştir. Sözlükte örtmeceye özellikle toplumda geniş bir yer kapsayan tabulardan olan ölüm, cinsellik ve bedensel işlevlerin ifadesinde başvurulduğuna da dikkat çekilmiştir.

Berke Vardar örtmecenin bir anlatım şekli olduğunu da belirterek “Dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek dolaylı yoldan anlatma (örn. cinleri belirtmek için *İyi saatte olsunlar* demek)”¹⁶² şeklinde tanımlamıştır.

Bilindiği gibi örtmecelerde asıl anlatılmak istenenin *şeyin* değiştirilmeden ancak örtülerek anlatılması söz konusudur. Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğünde, “Kaba, çirkin, sakıncalı olması gibi nedenlerle açıkça söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek, eğretilemeler, değişmecelerle dolaylı yoldan anlatma.”¹⁶³ Biçiminde görülen tanımda da örtmecelerin *örtme* özelliğine dikkat çekilmiştir.

Oxford İngilizce-Türkçe Sözlükte ise *euphemism* “kibar deyim, örtmece” olarak açıklanmıştır.¹⁶⁴

Tabu ve örtmece arasında bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu ve tabuların örtmeceleri doğuran etno-lingüistik bir olay olduğunu söyleyen Güngör, (daha önce de söylendiği gibi) örtmece için “örtmece söz” terimini kullanarak örtmeceyi şu şekilde açıklar: “Örtmece söz: dilbilimin yeni terimlerinden biridir. Çünkü yasaklanmış, söylenmesi uygun olmayan sözleri, bir başka ifadeyle dilbilimsel tabuyu değiştirmek için kullanılmaktadır.”¹⁶⁵

“Örtmece, nesnenin veya olgunun adını doğrudan söylemek kaba veya ayıp olduğunda, onu yumuşak ve nazik sözlerle değiştirerek kullanmaktır. Bir başka deyişle örtmece, şekli değişmiş tabu veya doğrudan söylenmesi yasak olan anlamın

¹⁶¹ Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 205.

¹⁶² Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2007, s. 156.

¹⁶³ http://www.tubaterim.gov.tr/ATS/index.php/wanasayfa/search/?q=%C3%20B6rtmece&arama_options=2&szl=20%2C23%2C32&lng=1%2C2%2C3&relational_search= (17.03.2019).

¹⁶⁴ Helen Warren (Ed.), **Oxford Türkiye Sözlüğü İngilizce-Türkçe**, s. 219.

¹⁶⁵ Güngör, Tabu-Örtmece (Euphemism)...., s. 89.

görüntüsüdür.”¹⁶⁶ tanımını veren Hülya Arslan Erol da tabuların örtmece ile gün yüzüne çıktığını belirtmektedir.

Dilde kullanılan örtmeceler ile anlatılmak istenilen asıl gerçeklik değiştirilmemektedir. Yasaklanan konuların açıkça dile getirilmesi, dilin kullanıcı üzerinde olumsuz bir algı yaratmaktadır. Ancak örtmeceye başvuran birey bu algıyı hafifletmektedir. Demirci de bu noktaya dikkat çekerek örtmeceyi: “Anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır”¹⁶⁷ tanımıyla açıklamaktadır.

Karabulut ve Ospanova ise konuyla ilgili şu açıklamaya yer verir: “Kelimenin anlam boyutunda ortaya çıkan ve kullanımı hoş olmayan kelime veya kavramlar başka kelime veya kavramlarla yer değiştirir. Bu değiştirme sonucunda ise ortaya dil çalışmalarında örtmece, güzel adlandırma (bazen kötü adlandırma) olarak kavramlaştırılan dil alanı çıkar.”¹⁶⁸

Tabuların temelde “korku” kaynaklı olarak oluştuğu daha önce de söylenmiştir. Doğal olarak örtmecelerin oluşmasında da tabudan zarar görme korkusu yer almaktadır. Türkmen de örtmecenin bu özelliğine değinerek örtmeceyi “Örtmece, dilde bilinçli olarak gerçekleşen bir değiştirme hareketidir. İnsanların duyduğu korku ve kaygılar sebebiyle dil üzerinde yaptıkları bir değişikliktir”¹⁶⁹ şeklinde tanımlar.

Örtmecelerin iletişime katkı sağladığı yönüne değinen Çelik ise şu tanımları verir: “Kişilerin konuşurken utanacakları, tiksinti duygusunu tetikleyecek, günah olan, üzüntü duyacakları, fiziki ya da ruhi yapıdan kaynaklanan olumsuzlukları örtterek, bireyler arasındaki iletişimin en üst seviyede gerçekleşmesi amacıyla kullanılan kelimelerdir.”¹⁷⁰

Her toplumun kültürü ile dili etkileşim halindedir. Bir dildeki ögeler o toplumun kültüründen izler taşımaktadır. Dolayısıyla dilin bir uzantısı olan örtmecelerde de kültürün etkisi kaçınılmazdır. Ancak her toplumun kültürü

¹⁶⁶ Hülya Arslan Erol, Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi, 2002, TDAY-II, Syf. 35-56’dan aktaran bkz. Özden, s. 163.

¹⁶⁷ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., s. 22.

¹⁶⁸ Karabulut, Ospanova, Örtmece Sözlerin Mantığı..., s. 123.

¹⁶⁹ Türkmen, s. 132.

¹⁷⁰ Çelik, s. 9.

birbirinden farklı olduğu gibi örtmeceye başvuru konular da birbirinden farklılık göstermelidir. Arık da kültürlerin farklılığından hareketle örtmeceyi şu şekilde açıklar: “Çeşitli kültürlerde belli durumlar için söylenmesi yakışık almayan, kaba, çirkin ve hatta utanılacak ifadeler vardır. Bu ifadelerin yerine daha güzel ve uygun olanların seçilerek durumun ifade edilmesi, Türkçede ‘örtmece’ kavramıyla karşılanır.”¹⁷¹

Laude-Tsirtautas ise örtmeceyi şu şekilde tanımlar: “çeşitli sebeplere bağlı olarak yasak bir karakter taşıyan yani tabulaşmış olan herhangi bir ifadenin başka bir ifade ile yer değiştirmesidir. Tabu ve örtmece, herhangi bir sözün telâffuzunun çeşitli sebeplerden ötürü istenmediği zamanlarda ortaya çıkar ve dinleyici için hoş olmadığı düşünülen sözcük, daha hoş gelebilecek bir söz ile yer değiştirir.”¹⁷²

Philip Howard örtmeceyi “uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır” tanımıyla açıklarken, Abrams da örtmece için “utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olacağı düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifade” tanımında bulunmaktadır.¹⁷³

Tabunun hemen hemen bütün toplumlarda çeşitli sebeplerle eskiden beri var olması, örtmecenin de aynı derecede yaygınlık gösterebileceği sonucunu düşündürebilir. Bilginer de örtmecelerin dilde görülen yeni bir durum olmadığını, yüzyıllardır bütün dillerde bu duruma rastlandığını ifade etmiştir.¹⁷⁴

“Normal şartlarda kötü olarak algılanan kelimelerin bir şekilde değiştirilip yeni ve farklı bir tarzda söylenmesi”¹⁷⁵ sonucunda ortaya çıkan örtmecelerin ele alındığı çalışmalara bakıldığında ortak bir tanım olmamakla birlikte çok büyük farklılıkların olmadığı da ortadadır. Yukarıda verilen açıklamalardan da görüldüğü gibi *tabu ve örtmece* arasında bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Yasaklı olan tabunun açık bir şekilde ifadesi de yasaklanmıştır. Bu ifade zorluğu sebebiyle,

¹⁷¹ Arık, s. 1.

¹⁷² Laude-Tsirtautas, İ., “K Voprosu o Tabu i Evfemizmah v Kazaxskom, Kirgizskom i Uzbekskom Yazıkah”, Sovetskaya Tyurkologiya, No: 4, 1976, s. 72’den aktaran Killi, Hakas Türkçesinde..., s. 52.

¹⁷³ P. Howard, **The State of the Language**, New York: Oxford University Press, 1985, s. 101-M H. Abrams, **Aglossary of Literary Terms**, Harcourt Brace College Publishers, 1993, s. 60’dan aktaran Karabulut-Ospanova, Örtmece Sözlerin Mantığı..., s. 124.

¹⁷⁴ Hayriye Bilginer, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma Örnekleri”, **Türk Dili**, Sayı: 598, 2001, s. 441’dan aktaran Ospanova, Türkiye Türkçesinde..., s. 9.

¹⁷⁵ Seçkin, s. 231.

insanlar tabu olan konularda konuşmak için yasaklanan sözcükler yerine farklı sözcükler kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu durumda tercih edilen sözcükler de *örtmeceleri (euphemism)* oluşturmuştur.

Toplum tarafından uygun görülmeyen, tabu kaynaklı, söylenmesi yasaklanan, söylendiğinde hoş karşılanmayan hem konuşanda hem de dinleyende korku, üzüntü, utanç gibi duygulara sebep olan asıl olan ifadenin yerine kullanılan kelime veya kelime gruplarının *örtmece (euphemism)* denir. Açık bir şekilde ifade edilmesi zor olan durumlar, dilin kullanıcılarını da kısıtlamakta, iletişimi aksatmaktadır. Dili kullanan birey, söylediği sözcüklerden zarar görme korkusuyla ifadede sıkıntı yaşamakta ve kendine kolaylık sağlayacak bir çıkış yolu aramaktadır. Bu noktada birey örtmeceye sığınarak kendisine “anlatım kolaylığı”¹⁷⁶ sağlamaktadır.

Örtmece de esas olan söylenmek istenen şeyin değiştirilmesi değil, söylenmek istenenin *ifade tarzının* değiştirilmesidir. Hem söyleyeni hem de dinleyeni rencide edecek bir konuda, *asıl olan kelime* değiştirilerek daha kibar bir *anlatım tarzı* tercih edilir. Nerede ve ne zaman *örtmeceye* başvurulacağını belirleyen etken ise *tabudur*. Tabu sonucunda ortaya çıkan örtmece ile tabu arasındaki ilişkiyi Demirci “bir madalyonun iki yüzü”¹⁷⁷ ifadesi ile açıklar.

Örtmecelerin ortaya çıkışının sebebi temelde tabu olan şey ile bu tabunun *adı* arasında bir ilişki, bir neden olduğuna inanılmasıdır. Örneğin dinî kaynaklı olarak oluşan tabular, ilahî gücü olan varlıkların adının söylenmesini yasaklamıştır. İslamiyet’ten önce, Araplarda ve diğer topluluklarda, nedeni anlaşılamayan hadiselerin öznesi olarak görülen ve genel bir adlandırma olan *cin*¹⁷⁸ isminin söylenmesi dilin kullanıcılarında tabu gereği korkuya sebep olmaktadır. Dilin kullanıcısı tarafından “cin” denildiğinde “cin”in kendisi ifade edilmektedir. Bu sebeple adı geçen “cin”in, söylendiği yere geleceğine inanılmaktadır. Adı söylendiğinde kastedilen cinin kendisinden zarar görme tehlikesi sebebiyle de

¹⁷⁶ Süleyman Kaan Yalçın-Murat Şengül, “Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri” **Turkish Studies**, Sayı: 2/2, 2007, s. 766.

¹⁷⁷ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., s. 23.

¹⁷⁸ Şaban Ali Düzgün, “Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin Ve Şeytan Algımız”, **Kelam Araştırmaları**, Sayı: 10/2, 2012, s. 12.

örtmecelere başvurulmaktadır. Örneğin halk ağızlarında görülen aşağıdaki örtmece örnekleri de bu duruma örnek gösterilebilir.

- **korkut (II)**: Cin, şeytan gibi hayalî yaratıklar. (Bağıllı *Gelendost - Isparta (Isp.)) (DS, VIII, K, 2926)
- **orak (II)**: Cin. (Çandarlı *Bergama -İzmir (İz.)) (DS, IX, O, 3285)
- **uçuk (III)**: 1. Cin, peri. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı -Kayseri (Ky.)) (DS, XII, U, 4781)

Görüldüğü gibi, tabu olan varlığın kendisi ile ismi arasında bir ilgi kurulması sebebiyle yasaklanan varlığın ismi “değiştirilerek” örtmece oluşturulduğu ortadadır. Yukarıda verilen bilgilerden de hareketle, *örtmecelerin* söylendiğinde karşı tarafın hoşuna gitmeyecek, onda kötü izlenimler uyandıracak olan kelimelerin yerine daha *kibar bir anlatım tarzının* tercih edilmesi olduğu görülmektedir. Dilde görülen bu değiştirme olayında asıl amacın, konuşma dilinde ve yazı dilinde; konuşanı, yazanı, dinleyiciyi ve okuyucuyu “korku, utanç, endişe, üzüntü...” gibi duygulardan korumaktır, demek yanlış olmayacaktır.

1.2.1. Örtmece Türleri

Yukarıda da görüldüğü gibi, Batı dillerinde *euphemism* (İngilizce), *euphénisme* (Fransızca), *euphemismus* (Almanca) olarak görülen ve Yunanca “güzel söz söyleme” anlamına gelen “*εὐφημισμός euphemismus*” kavramı Türkçede farklı şekillerde adlandırılmıştır. Ancak bu dil olayında, bir şeyin örtülerek anlatılması, yani “örtük anlatım”ın esas olması sebebiyle çalışmalarda genellikle “örtmece” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında bu kavram için farklı sebeplerle değişik terimler de mevcuttur. Bu bölümde de çalışmalarda görülen değişik özellikler sebebiyle oluşturulan örtmece türleri hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanında örtmecelerde görülen örtük anlatım özelliğinden farklı olarak görülen özelliklerden yola çıkılarak oluşturulan örtmece örnekleri de çalışmalarda görülmektedir. Bu

bölümde *euphemism*in, ‘güzel söz söyleme’ anlamından da hareketle “güzel adlandırma” terimi de yaygınlık göstermektedir.

Tanımlardan hareketle “örtme” işleminin genellikle “iyi” yönde yapıldığı görülmektedir. *Örtmece* ile iletişime geçecek olan dilin konuşuru veya yazarındaki amaç; olumsuz gibi görünen bir durumu olumlu hale getirerek iletişime geçmektedir. Tabu olan, söylendiğinde birey üzerinde *kötü* algı uyandıran sözcüklerin yerine kullanılan yeni kelimelerin genellikle algıyı olumlu yönde değiştirmesi, söylenmek istenenin güzel bir şekilde söylenmesi sebebiyle bir örtmece olarak “güzel adlandırma, iyi adlandırma, iyi anma, cici söz” gibi terimlerin kullanıldığı görülse de “güzel adlandırma” teriminin çalışmalarda tercih edildiği görülmektedir.

Örneğin en büyük tabular arasında yer alan “ölüm”ün kendisi olduğu gibi, bu durumun dile getirilmesi de tabu olarak görülmekte ve söylendiğinde insanlar üzerinde olumsuz bir etki bırakmaktadır. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilere göre, halk ağızlarında, “sesi semadan gelmek”, “sırasını savmak”, “gelmezine gitmek”, “geçinmek” gibi kavramlar bir kişinin ölümünü anlatan *güzel adlandırmalara* örnek olarak gösterilebilir.

Görüldüğü gibi bu güzel adlandırma örnekleri ile ölümün insan üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin azaltılması, ölümü daha iyi ifade etme amaçlanmaktadır. Ancak bazı durumlarda bu tutumun tam tersi de görülmektedir. Nasıl ki iletişim bilinçli olarak örtmecelerle olumlu bir yörüngede gerçekleştiriliyorsa, yine bilinçli olarak olumsuz hale de getirilebilmektedir. Açıkça söylemek gerekirse, söylendiğinde karşı tarafta olumsuz bir etki yaratacak olan sözcük değiştirilerek olumlu algı yaratma çabası görüldüğü gibi, söylendiğinde karşı tarafta olumsuzluk hissi uyandıracak sözcük değiştirilerek olumsuzluk algısının derecesinin arttırıldığı da görülmektedir. Bu durumda bu tür örtmeceler için güzel adlandırma terimi yeterli olmamaktadır. Algıda olumsuz etkiyi arttırmak için kullanılan örtmeceler için ise, yapılan çalışmalarda genellikle “kötü adlandırma” teriminin kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin bir kişinin ölümünü anlatan *güzel adlandırma* örnekleri olduğu gibi *kötü adlandırma* örnekleri de görülmektedir. Bu durumla ilgili yine halk ağızlarında görülen “gongoyu dikmek”, “boklu şehit”, “mortlamak”, “göbermek (gebermek)” gibi kavramlar da *kötü adlandırmaya* örnek olarak gösterilebilir.

Kerim Demirci olumlu yönde adlandırma olduğu gibi olumsuz yönde oluşturulan adlandırmaların da olduğunu ve iyi/ güzel adlandırmanın (euphemism) örtmece olarak kabul edilmesinin yanında kötü adlandırmanın (disfemizm) da örtmece olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kötü adlandırmanın aynı zamanda alaycı bir tarafının da olduğunu belirten Demirci, saldırganlık özelliği ile dikkat çeken kako-femizmin de kötü adlandırmada etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Bu bağlamda, insanların kendi dininden başka bir dine mensup olanlar için kullandıkları “kâfir”, “kâfir”i kullanmak istemeyenlerin tercih ettiği “gâvur” kelimesini, Ortaçağ’da Hz. Muhammed için kullanılan ve “şeytan, sahte tanrı, sahte peygamber, canavar” anlamlarına gelen “Mahounde” gösterenlerini “kötü adlandırma” örnekleri altında değerlendirmiştir.¹⁸⁰

Aygulya Chuldumool da kötü adlandırmaların, “evfemizmlerin karşıtı olarak ortaya çıkan alaycı ve ironik anlamlı sözcük veya eylemler” olarak görüldüğünü belirtir.¹⁸¹

Rus dilbilimci Ahmanova ise kötü adlandırmayı şu şekilde tanımlamaktadır: “Kötü adlandırma (disfemizm), belirli bir durumda herhangi bir varlığı daha kaba veya bayağı göstergeyle değiştirmeye dayanan retoriktir.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁸²

Örtmeceyi konu alan çalışmalarda kötü adlandırmaların sadece olumsuz algı derecesini arttırma amaçlı değil, farklı sebeplerle de oluşturulduğu görülmektedir. Güngör, çocuklara isim vermede genellikle güzel isimler tercih edilirken bazı toplumlarda “güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanıldığını” belirtmiş ve bu sebeple çocukları kötü ruhların (şeytan, cin, albastı ...) etkisinden korumak için onlara “kötü” isimlerin verildiğinden söz etmiştir. Bu tür uygulamaların, Türk soylu Kazak ve Altay halklarında da yaygın olduğunu ifade etmiştir. Güngör, bu durumun sadece isim vermede görülmediğini, aynı zamanda hastalık adlarında da “kötü

¹⁷⁹ “Dilde iyi adlandırmanın tezaadı olarak bir de kötü adlandırma vardır. Bunlar ‘dysphemism (disfemizm)’ ve cacophemism (kakofemizm)’dir. Yunanca ‘dys’ δυσ: hiç/kötü ve ‘pheme’ φήμη: konuşma ve ‘cacophemism’ ‘cacos’ κακός: kötü ve ‘pheme’ φήμη: konuşma kelimelerinden gelmektedirler. Demirci, Örtmece (Euphemism)..., s. 29.

¹⁸⁰ Demirci, Örtmece (Euphemism)..., ss. 29-30.

¹⁸¹ Chuldumool, s. 11.

¹⁸² Ospanova, Türkiye Türkçesinde..., s. 19.

adlandırma”ya başvurulduğunu ve bu durumun da tabudan kaynaklandığına işaret etmiştir.¹⁸³

Örneğin; doğurduğu bütün çocukları ölen bir kadının yeni doğan çocuğunu, kötü ruhların uğramadığı, bu ruhların çocuğunu öldürmediği bir kadına çocuğuna parayla bakması karşılığında vermesi ile çocuğa verilen “*Satılmış*” isminin kötü adlandırmaya örnek olarak görülmektedir. Bunun yanında Altın Ordu Han’ı Özbek’in kızının adı olan “*İt-küçücük*, ” ve Oyrot dilinde görülen, fare anlamına gelen “*çıçkan*” ismi de kız çocuklarına verilen kötü adlar arasında yer almaktadır.¹⁸⁴

Görüldüğü gibi algıda yaratılan farklılık bakımından oluşturulan *güzel adlandırma* ve *kötü adlandırma* kapsayıcı bir ad durumunda bulunan *örtmecenin* alt başlığı niteliğindedir. Bunların dışında çalışmalarda, Batılı araştırmacıların yaklaşımlarından da hareketle örtmecelerin kullanım amacı bakımından *açık örtmeceler* ve *gizli örtmeceler* olarak adlandırılan örtmece türleri de görülmektedir.

“Batılı araştırmacılar euphemism terimiyle karşıladıkları örtmece sözleri “açıklık veya kapalılık ve örtülü ifadenin maksadı bakımından” 1. Açık euphemizmler 2. Gizli euphemizmler diye ikiye ayırmaktadırlar. Daha çok ticari ve siyasi alanda görülen, kandırma ve aldatma amacı taşıyan yalan veya yanlış adlandırmalar “gizli euphemizmler” diye adlandırılmaktadır. H. Melenk’e göre, gerçek anlamda güzel adlandırmalar sadece, insanın ürkmemesini, iğrenmemesini amaçlayan “açık euphemizmler”dir. Gizli euphemism denilen örtmece sözler çoğu zaman kötü amaçlarla kullanılmaktadır. Mesela Bosna savaşı sırasında Boşnaklara uygulanan katliam, soykırım Sırplar tarafından etnik temizlik olarak adlandırılmıştır.”¹⁸⁵

Gecekuşu, açık örtmecelerde gerçeğin saklanması gibi bir amacın olmadığını, güzel adlandırmada olduğu gibi ‘üzüntü, kabalık ve çirkinlik’ gibi birey üzerinde oluşacak etkinin hafifletilmesi amacıyla söylenmek istenenin doğrudan değil, dolaylı bir şekilde anlatıldığını ifade eder. Gecekuşu gizli örtmeceler olarak adlandırılan örtmecelerin, aldatma ve kandırma amaçlı da olsa söylenmek istenmeyen, söylendiğinde de iyi bir izlenim uyandırmayacak sözcüklerin, güzel bir şekilde dile

¹⁸³ Güngör, Tabu-Örtmece Üzerine..., ss. 88-89.

¹⁸⁴ Laszlo Rasonyi, “Türklükte Kadın Adları”, ss. 72-79. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/504509> (19.04.2019).

¹⁸⁵ Hayriye Bilginer, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar”, Türk Dili, Sayı: 598, 2001, s. 443’ten aktaran Üstüner, s. 169.

getirilmesi sebebiyle güzel adlandırmadan farklı düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁶

Aldatma, kandırma amaçlı yapılan gizli örtmecelere “faiz” için “kâr payı veya gecikme zammı”, “savaş” için “barış harekâtı” örneklerini veren Üstüner, Güngör’ün ve Demirci’nin “kötü adlandırma” açıklamalarına katılmamaktadır. İnançtan dolayı çocuğa verilen ismin örtük değil, kalıcı bir isim olduğunu; farklı dinden olanlar için kullanılan adlandırmalarda ise bir “örtme” amacının olmadığını, hoş olmayan bir adla genel adlandırma yapıldığını ifade eder.¹⁸⁷

Üstüner, yapısal olarak cümle ve kelime grubu şeklindeki örtmeceler için “örtmece söz”, bir kelimedenden oluşan örtmeceler için “örtmece sözcük” terimini kullanır. Ancak amaç ve anlam özelliklerini dikkate aldığı anda ise; amacı anlaşılmasın olmayan örtmeceleri “açık örtmeceler”, “aldatma” amaçlı kullanılan, çalışmalarda “kötü adlandırma” olarak ele alınan örtmecelerin ise “gizli örtmeceler” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁸⁸

Sonuç olarak aldatma ve kandırma amaçlı oluşturulan ve *gizli örtmece* olarak adlandırılan örtmecelerde de *açık örtmeceler*de olduğu gibi söylenmek istenmeyen bir durumun örtülerek anlatımı söz konusudur. Her ikisinde de istenilmeyen bir durumun güzel bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Dolayısıyla iki tür örtmecenin, Gecekuşu’nun da belirttiği gibi “güzel adlandırma” başlığı altında değerlendirilmesinde bir sakınca görülmemektedir. Öte yandan söylendiğinde bireyde olumsuz algı yaratacak olan *kötü adlandırmanın* kullanımındaki sebep ve amaçlarında da bir birlik olmadığı ortadadır. Bu konuda Kröll de güzel adlandırma ve kötü adlandırma arasında net bir ayrımın yapılamadığını, bu nedenle güzel adlandırmanın kötü adlandırma, kötü adlandırmanın da güzel adlandırma olabileceğine işaret etmektedir.¹⁸⁹ Ancak yine de söylendiğinde dilin kullanıcısı üzerinde olumlu bir algı bırakmaması sebebiyle “güzel adlandırma” olarak adlandırılabilir olan örtmece türünden ayrılmaktadır.

¹⁸⁶ Gecekuşu, s. 5.

¹⁸⁷ Üstüner, ss. 169-174.

¹⁸⁸ Üstüner, s. 175.

¹⁸⁹ Karabulut-Osonova, Örtmece Sözlerin Mantiği..., s. 134.

Dilde görülen örtük anlatımın esas alınmasıyla oluşturulan değiştirme olayı, görüldüğü gibi farklı açılardan ele alınarak farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Tabu kaynaklı dile getirilmesi istenilmeyen ifadelerde görülen değişikliğin tek bir yörünge çevresinde gerçekteşmediği görülmektedir. Ancak gerek güzel adlandırma gerekse kötü adlandırma olarak görülen bu değişikliklerin kapsamlı bir adlandırma olan örtmece kavramı altında birleşmesi olağandır.

İKİNCİ BÖLÜM FERDİNAND DE SAUSSURE VE YAPISAL DİLBİLİM

Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'ndeki *örtmeceler* yapısal dilbilim yöntemi ile ele alınacaktır. Dolayısıyla, bu noktada yöntemle ilgili bilgi vermek gerekmektedir.

Bir yöntem olarak yapısalcılık; dilbilimin modern anlamda kurulmasından itibaren kullanılmaktadır. Yapısalcılığın çıkış noktası her ne kadar dil olsa da mimariden, antropolojiye, iktisattan edebiyat eleştirisine kadar yer bulmuş bir yöntemdir. Bu sebeple dilbilimsel bir yöntem olarak yapısalcılığa geçmeden önce, dilbilimden ve dilbilimin bakış açısından kısaca bahsedilecektir.

Doğan Aksan'ın “Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim” adlı eserinde “*dili inceleyen bilim, dilin bilimi*”¹⁹⁰ olarak tanımladığı dilbilimin, diğer yöntemlerden ayrılan en belirgin özelliği bakış açısidir. Çalışmalarında “dili” merkeze koyan dilbilimi, her ne kadar dil merkezli inceleme yöntemi olsa da diğer bilimlerle de etkileşim içindedir. Türkçede dilbilim için “lengüistik” terimi de kullanılmaktadır. Necip Üçok da dilbilimini “Lengüistik, bir dilin veya dil grubunun bütün belirtilerini kendi aralarında veya başka dillerdeki şekilleriyle karşılaştıran, ondan sonuçlar çıkaran başlı başına bir ilimdir. Bu itibarla o, birçok ilimlerle pek yakından ilgilenir”¹⁹¹ şeklinde tanımlamış ve diğer bilimlerle etkileşim içinde olduğunu açıkça belirtmiştir.

2.1. YAPISAL DİLBİLİM

Bilindiği gibi, modern anlamda dilbilimi, 20. Yüzyılda Ferdinand de Saussure ile başlatılmaktadır. Ancak Saussure'e gelene kadar, dil alanında herhangi bir çalışma yapılmamış değildir. Dil çalışmalarının tarihi çok eskilere kadar gitmektedir. Dil çalışmalarının çok eski tarihlere dayanmasının en önemli sebeplerinden biri, eski metinlerin veya kutsal kitapların anlaşılması ve o günkü konuşulan dilin bozulduğunun düşünülmesidir.

¹⁹⁰ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 14.

¹⁹¹ Necip Üçok, **Genel Dilbilim (Lengüistik)**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 65-66.

M. Ö. 5. yüzyılda, Hint geleneğine bakıldığında Panini, Hinduizm'in kutsal kitapları olan "Veda"ları ve kendinden önce yapılan gramer çalışmalarını incelemiş ve Sanskritçe ile ilgili yaklaşık 4000 kural tespit etmiştir.¹⁹²

Sofistler dönemindeki dil çalışmaları, özellikle dili *etkili* ve *güzel* kullanmak için yapılmıştır. Zamanla bu anlayış, dilde bazı gramer özelliklerinin çalışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde "gramerin babası" olarak bilinen Aristo (M. Ö. 384-322), salt gramer çalışmalarını başlatan, dildeki kelimelerin parçalanabileceğini belirleyen kişidir. Aristo, "Poetika" adlı eserinde kelimeleri incelemiş ve yapılarına göre sınıflandırmıştır. Bugün gramer çalışmalarında kullanılan "isim-fiil-bağ" kavramlarını da ilk kez kullanan kişi Aristo'dur.¹⁹³

M. Ö. 2. yüzyılda, Dionysios, gramer çalışmalarını ilerletmiş, Grekçeye ilişkin tespit ettiği bazı kurullarla neredeyse bu dilin gramerini oluşturmuştur. Aristo'nun çalışmalarını ilerleterek hemen hemen kelime türlerinin tamamını tespit etmiştir. Dionysios'un çalışmaları; kelimelerin anlamlarının, biçimine bakılarak anlaşılacağını söylemesi bakımından da önem taşımaktadır.¹⁹⁴

Romalılar döneminde devam eden dil çalışmalarının, Yunan geleneğindeki çalışmalardan çok farklı olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Varro'nun çalışmaları dikkat çekmektedir. (M. Ö. 1. Yüzyıl)¹⁹⁵

Orta Çağda ise Avrupalılar, coğrafi keşiflerle birlikte, ticaret yaptıkları ve sonrasında sömürge kimlikleri ile var oldukları yerlerdeki yeni dillerden malzemeler toplamaya başlamışlardır. Dolayısıyla özellikle sömürgecilik döneminde derleme çalışmaları, sözlük çalışmaları, gramer çalışmaları ve karşılaştırmalı çalışmalar yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu dönemde yaptığı derleme çalışmasıyla Pigafetta (1519-1522), karşılaştırmalı dil çalışmalarını başlatan Scaliger (1599), Avrupa'daki dilleri karşılaştıran ve tarihsel lengüistiğin kurulmasını sağlayan Leibniz, karşılaştırmalı gramer çalışmalarını başlatan Schlegel, dilleri köken ve yapılarına

¹⁹² Özcan Başkan, **Lengüistik Metodu**, 2. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31. - Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, ss. 16-17.

¹⁹³ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, ss. 17-18. Başkan, s. 26.

¹⁹⁴ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, s. 18. Başkan, s. 28.

¹⁹⁵ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, s. 18. Başkan, s. 30.

göre sınıflandıran Schleicher ve Humboldt (18. -19. Yüzyıl) gibi isimler öne çıkmaktadır.¹⁹⁶

8. yüzyılda Arapçanın bütün kurallarını kitabında (el-Kitab) toplayan Sibeveyhi'nin çalışmaları, Arap geleneğindeki gramer çalışmaları bakımından yenilikçi sayılabilmektedir. 11. yüzyılda “Divanü Lûgat-it Türk”ün yazarı Kaşgarlı Mahmut’u da burada anmak gerekir. Kaşgarlı Mahmut, kitabında Karahanlı ve diğer Türk lehçelerinin kurallarını kaleme almış ve örneklendirmiştir.¹⁹⁷

Buraya kadar verilmeye çalışılan kronolojik tarihlemede; 20. yüzyıla gelinceye kadarki dil çalışmalarının genellikle “dilbilgisi” odaklı olduğu görülmektedir. Ferdinand de Saussure, dilbilgisinin bakış açısını şöyle açıklar:

“Önceleri ‘dilbilgisi’ adıyla anılan çalışmalar yapıldı. Eski Yunanlıların başlattığı, özellikle de Fransızların sürdürdüğü bu inceleme mantığa dayanır, doğrudan doğruya dile ilişkin bilimsel ve yarar gözetmeyen her türlü görüşten yoksundur. Yalnız doğru biçimleri yanlış biçimlerden ayıracak kurallar koymayı amaçlar. Arı gözlemden son derece uzak, görüş açısı da ister istemez dar, kuralcı bir daldır.”¹⁹⁸

20. yüzyıla gelindiğinde, *dili* felsefe, din, tarih gibi alanlar içerisinde ve bağlamında değil, bir merkez noktası olarak ele alan modern dilbilimi ortaya çıkmıştır. Bu da Ferdinand de Saussure’ün ortaya koyduğu “yapısalcılık” yöntemi sayesinde gerçekleşmiştir.

2.2. FERDİNAND DE SAUSSURE VE İKİLİKLERİ

Ferdinand de Saussure ile başlayan yapısalcılık, “yapı sökümlü” adlı eleştiri düşüncesinin kurucusu olan Fransız filozof Jacques Derrida ile son bulur. Saussure’den Derrida’ya kadar, Edward Sapir, Leonard Bloomfield, N. S. Trubetskoy, Gustave Guillaume, Lucien Tesniere, Louis Hjelmslev, Roman Jakobson, Andre Martinet, Zellig S. Harris, Noam Chomsky ve daha pek çok isim yapısalcılığın temsilcileri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, bu alanın da

¹⁹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Başkan, ss. 40-74. Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, ss. 19-23.

¹⁹⁷ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, s. 19. Başkan, s. 32.

¹⁹⁸ Saussure, s. 27.

kurucusu olması sebebiyle Ferdinand de Saussure'ün yapısalcılığından faydalanılacaktır.

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, 20. yüzyılın başlarında, 1907'de Cenevre Üniversitesi'nde "Genel Dilbilim Dersleri"ne girmiştir. de Saussure'ün ölümünden sonra dilbilimci Charles Bally ve Allbert Sechehaye, Saussure'ün öğrencilerden ders notlarını toplayıp kitap haline getirmişler ve 1916 yılında "Cours de Linguistique Generale (Genel Dilbilimi Dersleri)"¹⁹⁹ adıyla yayımlamışlardır. Bugün de dilbilim çalışmalarında temel kitap olarak kullanılan bu kitapla birlikte modern dilbilimi başlamıştır. Böylece Saussure de modern dilbilimin kurucusu kabul edilmiştir.

20. yüzyıldan önceki dil çalışmalarına bakıldığında, yukarıda da bahsedilen varlıkların adlandırılması tartışmaları, gramer, derleme, sözlük, sınıflandırma, çalışmalarının hemen hemen hepsinin, kelimeler üzerinden ele alınan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda da "dil = kelimeler topluluğu" anlamına gelmektedir. Ancak 20. yüzyılda modern dilbilim ile bu ölçüt değişmektedir. Çünkü Saussure'e göre dil, "kelimelerin toplamı" değildir. Ona göre dil, sistemi olan bir yapıdır." Dil, bir sistemdir."²⁰⁰, Saussure'e göre dilin kelimelerini, seslerini tek tek incelemek yerine dilin "yapısını, sistemini" incelemek gerekmektedir.²⁰¹ Saussure'ün yapısalcılığı ise sentaktiktir.

Bu noktada dili bir *sistem* ve *yapı* olarak gören Saussure'ün bu *yapı* ve *sistem* ile kastettiğinin ne olduğunu sorgulamak gerekmektedir.

Özcan Başkan'ın örneğinden hareketle anlatılacak olunursa; çeşitli ve birbiriyle ilgisiz bir şekilde bir arada toplanan parçalardan oluşan *şey yığındır*. Örneğin otomobillerin yedek parçalarını satan dükkândaki malzemeler bir yığından ibarettir. Ancak bu parçaların birbiriyle ilgili, düzenli, hepsinin kendi görevini yerine getirecek şekilde bir ilişki ile bağlanmasıyla ortaya çıkan otomobil, bir sistemdir.²⁰²

¹⁹⁹ Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri, (Çev.,Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.

²⁰⁰ Başkan, s. 75.

²⁰¹ Burada "yapı" olarak kastedilen "cümle yapısı"dır.

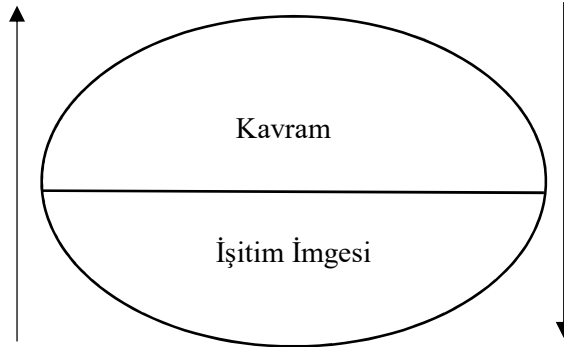
²⁰² Başkan, ss. 75-76.

Saussure de bu bağlantıya benzer bir şekilde sistemin ya da yapının içindeki parçalarla tek tek ilgilenmek yerine ayrı vazifeleri olan parçaların bir araya geliş biçiminden hareket etmektedir. Saussure dilin yapısını ele alırken bunu ikilikler üzerinden yapmaktadır. Ona yakın ikilikle teorisini ortaya koymaya çalışan Saussure’ün en meşhur ve temel ikiliği gösteren ve gösterilendir.²⁰³

2.2.1. Gösteren-Gösterilen-Gösterge²⁰⁴

Saussure’e göre; “Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir.”²⁰⁵ Yani Saussure göre dil, *göstergelerden* oluşan bir sistemdir. Göstergeler *gösteren* ve *gösterilenin* birbiriyle kurduğu ilişki ile oluşur. Saussure’e göre göstergeler, bir nesneyle adını değil, bir kavramla ona ait işitim imgesini birleştirir.²⁰⁶ Yani göstergeler, gösteren ve gösterileni birleştirir. Dil göstergesini “iki yönlü anlaksal bir kendilik” olarak tanımlar ve şu şekilde gösterir:

Şekil 1: Göstergeyi Oluşturan Öğeler.

Kaynak: Saussure, 2001, s. 108.

²⁰³ İkilikler Saussure’ün kitabındaki isimlendirmelerden ve kitaptaki sıralamadan farklı olarak ele alınacaktır.

²⁰⁴ Saussure, s. 106-109.

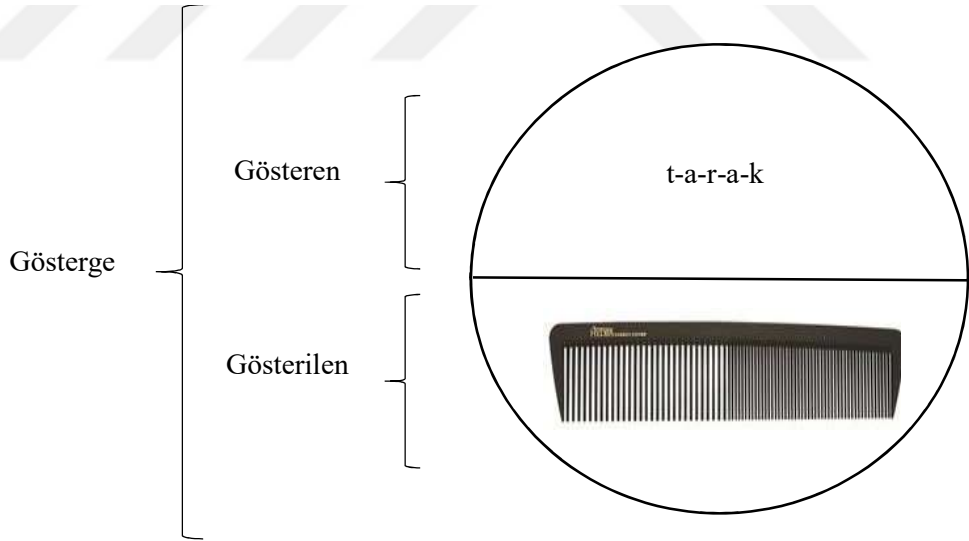
²⁰⁵ Saussure, s. 45.

²⁰⁶ Saussure anlam belirsizliğini ortadan kaldırmak için işitim imgesi için “gösteren”, kavram için de “gösterilen” teriminin kullanılmasını önermiştir. Bkz. Saussure, s. 109.

Saussure'e göre gösteren ve gösterilen birbirinden ayrılamaz. Gösteren söylendiği an da zihinde gösterilene anımsatır. Saussure bunu Latince "ağaç" göstergesiyle örneklendirir. Saussure Latincedeki "arbor" sözcüğünün anlamını aradığımızda da, Latincedeki "ağaç" kavramını belirtecek sözcüğü bulmaya çalıştığımızda da sadece dilin onayladığı yaklaşımların gerçekliğe uygun düştüğünü, başka yaklaşımların reddedildiğini ifade eder.

Konuşulan dilin iki boyutu vardır. Bu iki boyutun tamamı için "gösterge" kavramı kullanılmaktadır. Göstergeler, gösteren ve gösterilenden oluşur. *Gösteren*, "sesletim, kelime"; *gösterilen* "anlam, kavram"; *gösterge* ise ikisinin birleşiminden oluşmaktadır. Örneğin "tarak" kelimesi, t, a, r, a, k seslerinden oluşmaktadır. Bu bir *sesletim imgesi* ve *gösterendir*. Tarak dendiğinde zihninizde oluşan anlam *gösterilen*; tarak kendisi de *gösterge*dir. Bütün bu göstergeler bir araya gelerek dili oluşturmaktadır.

Şekil 2: Gösteren-Gösterilen-Gösterge.

Dilin bu şekilde göstergelerden oluştuğunu söyleyen Saussure, aynı zamanda göstergebilimin de kurucusu sayılmaktadır.

2.2.2. Nedenlilik –Nedensizlik²⁰⁷

Saussure'e göre göstergeler, nedensizdir. Yani gösteren ve gösterilen arasında herhangi bir neden yoktur. Kavramların gösterenleri, tamamen tesadüf, rastlantı sonucudur ve bu gösterenler uzlaşım sonucu, dili konuşan toplum tarafından kabul edilir. Aşağıda da bu özellikler üzerinde durulacaktır.

Yukarıda Saussure'ün gösteren ve gösterilen için yaptığı tanımlara yer verilmiştir. Bu tanımlamaların ardından gösteren ve gösterilenin birbirleri arasında kurdukları ilişkiden de söz etmek gerekmektedir.

Saussure göstergenin, bir nesne ile adı değil; gösteren ile gösterileni birleştirdiğini söylemişti. Dolayısıyla Saussure'e göre gösteren ve gösterilen arasında bir neden yoktur. "Dil göstergesi nedensizdir."²⁰⁸

"t, a, r, a, k" göstereninin (seslerinin), "tarak" eşyasıyla hiçbir ilgisi yoktur. "tarak" gösterileni için herhangi başka bir sesletim de kullanılabilirdi. Eğer bugüne kadar tarak kavramı için başka bir sesletim kullanılsaydı; bugün o göstereni, nesnenin ismi olarak kullanmak mümkündü.

"a, s, k, ı" seslerinin, askıyla bir ilgisi olduğu için "askı" denilmemektedir veya askının bu sesletimle arasında bir neden olduğu için bu gösteren kullanılmamaktadır. Saussure'e göre toplumun benimsediği bütün anlatım biçimleri bir uzlaşımaya dayanmaktadır. En başından beri askıya "a, s, k, ı" denildiği için, insanlar bunda uzlaştıkları için bu kelimeyi kullanmaktadırlar. Tam tersi olsaydı; insanlar önceden beri "askı" için örneğin; "asam" demiş olsalardı; bugün Türkçe konuşan insanların "asam" kelimesini ya da gösterenini kullanmasında hiçbir sakınca olmazdı.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi; gösteren ve gösterilen arasında bir neden, bir ilişki yoktur. Gösterenler "toplumun uzlaşımı" sonucunda şekillenmektedir.

Gösteren ve gösterilenin, toplumsal uzlaşım sonucunda ortaya çıkışı da "nedensiz" olduğunu kanıtlamaktadır. Farklı toplumlar, farklı diller, farklı

²⁰⁷ Saussure, s. 109-113.

²⁰⁸ Saussure, s. 110.

göstergeler anlamına gelmektedir. Bir gösterilenin göstereni, hemen hemen bütün toplumlarda farklı şekilde görülmektedir. Örneğin; Türkçede “ev” gösterileni için, İngilizcede “home”, Fransızcada “maison”, Rusçada “dom” gösterenleri kullanılmaktadır. Gösteren ve gösterilen arasında bir nedenden, bir ilişkiden söz edilebilseydi, bütün dillerde aynı gösterenlerin kullanılması gerekirdi.

Saussure, göstergelerin nedensizliği konusunda iki noktada eleştiri yapılabileceğini, daha açık söylemek gerekirse, iki durumda nedeni olarak görülebileceğini ifade eder. Bunlardan birincisi yansıma sözcükler, ikincisi ünlemlerdir.

Saussure, yansıma seslerde ve ünlemlerde, ortaya çıkan gösteren ile gösterilenler arasında bir neden, bir bağ olabileceğinin düşünülebileceğini belirtir.²⁰⁹ Örneğin su sesinin, “şırıl şırıl”, kapı sesinin “tak tak” olmasının nedenliymiş gibi algılanabileceğini ifade eder. Ancak yansıma sözcüklerde bile bir nedensizlik olduğunu da belirtir. Çünkü yansıma sözcük de olsa aynı gösterilen, farklı dillerde farklı gösterenlerle karşılanmaktadır. Nasıl ki bir dildeki herhangi bir nesnenin göstereni diğer dillerde farklılık gösteriyorsa (yukarıda verilen “ev” örneğinde olduğu gibi); aynı durum yansıma sözcüklerde de görülmektedir. Örneğin; Türkiye’de atların çıkardıkları ayak sesleri “dığdık dığdık” şeklinde duyulurken; aynı ses İran’da “pitigu pitigu”, Somali’de “kararab kararab”, şeklinde duyulmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, gösteren ve gösterilen arasında var olan bir ilişkiden söz edilecek olsaydı, farklı dillerdeki yansıma sözcüklerin de benzerlik göstermesi, hatta aynı olması beklenirdi. Dolayısıyla yukarıda görülen durum, yani gösteren ve gösterilen arasındaki nedensizlik ilişkisinin, yansıma sesler için de geçerli olduğu görülmektedir.

Yansıma sesler için geçerli olan durum ünlemler için de geçerliliğini korumaktadır. Bir ünlemin, farklı dillerde farklı şekillerini görmek pek mümkündür. Saussure de bu noktaya dikkat çekmektedir.

²⁰⁹ Saussure, ss. 111-112.

2.2.3. Göstergenin Değişmezliği Ve Değişebilirliği²¹⁰

Saussure rastlantısal ve nedensiz olan göstergelerin değişebileceğinden ve aynı zamanda değişemeyeceğinden de söz etmektedir. Ona göre bu değişip değişememe durumu iki ana başlık altında incelenebilir.

2.2.3.1. Göstergenin Değişmezliği²¹¹

Yukarıda Saussure'e göre gösteren ve gösterilen arasında herhangi bir nedenin bulunmadığı, bu ilişkinin toplumun uzlaşımı sonucunda ortaya çıktığı söylenmiştir. Burada akla şu soru gelebilir: Gösteren ve gösterilen arasında bir ilişki, bir neden yoksa bunlar değişebilir mi? Yani bugün biri çıkıp “ev” yerine “llömbö” gibi duyduğumuzda zihnimizde hiçbir şeyi canlandırmayan bir gösteren kullanabilir mi? Saussure bu noktada itiraz eder.

“Gösteren, belirttiği kavram açısından özgür bir seçim ürünü olmakla birlikte, kendisini kullanan dilsel topluluk bakımından özgür değildir, zorunlu olarak benimsenmiştir. Bu konuda topluma görüşü sorulmaz, dilin seçtiği gösteren yerine bir başkası kullanılamaz.”²¹² Saussure, bu durumu da “zorunlu seçim” olarak adlandırır. Her ne kadar gösteren ve gösterilen arasında bir ilişki bulunmasa da göstergelerin, toplumsal uzlaşım sonucunda ortaya çıkması ve bu uzlaşımın geçmişinin uzun olması sebebiyle değişemez. Saussure, gösterenin değişmezliğinin sebeplerini dört başlıkta açıklar:

2.2.3.1.1. Göstergenin Nedensizliği

Yukarıda da anlatıldığı gibi gösteren ve gösterilen arasında hiçbir nedenin olmaması aslında bu değişimin kolaylıkla olabileceğini anımsatır. Ancak Saussure, bu durumun tam tersine, olabilecek bir değişimi engellediğini belirtir. “Çünkü bir şeyin tartışılabilmesi için usa uygun bir kurala dayanması gerekir. Böyle olduğunda

²¹⁰ Saussure, ss. 114-123.

²¹¹ Saussure, ss. 114-118.

²¹² Saussure, s. 114.

tartışma yapılabilir, çeşitli gerekçeler öne sürülebilir. Bir simgeler dizgesi de tartışma kaldırır; çünkü simge, gösterilen nesneyle ussal bir bağıntı kurar. (bak. S. 110). Ama nedensiz göstergeler dizgesi olan dilde böyle bir dayanak yoktur.”²¹³ Sonuç olarak “ev” yerine “home”, “maison”, “dom” demek için hiçbir neden yoktur.

2.2.3.1.2. Herhangi Bir Dilin Gerektirdiği Göstergelerin Çokluğu

Saussure, dil dizgesinde sınırsız sayıda gösterge olduğu için bu değişimden bahsedilemeyeceğini ifade eder. “Yaklaşık olarak yirmiyle kırk arasında yazaçtan oluşan bir yazı dizgesi yerine, gerekirse bir başkası benimsenebilir. Az sayıda öge kapsasaydı dil için de aynı şeyi söyleyebilirdik. Ne var ki dil göstergeleri sayıca sınırsızdır.”²¹⁴

2.2.3.1.3. Dizgenin Çok Karmaşık Niteliği

Saussure gösterenlerin değişmezliğinin sebeplerinden birini de dizgelerden oluşan dilin karmaşıklığını gösterir. Saussure’e göre “...dil dizgesi karmaşık bir düzenektir ve ancak mantıksal düşüncenin ışığında kavranabilir. Onu her gün kullananlar bile bu konuda koyu bir bilgisizlik içindedir.”²¹⁵ Karmaşık olan bu dizgenin kullanımı bile bilinçsizce gerçekleşirken değişimin gerçekleşmesi daha zordur.

2.2.3.1.4. Toplumsal Devinimsizliğin Her Türü Dilsel Yenileştirmeye Karşı Direnmesi

Toplum olarak yeniliklere açık olunmadığı her alanda görülmektedir. Herhangi bir konuda yapılan bir değişikliği topluma kabul ettirmek, bireye kabul ettirmekten daha zordur. Dilin, toplumun iletişim aracı olduğu düşünülürse aynı zorluğun dilde görülmesi de kaçınılmazdır. “Girişkenliklere dil denli elverişli

²¹³ Saussure, ss. 116-117.

²¹⁴ Saussure, s. 117.

²¹⁵ Saussure, s. 117.

olmayan bir toplumsal kurum yoktur. Dil, toplumsal yaşamla kaynaşır. Toplum da doğal olarak durgunluk gösterdiğinden her şeyden önce var olanı koruma etkeni biçiminde ortaya çıkar.”²¹⁶

Saussure dildeki değişmezliklerde toplumun etkili olduğu kadar zamanın da etkili olduğunu belirtir. Kültür gibi dildeki gösterenler de nesilden nesile aktarılır. Dolayısıyla değişime açık olmayan toplumda hep geçmişe bağlılık hissi vardır. İnsanlar önceden beri kullanılan gösterenleri aynı şekilde devam ettirmek istemektedirler. Bu da dildeki değişmezliğe neden olur. Saussure bunu “...Seçimi özgür kılan nedensiz anlaşma ve seçimi değişmez kılan zaman. Gösterge nedensiz olduğu için gelenek dışında yasa tanımaz ve ancak geleneğe dayandığı için de nedensiz olabilir”²¹⁷ diyerek özetler.

Sonuç olarak gösteren ve gösterilen arasında bir ilgi, bir neden bulunmaz diyerek gösterenlerin değişebileceği fikrinin yanlış olduğu görülmektedir. Yani bugün “Biz artık eve “ev” demek istemiyoruz. Bundan sonra ev için “llömbo” demek istiyoruz.” şeklinde bir değişikliğe gidilemeyeceği görülmektedir.

2.2.3.2. Göstergenin Değişebilirliği²¹⁸

Her ne kadar gösterenler değiştirilemez denilse de zamanla bu değişimin kaçınılmaz bir gerçek olduğu da aşikârdır. Fatma Erkman Akerson da konuyla ilgili “Her dilde, zaman zaman yeni sözcükler ortaya çıkabilir, bir gösterilenin adı değişebilir, başka dillerden kavramlar ve sözcükler ödünç alınabilir. Hatta kavramların içeriği bile değişir. Dil dinamik bir olgudur, çevrenin bin bir türlü etkisi altındadır”²¹⁹ diyerek bu durumun kaçınılmaz olduğuna işaret etmiştir. Gösterenlerin toplumsal uzlaşım sonucu oluştuğu düşünülürse, yine uzlaşım ile değişebileceği de gözden kaçmamalıdır. Önceden beri çiçek kavramı için kullanılan “ç, i, ç, e, k” göstereni yerine, zamanla toplumun uzlaşması sonucu “k, e, ç, i, ç” göstereninin kullanıma girmesi imkânsız değildir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki;

²¹⁶ Saussure, ss. 117-118.

²¹⁷ Saussure, s. 118.

²¹⁸ Saussure, ss. 118-123.

²¹⁹ Fatma Erkman Akerson, **Göstergebilime Giriş**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2005, s. 98.

bunu bireyin tek başına değil, toplumun yapması gerekmektedir. Ayrıca bu tip değişimler bir zaman dilimine de gereksinim duymaktadırlar.

Saussure, zamanın göstergelerin değişmezliğinde etkili olduğu gibi değişebilirliğinde de etkili olduğunu ifade eder. Göstergelerin zaman içerisinde süreklilik gösterdiği için bozulduğunu²²⁰, değiştiğini ifade eder.

2.2.4. Dil-Söz (Lingua Parole)²²¹

Saussure'ün bir diğer ikiliği ise *lingua/parole*'dür. Bu ikilik Türkçeye dil/söz şeklinde tercüme edilmiştir.

Ferdinand de Saussure, *dil* ve *söz* birbirinden ayırır. Ona göre *dil*, toplumsal; *söz* ise bireysel olandır. *Dil*, bireyden bağımsızdır. Bu sebeple dilin kullanıcısı olan bireyin *dili* yaratmak ya da değiştirmek gibi bir iradesi olamaz.

“Saussure, dilin ses özelliklerinden morfolojiye, sentaksından anlambilime, psikolojik tesirinden sosyal değerine her şeyi ve her ferdi içine alan bu kuşatıcı tarafına *lingua* adını verir.”²²² *Söz* ise bireylerin söylediklerinin toplamı olarak değerlendirir. Eğer *dil* bir deniz ise; bireyin o denizden aldığı damlaların topluluğu da *söz* demektir.

Saussure'e göre *lingue* bir bütün olarak toplum tarafından paylaşılırken *parole*, bu bütünden bireyin seçip kullandığı kısmı oluşturmaktadır.²²³

Herkes tarafından bilinen, ortak iletişim aracı dil; ancak bu ortak dilden bir bireyin konuşup yazdığı ise sözdür. Örneğin; bir ülkede standart, ölçünlü, resmî yazışmalarda, makalelerde, eğitimde öğretimde kullanılan bir dil vardır. Buna “dil” denilirse; Türkiye’de bir tane dil vardır: Türkçe. Bir de bireye göre değişen, her bireyin kendine ait bir söyleyiş biçimi vardır. Herkes Türkçe konuşur; ama herkes

²²⁰ Bir dil ve dildeki herhangi bir unsur için “bozul-, bozuk...” gibi sıfatlar kullanmak tabii ki doğru değildir. Ancak Saussure'ün burada “bozulmak” ile anlatmak istediği şey sadece gösteren veya gösterilenin değiştiği değildir. Saussure'ün bu kavram ile anlatmak istediği; “gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntının değişmesidir. Bkz. Saussure, s. 119.

²²¹ Saussure, ss. 36-50.

²²² Kerim Demirci, **Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler**, 4. Baskı, Anı Yayıncılık, 2017, s. 62.

²²³ Kirsten Malmkjær, “Yapısal Dil Bilimi Ve Ferdinand de Saussure”, (Çev., Kerim Demirci), **Türk Dili**, s. 68. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/2009s685/2009_s68510MALMKJAER.pdf (01.02.2019).

aynı şekilde konuşmaz. İşte bu da “söz”dür. Dolayısıyla şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Türkiye’de Türkçe diye bir “dil”, Türkiye’de Türkiye’nin nüfusu kadar da “söz” bulunmaktadır.

Saussure, dil ve söz arasındaki farkı şu şekilde sembolize eder²²⁴:

$1 + 1 + 1 + \dots = I$ (toplumsal örnek) (dil)

$(1 + 1' + 1'' + 1''' \dots)$ (söz)

Saussure, dili bütün bireylere dağıtılan bir sözlüğe benzetir. Sözlükte herkesin kullandığı kelimelerin toplamı vardır. Ancak birey bir dilin sözlüğündeki tüm kelimeleri kullanamaz. Dolayısıyla bir büyük sözlükten başka herkesin zihninde ayrı ayrı sözlükçükler olduğunu söylemek mümkündür. Her bireyin kendi zihninde yer alan bu sözlük *parole/söz* olarak adlandırılır. Dil, herkeste bulunan sözlük ise; *söz* de her bireyin kendisinin bu sözlükten kullanmayı tercih ettiği kısımlardır.

Saussure, bu ayrımı yapmakla birlikte *dil* ve *söz* arasında sıkı bir bağın olduğunu, hem *sözün* hem de *dilin* doğru anlaşılması için ikisinin de doğru kavranması gerektiğini ifade eder.²²⁵

Saussure *dil* ve *söz* ayrımını yaparak, *dili* toplumsallaştırarak, aynı zamanda toplumsal olan *dilin* incelenmesi gerektiğini de savunarak; “toplumsal dilbilim” alanının da temellerini atmıştır.

2.2.5. Konuşma Dili–Yazı Dili²²⁶

Ferdinand de Saussure’ün ikiliklerinden birini de konuşma dili ve yazı dili oluşturur. Yukarıda gösterildiği gibi, dil ve sözü birbirinden ayıran Saussure, sözden ziyade dilin incelenmesi gerektiğini savunur. Dili de konuşma dili ve yazı dili olmak üzere ikiye ayırır.

Saussure’e göre iletişim önce konuşmayla başlar, daha sonra işaretlere, yani yazıya dökülür. Dolayısıyla Saussure’e göre asıl olan konuşma dilidir demek yanlış olmayacaktır. Saussure, sonradan var olan yazının tek nedeninin konuşmayı

²²⁴ Saussure, s. 50.

²²⁵ Saussure, ss. 43-50.

²²⁶ Saussure, ss. 55-65.

göstermek olduğunu söyler. İncelemelerde konuşma dilini önceleyen Saussure, dilbilimin konusunun sadece konuşmadaki söz olduğunu vurgular. Yazının sesleri göstermesi, önce “konuşma”nın olduğu anlamına gelmektedir. Bir çocuk dili öğrenirken önce yazıyı değil, konuşmayı öğrenir. Yazıyı hiç bilmediği halde konuşabilir ve iletişim kurabilir. Yani doğal olan aslında konuşmadır.

Saussure, yazının görsellik kazanarak toplumda sağlamlık hissi uyandırması, yazı dilinin kitaplarının olması, eğitiminin verilmesi gibi sebeplerle konuşma diline nazaran yazı diline haksız bir saygınlık duyulmasından bahseder. Aslında tam tersi olması gerekmektedir. Çünkü büyük bir saygınlık duyulan yazı dili, aslında gerçekleri tam anlamıyla yansıtmamaktadır.

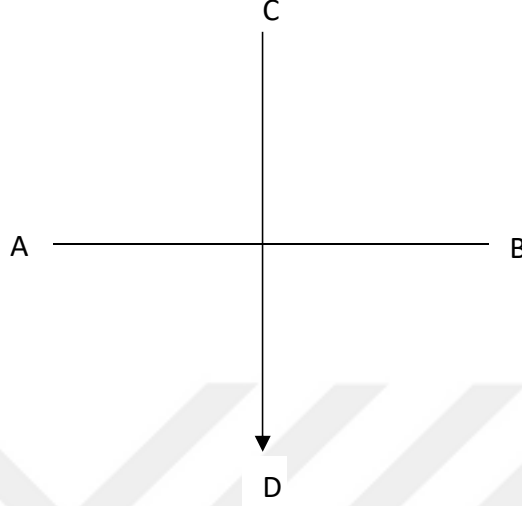
Konuşma dili sürekli değişim halindedir. Ancak yazı sürekli sabittir. Zamanla yazıda da değişiklikler görülse de bu değişim, konuşma diline göre bir hayli geç gerçekleşir. Dolayısıyla Saussure, dilin hâlihazırdaki durumunun incelenmesi gerektiğini savunduğuna göre, yazı dili ele alınırsa toplumun konuştuğu gerçek dil incelenmemiş olacaktır. Çünkü yazıda, konuşmadan bambaşka bir dille karşılaşmaktadır.

Türkçeden örnek vermek gerekirse; bugün konuşma dili ile yazı dili arasında pek çok farklılık görülmektedir. Özellikle, Türkçenin yapısına sonradan dâhil olarak Türkçe öğrenen yabancıların, bu durumu ilk anda fark ettikleri görülür. Çünkü sokakta maruz kaldıkları konuşma dili ile kitaplarda karşılaştıkları dil arasındaki uyumsuzluklar dikkatlerini çekmektedir. Örneğin; şimdiki zaman ekiyle bir cümle kurulduğunda, yazıda “geliyorum” şeklinde yazılmasına rağmen, konuşma dilinde “geliyom, gelirem, celiyrum, geliyin...” gibi ağız (dialect) şekilleriyle karşılaşmaktadır. Konuşma dili, bir devinim içinde sürekli değişir, ancak yazı bu değişime daha yavaş ayak uydurmaktadır.

Bunun dışında Saussure, konuşurken çıkarılan tüm seslerin yazı dilinde gösterilememesinden de bahseder. Örneğin; Türkçede “geniz n’si, kapalı e ya da alofonik sesler” gibi konuşurken çıkarılan, hatta anlam ayırt etme özelliği olan sesler yazıda gösterilmemektedir. Yazıdaki değişimin konuşma diline göre daha geç gerçekleşmesi elbette keskin ve belirlenmiş kurallarının olması ile de ilgilidir.

2.2.6. Art Zaman-Eş Zaman (Diacronic-Synchronic)²²⁷

Şekil 3: Art Zaman-Eş Zaman Çizgisi.

Kaynak: Saussure, 2001, s. 125.

Yukarıda göstergelerin değişip değişmeyeceğinden söz edilmişti. Yapısal dilbilime göre bu değişim iki farklı eksende gerçekleşebilir. Saussure'ün ikilikleri arasında bulunan *art zaman* ve *eş zaman*²²⁸ kavramları dil incelemelerinde zamanı temel alan yöntemlerdir. *Eş zamanlı* inceleme, ele alınan dilin bir zaman diliminde (kesitinde) incelenmesi, *art zamanlı* inceleme ise, dilin bir noktadan başka bir noktaya (zamana) göre incelenmesidir. Saussure, iki inceleme arasındaki farkı şu şekilde açıklar:

“Her bilimde, yandaki biçimde: 1. Süremdaş olgular eksenini (AB) ile 2. Ardışık olgular eksenini (CD) birbirinden ayrılmalıdır. İlk eksen, aynı anda bir arada bulunan olguların bağıntularına ilişkindir; zamanın işe karışması hiç söz konusu değildir burada. İkinci eksen ise, aynı anda ancak bir tek olgu gözlemlenebilir; buna karşılık, birinci eksenindeki bitin olgular değişimleriyle birlikte yer alır.”²²⁹

²²⁷ Saussure, s. 124-149.

²²⁸ Saussure art zaman- eş zaman kavramları yerine “artsürem-eşsürem” kavramlarını kullanır. bkz. Saussure, ss. 124-149.

²²⁹ **Kuramcılardan Seçmeler XX. Yüzyıl Dilbilimi**, (Çev., Berke Vardar Yön.), Multilingual Yayınları, İstanbul, 1999, s. 24.

Bir edebiyat konusu üzerinden örnek vermek gerekirse; 2019 yılında yapılmış, “Tanzimat dönemindeki kadın figürü” gibi bir çalışma eş zamanlı incelemeye, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadın figürü” gibi bir çalışma ise art zamanlı incelemeye örnektir. Saussure art zamanlı incelemeye karşın eş zamanlı incelemeyi öncüler. Saussure, dilbilimcinin dili eş zamanlı bir olgu olarak ele alması gerektiğini, geçmişte ne olursa olsun ilgilenmemesi gerektiğini savunur. Dili dil olarak, o anki durumunun incelenmesi gerektiğini, art zamanı yok sayması gerektiğini savunur. Art zamanlı bakış açısının, dili değiştiren olayları göstermesi açısından bir önemi olduğunu belirten Saussure, bu durumun art zaman için kendine özgü bir amaç içermediğini, toplum tarafından görülen tek gerçekliğin dilin hâlihazırdaki durumu olması gerekçesiyle eş zamanlı inceleme yapılması gerektiğini savunur.

Art zamanlı incelemeye örnek vermek gerekirse; Saussure’e göre, Türkiye Türkçesinde “iyi” kelimesinin Eski Türkçede “edgü” olması dilbilimin konusu olmamalıdır. “ev” kelimesinin tarihi dönemde “eb” olması, “tavşan” kelimesinin “tabışgan”, “su” kelimesinin “sub” olması bir dilbilimcinin dikkat etmesi gereken bir durum olmamalıdır. Dilbilimci art zamanı yok saymalıdır. Saussure’e göre bir dilbilimci dilin evrimiyle değil, dilin durumuyla ilgilenmelidir.

Yukarıda gösterildiği gibi yazı dilini değil de konuşma dilini önceleyen Saussure’e göre, dilin tarihi değil, belli bir dönemde kullanılan dil ele alınmalıdır. Kısacası Saussure, art zamanlı incelemeden ziyade, eş zamanlı incelemenin yapılmasını savunur.²³⁰ Saussure’ün eş zamanlı incelemeyi öncelmesi ile art zamanlı incelemeyi değersiz bulduğu düşünülmemelidir. Saussure, tarihi zamanlı çalışmaların, bir zaman kesitinde, bütün olarak eş zamanlı dil çalışmalarının önüne geçmemesi gerektiğini savunmuştur.²³¹

²³⁰ “Art zamanlı ve eş zamanlı inceleme”, Saussure’ün ikiliklerinden biridir. Bu konu, ikiliklerin anlatıldığı bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²³¹ Malmkjaer, s. 67.

2.2.7. Yatay Diziliş–Dikey Diziliş / Sentagma–Paradigma

Göstergeler yan yana dizilerek cümleleri oluştururlar. Yan yana getirilen göstergeler tesadüfi olarak bir araya gelmemektedir.

“Saussure’e göre göstergeler birbirleriyle *doğrusal* ‘sentagmatik, yatay, dizimsel’ ve *dikey/çağrışımsal* ‘associative, paradigmatik, dizisel’ ilişki içerisindedir. *Sentagma* da denilen yatay yapı kalıbı, formülü, şablonu gösterirken *paradigma* denilen yapı ise sentagmanın izin verdiği çerçeve dâhilindeki üretimlerin tümünü gösterir.”²³² Bu tanımda da görüldüğü gibi aslında sentagmayı bir kural, paradigmayı ise bu kuraldan yola çıkarak oluşturulan çeşitli yapılar grubu olarak tanımlamak mümkündür.

Yatay dizilişi temsil eden *sentagma*, yine Saussure’ün belirttiği *dil* sistemi içerisinde yan yana gelebilecek öğeleri göstermektedir. Elbette bu yan yana geliş de kurallara bağlı bir biçimde gerçekleşmektedir.

Örneğin, Türkçenin cümle yapısı yüzyıllardır “özne, nesne ve yüklem”den oluşmaktadır. Bu formül *sentagma*dır. Yani yatay diziliştir. Bu formülü uygulayarak Türkçe var olduğundan beri kurulan sayısız sayıda cümle kurulabilmiş olması ise *paradigma*dır.

Örneğin; “Elif, yemek yedi.” cümlesindeki göstergelerin hepsi bir gruptan seçilmiştir. Bu cümleyi çok farklı şekillerde kurabiliriz. Elif, özne; yemek, nesne; yedi, yüklem grubundan seçilmiştir. Yani özneler grubunda yer alan “Elif, Ali, Ayşe, Fatma, Kedi, Köpek, ...”, nesnelere grubundaki “yemek, su, okul, park, ağaç, tatil...”, yüklem grubunda yer alan “ye-, iç-, çık-, git-, tırman-, kaç- ...” göstergeleri aynı gruptaki paradigmatlara örnektir.

“Elif, yemek yedi.” cümlesindeki, öğeleri dizme “yapısı” sentagmayı, bu yapıdaki göstergeleri değiştirerek farklı farklı yeni cümlelerin kurulabilmesi ise paradigmayı oluşturur.

Bu durum şu şekilde örneklendirilebilir.²³³

²³² Demirci, Türkoloji İçin..., s. 64.

Elif	yemek	yedi.
↓	↓	↓
Ayşe	su	içti.
Ali	tatile	çıktı.
Fatma	okula	gitti.
Kedi	ağaca	tırmandı.
Köpek	parka	kaçtı.

Fatma Erkman Akerson da konuyla ilgili “İşte bu birbirinin yerini alabilecek birimler listesine dilde *dizi* (paradigma) deniyor. Sonra bunları art arda dizerek bir *dizim* (sentagma) oluşturuyoruz. Dizimdeki sözcüklerin dizilişi belli sözdizimsel yapılara uymak zorundadır. Ancak dizinin içinden seçtiğimiz sözcüklerin de anlamsal açıdan birbirleriyle uyuşması gerekir. Sözdizimi kurallarına uygun ama anlamsız dizimler kurulabileceği gibi (*kedinin okuduğu fincan çalıyor?*), sözdizimi açısından eksikli de olsa, anlamsal bütünlük sayesinde çözebileceğimiz tümceler de olabilir (sen var beni üzme)”²³⁴ diyerek paradigmalardan seçilen göstergelerin sentagmada birleştirildiğinde anlamlı göstergeler olması gerektiğine de dikkat çekmiştir.

Demirci'nin de belirttiği gibi, *sentagma-paradigma* ilişkisi aslında, Üretici Dilbilgisi teorisinin kurucusu olan Noam Chomsky'nin ortaya koyduğu, “sınırlı sayıdaki bir yapıdan sınırsız sayıda üretim yapmak” anlamına gelmektedir. Sentagmayı öğrendikten sonra sayısızca paradigmadaki göstergelerden yeni cümleler oluşturulabilmektir.²³⁵ *Sentagma*, yani yatay diziliş, bir kural belirler ve bu kuralın dışına çıkılamaz. Ancak *paradigma*, bu kurala sadık kalıp çeşitli şekillerde üretim yapma imkânı vermektedir.

Demirci *sentagma-paradigma* ilişkisinin sadece cümle üzerinde gerçekleşmediğini, isim tamlaması, sıfat tamlaması veya aynı yapıdaki kelimelerin üretiminde de geçerli olduğuna dikkat çekmiştir.²³⁶ Çünkü bir kalıp vardır ki bu kalıp

²³⁴ Erkman Akerson, s. 105.

²³⁵ Demirci, *Türkoloji İçin...*, s. 65.

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, *Türkoloji İçin...*, ss. 177-180.

“*sentagma*”dır. *Paradigmalar* sayesinde sentagmanın kurallarına uyularak, “kapının kolu, çekmecenin gözü, masanın ayağı...” gibi pek çok tamlama meydana getirilebilmektedir. Bu da yine Saussure’ün “*dil yetisi*”, Chomsky’nin “*dil edinim cihazı*” şeklinde adlandırdığı, insanları hayvanlardan ayıran en önemli fark, yeti sayesinde gerçekleşen bir olaydır.

Sentagma bir yolcu otobüsüne benzetilecek olunursa; otobüsün sürekli gittiği bir hat vardır. Her çıkışında bu hat üzerindeki duraklardan geçer, her durakta durur, yolcu alır ve indirir. Otobüsün istikameti değişmez, her gün aynı güzergâhtan gider. Ancak yolcular sürekli olarak değişir. Otobüsün güzergâhı *sentagmayı*, sürekli değişen yolculara ise *paradigmayı* işaret etmektedir.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede, örneğin isimlere gelebilecek çekim kategorilerinin hangi sıra ile geleceği yine Saussure’ün belirttiği biçimde uzlaşım ve aynı zamanda nedensiz olarak yüz yıllar önce oluşmuştur. Buna göre bir isim yapım kategorisinden sonra (ki yapım kategorisinin çekim kategorisinden önce gelmesi de bir sentagmadır) gelen çekim kategorisi bir formüle tabidir:

İsim+ çokluk+ iyelik+ hal + soru

Bu sentagma Saussure’e göre değişmezdir. Dilin kullanıcısı bu dizilişi;

İsim+ soru+ hal+ iyelik + çokluk şeklinde değiştiremez. Bu kullanıcıya fark etmediği bir sınırlılık getirmektedir. Ancak dikey diziliş, yani sentagma sayesinde bu formülle:

Kalem+ler+im+den mi

Çocuk+lar+ımız+ın mı

Elma+lar+ın+a mı gibi neredeyse Türkçedeki her isimle bir üretim yapabilme özgürlüğüne sahiptir.

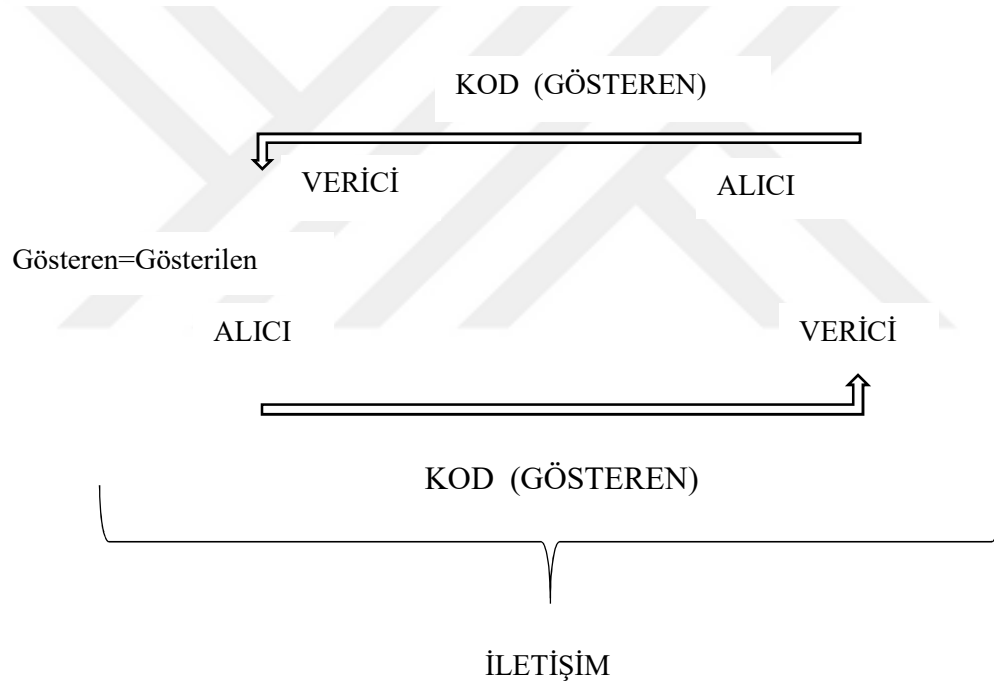
2.3. SAUSSURE’E GÖRE İLETİŞİMİN GERÇEKLEŞME AŞAMALARI²³⁷

Saussure, öncelikle iletişimin gerçekleşebilmesi için konuşan en az iki kişi²³⁸ olması gerektiğini söyler ve iletişimin gerçekleşme aşamasını şu şekilde açıklar:

²³⁷ Ferdinand de Saussure, ss, 41-45.

“Çevrimin kalkış noktası bunlardan birinin (örneğin A) beynindedir. Kavram diye adlandıracağımız bilinç olguları orada göstergelerin tasarımlarına ya da işitim imgelerine bağlıdır. Bunlar bilinç olgularını dile getirmeye yarar. Herhangi bir kavramın beyinde ilgili işitim imgesini canlandırıldığını varsayalım: Baştanbaşa anlaksal bir olgudur bu. Sonra fizyolojik bir oluş gerçekleşir: Beyin ses örgenlerine, imgeye ilişkin bir uyarım aktarır; sonra ses dalgaları A'nın ağızından B'nin kulağına doğru yayılır. Salt fiziksel nitelikli bir oluştur bu. Çevrim bundan sonra B'de tersine bir yol izleyerek sürüp gider: Kulaktan beyne işitim imgesinin fizyolojik aktarımı; beyinde ise, bu imgenin, karşılığı olan kavramla anlaksal birleşimi. Eğer B'de konuşursa, bu yeni edim – B'nin beynine değin – ilk edimde görülen yolu olduğu gibi izleyecek ve birbiri ardı sıra aynı evrelerden geçecektir. Bu evreler şöyle gösterilebilir”²³⁹:

Şekil 4: Saussure'e Göre İletişimin Gerçekleşme Aşamaları.

Yukarıda tabloda, Saussure'e göre iletişimin gerçekleşme aşamaları görülmektedir. Saussure'ün ifade ettiği ve tabloda da görüldüğü gibi bir iletişimin

²³⁸ Bu çalışmada, Saussure'ün iletişimin gerçekleşmesi için olmasını zorunlu kıldığı kişilerden göstereni dile getiren ilk kişi "verici", göstereni gösterilene dönüştürüp vericiye karşılık verecek olan ikinci kişi ise "alıcı" olarak adlandırılmıştır.

²³⁹ Saussure, s. 41.

gerçekleşebilmesi için bir alıcı bir de verici (konuşan ya da iletişim kuran en az iki kişi) olması gerekmektedir. Verici alıcıya zihnindeki gösterilenin kodunu (gösterenini) gönderir. Alıcı vericiden gelen kodu çözer ve zihnindeki gösterilene gider. Yani alıcının vermek istediği mesajı alır. Aynı işlemi alıcı yapmak isterse, bu defa da tam tersi olur. Bu şekilde problemsiz bir iletişim gerçekleşir. Ancak alıcı vericinin kodunu çözemez ya da okuyamazsa, yani vericiden gelen gösterenin, alıcıda bir gösterilene yoksa kodlama, iletişim gerçekleşemez.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR GÖSTERGE OLARAK ÖRTMECELER

Saussure'e göre dilin göstergelerden, göstergelerin oluşturduğu bir dizgeden meydana geldiği yukarıda belirtilmiştir. Kısaca tekrar etmek gerekirse; birbirinden ayrılamayan *gösteren (signifiant)* ve *gösterilen (signifié)* *göstergeyi (signe)* oluşturmaktadır. Saussure'ün de belirttiği gibi göstergeler, nesnenin kendisiyle adını değil, *sesleri* (gösteren) ile *kavramı* (gösterilen) birleştirmektedir.

Dil kullanıcılarının insana dair olumsuz sıfatlar, topluluklar, mekânlar, eşyalar, cinsiyetler, cinsellik, hastalık adları, hayvanlar ve daha pek çok konuda örtmecelere başvurdukları görülmektedir. Bu bölümde Derleme Sözlüğü'nde yer alan örtmecelerin *gösteren-gösterilen* bağlamında incelenmesinin daha iyi anlaşılması için "somut" örtmece örnekleri tercih edilmiştir. Somut örneklerden de "eşya"larla ilgili birkaç örtmece örneği ele alınacaktır.

Bilindiği gibi örtmecelerin kullanım alanları çok geniş olmakla birlikte sebep çemberi de çok geniştir. *Tabuya* dayalı olarak ortaya çıkan örtmecelerde, "tabu"nun sadece "kötü ruhlardan korunmak için temas edilmesi yasak olan durumlar"ın olduğu düşünülmemelidir. Dilin kullanıcısı, hem konuşma hem de yazı dilini kullanırken, kendini ifade ederken, iletişimin problemsiz gerçekleşebilmesi için toplumun çizdiği sınırlar içerisinde hareket etmek durumundadır. Çünkü birey, dilin kullanımında, toplum tarafından koyulan kurallara uyulmadığında, yine toplum tarafından cezalandırılacaktır. Nasıl ki toplum tarafından uygun görülmeyen bir *tip* dışlanıyorsa, aynı durum dil kullanımında da görülmektedir. Birey de bu durumda toplumun el verdiği ölçüde konuşmak veya yazmak durumunda kalmaktadır.

Alıcı ve *verici* arasında gerçekleşen bir iletişimde, iki tarafın da yukarıda anlatılan sebeplerle dikkat etmek durumunda kaldığı noktalar vardır. Bazı vücut organlarının ifade edilmesi (hatta edilememesi) bu duruma örnektir. Bütün vücut organları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü "el, ayak, ağız, burun, göz, kulak..." gibi *gösterenler* için *örtmeceye* ihtiyaç duyulmamaktadır. Dilin kullanıcısı, iletişimde (gerçek anlamlarıyla) "el, ayak, ağız, burun, göz, kulak ..." organlarının ismini (olduğu gibi) söylediğinde veya yazdığında, "rencide olma, utanma, kaygı duyma, ayıplanma veya dışlanma tereddüdü" yaşamayacaktır. Bu

bağlamda vücutta *örtmek* durumunda kalınan cinsel organların ifade edilirken kullanılan kelimeleri daha dikkatli seçilmektedir. Nasıl ki bu organlar için kullanılan gösterenlere dikkat edilip *örtmeceye* başvuruluyorsa, cinsel organları örtmek için kullanılan “eşya”ların *gösterenleri* için de örtmecelere başvurulmaktadır.

Saussure’ün ikilikleri ile oluşan göstergeler, eşya adlarında görülen *örtmecelerde* şu şekilde açıklanabilir:

- **emcekliğ:** Sütyen. (Kerkük) (DS, V, E-F, 1730)
- **göğüslük:** Kadınların göğüslerine bağladıkları, bezden yapılmış süslü giysi parçası. (Ulukışla *Bor –Niğde (Nğ.) (DS, XII, G, 4510)

Yukarıda da belirtildiği gibi Saussure’e göre; “*gösteren*” sesleri, “*gösterilen*” ise kavramları işaret etmektedir. İkisinin birleşimi ise varlığın kendisini, yani *göstergeyi* oluşturmaktadır. Derleme Sözlüğü’nde, Kerkük ağzından alınan yukarıdaki örnekte, “e-m-c-e-k-l-i-ğ”, Niğde ağzından alınan “g-ö-ğ-ü-s-l-ü-k”²⁴⁰ sesleri “*gösteren*”dir. Alıcı, vericiye bu gösterenleri (sesleri) söylediğinde veya yazdığına, vericinin zihninde canlanacak olan, Türk Dil Kurumu’nun da internet sitesindeki Büyük Türkçe Sözlüğü’nde Fransızca “soutien-gorge” sözünden gelen “Göğüsleri dik tutup dolgun göstermek için kullanılan, saten, dantel vb. kumaşlardan yapılan kadın iç çamaşırı”²⁴¹ olarak tanımladığı kavram ise “*gösterilen*”dir. Kastedilen eşyanın kendisi ise “*gösterge*”dir.

Türkçede bir organ olan “meme”nin ifadesinde pek çok örtmeceye başvurulduğu görülmektedir.”Meme”yi açık bir şekilde ifade etmek toplum tarafından “ayıp” karşılanmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi “göğüs” ve “emcek” gösterenleri aslında “meme” göstereni yerine kullanılmaktadır.

²⁴⁰ “Göğüslük” göstereninin örtmece olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte, aşağıda da görülecek olan “bartlak” göstereninin açıklamasında “göğüslük, sütyen” ifadelerinin bulunması sebebiyle, bu gösteren örtmece olarak incelemeye alınmıştır.

²⁴¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c92bd501576e8.05042814 (21.03.2019).

Emcek göstereni *em-* fiil kökünden gelmektedir: *em-eçek*²⁴². Dolayısıyla “emilecek şey” anlamına gelen bu kelimenin gösterileni *memedir*.

“Meme” gösterilenine işaret eden örtmecelerden bir diğeri de “göğüs” gösterenidir. “Göğüs” göstereni, Eski Türkçede “kögüz”²⁴³ şeklinde görülmektedir.

Tarihî devirlerde “meme” gösterilenine işaret eden “emcek” ve “göğüs” gösterenlerinin, aynı anlamda kullanımının devam ettiği görülmektedir.

Bilindiği gibi Türkçede “+IIk” isimden isim yapım ekinin eklendiği sözcükler “eşya, araç, gereç” kategorisine girmektedir. “Meme” gösterilenine işaret eden organın örtülmesi için kullanılan eşyanın “memelik” göstereni ile ifade edilmesi beklenmektedir. Ancak bu organı örtmek için kullanılan eşyanın isminde de örtmeceye gidildiği, “memelik” göstereni yerine, örtmece olarak “emcekliğ” (Kerkük), “göğüslük” (Niğde) gösterenleri tercih edildiği görülmektedir.”Meme”yi örtmek için kullanılan eşyanın örtmece kullanmadan “memelik” göstereni ile adlandırılması gerektiği kabul edilirse, “sütyen” göstereninin de örtmece olduğu söylenebilir.

Halk ağızlarında, “memelik” gösterilenine işaret eden farklı örtmece gösterenlerinden birkaçı aşağıdaki şekildedir:

- **bağırtlak (II) [bağırsalık-1]:** 1. Kadınların göğüslerini kapamak için kullandıkları göğüslük. (Bademli *Dinar - Afyon (Af.); Ürkütlü *Bucak - Burdur (Brd.); Yelten *Korkuteli, *Elmalı ve köyleri - Antalya (Ant.); Eldirek *Fethiye – Muğla (Mğ.))

[bağırsalık-1]: (Güllü *Buldan - Denizli (Dz.)) (DS, II, B, 480)

- **barınlık:** Göğsün dıştan korunması için bağlanan 20-30 cm. genişliğinde bez parçası. (Tekkeköy -Dz.) (DS, II, B, 532)

²⁴² Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien, 2002, Cilt: 1, s. 715. Bu göstereni Tuncer Gülensoy ve Clauson da “em-” fiil köküyle ilgili görür. Bkz. Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 330. -Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, 1972, s. 156. Ancak Eyuboğlu kelimenin kökünün Moğolca **em** “sağıltım gereci, ilâç” sözü ile bağlantılı olduğunu düşünür. Bkz. İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, 4. Baskı, İstanbul, s. 230.

²⁴³ Clauson, s. 714. -Gülensoy, s. 376.

- **bartlak (I):** 4. Genç kız ve kadınların kullandığı göğüslük, sütyen. (Kalınkaz *Acıpayam -Dz.) (DS, II, B, 535)
- **nezbek:** 1. Göğüslük. (-Eskişehir (Es.)) (DS, IX, N, 3249)
- **yarnık (II):** Kadın göğüslüğü. (Eskialibey *İskilip - Çorum (Çr.)) (DS, XI, Y, 4189)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, iletişim sırasında *verici* tarafından söylenen “b-a-ğ-ı-r-t-l-a-k”, “b-a-r-ı-n-l-ı-k”, “b-a-r-t-l-a-k”, “g-ö-ğ-ü-s-l-ü-k”, “n-e-z-b-e-k”, “y-a-r-n-ı-k” sesleri *göstereni* oluşturmaktadır. Bu sesletimi dinleyen alıcının zihninde canlanan kavram *gösterileni*, “sütyen”in kendisi ise *göstergeyi* oluşturmaktadır. Ancak iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için verici tarafından, alıcıya bir gösteren olarak gönderilen örtmece kodlarının gösterilenlerinin, alıcı tarafından bilinmesi gerekmektedir. Aksi halde alıcı bu kodu çözemeyeceği için örtmecenin hangi gösterilen için kullanıldığını bilemeyeceğinden sağlıklı bir iletişimin kurulması mümkün olamayacaktır.

Nasıl göğsü örtmek için kullanılan eşyada örtmece yoluna gidilmişse aynı durumun üreme organını örtmek için kullanılan iç çamaşırında (külot) da gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin;

- **ayağdonu:** don, kilot. (Kerkük) (DS, XII, A, 4431)
- **çul:** 1. İç çamaşır. (Güney *Yeşilova -Brd.)(DS, III, Ç, 1302)

Örtmece örneklerindeki “ayağdonu” ve “çul” kelimelerinde, “a-y-a-ğ-d-o-n-u” ve “ç-u-l” sesleri *göstereni* oluştururken, bu seslerin işaret ettiği, zihinde canlanan kavram *gösterileni*, “külot”un kendisi ise *göstergeyi* oluşturmaktadır.

Türkçede “kelime yapma yolları”nın çeşitli yöntemleri olduğu gibi, iki farklı kelimenin “birleştirilmesi” de bu yöntemler arasında yer almaktadır. “Eski Türkçede *adak*”²⁴⁴ şeklinde görülüp “ayak” gösterilenine işaret eden gösteren ile Eski

²⁴⁴ Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 26. Tietze’de sözcüğün Eski Türkçede “adak” biçiminde görüldüğü bilgisi verilmiştir. Bkz. Tietze, s. 233. Clauson’da ise “adak” biçiminde bulunmaktadır. Bkz. Clauson, s. 45.

Türkçede “ton (elbise, üst baş, kılık kıyafet)”²⁴⁵ şeklinde görülen gösteren, birleştirilmiştir. İki ayrı gösteren teker teker ele alındığında farklı gösterilenlere işaret etmektedir. Ancak Kerkük ağzında birleştirilerek kullanıma giren bu gösterenin “külot” gösterenine örtmece konumunda olduğu görülmektedir.

Genel bir adlandırma olan “iç çamaşırı” göstereninin de aslında bir örtmece örneği olduğu açıktır. Burdur ağzlarında kullanılan “çul” göstereni ise “iç çamaşırı” gösterilenine işaret eden örtmece örnekleri arasında yer alır. “Çul” göstereni “eski giysiler” anlamında kullanılırken, “çulsuz” göstereninin ise özellikle argoda “giyecek bir şeyi olmayan” kişiyi ifade ettiği görülmektedir.²⁴⁶ Hem Kerkük ağzındaki “ayağdonu” hem de Burdur ağzındaki “çul” şeklinde görülen örtmece gösterenleri “külot”un kendisi olmayıp sadece sesleri, sesletimleri durumunda bulunmaktadır.

En büyük tabulardan biri olan “cinsellik” konusu, oldukça gizli tutulmaya çalışılmaktadır. Tabu olması, ahlaken uygun olmaması gibi sebeplerle aynı gizlilik dile de sirayet etmektedir. Bu durumda, cinsel ilişki sırasında kullanılan eşyalar da “kendisinden bahsedilmesini yasak” hale getirmiştir. Cinsel birleşme sırasında kullanılan eşyaya bir örnek olan “prezervatif” için de halk ağzında kullanılan örtmecelerden biri “kapot” göstereni olarak görülür.

- **kapot:** erkeklerin kullandıkları, doğum önleyici ya da lastik bir araç (Prezervatif). (Kıbrıs.) (DS, VIII, K, 2635)

Türkçeye Fransızcadan geçen “kaput” göstereninin, “asker paltosu, motorlu taşıtlarda motoru örten açılır kapanır biçimindeki kapak, prezervatif”²⁴⁷ olmak üzere farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Hem paltonun hem de motorlu araçların motorunu örtmek için kullanılan kapağın “örtme” işlevi dikkat çekmektedir.

²⁴⁵ Tietze, “giysi” anlamına gelen “don” ile, “iç çamaşırı, gecelik, külot” anlamındaki “don” gösterenini iki ayrı madde başı olarak incelemiştir. Ancak “iç çamaşırı” anlamında kullanılan “don” göstereninin kökeni ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Bkz. Tietze, s. 644. Hasan Eren ise “don” göstereni için hem “giysi” hem de “bacaklara geçirilen iç giysisi” açıklamalarını yapmıştır. Bkz. Eren, s. 119. Tuncer Gülensoy da Eski Türkçede “ton” şeklinde “giysi” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bkz. Gülensoy, s. 298. Clauson’da elbise anlamına gelen sözcük “**tonlġ**” şeklinde görülmektedir. Bkz. Clauson, s. 520.

²⁴⁶ Tietze, ss. 538-539.

²⁴⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ca7abb282b9c2.59091276 (05.04.2019).

Prezervatifin de erkeklik organını örtmesi sebebiyle Kıbrıs ağzında “prezervatif” için bu gösterenin kullanılmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla örtme işlevindeki gösterenin, Kıbrıs ağzında bu gösterenin ses değişimi ile örtmece yoluna gidilerek “kapot” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Dildeki diğer göstergelerde olduğu gibi, “kapot” göstereni, prezervatifin kendisi değildir.”kapot” göstereninin, “k-a-p-o-t” sesleri “gösteren”i, bu seslerin duyulduğu an zihinde canlanan kavramı “gösterilen”i, eşyanın kendisi ise “gösterge”yi oluşturmaktadır.

Örtmece kullanımı, sadece cinsel organlar veya cinsel birleşmeler sırasında kullanılan eşya isimlerinde görülmemektedir. Yine bir tabu olan “ölüm” gerçekliği bilinmekle birlikte, toplum tarafından korkulan ve “böyle bir gerçeklikle karşılaşmak” istenilmeyen bir durumdur. Bu durumda söylendiğinde ölümü anlatan sözcükler, dil kullanıcısında bir “ürperti” hissi uyandırmaktadır. Bu sebeple ölümü ifade ederken seçilen sözcüklerde daha dikkatli olunmaktadır. Dolayısıyla ölümü anlatan eşya isimleri için de aynı durum geçerli olacaktır. Örneğin elbise için alınan bir “kumaş”ın ifade edimi rahatlıkla gerçekleşirken, ölen kişinin içine sarıldığı bir kumaş olan “kefen” için aynı rahat tavır sergilenmemektedir. “Kefen” için görülen örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- **çadır (II) [çadıra]:** 1. Kefen. (Aliköy *Çaycuma –Zonguldak (Zn.) (DS, III, Ç, 1032)
- **yakasız gömlek:** Kefen. (Küçük İsa *Zile –Tokat (To.); Çayağzı *Şavşat - Artvin (Ar.); -Kars (Kr.)) (DS, XII, Y, 4809)

“Keçe, deri, kıl dokuma, sık dokunmuş kalın bez veya plastik maddelerden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak, çerge, oba, otağ”²⁴⁸ anlamına gelen Farsça “çadır”²⁴⁹ göstereninin, ölünün içine sarıldığı kumaş olan “kefen” gösterenine Zonguldak ağzlarında örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir.

²⁴⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ca7b8838ab736.78460476 (05.04.2019).

²⁴⁹ Caluson’un verdiği bilgilere göre; “ça:”tır” göstereni, Sanskritçede “(kraliyet) şemsiye” anlamına gelmektedir; Kaşgarlı Maahmut ise yine “çadır” anlamını ifade etmek için “ça:çır” kelimesini kullanmıştır. Bkz. Caluson, s. 403.

“Yine birleşik isim olan “yakasız gömlek” göstereni ise ayrı ayrı ele alındıklarında farklı gösterenlere işaret ederken, “birleşik isim” olarak Tokat ve Kars ağızlarında, “kefen” gösterenine örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. Zonguldak’ta “kefen” gösterileni için “ç-a-d-ı-r” göstereni; Tokat ve Kars’ta ise “y-a-k-a-s-ı-z g-ö-m-l-e-k” gösterenleri kullanılmaktadır. Üç farklı şehirde²⁵⁰, farklı şekilde görülen bu gösterenler, zihinde ortak olarak tek bir gösterilene, “kefen”e işaret etmektedir.

Saussure’ün de belirttiği gibi *alıcı* ve *vericinin* iletişim esnasında kullanılan *göstergeleri* anlayıp iletişime geçmesi, saniyeler içerisinde gerçekleşmektedir. Vericiden gelen gösteren alıcının beyinde gösterilene dönüşmektedir. Söylenmek istenen şudur ki “emceklığ, bağırtlak, barınlık, bartlak, göğüslük, nezbek”, sütyenin; “ayağdonu, dopdibi”, külotun; “kapot”, prezervatifin; “çadır, yakasız gömlek” kefenin kendisi değildir. Bunlar sadece bu kavramların sesleri, sesletimleridir. Sesler varlığın kendisine değil, zihinde canlanan kavrama işaret etmektedir.

Örtmeceler, bir varlığın, durumun veya olayın değiştirilerek söylenmesi sonucunda oluşmaktadır. İletişimde örtmece olarak kullanılan gösterenin ve işaret ettiği gösterilenin hem alıcı hem de verici tarafından bilinmesi gerekmektedir. Eğer alıcı veya verici dile getirilen örtmece gösterenini ve hangi anlamda kullanıldığını bilmezse, dile getirilen örtmece anlaşılmayacaktır. Dolayısıyla sağlıklı bir iletişim gerçekleşemeyecektir. Nitekim ağızlarda herhangi bir kavram için kullanılan pek çok farklı örtmece gösterenlerini görmek mümkündür. Bir kavrama işaret eden farklı örtmece çeşitlerinin ise herkes tarafından bilinmesi mümkün değildir. Dolayısıyla herhangi bir ağızda örtmece olarak kullanılan gösteren, farklı bir ağızdaki dilin kullanıcılarında aynı gösterilene işaret etmeyebilir. Bu bağlamda *verici* tarafından *kod* olarak gönderilen *gösterenin alıcıda gösterilene* dönüşmemesinden dolayı iletişim gerçekleşemeyecektir. Bunun yanında yasaklanan kavramın göstereni değiştirilerek örtmeceler, yani yeni gösterenler oluşturulmaktadır. Bir kavrama ait pek çok örtmece göstereninin, dilin kullanıcıları tarafından üretilmesi, eş anlamlı yeni gösterenleri oluşturarak dile katkı sağlamaktadır.

²⁵⁰Burada verilen örnekler, üç şehirde görüldüğü için “üç şehir” denilmiştir. Farklı örnekleri ek olarak verilen listenin içerisinde yer alacaktır.

3.1. ÖRTMECELERİN NEDENSİZLİĞİ

Modern dilbilime kadar dil merkezli çalışmaların pek görülmediği daha önce de söylenmiştir. Din, edebiyat, sosyoloji, psikoloji gibi çeşitli alanlara konu olan dil, M. Ö. 5. ve 6. yüzyıllarda felsefe çağında filozofların da çalışma alanlarının içine girmiştir. Bu dönemde Saussure'ün teorisi arasında yer alan ikiliklerden, kavrama işaret eden *gösteren (signifiant)*, gösterenlerin işaret ettiği kavram, yani *gösterilen (sinifié)* ve ikisinin birleşimi ile oluşan *göstergeler (signe)* arasındaki *nedenlilik-nedensizlik* ilkesi, felsefe çağında filozofların tartıştığı konular arasında görülmektedir. Bu durum Saussure'ün teorisinin oldukça eskiye dayandığını da göstermektedir. Ancak tabii ki felsefe çağında filozoflar bu durumu gösteren-gösterilen ikiliği üzerinden ele almamışlardır. Saussure 'den önce dilin “kelimeler topluluğu” olarak algılanması sebebiyle gösteren-gösterilenden ziyade tartışmalar *kelime-kavram/nesne adlandırması* çerçevesinde gerçekleşmiştir.

M. Ö. 5. - 6. yüzyılda “Nesnelerin ve kavramların, adları veya kelimeleri arasında bir bağlantı var mıdır, yoksa bu bağlantıyı insanlar mı oluşturmuştur?” sorusu, felsefecilerin tartışma konularından birini oluşturmuştur. 20. yüzyılda Saussure, kavramlara işaret eden gösterenler ile işaret ettiği gösterilenler arasında herhangi bir *ilişki*, bir *neden* olmadığını ifade eder. Ancak felsefe çağında konuyla ilgili iki farklı grup ve iki farklı görüş öne çıkmıştır. Nesnelerin adlarının doğuştan geldiğine inanan, varlıkların, kavramların kendileri ile adları arasında doğal bir ilişki, neden olduğunu savunanlara “doğalcılar”; Saussure gibi kelimelerin, varlıkların veya nesnelerin kendisi ile bir ilişkisi olmadığını, varlıkların veya kavramların insanlar tarafından adlandırıldığını savunanlara ise “uzlaşımçılar” denilmektedir. (Tabii Saussure kelimeler değil, sesler üzerinden değerlendirme yapmıştır.)

Doğalcılar arasında yer alan Herakleitos'a (M. Ö. 6. yüzyıl) göre doğada bulunan düzen insanın diline yansımaktadır. Dolayısıyla varlıkların ve kavramların kelimeleri arasında bir ilişki, neden olduğu için varlıklara veya kavramlara verilen isimler *anlamlıdır*. *Uzlaşımçılardan* olan Demokritos'a (M. Ö. 5. yüzyıl) göre ise

varlıkların veya kavramların kelimeleri ile arasında herhangi bir neden veya bağ yoktur. Kelimeler insanların kendi aralarındaki *anlaşmadan* oluşmuştur.²⁵¹

Varlıkların veya kavramların adlandırılmasında doğalcılar-uzlaşımçılar tartışmasını Platon; Kratylos, Hermogenes ve Sokrates arasında geçen bir diyalogla, “Kratylos”²⁵² adlı eserinde kaleme almıştır. (Bu diyalogta yer alan Kratylos, Platon’un kedisidir.) Platon burada adların *doğal* mı yoksa *uzlaşım* sonucu mu oluştuğunu temelde “*bir nesnenin veya kavramın bir tek doğru adı mı vardır?*” sorusu üzerinden ele almıştır. Çünkü eğer *tek bir ad* doğru ise nesnelere adları *doğuştan* yani *doğal* olmalı, ancak pek çok doğru adı varsa *uzlaşım* sonucunda oluşmuş olmalıdır. Diyalogda *doğalcıların* görüşünü yansıtan Kratylos’a göre varlığın *tek bir doğru adı* vardır. Dolayısıyla varlıkların kendileri ve adları arasında *doğal bir ilişki*, *doğal bir neden* bulunmaktadır. Hermogenes, varlıkların *tek bir doğru* isminin olmadığını, varlıkların adlandırılmasının *uzlaşım*dan ibaret olduğunu belirtir. Dolayısıyla *uzlaşımçıların* görüşünü yansıtan Hermogenes’e göre *tek bir doğru ad yoktur*. Bir şeyin ismi değiştirilirse, değişen isim de doğrudur. Çünkü varlıkların isimleri insanlar tarafından konulur ve doğadan gelen hiçbir isim yoktur.²⁵³ Düşüncesiyle *doğalcılara* katılan Sokrates’de nesnelere isim verilirken insanların kafasına göre hareket etmediklerini, nesnelere *doğasından* bağımsız olarak isim verilemeyeceğini ifade eder. Bu bağlamda Sokrates de nesnelere veya kavramların, adları arasında *doğal bir ilişki olduğunu*, dolayısıyla varlığın da *tek bir doğru adı olduğunu* belirtmektedir.²⁵⁴

Nesneler ve isimleri arasında doğal bir ilişki olduğunu savunan Platon’un karşısında, *uzlaşımçıların* görüşünü yansıtan, nesnelere veya kavramların isimleri arasında bir ilişki bulunmadığını savunan bir isim de Aristoteles’tir.²⁵⁵ Dolayısıyla Aristo da *uzlaşımçıların* arasında yer almaktadır.

Heraklitos, Platon ve Sokrates’in içinde yer aldığı *doğalcılara* göre hiçbir nesnenin veya kavramın adı *sebepsiz değildir*. Herhangi bir ses, herhangi bir kelime

²⁵¹ Başkan, ss. 23-24.

²⁵² Platon, **Kratylos Diyalogu**, (Çev., Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 25-11.

²⁵³ Platon, ss. 25-26.

²⁵⁴ Platon, s. 31.

²⁵⁵ Berke Vardar, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23.

varlığın kendisi ve anlamıyla birlikte var olmuştur. Dolayısıyla *doğalcılara* göre nesnenin veya kavramın ismi ve kendisi arasında doğal bir ilişki bir neden vardır. “Tarak” nesnesinin “tarak” ismi ile ifade edilmesi *rastlantısal değildir*. Nesneye verilen bu isim ile nesnenin kendisi arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla “tarak” için de başka bir isim doğru olamaz. İsim ve nesnenin kendisi arasında doğal bir neden olduğu için nesnenin tek bir doğru adı vardır.

Hermogenes, Demokritos, Aristo gibi filozofların içinde yer aldığı *uzlaşımıcılara* göre ise; varlığın veya kavramın kendisi ile adları arasında herhangi bir ilişki, bir *neden yoktur*. İnsanların varlıklara ad vermesi *tesadüfidir*. Tarak icat edilmiş, “t-a-r-a-k” seslerinden oluşan isim verilmiş, bu isim üzerinde uzlaşım ve bugüne kadar kullanılagelmiştir. Toplum “tarak” adını değiştirip başka bir isim üzerinde uzlaşırsa, tarağa verilen yeni isim de doğru olacaktır. Dolayısıyla uzlaşımıcılara göre, insan *anlaşması* üzerine dayanan varlıkların adlandırılmasında *tek bir doğru ad yoktur*. Varlıklara verilen bütün isimler doğrudur.

20. yüzyılda Saussure de bir kavrama işaret eden seslerden oluşan gösteren (doğalcılar veya uzlaşımıcılara göre varlığın ismi) ile varlığın kendisi olan gösterge (signe) arasında herhangi bir neden bir ilişki olmadığını savunduğu için *uzlaşımıcılar* içinde değerlendirilebilir. Saussure’e göre de “t-a-r-a-k” seslerinden oluşan gösteren ile tarağın kendisi arasında doğal bir ilişki olduğu için nesne bu adı almamıştır. Toplum bu isim üzerinde uzlaştığı için “t-a-r-a-k” seslerinden oluşan bu ad kullanılagelmiştir. Önceden beri “tarak” yerine “malrik” ismi kullanılsaydı, bugün bu ad kullanılıyor olacaktı. Yani gösteren-gösterilen ve ikisinin birlikte oluşturduğu gösterge arasında herhangi bir neden veya bir ilişki bulunmamaktadır. Tüm gösterilenlerin gösterenleri, toplumun uzlaşımı sonucunda oluşmuştur.

Doğal dilde görülen *nedenlilik* ve *nedensizlik* ilkesi, elbette bu dilin bir uzantısı olan örtmecelerde de geçerlidir. Örtmecelerin ortaya çıkışındaki temel sebep tabudur. Ancak tabunun yanında, dilin kullanıcısının varlıkların veya kavramların kendileri ile isimleri arasında doğal bir *neden*, bir *ilişki* olduğuna inanmaları da örtmecelerin ortaya çıkışında temel bir sebep oluşturmaktadır. Örneğin “şeytan” tabu olan, söylendiğinde korkuya sebep olan kötü ruhlar arasında yer almaktadır. Kişi, tabu olan bir “şey”in ismini söylediğinde onunla karşı karşıya gelip ondan zarar göreceğine inanması sebebiyle, tabuyu çiğneyerek bu varlığın ismini söylemekten

kaçınmaktadır. Bu noktada örtmeceler devreye girmektedir. Örtmece denilen dildeki değiştirme olayında, tabu sayılan gösterilenle karşı karşıya kalmadan, tabuya dokunmadan, onun ismini söylemeden, anlatılmak istenilenin anlatılmasıdır. Anlatılmak istenen tabu kavramı aynı kalır, fakat gösterilenin göstereni söylenmediği için kişi kendini koruma altına alır. Bu durumun temelinde yatan sebep ise dilin kullanıcısının varlığın kendisi ile ona verilen isim arasında bir neden olduğunu düşünmesidir. Kişi “ş-e-y-t-a-n” seslerinden oluşan göstereni dile getirdiğinde, şeytanın kendisini çağırdığını düşünerek bunun yerine “korkut”, “mekir nekir” gibi göstergelerle örtmecelere başvurmaktadır. Dolayısıyla varlığın ismi ve kendisi arasında bir ilişki olduğunu düşünmesi sebebiyle, bu varlığın ismini söylememek için örtmecelerden yararlanmaktadır.

Birey, dilde meydana getirdiği bu değiştirme olayını, zihinsel süzgeçten geçirdikten sonra ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda da söylendiği gibi; bireyin gösteren ve gösterilen arasındaki bağı inanarak örtmeceye başvurması da bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak Jacques Lacan’a göre “gösteren” ve “gösterilen” arasında nedensel bir ilişki yoktur. Örneğin bir olaya sinirlenen kişi istemsizce küfreder. Ancak kişinin ettiği küfür ile sinirlendiği olay arasında bir bağ yoktur. Örneğin, bir kişi cüzdanını kaybettiğinin farkına vardığında “Anasını satayım!” şeklinde küfreder. Ancak edilen “anasını sat-” küfürü ile cüzdanın kaybolması durumu arasında bir ilişki yoktur. Lacan’a göre, psikanaliz analizleri, diyalektik denemeler sayılmaktadır ve insanoğlunun gösterdiği semptomlar, konuştuğu dilden ibarettir. Örneğin kişi cüzdanının kaybolduğunu farkettiğinde tek başına ise ettiği küfürde herhangi bir kısıtlamaya gitmeyecektir. Ancak saygı duyduğu bir kişinin yanında ise; metafor, kinayeli bir kullanımla örtmece oluşturacaktır.²⁵⁶ Örneğin:

{ Birey yalnız iken → “Anasını satayım!”
{ Birey “babası” yanında iken → “Lanet olsun!”

²⁵⁶ Maurice Corvez, Le structuralisme de Jacques Lacan, *Revue Philosophique de Louvain* Année 1968 90, ss. 283-287.

{ Birey yalnız iken → “*Ha siktir!*”
{ Birey camide iken → “*Hasbinallah ve nimel vekil!*”

Örtmecelerde gösterenler değiştiği gibi aynı zamanda örtmece olarak kullanılan kelimenin gösterileni de değişmektedir. Önceden başka bir kavram için kullanılan bir gösteren, örtmece olarak kullanıma girdiğinde ise başka bir kavrama işaret eder hale gelmektedir. Bu durumda görülen değişiklik aslında gösteren ve gösterilen arasındaki *nedensizliği* kanıtlamaktadır. Çünkü bir gösteren ve gösterilen, yani bir kavramın veya nesnenin kendisi ile ismi arasında doğal bir neden, bir ilişki olsaydı; bu gösterenleri, sesleri, isimleri değiştirmek mümkün olamazdı. Ancak dilde bir kavramla ilgili pek çok örtmece kullanıldığı görülmektedir. Bu durum da gösterenlerin nedensiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Peki, örtmeceler nedenli midir nedensiz midir? Dilde örtmecelerin kullanım alanı oldukça geniştir. Daha önce de söylendiği gibi, toplumda tabu olan, söylendiğinde hem söyleyen kişide hem de dinleyen kişide korku, hüznün, endişe, kaygı duyguları uyandıran, bunun yanında kişiyi rahatsız eden gösterenler yerine örtmeceler tercih edilmektedir. Tercih konusu olan örtmecelere, insan vücudu için kullanılan “fizyolojik adlandırmalar”da da başvurulduğu görülmektedir. Derleme Sözlüğü’nden taranan veriler sonucunda, fizyolojik adlandırmalarla ilgili 158 örtmece örneği tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu adlandırmalar arasında yer alan, ağızlarda “sidik” ve “bok” adlandırmaları için kullanılan örtmece örnekleri ele alınarak örtmecelerin nedenliliği-nedensizliği ele alınacaktır.

“Böbreklerde kandan süzülerek idrar yolları aracılığıyla dışarıya atılan sıvı”²⁵⁷ olarak tanımlanan “sidik” göstereninin toplumda açık şekilde ifade edimi hoş karşılanmamakta ve bu gösterenin yerine genellikle “idrar, çiş, küçük abdest” gibi örtmecelerin kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu ağızlarından elde edilen verilerde de “sidik” gösterilenine işaret eden pek çok örtmece örneği görmek mümkündür. “Sidik” kavramı için kullanılan bazı örtmece örnekleri şu şekildedir:

²⁵⁷ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5caf0868359b74.89525413 (11.04.2019).

- **durucak [durucuk (I), duruçiş]**: Sidik: Durucağını dutamaz oldu. (*Bor -Nđ.)
[durucuk (I)]: (-Nđ.)
[duruçiş]: (-Elazığ (El.)) (DS, IV, D, 1607)
- **bızık (IV) [bijik (II), bızık İ(I) -1, bızık (I) -2]**: Sidik. (*Arapkir – Malatya (Ml.))
[bijik (II)]: (*Ağın, *Keban -El.)
[bızık (I) -1]: (*Arapkir -Ml.; *Ağın -El.)
[bızık (I) -2]: (Eğin -Ml.;) (DS, II, B, 675)
- **akıd: [akıda (II), akıdak -1, akıdık (I), 1, akıt (I), akta]**: Sidik. (*Boğazlıyan, -Yozgat (Yz.); Mahzemin -Ky.) (DS, I, A, 150)
- **akıdak**: 1. Sidik 2. Lazımlık, oturak. (Bahçeli *Bor -Nđ.) (DS, I, A, 150)
- **biş (II) [bişşa]**: Çiş (çocuk dilinde). (Navlu *Yeşilova -Brd.)
[bişşa]: (Limasol, -Kıbrıs.) (DS, II, B, 704)
- **bızık**: Sidik. (Beyelması *Ağın -El.) (DS, XII, B, 4458)
- **sadır**: 2. Sidik. (-Çr.; Erenyaka *Akseki -Ant.) (DS, XII, S, 4661)
- **kocalık**: Sidik. (-Çkr. Çankırı)) (DS, XII, K, 4562)
- **cılım**: Küçük abdest. (-Erzurum (Ezm.)) (DS, III, C, 912)
- **işek (III) [işemek, işemük, işenik, işeyh]**: Sidik. (Uluşiran *şiran - Gümüşhane (Gm.); Tokat - Erzincan (Ezc.); *Erciş –Van (Vn.); Harput, *Ağın -El.; Telin *Gürün –Sivas (Sv.); *Bor -Nđ.)
[işemik]: (*Afşin –Maraş (Mr.); Afşar köyleri *Pınarbaşı -Ky.)
[işemük]: (Nefsiköseli *Görelle - Giresun (Gr.))
[işenik]: (Güzelsu *Akseki -Ant.)
[işeyh]: (*İğdır -Kr.;) (DS, VII, İ, 2562)
- **çurçur (II) [culcul]**: Çiş anlamında kullanılır: Gel çocuğum çurçur yapalım. (Tepe *Seben - Bolu (Bo.))
[culcul (III)]: (-Ezm.) (DS, III, C, 1018)

Görüldüğü gibi “sidik” gösterilenine karşılık, farklı bölgelerde görülen ağızlarda pek çok örtmece örneği görülmektedir. Bu durumun sebebi yukarıda da belirtildiği gibi “s-i-d-i-k” sesleri ile sidiğin kendisi arasında bir neden olduğunun düşünülmesidir. Aralarında bir ilişki olduğu için “s-i-d-i-k” göstereni ile bu kavram adlandırılmaktadır. Ancak Orta Türkçede de “sidük”²⁵⁸ şeklinde görülen bu gösterenin, sidiğin kendisi ile arasında herhangi bir neden veya ilişki bulunmamaktadır. Eğer bir sebepten, nedenden söz edilecek olsaydı yukarıda verilen “sidik” gösterenine işaret eden örtmece örneklerinin hiçbirinin bu kavrama işaret eden bir gösteren olarak kullanımı mümkün olamazdı. Yani “sidik” ten başka bir adlandırma kullanılamazdı.

Yukarıda verilen örneklerin dışında, yine sidik için genellikle çocuk dilinde kullanılan, yansıma seslerden oluşan “çiş”²⁵⁹ göstereni de örtmece konumundadır. Daha kibar bir anlatım tarzı için de örtmecelere başvurulmaktadır. Yansıma seslerden oluşan “çiş” göstereninin de “sidik” gösterenine göre daha kibar bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu sebeple örtmece olarak kullanıldığı düşünülebilir. Aynı zamanda kadınların çocuklara işemeyi öğretirken “çiş çiş” ifadesini kullandıkları da bilinmektedir. Bu da gösterenin örtmece olarak kullanımında etkili olmuş olabilir.

Saussure’ün, yansıma sözcüklerin nedenli olabileceğine yönelik eleştirilerin olabileceğini, ancak yansıma sözcüklerin de farklı dillerde farklı şekillerde duyulması sebebiyle bir nedenlilikten söz edilemeyeceğini belirttiği daha önce söylenmişti. Sidik için örtmece olarak kullanılan ve yansıma sözcük olan “çiş” göstereni için de aynı durum görülmektedir. Nitekim Türkçede “çiş” şeklinde ifade edilen bu kavram, Kabil Berbericesinde “veş” göstereni ile ifade edilmektedir.²⁶⁰ Bu durum da nedensizliği açıklamaktadır.

²⁵⁸ Calauson’da olduğu gibi, Gülensoy’da da sözcüğün “sid-“ (işemek) fiilinden türediği görülmektedir. Bkz. Clauson, s. 801. -Gülensoy, s. 99.

²⁵⁹ Tietze, “çiş” gösterenini ayrı bir madde başında değil, “çisil çisil” madde başlığı altında ele almıştır. Çocuk dilinde ve konuşma dilinde “sidik” anlamına geldiğini ve ses taklidi kelimelerden olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Tietze, s. 522. Clauson’da ise “çiş” göstereninin, “sidik, büyük abdest (bok), ” anlamlarının görülmesinin yanında, at sahiplerinin atları işetirken “çiş çiş” ikilemesinin kullanıldığı bilgisi de verilmektedir. Bkz. Clauson, ss. 430-431.

²⁶⁰: Kaynak Kişi Lamine Tamssaout, 25 Yaşında, Öğrenci. Yer: Cezayir.

Bir kavrama işaret eden gösterenlerin tıp terimindeki adlandırmalarından da örtmece olarak faydalanılmaktadır. Genellikle tıp teriminde kullanılan Arapça “ıdrar”²⁶¹ göstereni de yine “sidik” için kullanılan bir örtmece örneği olarak görülmektedir. Bu durum da bir dilde örtmece yapmak için sadece o dilin gösterenlerinden faydalanılmak gibi bir mecburiyetin bulunmadığını göstermektedir. Bir kavramın farklı bir dilde görülen karşılığının da örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine bu durum da nedensizliği ortaya koymaktadır.

Yukarıda verilen örtmece örneklerinden bazılarına bakılacak olursa; Niğde ağzında, “sidik” için kullanılan “durucak (duru+cak)” göstereni, Eski Türkçede “turug”²⁶² şeklinde görülen “duru” göstereninden küçültme eki ile “durucak” gösterenini oluşturmaktadır. “Bulanıklığı olmayan, temiz, berrak”²⁶³ gösterilenine işaret eden “duru” göstereni, ağızlarda “1. Suyu çok, sulu, koyu olmayan (ayran, şurup, çorba vb. yiyecekler hakkında)”²⁶⁴ gösterileninde de kullanılmaktadır. Sidik ile “sıvı” olmaları bakımından benzerlik göstermesi sebebiyle bu gösterenin örtmece olarak tercih edilmiş olması muhtemeldir. Burada sidiğin özelliği ile bir benzerlik göstermesi bakımından örtmece olarak kullanılan “durucak” göstereninin nedenli olabileceği düşünülebilir. Yani sidiğin sıvı olma özelliği var, aynı şekilde *durunun* da sıvı olma özelliği var, dolayısıyla bu örtmecenin göstereni nedenli olabilir, şeklinde bir yaklaşım sergilenebilir. Ancak bu özelliğin “s-ı-v-ı” göstereni ile adlandırılması da nedensizdir. Dolayısıyla sidiğin özelliğinden dolayı kullanılan bu örtmece göstereninin de işaret ettiği “sidik” gösterileni ile nedensiz olduğu düşünülmektedir. Yani “sidik” için örtmece olan bu gösteren de benzerlik sebebiyle oluşturulmuş olsa da “d-u-r-u-c-a-k” göstereni nedensizdir demek yanlış olmayacaktır.

“Durucak” göstereninin, Niğde’nin farklı bölgelerinde fonetik olarak farklı bir gösteren şeklinde görülmesi de nedensizliği göstermektedir. Yani “sidik”e işaret

²⁶¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cbc81d030b9b9.64432107 (22.03.2019)

²⁶² Tietze, s. 663. Tuncer Gülensoy kelimenin Eski Türkçedeki halini “torug” şeklinde göstermiştir. Bkz. Gülensoy, s. 308. Clauson’da yine temiz ve berrak su anlamındaki gösteren “turok” şeklindedir. Bkz. Clauson, s. 538.

²⁶³ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5caf221b691698.34915830 (11.04.2019).

²⁶⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c94d890cba951.97007539 (22.03.2019).

eden örtmece olarak kullanılan “durucak” gösterenin, işaret ettiği gösterilen arasındaki nedensizliği kanıtlamadığı düşünülürse Niğde’nin bazı bölgelerinde “durucak” kullanılırken bazı bölgelerinde ise “durucuk” gösterenin kullanılması, nedensizliği ortaya koymaktadır. Yine morfolojik bir farklılık göstererek Elazığ ağzında birleşik kelime halinde görülen “duruçış” göstereni de bu nedensizliği kanıtlamaktadır. Aynı durum aşağıda verilen “bızık” göstereni için de söylenebilmektedir.

- **bızık (IV) [bijik (II), bızık İ(I) -1, bızık (I) -2]:** Sidik. (*Arapkir - Ml.)

[bijik (II)]: (*Ağın, *Keban -El.)

[bızık (I) -1]: (*Arapkir-Ml; *Ağın -El.)

[bızık (I) -2]: (Eğin -Ml.;) (DS, II, B, 675)

Görüldüğü gibi örtmece olarak kullanılan gösterenlerin, işaret ettikleri kavramlar arasında bir “neden” olsaydı, bu durumda bir kavrama işaret eden gösterenin ağızlarda da bu şekilde fonetik veya morfolojik değişimler göstermesi beklenemezdi.

Örtmecelerdeki nedensizliği kanıtlaması bakımından bir örtmece gösterenin farklı biçimlerinin görülmesinin yanında, örtmece olan bu gösterenin farklı gösterilenlere işaret etmesi de bu durumu kanıtlamaktadır. Örneğin; “sidik” gösterilenine işaret eden “durucuk” göstereni aynı zamanda ağızlarda “Yeni yürümeye başlayan çocuğun ayakta durması, tay”²⁶⁵ gösterileninde de kullanılmaktadır. Gösteren ve gösterilen, dolayısıyla gösterenin; yani varlığın veya kavramın kendisiyle ismi arasında “doğal bir ilişki” varsa, bir varlığın veya kavramın tek bir doğru adı olmalıdır. O halde bir isim birden fazla varlık veya kavram için kullanılamaz. Ancak elde edilen verilerde de görüldüğü gibi bu durumun tam tersi bir kullanım mevcuttur. Hem bir varlığa veya kavrama birden fazla gösterenin işaret

²⁶⁵ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf268a6d8dc9.95175336 (11.04.2019). Tietze’de de kelimenin anlamı aynı şekilde görülmektedir. Bkz. Tietze, s. 663.

ettiği hem de bir gösterenin birden fazla gösterilene karşıladığı görülmektedir. Bu durum da gösteren ve gösterilen arasındaki nedensizliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sidik gösterilenine işaret edip göstereninde “s-i-d-i-k” sesleri bulunmayan örtmece örneklerinden biri de Yozgat ve Kayseri ağızlarında görülen “akıd” gösterenidir. “Akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmek.”²⁶⁶ anlamında kullanılan “akıt-”²⁶⁷ göstereni aynı zamanda ağızlarda “işemek” anlamında da kullanılmaktadır. (Bu gösteren ayı zamanda “işemek” gösterenine de örtmece konumunda görülmektedir.) Eski Türkçede “akıt-” biçimi görülen bu gösterenin, Yozgat ve Kayseri ağızlarında kelime sonunda “t- > d-” değişiminin gerçekleştiği görülmektedir. Bir şeyin akmasını sağlamak için “akıtmak” göstereninin kullanılması halinde, Niğde ağızında “sidik” gösterilene için kullanılan “akıdak” göstereninin de “akan şey” anlamında kullanılması olağandır. Hem “durucak” hem de “akıd” ve “akıdak” gösterenlerinin “sıvı şeyler” için kullanıldığı görülmektedir. İnsan dışı olan “sidik” de sıvı olduğuna göre, bu örtmecelerde de benzetmeye başvurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

“Sidik” gösterenine işaret eden “çiş” göstereninin örtmece olarak kullanıldığı daha önce söylenmiştir. Burdur ağızında görülen “biş” göstereni şeklinde görülen örtmecenin ise, “çiş” göstereninden ses değişimi yoluyla oluşturulduğu düşünülebilir.

Örtmeceler, zamanla yerine kullanıldığı sözcüğün anlamını üstlenmektedirler. Dolayısıyla örtmece olarak kullanılan sözcük, söylendiğinde yerine kullanıldığı gösterenle aynı etkiyi yaratması sebebiyle örtmece özelliğini kaybetmektedir. Bu sebeple ifadesi tabu sebebiyle yasaklanan gösterilen için yeni örtmeceler oluşturulmaktadır. Yukarıda verilen “biş” göstereninde bir örtmece için oluşturulmuş olan yeni bir örtmece örneği görülmektedir. Burdur ağızında görülen “çiş” göstereni

²⁶⁶ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf33e33fa051.70700283 (11.04.2019).

²⁶⁷ Gülensoy, “akmasını sağlamak” anlamındaki “akıt-“ fiilini Eski Türkçede “akın etmek /ettirmek” anlamında açıklamıştır. Bkz. Gülensoy, s. 59. Bu gösteren Tietze’nin sözlüğünde de “akıt-“ kökünde verilip Derleme Sözlüğü’ndeki “işemek” anlamı ile açıklanmıştır. Bkz. Tietze, ss. 126-127. Clauson’da da bu gösteren “sıvı yapmak” ve “baskın yapmak” anlamları ile açıklanmaktadır. Bkz. Clauson, s. 81.

yerine kullanılan “biş” göstereninin, zamanla *sidik* > *çiş* > *biş* şeklinde bir değişim geçirdiği düşünülebilir.

Görüldüğü gibi “sidik” gösterenine işaret eden pek çok örtmece örneği ağızlarda mevcut durumda bulunmaktadır. Bir gösterenle ilgili pek çok örtmecenin görülmesi, bir kavramın veya varlığın da pek çok adı olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum, örtmece gösterenlerinin de işaret ettiği kavram ile arasında bir neden olmadığını açıklamaktadır.

“Sidik” gösterenine ait pek çok örtmece örneği görüldüğü gibi “Sindirim sonunda anüs yoluyla dışarıya atılan besin artığı, kaka, bok, büyük abdest, kazurat.”²⁶⁸ şeklinde tanımlanan “bok” göstereninin açık bir şekilde söylenmesi de toplum tarafından tabu haline gelmiştir. Tanımda yer alan “besin artığı, kaka, büyük abdest ve kazurat” gösterenleri de “bok” göstereni için örtmece konumundadır. Bu kavram için ağızlarda kullanılan pek çok örtmece örneği görmek mümkündür. Anadolu ağızlarından elde edilen verilere göre “bok” gösterenini karşılayan bazı örtmece örnekleri aşağıdaki gibidir:

- **poḥ**: Dışkı, pislik. (*İğdır -Kr.) (DS, XII, P, 4651)
- **haha (I)**: Kaka. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, VII, H, 2252)
- **geriz (III)**: 1. İnsan dışkısı, pislik. (*Tire -İz.; *Daday -Ks.; -Kırşehir (Krş.)) (DS, VI, G, 2003)
- **be**: Büyük abdest. (Doğanbey *Beyşehir –Konya (Kn.)) (DS, II, B, 589)
- **eh (II)**: Küçük çocukların pisliği. (Beylerli -Dz.) (DS, V, E, 1689)
- **boynuburuk (II)**: İnsan pisliği. (Navlu *Yeşilova -Brd.) (DS, II, B, 746)
- **tırlıtı [tırlama]**: Dışkı, pislik. (Uluşiran *Şiran -Gm.)
[tırlama]: (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, XII, T, 4760)
- **cife (I) [cifre (I)]**: 3. İnsan dışkısı. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, III, C, 961)

²⁶⁸ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf4aad8f03a4.25037290 (11.04.2019).

- **kıh**: 2. İnsan dışkısı, pislik. (-Trabzon (Tr.); *Ağın -El. ve çevresi; *Arapkir -Ml.) (DS, VIII, K, 2791)

- **gebertü**: İnsan dışkısı. (*Ağın, *Keban -El.) (DS, VI, G, 1956)

Verilen örneklerden Iğdır ve Kars ağızlarında görülen “poḥ” göstereninin “bok” göstereninden ses değişimi yoluyla oluşturulan bir örtmece olduğu ortadadır.²⁶⁹

Ses değişimi ile oluşturulan örtmece örneklerinden biri de Gümüşhane ağzında kullanıldığı görülen “haha” gösterenidir. Yukarıda “kaka” göstereninin, “bok” gösterenine göre örtmece konumunda bulunduğu söylenmiştir. Ancak “kaka” göstereni artık yerine söylendiği kelimenin anlamını üstlendiği için “bok” göstereninin, “kaka” yerine “haha” göstereni ile örtmece olarak ifade edildiği düşünülebilir. Bu durumda yukarıda “sidik” göstereni için ağızlarda görülen “*sidik > çiş > biş*” örneğinde olduğu gibi, Gümüşhane ağzı için de “*bok > kaka > haha*” şeklinde bir örtmece değişiminin olabileceği örneği verilebilir.

İzmir, Kastamonu ve Kırşehir ağızlarında, kelime başında “k- > g-” değişimi ile yine “bok” gösterenine örtmece olarak kullanılan “geriz” göstereni yazı dilinde “keriz” şeklinde görülmektedir. Farça “1. Geriz, çirkef, pislik.”²⁷⁰ Anlamına gelen gösteren, ağızlarda “suyolu, ark”²⁷¹ anlamında da kullanılmaktadır.

Gösteren ve gösterilen arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığını, göstergelerin nedensiz olduğunu belirten Saussure, yansıma sözcük ve ünlemlerin nedenli olabileceği yönünde eleştirilerin olabileceğini belirtmiştir. Örneğin kuş sesinin “cik cik”, su sesinin “şırıl şırıl”, kapı sesinin “tak tak” olmasının nedenliymiş gibi algılanabileceğini ifade eder. Aynı durum ünlemler için de geçerlidir. Ancak Saussure bu durumda bile yüzde yüz nedenlilikten bahsedilemeyeceğini de ekler.

²⁶⁹ Örtmece olarak ele alınan örnekler, çalışmaya kaynaklık eden eserin “sözlük” türünde olması sebebiyle metin bağlamında görülememektedir. Bu sebeple bu tür sözcüklerin kullanıldığı bölgede örtmece olup olmadığı yüzde yüz bilinmemektedir. Bu bağlamda “poḥ” göstereninin örtmece olmayıp ağız özelliği sebebiyle bu adlandırmanın kullanıldığı düşünülebilir. Ancak “Kibar Feyzo” filminde “bok” göstereninin “poḥ” şeklinde kullanılması, gösterenin örtmece olarak kullanıldığı sonucuna ulaştırabilir. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=p7ph9MvRBCK> (21.04.2019).

²⁷⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbcb9df86c550.36820565 (22.04.2019).

²⁷¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbcb9df86c550.36820565 (22.04.2019).

Çünkü daha önce de söylendiği gibi örneğin; Türkiye’de atların çıkardıkları ayak sesleri “dıgıdık dıgıdık” şeklinde duyulurken; aynı ses İran’da “pitigu pitigu”, Somali’de “kararab kararab”, şeklinde duyulmaktadır. Yukarıda verilen “çiş” örtmece örneğinde de bir nedensizlikten bahsedilemeyeceği ele alınmıştır. Ünlemler için de aynı durum söz konusudur. Herhangi bir olay karşısında verilen tepkilerde dile getirilen ünlemlerin, bütün toplumlarda duyumu aynı şekilde gerçekleşmemektedir. Haliyle söylenen gösteren de farklılık göstermektedir.

Örtmece olarak kullanılan gösterenler kendi anlam ve görevlerinin dışında, başka bir anlam ve göreve bürünürler. Anadolu ağızlarından elde edilen verilerde bu duruma örnek gösterilebilecek örtmeceler arasında ünlemler de yer almaktadır. Konya ağızında görülen, “Ey, hey, yahu”²⁷² anlamında kullanılan ve ünlem türünde bir gösteren olan “be” göstereni, Konya ağızında “bok” gösterenine örtmece olarak kullanılmaktadır. Üstelik ünlem türündeki bu gösterenin, ağızlarda “‘Dokunulmaması gereken, pis anlamında kullanılır (çocuk dilinde)’; kimya terimi olarak da ‘Berilyum elementinin simgesi’²⁷³ için kullanıldığı görülmektedir.

Denizli ağızında görülen, “bok” gösterenine örtmece olarak kullanılan “eh” göstereni ise ünlem türündeki bir diğer gösterendir. Bu gösteren “‘Olur, peki veya fena değil’, ‘Bezginlik anlatan bir söz’²⁷⁴ gösterilenleri için kullanıldığı gibi aynı zamanda ağızlarda da “‘İğrenme bildirir ünlem’²⁷⁵ şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi ağızlarda görülen hem “be” hem de “eh” ünlemleri, kendi anlam ve görevleri dışına çıkarak bir kavramın göstereni, ismi olarak kullanılmaktadır. Hem görülen ünlemlerin farklı gösterilenlere işaret etmesi hem de bir gösterilen için farklı ünlemlerin örtmece olarak kullanılması, gösteren ve gösterilen arasındaki nedensizlik durumunun ünlemlerde de geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

²⁷² http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf61670b7a98.09861353 (11.04.2019).

²⁷³ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf672bde4df8.22374261 (11.04.2019).

²⁷⁴ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf67398180f9.27372073 (11.04.2019).

²⁷⁵ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf67398180f9.27372073 (11.04.2019).

Modern anlamda dilbilimi, 20. yüzyılda Saussure ile başlamıştır. Saussure, “kelimelerin başka öğelerle ilişkilerini, bu arada çağrışım ilişkilerini de belli etmeye çalışmıştır”²⁷⁶ “Kavram alanını biz “birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan” olarak tanımlıyoruz. Türkçedeki bıkmak-bezmek-usanmak-bıkkınlık getirmek, usanç, bezginlik, bıkkınlık öğelerinin bir kavram alanı içinde düşünülebilecekleri muhakkaktır.”²⁷⁷ Görüldüğü gibi birbirini çağrıştıran kelimeler bir *kavram alanı* oluşturmaktadır. Tabu olarak örtmeceye sebep olan sözcükler de dilde bulunan bir gösterge olduğuna göre, örtmeceye yol açan bu sözcüklerin de bir kavram alanı oluşturması aşikârdır.

Yukarıda örnekleri verilen “sidik” ve “bok” gösterenlerinin çağrıştırdığı, bu gösterenlerin kavram alanına giren “İnsanın dışkısıyla idrarını boşalttığı yer, abdesthane, ayakyolu, yüznumara, hacet yeri, hela, kenef, memişhane, kademhane”²⁷⁸ şeklinde tanımlanan “hela, tuvalet” göstereni de toplumda tabulaşmış ve açıkça söylemi yasak hale gelmiştir. İnsan vücudunun bazı organlarının görünümü dinî ve toplumsal sebeplerle tabulaşmış ve gösterimi de yasaklanmıştır. Dolayısıyla tuvalet ihtiyacının giderildiği organların da bazı toplumlarda açık bir şekilde gösteriminin tabu sebebiyle yasaklandığı gibi tuvalet ihtiyacının giderildiği mekân olan “tuvalet” söyleminde de örtmecelere gidilmiştir. (Tıpkı tabu olan “hayat kadınları”yla ilişkiye girilen mekânın adı olan “genelev” göstereninin ifadesinde olduğu gibi.) Ancak tuvaletin ifadesinde örtmeceye başvurulmasının tek sebebi bu durum değildir. “Tuvalet genelde Anadolu halkının inancına göre kötü ruhların çevresinde dolaştığı bir mekân olarak bilindiği için ihtiyaç giderildikten sonra mümkün olduğunca orada kalmamaya özen gösterilir”²⁷⁹ Dolayısıyla “kötü ruhların” bulunduğu bir mekân olması sebebiyle de bu gösteren için örtmecelerin kullanıldığı görülmektedir. “Tuvalet” göstereninin de örtmece olmasının yanında, tanımında da

²⁷⁶ Doğan Aksan, “Kelimebilimi Ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri Ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 338, 1989, s. 253.

²⁷⁷ Aksan, Kelirnebilimi Ve Anlambilimi s. 254.

²⁷⁸ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5caf83cc35d482.20570227 (11.04.2019).

²⁷⁹ 41 Soruda Tabu-Örtmece Sözler I, http://www.gungorname.com/index.php?option=com_content&view=article&id=83:oertmece-soezler-i-&catid=3:krz-dilbilimi&Itemid=7 (11.04.2019).

görülen, “abdesthane, ayakyolu, yüznumara, hacet yeri” gibi örtmeceler dışında, Anadolu ağzlarında bu gösterenle ilgili tespit edilen örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- **taşra**: Hela. (-Kırş. ve çevresi.) (DS, XII, T, 4741)
- **taşra [taşıra, taşura]**: Yüz numara, ayak yolu. (*Bor -Nğ.)
[taşıra]: (*Bor -Nğ.)
[taşura]: (Öreylar *Simav –Kütahya (Kü.)) (DS, X, T, 3841)
- **daşara [daşra]**: Helâ. (Işıklar *Sındırgı - Balıkesir (Ba.))
[daşra]: (*Bor -Nğ.) (DS, IV, D, 1376)
- **küllük (IV)**: Ayak yolu, hela. (Alemdar -Bo.; *Afşin ve köyleri -Mr.; -Nğ.) (DS, VIII, K, 3031)
- **güllük (II)**: Yüznumara. (Bo.) (DS, VI, G, 2220)
- **gola (I) [gollük (VI)]**: Yüznumara, helâ. (Gümenes *Bafra –Samsun (Sm.))
[gollük (VI)]: (*Bafra ve köyleri -Sm.) (DS, VI, G, 2097)
- **tırtırdamı**: Ayak yolu, hela. (-Ba.) (DS, X, T, 3925)
- **artçardak**: Helâ, aptesane. (Karakuş, *Ünye –Ordu (Or.)) (DS, I, A, 334)
- **oturak (III)**: 1. Hela, ayak yolu. (Maksutlu *Şarkışla -Sv.) 2. lazımlık. (*Eğridir köyleri -Isp.; -Brd.; *Susurluk -Ba.; *Alanyunt -Kü.; *Düzce -Bo.; *Akyazı çevresi –Sakarya (Sk.); -Ks.; -Çkr.; Sinop (Sn.); *Lâdik -Sm.; *Merzifon - Amasya (Ama.); *Ünye -Or.; -Rize (Rz.); -Kr.; -Ezm.; *Nizip - Gaziantep (Gaz.); Akifiye *Andırın -Mr.; *Antakya - Hatay (Hat.); *Bor -Nğ.; *Ermenek -Kn.; - Adana (Ada.); *Milas, *Bodrum -Mğ.) (DS, IX, O, 3296)
 - **siyek (III)**: Ayak yolu, hela. (-Ama.; *Bor -Nğ.; *Osmaniye -Ada.) (DS, X, S, 3650)
- **evdesthane**: helâ, tuvalet. (Karakoyunlu, Kr.) (DS, V, E, 1802)
- **avlum**: Ayak yolu, hela. (Yeşilöz *Güdül - Ankara (Ank.))(DS, XII, A, 4431)

Yukarıda verilen örneklerden Kırşehir ve çevresi, Niğde, Kütahya, Balıkesir ağızlarında görülen “taşra” göstereni, Eski Türkçede “taşgaru”²⁸⁰ şeklinde görülmektedir. “Taş” kökünden “dış” anlamına gelen gösteren Köktürkçe yön hali eki “+rA” ile “dışarı, dışa doğru” anlamını almıştır.²⁸¹ Eskiden yerleşim yerlerinde tuvaletlerin evlerin dışına yapıldığı bilinmektedir. Kötü ruhların tuvalette bulunduğu inanılması, bu duruma sebep olabilir. Dolayısıyla tuvaletin bulunduğu yer “taşra” olduğu için bu kavram örtmece olarak kullanılmış olabilir. Aynı zamanda bu gösteren ağızlarda Köktürkçedeki biçimini koruması bakımından da dikkat çekmektedir. Yine bu gösterenin de ağızlarda görülen “taşıra, taşura, daşra, daşara” biçiminde görülen farklı şekilleri gösteren ve gösterilen arasındaki nedensizliği göstermektedir.

Verilen örneklerin kavram alanına giren “işemek, yellenmek, gaz çıkarmak, ishal olmak” gibi kavramlarla da ilgili ağızlarda görülen bazı örtmece örnekleri aşağıdaki gibidir:

“İşemek” göstereni için kullanılan örtmece örneklerinden bazıları:

- **kuşak çözmek:** Ayak yoluna gitmek, işemek. (*Bergama -İz.; *Balya -Ba.; *Kaş -Ant.) DS, VIII, K, 3014)
- **çişetmek:** İşemek : Gız, çocuğu çişet. (Bekeilli *Çal -Dz.) (DS, III, C, 986)
- **çivdirmek (III):** Küçük apdes yapmak. (*Anamur -İçel. (İç.)) (DS, III, Ç, 1248)
- **çönmek (V):** 1. İşemek. (*Akşehir -Kn.) (DS, III, Ç, 1289)
- **pişetmek:** İşemek. (Çayağzı *Şavşat -Ar.) (DS, IX, P, 3462)

²⁸⁰ Gösterenin aynı zamanda “taş” kök hali de verilmiştir. Bkz. Tietze, s. 610.

²⁸¹ Ahmet Bican Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 186. Gülensoy’un sözlüğünde de gösteren “taş” kökünde verilmiştir. Bkz. Gülensoy, s. 867.

“Yellenmek, gaz çıkarmak” göstereni ile ilgili Derleme Sözlüğü’nden tespit edilen bazı örtmece örnekleri:

- **ötürmeyh (II):** Yellenmek, gaz çıkarmak. (*İğdır -Kr.) (DS, XII, Ö, 4629)
- **toslamak (III) [tosurdatmak]:** Gaz çıkarmak, yellenmek. (*Karaman -Kn.)
[tosurdatmak]: (Düzce -Bo.) (DS, X, T, 3972)
- **zarta atmak (II):** Yellenmek. (*Çarşamba -Sm.) (DS, XI, Z, 4350)
- **curlamak (I):** Gaz çıkarmak. (*Çal -Dz.) (DS, III, C, 1018)
- **gavara çekmek:** Yellenmek. (*Merzifon ve köyleri -Ama.; Uzunmusa -Or.; Uluşiran *Şiran -Gm.; Külekçi *Çayıralan -Yz.) (DS, VI, G, 1938)

“İshal olmak” gösterenine ait örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- **bayram beyi olmak [beğ olmak, bey olmak]:** Midesi bozulmak, ishal olmak: Hediği çok yeyip bayram beyi olmuş. (*Eğridir köyleri -Isp.; Sarar -Çkr.; *Kilis -Gaz.; *Zara -Sv.; Çalış *Haymana -Ank.; -Ky.)
[beğ olmak]: (*Bor -Nğ.)
[bey olmak]: (-Gaz.; -Hat.; *Bor -Nğ.) (DS, II, B, 584)
- **circir olmak:** İshal olmak. (-Es.) (DS, III, C, 928)
- **tersi bozuk:** Sürgün, ishal. (Çepni *Gemerek -Sv.) (DS, XII, T, 4754)
- **bozgun:** Sürgün, ishal. (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, B, 4463)
- **törlemek:** 1. Bağırsak bozulmak, sürgün olmak. (*Düzce -Bo.; -Çr.; To.) 2. İşemek (Çocuk ya da hayvan için). (*Ünye -Or.) (DS, X, T, 3984)

Verilen örnekler ve ele alınan örtmece incelemeleri bir gösterilen için kullanılan pek çok örtmece göstereninin olduğunu sunmaktadır. Örtmece olarak kullanılan gösteren ve gösterilen arasında bir “neden”den bir “ilişki”den bahsedilebilseydi, örtmeceye ihtiyaç duyulan kavram için belki de tek bir örtmece

örneği kullanılabilir. Söz edilen bu nedensizliği görmek için iki dili karşılaştırmaya bile gerek görülmeden, bir dildeki göstergeler durumu açıklamaktadır. Kaldı ki farklı bir dilden alınan gösterenlerle de örtmece yoluna gidildiği görülmektedir. Kavramların gösterenleri ile arasında bir “neden” olduğu kabul edilecek olsaydı, yukarıda verilen “ıdrar”, “dışkı”, “tuvalet” ve daha pek çok kavram için tek bir gösteren olması gerekirdi. Ancak görüldüğü gibi farklı yerleşim yerlerinde, farklı örtmece gösterenleri görülmektedir. Hatta örtmece olarak kullanılan bir gösterenin pek çok gösterileni karşılmasının yanında, örtmece gösterenin bölgelere göre fonetik ve morfemik farklılıklar göstermesi sonucunda kullanılan biçimleri de bu duruma kanıt olarak gösterilebilir.

Saussure ünlemler ve yansıma seslerin kısmen nedenli olabileceğini ancak tam bir nedenlilikten söz edilemeyeceğini ifade etmiştir. Yukarıda verilen “bok” göstereni için örtmece olarak kullanılan “be” ve “eh” ünlemlerinin de farklı farklı gösterilenler için kullanıldıkları görülmüştür. Bu durum, ünlemlerdeki nedensizliği de kanıtlamaktadır.

Bütün bunlardan yola çıkılarak da felsefe çağında doğalcılar ve uzlaşımçıların tartıştığı “Varlığın tek bir doğru adı mı vardır yoksa uzlaşım sonucu verilen bütün isimler doğru mudur?” sorusunun cevabı, Saussure’ün de ortaya koyduğu nedensizlik teorisiyle birlikte açık bir hale gelmektedir. Karabulut ve Ospanova’nın²⁸² da belirttiği gibi bu sorunun cevabını: “Varlığa veya kavrama, uzlaşım sonucu verilen bütün isimler doğrudur; varlıkların isimleri ile doğuştan gelen bir bağı yoktur.” şeklinde vermek doğru olacaktır. Eğer bir varlığın veya bir gösterilenin tek bir göstereni olduğu iddiası kabul edilirse, bu durum “örtmece”lerin açıklanmasını imkânsız kılacaktır. Örtmecelerin oluşumunun temel nedeni de dilin kullanıcı tarafından gösteren ve gösterilen arasında bir bağ, bir neden olduğuna inanılmasıdır. Bir nedenlilikten söz edilecek olsaydı tabulaşan gösterilenler için ortaya çıkan örtmecelerde (pek çok) çeşitlilik söz konusu olamazdı. Yani bir kavram ve göstereni arasında bir neden olsaydı, o kavramla ilgili tek bir örtmecenin olması beklenirdi. Ancak herhangi bir kavram veya varlıkla ilgili oldukça fazla görülen örtmece çeşitliliği söz konusu olan nedensizliği kanıtlamaktadır. Varlığa verilen bütün isimler

²⁸² Karabulut-Ospanova, Örtmece Sözlerin Mantığı, s. 128.

doğru olarak kabul edildiği gibi, bir kavrama gösteren olarak işaret eden örtmeceler de o kavramın göstereni, yani *adı* konumunda bulunmaktadır. Kavramlara verilen adların doğal bir nedeni olmayıp uzlaşım sonucunda olduğu hatırlanırsa, örtmecelerin de toplumun *uzlaşımı* sonucunda oluşması yadsınamaz. Yani asıl anlatılmak istenen; kavramın göstereninin örtülerek yerine konulan örtmece göstereninin de işaret ettiği gösterilen arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

3.2. ÖRTMECELERİN DEĞİŞEBİLİRLİĞİ VE DEĞİŞEMEZLİĞİ

Saussure *gösterge (signe)* sistemini ortaya koyarken göstergelerin bazı koşullara bağlı olarak deđiőebileceđini ve aynı zamanda deđiőemeyeceđini ifade etmektedir. Toplumun *uzlaşımı* sonucunda kullanıma giren *göstergelerin deđiőebilirliđinin* ve *deđiőemezliđinin*, yine toplumun *uzlaşımı* ile gerekleēebileceđini ifade etmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bir *gösterilenin* (sinifi) farklı dillerde farklı *gösterenler*le (signifiant) ifade edilmesi, hatta aynı dilde bile farklı *gösterenlerin* bir *gösterilene* işaret etmesi, *gösteren* ve *gösterilen* arasındaki nedensizliğe işaret etmektedir. Dolaysıyla nedensizlik ilkesi aynı zamanda *gösteren* ve *gösterilenlerin* deđiőebileceđinin de kanıtı niteliğindedir. Daha önce de söylendiği gibi *göstergelerin* değişimi birden farklı biçimde gerekleēebilmektedir.

Göstergeyi oluşturan iki ge olduğu düşünüldüğünde (*gösteren* ve *gösterilen*) deđiőmenin ya da deđiőememenin de bu ögeler üzerinden gerekleēmesi söz konusudur. Bu durumda Saussure'e göre göstergeler üzerindeki *değişebilirlik* veya *deđiőemezlik* şu Şekillerde görülür:

1. Gösteren değişir gösterilen aynı kalır
2. Gösterilen değişir gösteren aynı kalır
3. Hem gösteren hem de gösterilen değişebilir
4. Ne gösteren ne de gösterilen değişir.

Saussure, *gösteren* ve *gösterilen* arasında herhangi bir ilişki, bir neden olmadığını; *göstergelerin* varlığın adını ve kendisini değil, adını ve kavramını birleştirdiğini ifade etmiştir. Ancak dilin kullanıcısı tarafından bu durum göz ardı edilmektedir ki örtmece kullanımını görülmektedir. Çünkü *rtmecelerin* ortaya çıkışındaki asıl sebeplerden biri, dilin kullanıcılarının varlığın sadece kavramlara

işaret eden “*gösteren*” den ibaret olduğunu düşünmeleridir. Gösterenin, sadece seslerden ibaret olduğu unutulup varlığın kendisiyle bütünleştirilmektedir. Yani “meni” göstereni söylendiğinde, “Erkeklerin cinsel organından salgılanan madde”²⁸³ nin kendisi anlaşılmaktadır. Hâlbuki “m-e-n-i”, sadece seslerden oluşan bir *gösteren*, erkeklik organından gelen sıvının adıdır. Salgılanan maddenin kendisi değildir. Bu durumda görülen yanılısamanın yanında, toplumda cinselliğin tabu olması sebebiyle de açıkça ifade edimi yasaklanmış ve “meni” *gösterilenine* işaret eden “fındık”, “fidıl”, “enek”, “bel”, “tatlıçış”, “billur” gibi pek çok örtmece örneği kullanılmıştır.

Örtmecelerin ortaya çıkışında tabii ki tek sebep, gösterenin varlığın kendisi olarak görülmesi değildir. Örtmeceyle arasında neden-sonuç ilişkisi kurulan, belki de ilk insanlık tarihinden beri inanılan ve korkulan tabular da örtmecelere sebep oluşturmaktadır. Örneğin tabu olan kötü ruhların kendisinden zarar görmemek için isimlerini doğrudan zikretmek yerine örtmecelere başvurulmuştur. Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de örtmeceler üzerinde etkili olan gösterenin varlığın kendisi ile özleştirilmesi durumu, temelde tabuların da ortaya çıkış nedenlerinden biri durumundadır. “Cin” denildiği anda cinin geleceğine inanılması “c-i-n” *seslerinin* (*göstereninin*), “cin”in kendisi sanılmasındandır. Hâlbuki “c-i-n” sesleri, sadece bir “*gösteren*” olarak var olmaktadır. Yani “cin”in kendisiyle herhangi bir ilgisi yoktur.

“Argo, gizli dil, sövgü sözleri” gibi alt dil alanlarının oluşumunun temel sebebinde de bu durum gözükmektedir. Sözcükler bir “*gösteren*” olarak algılanmak yerine, işaret ettiği gösterilenin kendisi gibi düşünülmektedir. Bundan dolayı da ifadesi yasaklanan sözcüklerde *örtmece* kullanımı görülmektedir.²⁸⁴

Örtmecelerde görülen değişimi de bu noktaya dayandıran Türkmen, Palmer’den verdiği bilgilerle bu durumu şu şekilde açıklar: “Tabudan kaçınmak için kullanılan *örtmece* kelimenin kendisi de olumsuz bir hâl almaktadır. Böylece

²⁸³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca911aa5ae3b3.68821301 (06.04.2019).

²⁸⁴ Ali Akar, “Türk Sözlükbiliminde Tanımsız Bir Alan: Sövgü Sözleri”, **Dil Araştırmaları**, 2014, Sayı: 14, s. 27.

kelimenin yerini başka bir kelime alır. Hoş olmayan durum, kelimeyle değil, nesnenin kendisi ile ilgili olduğu için bu değişim sürecinin sonu gelmez.”²⁸⁵

Tabuya dayalı olarak ortaya çıkan *örtmecelere*, söylendiğinde hem kendine hem de karşı tarafa zarar vereceğine inandığı kelimelerden sakınmak için başvurulmaktadır. Kişiler, kelimelerin ya da sesin yani gösterenin, bir kudreti olduğunu varsaymaktadırlar. Ancak buradaki tek sorun “kelimelerin ifadesi ile zarar görme” değildir. Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, toplumda konuşulması ayıplanan, ahlaken uygun olmayan, söylendiğinde tiksinti uyandıran ve de pek çok çeşitli konuların dile getirilmesinde, anlatılmak isteneni (*gösterileni*) çağrıştıran yeni kelimeler arama çabasına girilmektedir. Sonuç olarak da “ifadeyi daha da hafifleten” yeni kelimeler, “*örtmeceler*” tercih edilmektedir. Ancak zamanla, *söylemi* hafifletmek için tercih edilen kelimeler, göstergenin kendi adı gibi algılanmaya başlanınca tekrar “yeni kelime” arayışına girildiği, yani “*örtmecenin de örtmecesinin*” üretildiği görülmektedir. Örneğin aşağıda verilen örnekler bu durumun örneğini göstermektedir.

“hela > tuvalet > lavobo

orospu > kahpe > fahişe > hayat kadını

sarhoş > alkollü;

geri kalmış > gelişmekte olan > üçüncü dünya ülke”²⁸⁶

Condon bu durumla ilgili şu açıklamada bulunur:

“Korku, sıkıntı ve genellikle baktığımız konular muhtemelen sembolik olarak özel bir muameleye tutulacaktır. Bir konu hakkında konuşmaktan kaçınılabılır; o konuyu çağrıştıran belli kelimelere çok şiddetli tepki gösterebilir; en azından bir süre için daha kolay konuşmamıza fırsat verir gözükken daha yeni kelimeler bulma ve kullanma yoluna gidebiliriz. Ancak, zaman içinde, o konuya yönelik tutumlarımız fazla değişmemişse, hüsni tabir muhtemelen yerine geçmesi istenilen kelimeyle aynı tepkiyi uyandıracaktır.

Tepkimiz çoğunlukla kelimeler düzeyindeki duygularla uğraşma şeklindedir ve yeni hüsni tabirler veya daha usta dolambaçlı sözler bulmaya çalışırız.”²⁸⁷

²⁸⁵ Türkmen, s. 133.

²⁸⁶ Söylemez, ss. 93-94.

²⁸⁷ John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 114.

Yukarıda erkek üreme organından gelen sıvı anlamındaki “meni” örneği verilmiştir. Organdan gelen sıvının, tıp teriminde görülen “sperm” adlandırılması örtmece olarak kullanılır. Ancak zamanla “sperm” göstereni de örtmece özelliğini kaybetmiştir. Bugün toplumda açık bir şekilde “sperm” göstereninin söylenmesi de “ayıp” karşılanmaktadır. “Meni” ve “sperm” göstereni için ağızlarda “gogo”, “kulcur”, “zelim”, “petelek” gibi pek çok değişik örtmece örnekleri görülmektedir.

“Yasaklamaya, inançlara dayalı tabu sözleri değiştirip yerine kullanılan örtmece sözcükler kullanıla kullanıla belli bir süreçten sonra onlar da tabu sözlere dönüşmekte, yerlerini yeni örtmece sözcüklere bırakmaktadırlar.”²⁸⁸ Gösterenin ardı ardına değişmesi, örtmece olan sözcüğün, bir süre sonra örtmece olmaktan çıkarak kişiyi çekindiği ya da zararından korktuğu “şey”den koruyamayacak hale gelmesine sebep olmaktadır.

Demirci, örtmecelerde görülen zamanla değişimi ve topluluklara göre görülen değişimi birbirinden ayırmaktadır.²⁸⁹ Demirci, “sakat” kelimesini örtmek için kullanılan, bir örtmece olan “özürlü” kelimesinin zamanla “sakat” kelimesinden daha aşağılayıcı bir anlama geldiğini, bunun yerine de “engelli” kelimesinin *örtmece* olarak kullanılmaya başlandığını söyleyerek, Türkçede *örtmecelerin* zamanla değişimini örneklendirmiştir. Bunun dışında bir toplumda *örtmece* kullanmaya değer bir durumun, başka bir toplumda açık şekilde ifade edilebileceğine, farklı toplumlarda, farklı konularda *örtmeceye* başvurulduğunu belirtmiştir.²⁹⁰

Daha önce de söylenildiği gibi varlıkların adlarının sadece bir gösteren olduğunun kanıtlanması için farklı toplumların dilleri ile karşılaştırılmaya gidilmeden, bir dilde de bunu görmek mümkündür. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilere göre; örneğin fiziksel engellilik durumlarının ifade edilmesinde pek çok örtmece kullanımının gerçekleştiği görülmektedir. “Çünkü bu tür ifadelerin doğrudan söylenmesi hâlinde bedensel kusuru olan kimseyi üzmenin yanı sıra konuşanın kaba veya patavatsız olarak algılanması kaçınılmazdır.”²⁹¹ Bu konuda

²⁸⁸ Güngör, Tabu-Örtmece Üzerine, s. 80.

²⁸⁹ Demirci, Örtmece (Euphemism), s. 31.

²⁹⁰ Demirci, Örtmece (Euphemism), ss. 31-32.

²⁹¹ Ospanova, Türkiye Türkçesinde Örtmeceler, s. 95.

Derleme Sözlüğündeki örneklerde, genel adlandırma ile “engellilik” durumu ve bu durumların bazı çeşitleriyle ilgili 27 örtmece örneği tespit edilmiş olup bazıları aşağıda verilmiştir.

Kötürüm, sakatlık gibi fizyolojik problemler için kullanılan örtmece örnekleri:

- **topaç (IV) [topuc]:** Kötürüm. (Sarıca *Gölköy -Or.; -Gr. ve köyleri; Hacıilyas *Koyulhisar -Sv.)
[topuc]: (Hacıilyas *Koyulhisar -Sv.) (DS, X, T, 2961)
- **hederli:** Özürlü, kusurlu. (-Sm.) (DS, VII, H, 2326)
- **top olmak (I):** Kötürüm omak. (Toka t-Es.; -Gaz.; *Afşin ve köyleri - Mr.; Kuzuculu *Dört Yol -Hat.) (DS, X, T, 3964)
- **özürlenmek:** Sakatlanmak. (Tömük *Mersin -İç.) (DS, IX, Ö, 3374)
- **mehenkli:** 1. Sağlığı bozulmuş, özürlü (kimse). (Uluşiran *Şiran - Gm.) 2. özürlü (mal için). (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, XII, M, 4590)

Konuşma problemi yaşayan insanlar için örtmece örnekleri:

- **tat (I):** Dilsiz. (*Silifke -İç.) (DS, XII, T, 4741)
- **lalık [lalıl]:** Dilsiz. (-To. ve çevresi.)
- **tinsiz (II):** Konuşamayan, dilsiz. (Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı - Kn.) (DS, X, T, 3935)
- **kazak (II):** Dilsiz. (*Perşembe -Or.) (DS, VIII, K, 2710)
[lalıl]: (-Yz. ve çevresi.) (DS, XII, L, 4580)
- **tilkov:** Kekeme. (Kadıçiftliği *Yalova -İstanbul (İst.)) (DS, X, T, 3932)

Yürüme problemi yaşayan insanlar için örtmece örnekleri:

- **yanıç (IV):** Topal, yan yan yürüyen. (Lohan *Nizip -Gaz.) (DS, XI, Y, 4167)
- **yantır:** 2. Topal, aksak. (Bağıllı, Anamos, *Eğridir -Isp.) 3. şaşıl. (*Eğridir köyleri -Isp.; -Rz.) (DS, XI, Y, 4174)

- **yanbastı (I)**: Topal, aksak. (-Tr.) (DS, XI, Y, 4161)
- **maytah**: Topal. (İrişli, Bayburt *Selim, *Sarıkamış-Kr.) (DS, XII, M, 5488)
- **yekelik**: Topallık. (*Lapseki-Çkl.) (DS, XI, Y, 4228)

Kavramsal olarak örtmecenin kullanım alanının farklı alanlara yayıldığı daha önce de belirtilmiştir. Bazı “topluluk” isimlerinin de “olumsuz, kötü, hoş olmayan anlamlar” kazandıkları ve bu sebeple de *örtmeceli* kullanımlarının oluşturulduğu görülmektedir. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilere göre, örtmece kullanımı görülen topluluk isimlerine “çingene”ler örnek gösterilebilir. Halk ağızlarında “çingeneler”i ifade etmek için kullanılan 18 örtmece örneğinden bazıları şu şekildedir:

- **torbalı**: Çingene. (Ziyere -Ama.) (DS, X, T, 3968)
- **kazancı**: Dilenci, Çingene. (*Keçiborlu -Isp.) (DS, VIII, K, 2710)
- **elekçi**: Çingene. (-Ks. ve çevresi -Yz.) (DS, XII, E, 4493)
- **göçen**: Çingene. (*Ilgaz -Çkr.) (DS, VI, G, 2121)

Elde edilen verilerin kaynağının bir sözlük olması sebebiyle, bir kavramla ilgili örtmecelerin zamanla gerçekleşen değişiminin izlencesini vermek mümkün olamamaktadır. Bu sebeple bu bölümde yukarıda verilen örtmece örneklerinden bazıları ele alınarak Saussure’e göre örtmecelerde nasıl bir değişimin gerçekleştiği üzerinde durulacaktır.

Örtmecelerin toplumda hem söylenmesi hem de duyulması hoş karşılanmayan sözcüklerin yerine kullanıldığı hatırlanacak olunursa, doğal olarak bir “değiştirme” olayı olduğu da ortadadır. Saussure’e göre göstergelerin değişiminin farklı boyutlarda gerçekleştiğine yukarıda da değinilmiştir. Örtmecelerin oluşumunda tek bir yol görülmediği gibi, örtmeceler üzerinde görülen *değişme* veya *değişmeme* olayının da farklı boyutlarda görülmesi muhtemeldir.

“Kötürüm” konusunda verilen örtmece örneklerinden, “Çevresine ip sarılıp birden bırakılarak veya kamçı ile vurularak döndürülen koni biçiminde ucu sivri

oyuncak”²⁹² gösterilenine işaret eden “to-p+(a)ç”²⁹³ göstereni; Ordu, Giresun ve Sivas ağızlarında, “kötürüm” (Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan (kimse), oturak)²⁹⁴ gösterilenine işaret etmektedir. Bu durumda, *gösterilenin* değiştiği, *gösterenin* de Türkçenin yapısı gereği aldığı ek vasıtasıyla değiştiği, görülmektedir.

Arapça “heder”²⁹⁵ kökünden türetilen “hederli” *göstereni* Türkiye Türkçesi yazı dilinde “Karşılığını alamama, boşa gitme, ziyan olma.”²⁹⁶ *gösterilenine* işaret ederken, Samsun ağızında “kötürüm” olma durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu örnekte de hem *gösterenin* hem de *gösterilenin* değiştiği görülmektedir.

Konuşama problemi yaşayan insanlar için kullanılan bir örtmece olan Türkçe “tat” gösterenini, İsmet Zeki Eyuboğlu “bir nesnenin niteliğini anlamak için ağzın oynamasından çıkan doğal ses”²⁹⁷, şeklinde tanımlar. Hasan Eren ise ağızlarda “dilsiz” anlamında kullanılan bu göstereni, “Gök Türkçede *tat* olarak geçer. Orta Türkçede *tat* ‘yabancı’ olarak kullanılır. Orta Türkçede ‘İranlı’ anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada *tat* ‘ekinci’ olarak da geçer. ‘Yabancı’ anlamına gelen *tat* biçiminin Anadolu ağızlarında ‘dilsiz’ olarak kullanılması normaldir”²⁹⁸ şeklinde açıklar. Günümüz Türkçesinde de “1. Canlıların besinlerdeki uçucu olmayan bileşikleri damak, boğaz ve dil yüzeyindeki mukoza noktaları aracılığıyla algıladığı duyum”²⁹⁹ anlamına gelen bu örtmece örneğinin İçel ağızında “tat” göstereniyle “dilsiz” anlamında kullanılması, bu örnekte *gösterenin* değişmeyip *gösterilenin* değiştiğini ortaya koymaktadır.

²⁹² http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c968894bd86b6.52878507 (13.03.2019).

²⁹³ Gülensoy, s. 911.

²⁹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c974dc4544889.76875747 (13.03.2019).

²⁹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cbe2da53dd8.76765931 (23.03.2019).

²⁹⁶ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c968c4c0e3046.47475111 (13.03.2019).

²⁹⁷ Eyuboğlu, s. 646.

²⁹⁸ Eren, s. 396.

²⁹⁹ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c968e74477375.74731299 (23.03.2019).

Farsça “Dili tutulmuş, konuşamaz duruma gelmiş, dilsiz” gösterileni için kullanılan “lāl”³⁰⁰ göstereninin, Tokat ve çevresindeki ağızlarda “lalık, lalih” biçiminde aynı gösterilene örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. Gösterenin bugün de aynı anlama işaret ettiği ancak hem günümüz Türkçesinin yazı dilinde uzun ünlülerin bulunmaması hem de yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi aldığı “ek” vasıtasıyla *göstereninin* değişip *gösterileninin* değişmediği açıktır.

Bir topluluk olan “Çingenelerle” ilgili örtmece örneklerinden biri olan “torbalı” gösterenini, Gülensoy “tör (ağ)+ba(ğ) (bağ, düğüm)” şekline açıklayıp “iplik, kıl gibi malzeme ile örülen ağ” anlamını vermiştir.³⁰¹ Türkiye Türkçesinde “1. Torbası olan. 2. Torbaya konulmuş olan”³⁰² anlamı görülen “torbalı” *göstereni* Amasya ağızında bir topluluk olan “çingene”ler için kullanılmaktadır. Küçük yerleşim yerlerinde Çingenelerin eskiden torbalarla ev ev gezerek kumaş, elek, elbise gibi eşyalar sattıkları söylenir.³⁰³ Aynı zamanda çingene kadınların çocuklarını sırtlarına torba gibi bir kumaşla aldıkları da bilinmektedir. Bu sebepten ötürü “torbalı” isminin almış olacağı düşünülebilir. Sonuç olarak Amasya ağızlarında “çingene” gösterileni için kullanılan “torbalı” örtmece örneğinde hem *gösterenin* hem de *gösterilenin* değiştiği ortadadır.

Çingeneler için kullanılan örtmece örneklerinden biri de “elekçi” gösterenidir. Eski Türkçede “elge-k” şeklinde görülen gösteren, meslek oluşturma işlevi olan +CI ekini alarak “ele-k-çi” yapısını oluşturmuştur.³⁰⁴ “Elek yapan veya satan kimse.”³⁰⁵

³⁰⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb0890eb565a3.65546336 (12.04.2019).

³⁰¹ Gülensoy, kelimenin Eski Kıpçakçada “tobra” şeklinde görüldüğü bilgisini de vermiştir. Bkz. Gülensoy, s. 918. Hasan Eren sözcüğün Farsçadan geldiğini belirtmiş ancak Gülensoy’un bu bilginin yanlış olduğunu, Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki verilerin sözcüğün Türkçe olduğunu kanıtlar nitelikte ifade etmiştir. Eren, s. 414.

³⁰² http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c96a7e70adea6.83806155 (23.03.2019).

³⁰³ Manisa, Selendi Çamköy Mahallesi’nde eskiden çingenelerin bir torbalarla köylerde kumaş, elek, elbise sattıkları söylenir. Kaynak kişi: Medine Şentürk, Kadın, Ev Hanımı, 58 yaşında.

³⁰⁴ Tietze, “ele-“, “elek” ve “elekçi” gösterenlerini ayrı ayrı madde başında ele almış, “elekçi” göstereninin “çingene” anlamında kullanıldığı bilgisini de vermiştir. Aynı zamanda “elek” göstereninin de argoda “fahişe, ibne” anlamlarına geldiğini de göstermiştir. Bkz. Tietze, s. 707-708. Clauson’da ise sözcük “elgek” biçiminde görülmektedir. Bkz. Clauson, s. 143. Gülensoy, “elek” gösterenini “elge-k” biçiminde açıklamış, “elekçi” gösterenine ayrıca yer vermemiştir. Bkz. Gülensoy, s. 328.

³⁰⁵ http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c96a7ed9c03e0.10435394 (23.03.2019)

gösterilenine işaret eden “elekçi” göstereni, Kastamonu ve Yozgat ağızlarında “çingene” anlamında kullanılmaktadır. Yukarıda da söylendiği gibi, çingenelerin evleri gezerek elek satmaları sebebiyle bu adlandırma örtmece olarak kullanılmış olabilir. Bunun dışında ağızlarda “çok gezen kadın” için söylenen “elekçi karısı”³⁰⁶ ifadesinin de çingenelerin elek satmak için gezmelerinden dolayı söyleniyor olabilir. Dolayısıyla bu örnekte de görüldüğü gibi hem *gösteren* hem de *gösterilen* değişmiş durumdadır.

Görüldüğü gibi göstergelerde görülen değişiklikler tek yörengede görülmemektedir. Saussure’e göre *göstergelerin* (*signe*) değişiminin çok yönlü olduğundan yukarıda bahsedilmiştir (gösteren değişir/ gösterilen değişir/ gösteren ve gösterilen değişir/ gösteren de gösterilen de değişmez). Örtmecelerde de farklı örneklerde farklı durumların görülebileceği (yukarıda da görüldüğü gibi) muhakkaktır. Derleme Sözlüğü’ndeki bütün örtmecelerin incelenmesi mümkün olmadığı için örtmecelerde meydana gelen göstergelerin değişme ve değişmeme durumu birkaç örnek üzerinde incelenmiştir. Ancak yukarıda görülen *gösterenlerin değişiminde*, Türkçenin sondan eklemeli yapısı gereği karşılaşılan bir nokta üzerinde durulacaktır.

Saussure’e göre *göstergeler* değişebilir. Ancak Saussure’ün üstünde durduğu değişiklik, Betül Bülbül Oğuz’un³⁰⁷ da belirttiği gibi; “*ses*” değişikliğidir. Saussure bu teorisini kendi dili olan Fransızca’yı ele alarak değerlendirmiştir. Ancak Türkçenin sondan eklemeli yapısının, Fransızcanın yapısından farklı olması “*göstergelerin değişebilirliği*” ilkesinin Türkçedeki “*gösterenler* (*signifiant*)” üzerinde, Saussure’ün ele aldığı bağlamda incelenmesini zorlaştırmaktadır. Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü gibi Türkçenin eklemeli bir dil olması sebebiyle “top + aç = topaç”, “heder + li = hederli”, “lal + ık = lalık”, “torba + lı = torbalı”, “ele – k + çi = elekçi” gibi sözcük sonuna gelen eklerle yeni sözcükler, “*gösterenler*” üretilebilmektedir. Bu durumda gösterenler hem *değişmekte* hem de *değişmemektedir*. Dolayısıyla Saussure’ün “*ses*” üzerinden, incelediği “*gösterenlerin değişebilirliği* veya

³⁰⁶ <https://eksisozluk.com/elekci--242648> (23.04.2019).

³⁰⁷ Betül Bülbül Oğuz, **Türk Dilinde ‘Yol’ Kavramının Toplumsal Dilbilim Açısından İncelenmesi**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005, ss. 93-94.

değişmezliği” ikiliği, Türkçede “*sözcük*” üzerinden dikkate alınmalıdır. Çünkü “*elek*” gösterenine getirilen bir ek ile “*elekçi*” şeklinde, “*lal*” gösterenine getirilen bir ekle “*lalık*” şeklinde yeni bir *gösteren* elde edilmektedir. Dolayısıyla bu durumda, *gösteren* (*signifiant*) de *gösterilen* (*sinifié*) de değişmektedir. Ancak Saussure’ün teorisindeki “*ses*” değişikliğinden farklı olarak “*ek*”lerle değişmektedir. Sonuç olarak “*ses*” değil de “*sözcük*”ler esas alındığında yukarıda verilen örneklerde görülen *gösteren* ve *gösterilenlerin* *değişebilirliği* ve *değişmezliği* ikiliği şu şekilde özetlenebilir:

1. Gösterenin Değişmeyip Gösterilenin Değişmesi

aya: Erkeklik bezi. (DS, I, A, 397)

tat: Dilsiz. (*Silifke -İç.) (DS, XII, T, 4741)

2. Gösterenin Değişip Gösterilenin Değişmemesi

lalık: Dilsiz. (DS, XII, L, 4580)

lahh: Dilsiz. (DS, XII, L, 4580)

3. Hem Gösterenin Hem De Gösterilenin Değişmesi

torbalı: Çingene. (DS, X, T, 3968)

elekçi: Çingene. (DS, XII, E, 4493)

topaç: Kötürüm. (DS, X, T, 2961)

topuc: Kötürüm. (DS, X, T, 2961)

hederli: Özürlü, kusurlu. (DS, VII, H, 2326)

tilkov: Kekeme. (DS, X, T, 3932)

göçen: Çingene. (DS, VI, G, 2121)

kazancı: Dilenci, Çingene. (*Keçiborlu -İsp.) (DS, VIII, K, 2710)

top olmak (I): Kötürüm omak. (DS, X, T, 3964)

özürlenmek: Sakatlanmak. (DS, IX, Ö, 3374)

mehenkli: 1. Sağlığı bozulmuş, özürlü (kimse). (DS, XII, M, 4590)

yanıç (IV): Topal, yan yan yürüyen. (DS, XI, Y, 4167)

yantır: 2. Topal, aksak. (DS, XI, Y, 4174)

yanbastı (I): Topal, aksak. (DS, XI, Y, 4161)

yekelik: Topallık. (DS, XI, Y, 4228)

4. Ne Gösterenin Ne De Gösterilenin Değişmesi

Örtmeceler bir değiştirme hareketi olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla doğal olarak, göstereninde veya gösterileninde bir değişiklik beklenmektedir. Hiçbir değişikliğe uğramayan gösteren ve gösterilenleri örtmece kategorisinde değerlendirmek doğru olmayabilir. Bu sebeple burada hiçbir değişikliğe uğramayan gösteren ve gösterilenler örtmece kategorisinde incelemeye dâhil edilmemiştir.

Bir “değiştirme olayı” olan örtmecelerdeki *göstergelerin (signe) değişmesi* veya *değişmemesi* görüldüğü gibi tek yönlü değildir. Saussure’ün “ses” denkliği üzerinden ürettiği göstergelerin *değişebilirliği* ve *değişmezliği* teorisi, Türkçede “sözcük” bütünlüğü üzerinden ele alınmalıdır. Ağızlardan elde edilen *örtmece* örnekleri üzerinden inceleme yapıldığında da sadece *gösterenin (signifiant)* değiştiği, sadece *gösterilenin (sinifié)* değiştiği, *gösteren* ve *gösterilenin* beraber değiştiği görülmektedir. Ancak Türkçenin sondan eklemeli yapısı gereği, kök halinde bulunan gösteren bir gösterilene işaret ederken sözcüğe gelen ek gösterileni tamamen değiştirmektedir. Dolayısıyla yapısal olarak hem gösterenin hem de gösterilenin değiştiği örtmece örneklerinin daha fazla yoğunluk gösterdiğinin veya göstereceğinin kabul edilmesi yanlış olmayacaktır.

3.3. ART ZAMANLI (DİACRONİK) VE EŞZAMANLI (SYNCRONIC) OLARAK ÖRTMECE ÇEŞİTLİLİĞİ

Dil incelemelerinde kullanılan yöntemlerin sayısı mutlak sınırsızdır. Saussure’ün ikilikleri arasında bulunan *artzaman (diacronic)* ve *eşzaman (synchronic)* kavramları dil inceleme yöntemlerindedir. Saussure’ün ikilikleri arasında bulunan bu yöntemler ise, dil incelemelerinde “zaman”ı esas alan yöntemlerdir. Eşzamanlı inceleme, ele alınan dilin bir zaman diliminde (kesitinde) incelenmesi, artzamanlı inceleme ise, dilin bir noktadan başka bir noktaya (zamana) göre incelenmesidir. Saussure nasıl dilbilimcinin yazı dilini değil de hâlihazırda toplum tarafından konuşulan dili incelemesi gerektiğini söylüyorsa, yine aynı sebeple dili değiştiren

tarihi olayları, dilin tarihi değişimini değil, hâlihazırdaki durumunu veya belli bir dönemde kullanılan dili eşzamanlı bir olgu olarak ele alması gerektiğini belirtir.

Çalışmaya kaynaklık eden eser “sözlük” türünde olması sebebiyle bir dönemi, bir zaman dilimini durdurmaktadır. Bunun yanında durdurulan bir zaman diliminde Saussure’ün de önelediği “konuşma dili”nden bir kesit sunmaktadır. Bu sebeple Derleme Sözlüğü, çalışmada eş zamanlı incelemeye olanak sunmaktadır. Konuşma dilinden elde edilen örtmece örnekleri, pek çok konuda değişiklik gösterebildiği gibi tek bir konudaki örtmecelerde de değişiklikler/ çeşitlilikler görülmektedir. Aynı zamanda bir önceki bölümde, örtmecelerin bir gösterge olarak *değişebilirliği* ve *değişemezliği* tartışılmıştır. Bu *değişebilirlikler* veya *değişemezlikler* eş zamanlı ve art zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bölümde öncelikle Saussure’ün incelemesi sebebiyle eş zamanlı olarak örtmecelerde görülen değişiklikler ele alınacaktır. Çalışmada konuşma dilinde görülen, herhangi bir konuda dilde kullanılan örtmece gösterenlerinin eş zamanlı bakış açısıyla, belli bir zaman diliminde pek çok farklı örneklerini görmek mümkün olacaktır.

İnsanlık tarihinden beri karşılaşılan ve gelecekte de karşılaşılmaya devam edilecek olan doğum, evlilik, ölüm gibi temel durumlardan biri de “hastalık”lardır. Hafif dereceli hastalıkların yanında “kanser, verem” gibi ölüme sebebiyet veren hastalıklar, toplumda tabu olarak görülmektedir. Hastalığın kendisi tabuya bürününce gösterenlerinde de örtmeceye başvurma ihtiyacı doğmuştur. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilerde 112 adet, hastalık isimlerine işaret eden örtmece örnekleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde eş zamanlı inceleme yöntemi ile hastalık isimlerinde görülen örtmecelerin gösteren çeşitliliği üzerinde durulacaktır.

Tabu sonucunda adı söylendiğinde kişide rahatsızlık, ürküntü uyandıran konulardan biri de “hastalık”lardır.”İlkel düşünceye göre, hastalıklara ve çeşitli sakatlıklara kötü ruhların, cinlerin sebep olduğu bilinmektedir. Bu hastalıkların amillerinin adı gibi bizatihi hastalığın isminin de söylenilmesinden kaçınıldığı hepimizin şahit olduğu bir durumdur.”³⁰⁸ “Hastalığın getirdiği olumsuzluğu ve

³⁰⁸ Turgut Akpınar, “Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, Anadolu Sanat Yayınları, 1985, s. 22’den aktaran Ospanova, Ospanova, Türkiye Türkçesinde Örtmeceler, s. 79.

uğursuzluğu uzaklaştırmak, dağıtmak için halk arasında çeşitli sözlere başvurulur. Özellikle bu tür durumlarda, *Allah göstermesin, Allah başa vermesin, Allah dert verip derman aratmasın, düşman başına, evlerden irak / uzak (olsun), ev(ler)den dışarı / uzak, ocaklardan uzak, Kaf Dağı'nın arkasına* gibi sözler sarf edilir. Hatta ölüm, hastalık veya kötü bir durumdan söz edilirken dinleyenlerin aynı durumla karşılaşmamalarını dilemek için elle kulak memesi çekilip taşa veya tahtaya vurulur ve bunun akabinde *dağlara taşlara, şeytan kulağına kurşun* gibi çeşitli ifadelere başvurulmuştur.³⁰⁹ Görüldüğü gibi ölüm, hastalık, kötü ruhlar ve daha pek çok konuda tabu olan konunun ismi söylendiğinde, bu tabunun kendisiyle karşılaşmak korkusu ile yüzleşilir. Bütün bunların sebebi, daha önce de söylendiği gibi, varlığın veya tabunun kendisinin gösterenle eş değer kabul edilmesidir. Dolayısıyla “hastalık” konusunda da ağızlarda pek çok örtmece örneği görülmektedir. Konuyla ilgili örtmece örneklerine geçmeden önce, yukarıda görülen “Allah göstermesin, Allah başa vermesin gibi kalıp sözleri de kapsayan “alkışlar (dualar)” ve “kargışlar (beddualar)”dan bahsetmek yerinde olacaktır.

İnsanoğlu her zaman kendi gücünü aşan olaylar, durumlar ve hatta insanlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu karşılaşma iki yönlü olup pozitif veya negatif olarak şekillenmektedir. Bu durumda kendi gücü yetersiz kalan insan ilahî güç olan Allah'a sığınmıştır. Bu sığınmanın çeşitli şekilleri (ibadetler gibi) görüldüğü gibi dille ifade edilişi de görülmektedir. Karşılaşılan pozitif veya negatif durumlarda güzel dileklerin Allah'tan istenmesi, kötü isteklerin Allah'a bırakılmasında görülen alkışlar (dualar) ve kargışlar (beddualar) insanlık tarihi kadar eskidir. “Alkış ve kargışlar, aynı zamanda insanların öfke, çaresizlik, nefret, kin, düşmanlık ya da sevinç, neşe, mutluluk ve korumacılığının dışavurumu; bir nevi deşarjı olarak karşımıza çıkmaktadır.”³¹⁰ Dolayısıyla dilin kullanıcısı, bu durumların hepsinde dua ve beddua ederken tabu olan sözcüklerden de kaçınmakta ve örtmecelere başvurmaktadır. Dolayısıyla hem hastalıklardan hem de herhangi bir kötü durumdan korunmak istenildiğinde yapılan “Allah korusun.”, “Allah göstermesin.”, “Allah hastanelere

³⁰⁹ Koç, s. 78.

³¹⁰ Veysi Sevinçli, “Türk Kültüründe Alkış / Kargış Ve Adilcevaz Örneği”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt/Sayı: LII, s. 100.

düşürmesin, yokluğunu da aratmasın.”, “Allah düşman başına vermesin.” gibi duaların, korunmak istenilen hastalığın veya durumun tabu olması sebebiyle açıkça söylenmeden örtülerek edildiği görülmektedir.

Dualarda görülen bu örtmeceleli kullanımlar beddualarda daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi kişi “nefret, kin, öfke, düşmanlık” gibi duygular beslediği kişilere karşı beddualarda bulunabilir. Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilerde genellikle “ölüm”le ilgili beddua örnekleri dikkat çekmektedir. Görülen beddua örneklerinde, genellikle beddua edilen kişinin “ölmesi”nin istendiği durumlarda “ölmek” gösterenini kullanılmadan örtmece yapıldığı görülmektedir. Bazı örnekleri şu şekildedir:

- **sovka:** Ölesice anlamında ilenç. (Kızılıcın *Sarıoğlan-Ky.) (DS, XII, S, 4703)
- **yeregir:** Öl, geber (ilenç). (-Ur.) (DS, XI, Y, 4520)
- **yer olası:** Ölsün (ilenç). (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, XI, Y, 4253)
- **bobalara çıkası:** Ölsün, yok olsun anlamında ilenç. (Dereçine *Sul"tandağı-Af.) (DS, XII, B, 4461)
- **beyliklere çiksn̄ [bemecosun, beyliğe çiksn̄]:** Sen ve yakınların ölsün; malınız varlığınız devlete kalsın anlamında ilenç. (Dereçine *Sultandağı-Af.)
[bemecosun]: (Dereçine *Sultandağı-Af.)
[beyliğe çiksn̄]: (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4455)
- **keserin kalksın:** Ölesin anlamında ilenç. (*Mudurnu-Bo.) (DS, VIII, K, 2763)
- **topun kalksın:** Yok olasın, ölesin anlamında ilenç. (-Ezm.) (DS, X, T, 3965)
- **tölemiyesice:** Allah seni büyütmesin anlamında ilenç. (Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.) (DS, X, T, 3979)
- **türeme (II):** Yaşama, öl anlamında ilenç. (*Tarsus-İç.; Çevirme, Mecidiye- Edirne (Ed.)) (DS, X, T, 4013)
- **gelmezine gitmek:** Ölmek(ilenç olarak kullanılır):Gelmezine gitsin. (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 1984)

- **kıracıklar gire:** Öl, yok ol anlamında ilenç. (Çamlıdere *Korkuteli-Ant.) (DS, VIII, K, 2816)
- **tefin dürüne:** Öl anlamında ilenç. (Uluğbey *Senirkent-Isp.; - Bitlis (Bt.) ve çevresi) (DS, X, T, 3858)

Görüldüğü gibi Derleme Sözlüğü'nden alınan yukarıdaki örneklerin hemen hemen hepsi birer beddua olup söylenen kişinin ölmesi istenmektedir. Ancak bu bedduaların hiçbirinde “ölüm”le ilgili bir gösteren görülmemektedir. “Ölüm”ün kendisinin tabu olmasının yanında, bedduada bulunan kişi, kendisini de bu durumdan korumak istemektedir. Dolayısıyla kişinin ettiği beddua başkasına olsa da “ölüm” gösterenini ifade ederse bu durumla kendisinin karşılaşacağından korkmaktadır. Temelde yine tabunun bulunduğu bu sebeple de örtmecelere başvurmaktadır. Bunun dışında, sözlükte konuşma dilinden “bir kesit” olarak verilen bu örtmeceler, bir “zaman dilimi”nde, farklı bölgelerde eş zamanlı olarak pek çok bedduada örtmece kullanımını da sergilemektedir.

Dualarda ve beddualarda görülen örtmece kullanımlarında görülen çeşitliliğin yanında Derleme Sözlüğü'nde görülen “hastalık” isimleriyle ilgili örtmecelerde de eş zamanlı olarak oldukça çeşitlilik görülmektedir. Örtmece olarak gösterenlerinin çeşitlilik gösterdiği hastalık çeşitlerinden biri de tedavisi olmayan veya tedavi süreci zor geçen hastalıklardır. Bilindiği gibi tedavisi mümkün olmayan hastalıklar sebebiyle pek çok insan hayatını kaybetmektedir. Önceleri tedavi edilemeyen “Herhangi bir organa ve en çok akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı ateşli ve bulaşıcı bir hastalık, tüberküloz”³¹¹ olarak tanımlanan ve ağır bir hastalık olan “verem”in de tıbbın gelişmesiyle tedavisi mümkün hale gelmiştir. Ölüme sebep olan bu hastalığın göstereninin söylenmesi de tabu haline gelmiş ve adlandırılmasında örtmecelere başvurulmuştur. Ağızlardan elde edilen verilere eşzamanlı olarak bakıldığında, “verem” hastalığıyla ilgili pek çok yerde farklı adlandırmaların olduğu görülmektedir. Bazı örnekleri aşağıdaki gibidir:

³¹¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9d2dc275b2f7.81124956 (28. 03. 2019).

Tablo 1: “Verem” Hastalığıyla İlgili Ağzlarda Görülen Örtmece Örnekleri.

dık	*İğdır -Kars
dik	Kerkük
ince ārı	*Kaş ve köyleri –Antalya
ayığ	*Silifke -İçel
gelinci	Bozhane, Beykoz -İstanbul; Mühye - Ankara; *Bünyan -Kayseri; *Bor - Niğde; Küfünye, Larnaka -Kıbrıs
kurudan	Bursa, Hayrabolu –Tekirdağ
yılancuğ	*Arapkir -Malatya
ıskıtça	*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri -Isparta; Demirciler *Manavgat -Antalya
ıska	Kerkük
issice	Konya
iç ağrısı	Ayvalı *Sivrihisar -Eskişehir
güzel ağrı	*Gemerek, *Şarkışla -Sivas; Yendiğin *İlgın -Konya
güzelleme	Tekirdağ
gözel hastalık	Köşker -Kırşehir; *Bor -Niğde
gözelleme	Kumbağ -Tekirdağ
ince ağrı	-Çorum; -Erzurum; *Kemaliye - Erzincan; -Van; -Urfa; -Gaziantep; Berit ve Gavurdağı Yörükleri -Maraş; -Sivas; -Yozgat; Hamurcu, *İncesu, -Kayseri; Ağrıkoca *Kazan, *Osmaniye -Adana; Çiftepınar *Mersin, *Tarsus -İçel
kel hastalık	Gülнар, -İçel
ince dert	-Trabzon; -Malatya ve çevresi
ince hastalık	Üçkuyu -Denizli; *Foça, *Bornova - İzmir; Kuzuluk *İskilip -Çorum; -Rize; *Ereğli -Konya; -Adana.
ince illeti	Baf -Kıbrıs

“Bir organ veya dokudaki hücrelerin kontrolsüz olarak bölünüp çoğalmasına bağlı olarak yakın dokulara yayılmasıyla veya uzak dokulara sıçramasıyla beliren hastalık, amansız hastalık, incitmebeni, dokunmabana”³¹² şeklinde tanımlanan kanser de insanları çok fazla yıpratın hastalıklar arasında yer almaktadır. Bazı bölgelerde bu hastalığa yakalananların şifa bulmak için “eşek sütü, kaplumbağa kanı içtiği”³¹³ bile görülmektedir. Öyle ki bu hastalığa yakalanan kişilere (tedavisi olsa da) “ölümü yakın” gözüyle bakılmaktadır. Dolayısıyla bu denli ağır bir hastalık olan “kanseri”in dile getirilmesi de tabu haline gelmiş ve pek çok örtmeceler oluşturulmuştur. Farklı bölgelerde “kanseri” gösterilenine işaret eden örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Tablo 2:“Kanseri” Hastalığıyla İlgili Ağızlarda Görülen Örtmece Örnekleri.

yöreme	*Çal -Denzli; -Niğde
yeyilme	Bayburt *Selim -Kars
yiyciyara	*Ağın-Elazığ
eşek gummas	Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı - Konya
basıra, bāsıra	*Saray köyleri -Tekirdağ
sınnan	Kerkük
maçça	*Bağlılı *Gelendost -Isparta; *Çivril - Denizli; Tokat -Eskişehir; Dereköy *Havza -Samsun; -Ankara; Köşker - Kırşehir; Hamurcu *İncesu -Kayseri; *Bor -Niğde; *Kozan –Adana
maçça	Darıveren *Acıpayam –Denizli, Kayseri
maçça	Kumdanlı, *Yalvaç, Sofular, *Eğridir – Isparta, *Çal –Denizli, -Kırşehir, Afşar köyleri, *Pınarbaşı –Kayseri, Aslanköy *Mersin –İçel

³¹² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc559aacc69379.13892771 (28.03.2019).

³¹³ Manisa'nın Selendi ilçesinde kanseri olan kişilerin şifa bulmak için eşek sütü ve kaplumbağa kanı içtikleri söylenmektedir. Kaynak kişi: Medine Şentürk, ev hanımı, 58 yaşında. Yer: Çamköy Mahallesi, Selendi/MANİSA.

Kanser ve verem dışında ağızlarda pek çok hastalık adlarında örtmece örnekleri görülmektedir. “Hasta farelerden insana geçen bir mikrobu oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık, taun”³¹⁴ şeklinde tanımlanan ve ağızlarda “kara ölüm” olarak da bilinen, bulaşıcı bir hastalık olan “veba” ile ilgili de örtmece örnekleri görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tablo 3: “Veba” Hastalığıyla İlgili Ağızlarda Görülen Örtmece Örnekleri.

yumrucak	Kemaliye-Malatya
yaniarā	Yenimüslüman *Zile -Tokat
kırran	Kerkük
davun	-Denizli, *Bayındır –İzmir, -Çanakkale, -Samsun, Düzköy *Keşap –Giresun, -Gümüşhane, Uşum *Yusufeli –Artvin, -Erzurum, Şeref, Kavaklıdere *Yatağan -Muğla
daun	Anaraş *Sürmene –Trabzon, Cinis *Aşkale -Erzurum
davın	Kasatlı *Yeşilova –Burdur, Sille -Konya

“Şiddetli ishal ve kusmalarla kendini gösteren, çok bulaşıcı, salgın ve öldürücü bir hastalık”³¹⁵ olan “kolera” ile ilgili de bazı örtmece örnekleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: “Kolera” Hastalığıyla İlgili Ağızlarda Görülen Örtmece Örnekleri.

kirli paçavra	-Erzurum
ölet	-Van

³¹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9d31a281c9a0.77559274 (28.03.2019).

³¹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9d31a554a4e1.69281874 (18.03.2019)

kusağ	-Kerkük
çapıt hastalığı	*Gediz -Kütahya
iç ağrısı	*Lapseki –Çanakkale, Varyanlı –Maraş, *Kozan -Adana
vırrık	Güceği -Gaziantep

Hastalıkla ilgili görülen örtmece örnekleri sadece yukarıda verilen hastalıkların adlandırılmasıyla sınırlı kalmamaktadır. Yukarıda verilen hastalıkların dışında “tifo, frengi, cüzzam, fıtık, sinir hastalıkları, boğmaca, şirpençe gibi pek çok hastalık isimlerinde farklı bölgelerde, çeşitli örtmece örnekleri görülmektedir.³¹⁶ Tabuyla temasa geçen kişi de tabu olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla tabu olan bir hastalığa yakalanan kişi de tabu haline gelmekte ve ağızlarda “hastalıklı, zayıf, hastalıktan gelişemeyen” bu kişilerle de ilgili örtmece örnekleri görülmektedir:

Tablo 5: “Hastalıklı” Kişilerle İlgili Ağızlarda Görülen Örtmece Örnekleri .

mırık	*Çarşamba –Samsun, Salman *Akkuş - Ordu
mırız	Piraziz -Giresun
mırkı	*Şarkikaraağaç –Isparta
oñatsız	-Niğde
algın	Dereçine *Sultandağı –Afyon, -Konya
mele milli	*Bor -Niğde

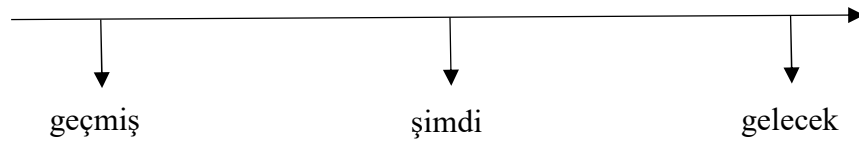
Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilere göre, yukarıda da görüldüğü gibi hem beddua hem hastalık hem de hastalığa yakalanan kişilerle ilgili pek çok örtmece örneği görülmektedir. Bu örtmece örnekleri de eş zamanlı bakış açısıyla ele alındığında göstermektedir ki: bir zaman diliminde farklı bölgelerde tabuya dayalı olarak herhangi bir konuda oluşturulan örtmeceler oldukça çeşitlilik göstermektedir.

³¹⁶ Çalışmanın sonucunda örtmecelerin tematik listesi bir bölüm olarak sunulacağı için bu bölümde bütün örneklerin verilmesi gerekli görülmemiştir.

Örneğin; “kanser” için Denizli ve Niğde’de “yöreme” göstereni örtmece olarak kullanılırken Bayburt ve Kars’ta “yeyilme”, Elazığ’da “yiyiciyara” örtmeceleri tercih edilmektedir. Örtmecelerde görülen bu çeşitlilik, yani herhangi bir konuyla ilgili görülen “değişik” örtmece örnekleri, aynı zamanda gösterenlerin *nedensizliğini* kanıtladığı gibi, *değişebilirliğini* de ortaya koymaktadır.

Belirli bir kavrama işaret eden örtmece gösterenlerinde, eş zamanlı olarak farklı bölgelerde hem fonolojik hem de morfolojik gösteren farklılıkları açıkça görülmektedir. Örneğin verem için “dık”, “dik”, “güzelleme” “gözelleme”; kanser için “maçça”, “maçca”, “macca”; veba için “davun”, “daun”, “davın”; hastalıklı, zayıf, çelimsiz insanlar için de “mırık”, “mırız”, “mırkı” örtmece gösterenlerinde fonetik farklılıklar görülmektedir. Ancak verem gösterilenine işaret eden “dık”, “dik” gösterenleri ile “kurudan”, “iç ağrısı”, “güzel ağrı” gösterenleri arasında; kanser için kullanılan “maçça”, “maçca” gösterenleri ile “yöreme”, “yeyilme”, “yiyiciyara” <örtmece gösterenleri arasında; veba için görülen “davun”, “daun” gösterenleri ile “yumrucak”, “yanıarā” “kırran” gösterenleri arasında da eş zamanlı olarak morfolojik farklılıklar görülmektedir. Belli bir gösterilene işaret eden örtmece gösterenlerinin eş zamanlı olarak değişebilirliği görülmektedir. Ancak bu gösterenlerin değişmesi elbette ki tarihî, yani art zamanlıdır. Dolayısıyla her eş zamanlı değişimin arkasında art zamanlı bir değişimin olabileceği de düşünülebilir.

Şekil 5: Zaman Çizelgesi.

(Dil bir ergon değil energiadır.)³¹⁷

Örtmecelerde fonetik değişikliklerin yanında morfolojik değişikliklerin de görüldüğünden yukarıda bahsedilmiştir. Morfolojik değişimler söz konusu olduğunda Alman dilbilimci Wihelm von Humboldt’an söz etmek yerinde olacaktır.

³¹⁷ Demirci, Türkoloji İçin..., s. 130.

Humboldt'a göre, "dil *ergon* değil, *energia*"dır. Yani diller sürekli değişim halindedir. Humboldt dillerin morfolojik olarak belli safhalardan geçtiğini belirtir ve bu safhaları dört gruba ayırır: pragmatik safha, sentaktik safha, çatallanma safhası ve dilbilgisel safha. Dillerin kelime kökenli olduğunu düşünen Humboldt'a göre pragmatik safha, dilin ilk safhası olup "ilkel safha" olarak nitelendirilir. Dilde sadece kelimeler bulunmaktadır. Hiçbir yapım veya çekim eki bu safhada görülmemektedir. Sentaktik safhada kelimeler yan yana dizilmeye başlar ve sentaks oluşur. Dildeki ekler ve kökler çatallanma safhasında görülmeye başlar. Çatallanma safhasında tek bir kelimenin birden fazla anlam için kullanıldığı görülür. Yani bir gösteren pek çok gösterilene işaret eder. Dolayısıyla bu safhada dillerde eş anlamlı, mecaz anlamlı... kelimeler görülmeye başlamaktadır. Dilbilgisel safha ise, en son safha olup gramatikal safhadır. Bu safhada, dildeki bağımsız morfemler yeni görevler üstlenerek bağımlı hale gelmektedirler. Örneğin "yori-" bağımsız morfeminin zamanla şimdiki zaman eki "-yor" bağımlı morfem haline gelmesi bu dönemde görülür. Humboldt'a göre bütün diller bu safhalardan geçmektedir.³¹⁸

Bilindiği gibi "örtmece" olarak kullanılan gösterenler de kendi gerçek anlamı dışında, tabu olup söylenmesi yasaklanan gösterilenlere işaret etmek amacıyla oluşmuştur. Dolayısıyla örtmeceler, Humboldt'un teorisinde kelimelere pek çok farklı anlamların yüklendiği "çatallanma safhası" içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda örtmecelerin aynı zamanda "mecaz" özelliği taşıdığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Ancak tüm mecazların örtmece özelliği gösterdiği de söylenemez. Mecaz özelliği dışında çatallanma safhasında görülen bir kelimenin pek çok kavrama işaret etmesi, eş anlamlı kelimelerin de bu safhada oluştuğunu göstermektedir. Ancak art zamanlı olarak dilde görülen değişimler, örtmeceler üzerinde de görülmektedir. Yani bugün bir kavrama işaret eden örtmece göstereni, gelecekte aynı kavram için kullanılmayabilecektir. Bu durum da dilde (kalıcı olarak) eş anlamlı kelimeler sözlüğünün oluşturulmasını engellediği gibi, örtmece sözlüğünün oluşturulmasını da engellemektedir.

Humboldt'un teorisine göre dil durağan değil, değişkendir. Dildeki öğelerin, göstergelerin değişimi "anlık" değil "tarihsel"dir. Yani herhangi bir gösterilene

³¹⁸ Demirci, Türkoloji İçin..., ss. 130-131.

işaret eden gösterenin değişimi bir anda gerçekleşen bir olguya dayanmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda verile örtmece örneklerinin de konuşma dilinde kullanılır durumdaki bu gösterenleri tarihî süreçte bir değişim sürecinden geçerek bugünkü halini almaktadır. Bu bağlamda her ne kadar Saussure eş zamanlı incelemeyi öncelese de Humboldt'un teorisini gösterir nitelikte olması bakımından, birkaç örtmece örneğinde zamanla görülen gösteren ve gösterilen değişimi art zamanlı olarak (daha önceki bölümlerde de verildiği gibi) kısaca ele alınacaktır.

Örneğin Iğdır, Kars ve Kerkük ağızında “verem” hastalığı için kullanıldığı görülen “dik” ve “dik” örtmece gösterenleri, Tietze'nin verdiği bilgiye göre Arapça aynı anlama gelen “diḳḳ” kelimesinden alınmıştır.³¹⁹ Ancak bu gösterenlerin ağızlarda “d-ı-k” ve “d-i-k” gösterenleri şeklini alması art zamanlı bir değişimin sonucunda gerçekleşecektir. Aynı zaman diliminde farklı kullanım şekilleri görülen bu örtmece göstereninin, kullanımdaki durumlarının eş zamanlı oluşumu beklenemez. Bir gösterenin toplumun uzlaşımı donucunda kullanıma gireceği düşünüldüğünde, bu uzlaşımın anlık olması zor görünmektedir.

Yine “verem” için Antalya ağızında görülen “ince āri”³²⁰ örtmecesinde uzun ünlü kullanımı görülmektedir. Zeynep Korkmaz'ın belirttiğine göre, ilk hecede uzun ünlü kullanımı, Eski Anadolu Türkçesinin ses özellikleri arasında yer almaktadır.³²¹ Birleşik kelime yapılarak oluşturulan bu örtmece göstereninde görülen uzun ünlünün, tek bir zaman diliminde değil de yüzyıllardır varlığını sürdürmesi, art zamanlı inceleme ile ortaya çıkmaktadır. Tek tek ele alındığında “Kendi cinsinden olanlara göre dar ve kalınlığı az olan, kalın karşıtı”³²² gösterilenine işaret eden “ince” göstereni ile “Vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli acı” gösterilenine işaret eden “ağrı” göstereninin, Antalya ağızında birleştirilerek “verem” hastalığı için örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. Farklı anlamlarda kullanılan sözcüklerin

³¹⁹ Tietze, s. 606.

³²⁰ Clauson, “ağrı:-/ ağru:-“ (ağrı-) fillerinden türetilen “ağrıḡ” kelimesinin “ağrı, acı” anlamında kullanıldığını izah etmektedir. Bkz. Clauson, s. 90.

³²¹ Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, Pdf. S. 21. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/844/10686.pdf> (10.06.2018).

³²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK_GTS_5cad3ed1a20f4.88426105 (10.04.2019).

birleşimi ile yüklendiği yeni görevin ve anlamın oluşumu da sonuç olarak anlık değil, bir zaman sürecinde gerçekleşmiştir.

Clauson'un "bez, yama" şeklinde açıkladığı "çapğut"³²³, Türkçede "çaput" biçiminde görülen gösteren, Kütahya ağızında kolera hastalığına örtmece olarak "çapıt hastalığı" biçiminde görülmektedir. Yine bu örtmece örneğinde görülen "-ğ-" sesinin düşmesi ve "-u- > -ı-" seslerinde görülen değişim art zamanlı olarak meydana gelmektedir. Dolayısıyla "kolera hastalığı" için kullanılan bu örtmecede de art zamanlı olarak gösteren ve gösterilenin değişimi görülmektedir.

Bursa-Tekirdağ ağızlarında görülen "verem" için örtmece olarak kullanılan bir diğer örnek ise "kurudan" gösterenidir. Verem hastalığının, insanın vücut sistemini çökertmesi, vücudun direncini düşürmesi, mecazî olarak kurutması sebebiyle bu adlandırma örtmece olarak kullanılmış olabilir. Clauson'un verdiği bilgiye göre "kurıt-" fiilinin "kırı-" fiilinden türediği görülmektedir.³²⁴ Ağızlarda verem için kullanılan bu örtmeceyi Gülensoy "kuru+t-an" şeklinde tahlil etmiştir. Orta Türkçede de "kurut- ~ kurıt-"³²⁵ biçimi görülen gösterenin, Bursa ve Tekirdağ ağızlarında "kurud-" şeklinde kullanılması, sözcükteki "-t > -d" değişimini göstermektedir.

Bunun dışında "kurudan" gösterenindeki "-An" sıfat fiil ekinin, Karahanlı Türkçesinde, geniş zaman sıfat-fiil ekleri arasında bulunan "-gAn"³²⁶ ekinden geldiği de düşünülmüş; bu ektaki "-g-" sesinin de düştüğü görülmektedir. Belli bir zaman diliminde, örtmece olarak kullanımı görülen "kurudan" göstereninin de art zamanlı değişim geçirerek anlık kullanım halini aldığı ortadadır.

Yine Orta Türkçede "kıs- (istifrağ etmek)" fiilinden türetilen "kusığ"³²⁷ kelimesi, mide bulantısı ve kusma anlamında kullanılmıştır.³²⁸ "Kus-" fiilinden

³²³ Clauson, s. 396. Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçede "çap-ğut" şeklinde görülüp bugün de olduğu gibi "bez, paçavra" anlamına geldiğini göstermiştir. Bkz. Gülensoy, s. 220. Eyuboğlu da sözcükle ilgili aynı bilgileri vermektedir. Bkz. Eyuboğlu, s. 131. Tietze'nin sözlüğünde ise gösterenin Farsça aynı anlamda kullanılan "çağbut/ çağbüt" sözcüklerinden alındığı bilgisi verilmektedir. Bkz. Tietze, s. 476.

³²⁴ Clauson, s. 649.

³²⁵ Gülensoy, "kuru" sözcüğünün, Eski Türkçede "kuruğ, kurkağ", Orta Türkçede de "kürüğ" biçiminde görüldüğü bilgisini vermiştir. Bkz. Gülensoy, ss. 576-578.

³²⁶ Ercilasun, s. 356.

³²⁷ Gülensoy, s. 578.

³²⁸ Clauson, s. 667.

türeyen, ağızlarda “sulu toprak ve kusmuk”³²⁹ anlamlarında da kullanılan “kusak” göstereni, Kerkük ağzında “kolera” hastalığına örtmece olarak “kusağ” şeklinde kullanılmaktadır. Bu gösterende de kelime sonunda “k- > ğ-” değişimi mevcuttur. Hem sesletimin hem de anlamın değişmesiyle görüldüğü gibi, gösteren ve gösterilenin her ikisinin değiştiği de tekrar görülmektedir.

Türkçede “düzenli, uygun, dürüst, iyi ahlaklı”³³⁰ anlamına gelen “onat” göstereni, Eski Türkçede de “oŋ-a-t”³³¹ biçiminde “geniz n”si ile görülmektedir. Zamanla “+sIz” yapım ekini almasıyla kullanımdaki gösterenin oluşturulduğu görülmektedir. Clauson’un verdiği bilgiye göre “oŋ-” fiili “solmak, zayıflamak, güçten düşmek” anlamlarını karşılamaktadır.³³² Dolayısıyla Niğde ağzında, hastalıklı, hastalıktan gelişemeyen insanlar için de “oŋatsız” gösterenin örtmece biçiminde kullanımı olağandır. Yazı dilinden farklı olarak görülen geniz n’si ile kullanımı da Eski Türkçedeki kullanımının Niğde ağzında devam ettiğini göstermektedir.

Yine “Ölünün üzerinden çıkan giysi”³³³ gösterilenine işaret eden “soyka” gösterenin, Kayseri ağzında, söylenen kişinin ölmesinin istenmesi anlamında edilen bedduada “sovka” göstereni ile ifadesinde görülen “-y- > -v-” ses değişikliğinin de anlık değil bir zaman sürecinde görüldüğü düşünülebilir.

Örtmeceler üzerinde görülen değişim tabii ki bu örneklerle sınırlandırılmaz. Hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak konuşma dilinde yer alan örtmeceler incelendiğinde, bir gösterilene işaret eden pek çok örtmecenin ağızlarda yer aldığı ve hâlâ kullanılmakta olduğu görülmektedir. Bu gösterenlerde yer alan değişikliklerin sadece fonetik veya sadece morfolojik kategoride değerlendirilmesi de yanlış olacaktır. Görüldüğü gibi hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak ele alınan örtmecelerde hem fonolojik ve morfolojik hem de semantik ve leksik değişiklikler görülmektedir. Örtmeceler dışında, dildeki diğer göstergelerde de bu tür değişimlerin

³²⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbf1e83388cb4.61955645 (23.04.2019).

³³⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbf26b74bc5b8.47963767 (23.04.2019).

³³¹ Gülensoy, s. 626.

³³² Clauson, s. 169.

³³³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cadbffa355a1.63763023 (10.04.2019).

görülmesi kaçınılmazdır. Bu durumun görülme sebebinin temeli yukarıda da bahsedildiği gibi Humboldt'un teorisine kadar uzanmaktadır. Dil göstergelerinde görülen değişiklikler, geçmişten bugüne görüldüğü gibi, bugünden geleceğe de görülecektir.

Örtmeceler, mecaz olma özelliği taşıdığı gibi, aynı zamanda bir kavrama işaret eden pek çok *ad* olma özelliğine sahip olması bakımından *eş anlamlı* kelime özelliğini de üstlenmektedirler. Dolayısıyla bu özelliği bakımından da Humboldt'un bu tarz gösterenleri dâhil ettiği “çatallanma safhası” içerisinde yer almaktadırlar. Humboldt'un da belirttiği gibi dilin bir *energia* (enerji, değişken) olması sebebiyle, morfolojik veya semantik olarak dildeki değişimlerin sonsuz olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.4. YATAY VE DİKEY DİZİLİŞ (SENTAGMA-PARADİGMA) ÖRNEĞİ OLARAK ÖRTMECELER

Saussure'ün ikiliklerinden biri olan “*sentagma*” ve “*paradigma*” Türkçeye “*yatay eksen*” ve “*dikey eksen*” olarak tercüme edilmiştir. Saussure'e göre dildeki göstergeler bir sistem dâhilinde yan yana gelerek bir dizgeyi oluştururlar. *Sentagma* (yatay eksen), bu yan yana gelişte “değişmeyen formülü” ifade eder. *Sentagma* kurallıdır, sınırlıdır, değiştirilemez. Bu sebeple, bir dizgede göstergelerin yerlerini belirleyen şey “*sentagma*”dır. Dizgedeki öğeleri belirleyen sentagma, söz konusu kuralları o *dile* (*langue*) ait sistem üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle herhangi bir dilde oluşmuş olan sentagmayı değiştirmek ya da sentagmaya müdahale edebilmek neredeyse imkânsızdır.

Paradigma ise, *sentagmanın* verdiği imkân dâhilinde, *sentagma* üzerinde dikey olarak yapılan değişiklik sonucunda meydana gelen üretimlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi “üretici dönüşümsel dilbilgisi” teorisinin kurucusu Chomsky, Saussure'ün bu ikiliğini, “sınırlı bir yapıdan sınırsız sayıda üretim yapmak” şeklinde tanımlar. *Sentagma* üzerinde yer alan göstergelerin değiştirilerek yerine konulabilecek olan öğelerin tümü *paradigmayı* oluşturur. Bir ögenin yerine konulabilecek başka bir öge, yapıya uygun *paradigmalar* arasından seçilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki öğelerin diziliş sırası değil, sadece kendileri

değişmektedir. Yani *sentagma* değişmeden, farklı farklı göstergelerle yeni üretimlerin gerçekleştirilmesi “*paradigma*” adını alır. Bu anlamda *paradigma*, *sentagmada* dikey olarak gerçekleştirilen değiştirme hareketidir. *Sentagma* değiştirilemezken, *paradigma* değişkendir.

Sentagma ve *paradigma* arasındaki ilişki, somutlaştırarak öğretmenlik mesleği üzerinde şu şekilde örneklendirilebilir: Bir öğretmenin günlük altı saat dersi olup her ders kırk beş dakika sürmektedir. Ders saatleri değiştirilemez, yani ders saatleri kural, *sentagma*dır. Ancak öğretmenin derslerde işlediği konular değişkenlik gösterir. Her ders farklı farklı konular anlatabilir. Bu durum da *paradigmayı* oluşturmaktadır.

Örneğin: “Ayşe çay içti.” cümlesinde, göstergelerin dizilişi tesadüfi değildir. Bir kurala göre yan yana gelmişlerdir. Bu kural “*sentagma*”dır. Peki nedir bu kural, göstergeler neye göre dizilmiştir? Türkçenin “cümle yapısı”na göre dizilmiştir. Türkçenin cümle yapısı “özne, nesne, yüklem” den oluşmaktadır. Bu yapı değiştirilemeyen, kurallı olan “*sentagma*”dır. Türkiye Türkçesinin sözdizimini oluşturan bu kural, Eski Türkçeden günümüze neredeyse hiç değişmemiştir. Bu durum, *sentegmanın* değişmeyeceğine kanıt olması bakımından da iyi bir örnek oluşturmaktadır. Yukarıda da söylendiği gibi *sentagma* üzerinden üretim yapmak ise “*paradigma*”dır. Örneğin;

Şekil 6: Sentagma-Paradigma.

Özne	Nesne	Yüklem → Sentagma	
Ayşe	çay	içti.	} Paradigma
Bilge	yemek	yedi.	
Mehmet	ödev	yaptı.	
Zeliha	bahçeye	çıktı.	
Zehra	parka	gitti.	

“Ayşe çay içti.” cümlesinde “Ayşe” yerine konulabilecek olan “Bilge, Mehmet, Zeliha, Zehra...”, “çay” yerine konulabilecek “yemek, ödev, bahçe,

park...”, “içti” yerine “yedi, yaptı, çıktı, gitti...” gibi getirilebilecek olan göstergelerin hepsi de *paradigmayı* oluşturmaktadır.

Paradigma, *sentagmanın* verdiği imkân dâhilinde yapılan üretim olarak tanımlanmıştır. Yani yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, ifade edilmeyen bir kavramın yerine kullanılan bir “gösterge” olarak “örtmecelerin listesi” de *paradigmayı* vermektedir.

Yukarıda açıklanan Saussure’ün “*paradigma*” ve “*sentagma*”, Türkçeye “yatay eksen, yatay diziliş; dikey eksen, dikey diziliş” şeklinde çevrilen ikiliği, bu bölümde, toplumda bir tabu olarak görülen “ölüm” konusu üzerinden ele alınacaktır.

Bir toplumda örtmeceye başvuru, en büyük “tabu” olarak görülen konuların başında, doğma, büyüme, evlenme kadar doğal olan “ölüm” konusu görülmektedir. Ölümün tabulaşmasındaki en büyük etkenler arasında “ölüm”ün tam olarak ne olduğunun, bu gerçeklikle ne zaman karşılaşılacağına bilinmemesi yer alır. Aynı zamanda ölüm karşısındaki “çaresizlik” de tabu olmasındaki en büyük etkenlerdendir. Kimine göre bir “yok oluş”, kimine göre ise “yeniden dirilmek” olan ölümleri tanımlamak adına literatürde pek çok alanda yapılmış olan çalışmalar mevcut olup bu çalışmaların tarihi de oldukça eskiye dayanmaktadır. “Ölüm olgusunu ele alan filozoflardan ilki Sokrates’tir. Ona göre ölüm ruhun bedenden ayrılması ve tüm insanlar için bir nimettir. Eflatun ise “felsefe, ölüm için alıştırmayı yapmaktan, ölmeye hazırlanmaktan başka bir şey değildir”³³⁴ şeklinde ölümle ilgili düşüncelerini dile getirmişlerdir. Farklı inançlara göre farklı “ölüm” tanımlarını görmek mümkündür. Bu denli “bilinmez” bir durum karşısında çaresiz kalan birey, bu durumun ifadesi konusunda da çaresizliğe düşmektedir.

Condon, günlük hayatta, argoda “ölüm”le ilgili ifadelerin rahatlıkla kullanılırken, bir “ölüm” olayı karşısında ise kelimelerin özenle seçildiğini, bir ölü evinde veya yakını ölen birinin yanında (onları daha çok üzmemek amacıyla), herhangi bir cenaze töreninde “ölü, ölmek, ölüm” gibi ifadelerin kullanılmamasına özen gösterildiğini belirtmiştir. Bu durumun kültürel olduğunu belirten Condon, bazı

³³⁴ Ahmet Cevizci, **Platon, Phaidon**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989’dan aktaran Ahmet Hakan Yılmaz, “Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergebilimsel Açından İncelenmesi”, **İdil**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2016, s. 255.

toplumlarda ise “ölüm”ün daha kolay, korkmadan rahatlıkla ifade edildiğini de anlatır. Ölümle ilgili örtmecelerin genellikle dini ilhamlı (Rahmetli oldu, Yaratıcısının yanına gitti...) olduğunu söyleyen Condon, kötü adlandırmaların (nalları dikmek, gebermek...) da olduğuna değinmiştir. Bunun dışında sürekli ölümle karşılaşan mesleklerin ise kendilerine göre örtmeceler oluşturduğunu (örneğin hastanelerde ölümü yakın olan hastaların hasta kartlarında “DNR”, ‘canlanamaz, hayat emaresi göstermez’ yazdığı örneğini verir) da belirtir.³³⁵

Ölümün etkisi sadece onu dile getirmekte görülen sıkıntılarla sınırlı değildir. Ölüm, pek çok sosyal alanda etkisini göstermektedir. Örneğin bir ailenin ölen bir çocuğundan sonra dünyaya gelen çocuklarına, kaderinin de benzemesini istemedikleri için ölen çocuklarının adını, yeni doğan çocuğuna vermemesi, veya yaratıcının ölen çocuğunun ömründen alıp yeni doğan çocuğuna vereceği inancı ile aynı ismi vermeleri gibi durumlarla toplumda karşılaşmaktadır. Bunun dışında herhangi bir düğün, tören, merasim toplantılarında bir “ölüm” haberinin alınması ile yapılacak olan eğlencelerin de iptal edilmesi veya ertelenmesi gibi durumlarla da karşılaşmaktadır. “Eski Türklerde ölüm hâlinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise, ölümlerin bulunduğu çadırın etrafında sür’atli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölenin atları, kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi. Bu törenlere “yoğ” deniyordu.”³³⁶ Bunun gibi örneklerin çoğaltılması mümkündür. Sonuç olarak ölümlü olan ve bu durum karşısında çaresiz kalan toplum için ölüm büyük bir tabu haline gelmiştir. Hayatın her alanına etki eden “ölüm” tabusu, bireyin zihninde bile bir tabu oluşturmaktadır. Hatırlanmalıdır ki, tabunun cezalandırması sadece yasak olan bir durumun gerçekleştirilmesi veya ifade edilmesi sonucunda görülmemektedir. Aynı zamanda yasak olan bir şeyin zihinde düşünülmesi sonucu bile birey, tabu tarafından cezalandırılabilmesine inanmaktadır. Dolayısıyla bireyler tarafından, etki alanı bu kadar geniş olan “ölüm” tabusunun düşünülmesi bile istenmemektedir. Çünkü düşünülürse tabu tarafından cezalandırılarak, “ölüm” gerçeğiyle karşı karşıya kalınacağına inanılmaktadır.

³³⁵ Condon, ss. 105-107.

³³⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, 22. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 303.

Ölüm karşısındaki çaresizliğin ölümü hem korku dolu hem de kutsal bir olgu haline getirdiği yukarıda da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çaresiz ve kutsal durumun dile getirilmesinde Condon'un da belirttiği gibi “gösteren”lerin özenle kullanılmasına dikkat edilmiştir. Ancak her ne kadar “ölüm, ölü, ölmek...” gibi gösterenlerin kullanımına dikkat edilse de bu gösterenleri kullanmak “ölümü çağırma” ile aynı anlama gelmektedir. Çünkü daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi toplumda “gösteren ile gösterilen arasında bir nedenin” var olduğuna inanılmaktadır. Yani “ölüm” göstereninin, “ölümün kendisi” olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla dilde “ölüm”ü ifade etmek için de “ölümü” andıracak herhangi bir gösterenin bulunmadığı ifadeler tercih edilmektedir. Bu durum da ölümle ilgili “örtmece”lerin ortaya çıkışının temelini oluşturmaktadır. Ancak daha önceki örneklerde de görüldüğü gibi bu durumla ilgili tek bir tane değil, pek çok örtmece örneği görülmektedir. Bir “*sentagma*”da, “ölüm”ü ifade etmek için kullanılabilir, bir örtmece olan bu “*gösterge listesi*”nin tamamı ise “*paradigma*”yı oluşturmaktadır. Ölümü anlatmak için *sentagmada* yer alan bir *gösterenin* yerine başka bir *gösteren* yerleştirilerek yine ölüm anlatılabilmektedir. Bu da şu demek oluyor ki: ölümü ifade etmek için *sentagmada* farklı farklı kullanılabilir olan *örtmecelerin hepsi paradigmaların* içinden seçilmektedir. Nasıl ki cümlenin yapısı “özne, nesne, yüklem”den oluşup, öznenin yerine koyulabilecek olan gösteren grubu *öznelerin paradigmasını*, nesne yerine kullanılabilir olan gösteren grubu *nesnelerin paradigmasını*, yüklem yerine kullanılabilir olan gösteren grubu da *yüklemin paradigmasını* oluşturmaktadır. “Ölüm”ü anlatan örtmece gösterenleri de bir *paradigma grubunu* oluşturmaktadır.

Sentagma-paradigma ilişkisinin sadece cümle esaslı olarak değerlendirilmemesi gerektiğine daha önce de değinilmiştir. *Sentagma* bir kuraldır. *Paradigma* ise bu kuraldan yola çıkarak yeni üretimler yapmaktır. “Kelime veya kelime grubu” düzeyinde de olsa *sentagmanın sınırları dışına* çıkılmadıktan sonra her türlü üretim yapılabilir. Dolayısıyla sadece cümle değil, *aynı yapıda* bulunan kelimelerin üretimi de *paradigmayı* oluşturmaktadır.

Derleme Sözlüğü’nden elde edilen “örtmece” verilerine göre, “ölüm” gösterilenine işaret eden “isim, fiil, birleşik isim/fiil, isim tamlaması, sıfat tamlaması” gibi çeşitli kategorilerde 96 *örtmece* örneği görülmektedir. Bir

gösterenin, ağızlarda çeşitli varyantlarının görüldüğü de hatırlanacak olursa bu sayının daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Anadolu ağızlarında “ölmek“ fiilinin yerine kullanılabilir, örtmecelerin listesi (ki bunlar aynı gruptaki *paradigmalara* örnektir) oldukça kalabalıktır. Genellikle “fiil” kategorisinde görülen paradigmalarda, daha çok “türemiş” ve “birleşik fiiller”den oluşan örtmeceler dikkat çekmektedir. Bu sebeple incelemede yapı olarak “türemiş” ve “birleşik fiiller”e yer verilecektir.

Ağızlardan elde edilen bilgilere göre bir sentagmada “ölmek“ fiilinin yerine başka bir fiil koyarak üretim yapılabilir gösterenlerden bazıları şu şekildedir:

- **geçinmek [geçinmeg, geçirinmek(I)]:** Ölmek. (Uluğbey *Senirkent - Isp.; -Brd.; Yukarıseyit *Çal, Kabaklar *Çameli, *Çivril, *Sarayköy ve köyleri -Dz.; Eymir *Bozdoğan - Aydın (Ay.); Tepeköy *Torbalı, *Bornova -İz.; -Manisa (Mn.) ve çevresi; *Savaştepe-Ba.; *Lapseki - Çanakkale (Çkl.); *İnegöl - Bursa (Brs.); Tokat -Es.; *Merzifon -Ama.; Bayadı, Sarıca *Gölköy, Sarmaşık *Fatsa -Or.; *Bayburt -Gm.; Erkinis *Yusufeli, Bağlıca *Ardanuç -Ar.; *Ahlat -Bt.; Kesirik -El.; -Ml.; -Gaz.; -Mr.; *Antakya, *Reyhanlı-Hat.; *Gürün -Sv.; *Bor -Nğ.; Ermenek -Kn.; *Osmaniye -Ada.; *Mut -İç.; Bağyaka *Finike -Ant.; Dont *Fethiye, Pınarlıbelen *Bodrum -Mğ.)

[geçinmeg]: (-Brd.)

[geçirinmek (I)]: (Kalkan *Kaş -Ant.; *Fethiye ve köyleri -Mğ.) (DS, VI, G, 1962-3)

- **keçinmek:** Ölmek. (*Dinar -Af.) (DS, VIII, K, 2716)
- **mortlamak:** Ölmek, gebermek. (Honoz -Dz.; *Akyazı çevresi -Sk.) (DS, IX, M, 3210)
- **tünemek (I):** Ölmek. (Alâaddin *Acıpayam -Dz.) (DS, X, T, 4011)
- **aldırmak:** Yakını ölmek: Yavrımı aldırırım, nerelere giden ben gari. (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS, XII, A, 4415)
- **kaykılmak:** 2. Ölmek. (*Karşıyaka -İz.; *Edremit -Ba.; *Bafra -Sm.; *Lüleburgaz -Kırklareli (Krk.)) (DS, VIII, K, 2702)

- **dindirmek** (I): Ölmek: Her şeyi dünyada bıraktı, dindirdi gitti. (-Çr.) (DS, IV, D, 1501)
- **dürtülmek** (I): Ölmek. (*Bor -Nğ.) (DS, IV, D, 1635)
- **tıllamak**: Ölmek. (*Düzce -Bo.) (DS, X, T, 3914)
- **gümülemek** (II): 2. Ölmek. (*Bor -Nğ.) (DS, VI, G, 2223)
- **hadlamak**: Ölmek. (Çuvalı *Yeşilova -Brd.) (DS, VII, H, 2250)
- **domalmak** (I): Ölmek, gebermek. (Dedeköyü *Çal -Dz.; Kuşu *Hekimhan -Ml.) (DS, IV, D, 1549)

Sentagmanın bir “kural”, *paradigmanın* ise bu kurallardan yola çıkılarak yapılan “üretim” olduğu pek çok defa söylenmiştir. “Ölmek“ fiili yerine ağızlarda görülen yukarıdaki örtmecelerin hepsi “yapı” olarak bir kurala tabidir. Görüldüğü gibi fiillerin hepsi de “türemiş fiil” kategorisinde değerlendirilen örneklerden oluşmaktadır. Bu durumda “isim veya fiil soylu sözcüğün, bir veya birden fazla yapım eki alması” *sentagma*, yani kuraldır. Bu kuraldan hareketle farklı farklı türemiş fiilin kullanılması, üretilmesi ise “*paradigma*”dır. Bu bağlamda yukarıda verilen fiiller de bu *sentagma*ya göre üretilmiş olan fiillerdir. Birbirinin yerini alabilecek gösterge grubu yani *paradigma*dır.

“Yaşamak için gerekeni sağlamak”³³⁷ gösterilenine işaret eden “geçinmek” göstereni, “geç-(i)n-” şeklinde görülen türemiş bir fiildir. Clauson ve Tuncer Gülensoy, Eski Türkçede ve Orta Türkçede “kêç-” olarak görülen fiilin “ölmek” anlamında görüldüğü bilgisini vermiştir.³³⁸ Türkiye Türkçesinde “Bir yerden başka bir yere gitmek”³³⁹ anlamındaki “geç-” fiili, “-(i)n” yapım eki ile ağızlarda “ölmek” anlamında kullanılmaktadır. Ölen kişinin bu dünyadan ahirete geçmesinden hareketle bu “türemiş fiilin” örtmece olarak kullanıldığı düşünülebilir. Eski Türkçede, kelime

³³⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb04a6b bf9856.75760698 (12.04.2019).

³³⁸ Gülensoy, s. 359. Clauson’da da aynı şekilde görülmektedir. bkz. Clauson, ss. 693-694.

³³⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9a317138d6b7.34338865 (26.03.2019).

başında “k-” seslerinin korunduğu bilinmektedir.³⁴⁰ Afyon ağzında görülen “keçinmek” göstereninin de Eski Türkçenin izlerini taşıdığı görülmektedir.

Günümüzde “Kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak”³⁴¹ anlamına gelen “tünemek” göstereni ise Orta Türkçe “tün (gece)” kökünden “tüne- (gecelemek)”³⁴² şeklinde görülen bir türemiş fiil örneğidir.

“Mortlamak” göstereni ise “Fransızca *morte* “ölü” sözcüğünden alıntıdır. Fransızca sözcük Latince aynı anlama gelen *mortuus* sözcüğünden evrilmiştir.”³⁴³ Görüldüğü gibi kök olarak da “ölü” gösterenine işaret eden gösteren, yapım ekleri ile türetilerek fiil olarak kullanılmaktadır. Denizli ve Sakarya ağızlarında “gebermek” gösterilenine de işaret eden bu gösterenin “kötü adlandırma” olarak kullanıldığı görülmektedir.

Örneklerde de görüldüğü gibi dilin konuşuru genellikle “ölmek” fiili yerine, olumlu yönde örtmeceler (güzel adlandırma) oluşturmuştur. Ancak bu konudaki örtmeceler her zaman bu doğrultuda görülmemektedir. Yukarıda verilen “mortlamak”, “domalmak” örneklerinde de olduğu gibi, bir anlam katmanı oluşturulmuş ve olumsuz olan bir durumun “kötü adlandırma” kullanılarak olumsuzluk derecesi artırılmıştır. Dolayısıyla bu durumda, *sentagma* üzerinde yapılan bir değişikliğin (gösterilenin) derecesi, değişimden önceki hâli ile aynı derecede gözükmemektedir. Yapılan değişiklikte görülen “derecelendirme” durumunun da *paradigmaya* örnek oluşturduğu söylenebilir.

Burada değinilmesi gereken noktalardan biri de hem yukarıdaki örnekte hem de daha önceki örneklerde görüldüğü gibi örtmece olarak kullanılan gösterenlerin hepsinin Türkçe kökenli olmadığıdır. Köken olarak Türkçe olmamakla birlikte, bir gösterenin farklı dildeki karşılığının da örtmece olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin söylenmesi yasak olan sözcüklerden erkek üreme organı için Latince karşılığı olan “penis” göstereni örtmece olarak kullanılmaktadır. Tabu olan bir kavram, başka bir dildeki gösterenle ifade edildiğinde, Türkçedeki olumsuz etkiyi

³⁴⁰ Ercilasun, s. 178.

³⁴¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9a353d7f9988.93025886 (26.03.2019).

³⁴² Gülensoy, Orta Türkçede “tüne-“ şeklinde görülen göstereni “tü-n+e-” biçiminde tahlil etmiştir. Gülensoy, s. 946. Clauson’da da sözcüğün aynı anlamı görülmektedir. Bkz. Clauson, s. 516.

³⁴³ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mort> (12.04.2019)

yaratmamaktadır. Örneğin toplumda hoş karşılanmayan söylemlerden biri de “küfür”lerdir. Küfürlerin ifadesinde de başka bir dilden gösteren alınarak örtmece oluşturulduğu da görülmektedir. Örneğin, bir küfür olan “fuck” göstereninin, Türkçe “s.kmek” göstereni yerine kullanıldığı ve söylendiğinde de Türkçedeki kadar olumsuz bir anlam yaratmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, örtmece yapmak için, “örtmece” olarak kullanılacak olan gösterenin Türkçe olma zorunluluğu olmadığı görülmektedir. Burada belki de “aidiyet” kavramından bahsetmek gerekmektedir. Dilin kullanıcısı farklı bir dilden alınan gösterene bir aidiyet hissi duymadığından ifadede de herhangi bir problem yaşamamakta ve yaşatmamaktadır. Bu sebeple de farklı bir dilden gösterenle de örtmece yapmayı tercih edebilmektedir. Sonuç olarak Türkçede örtmece yapmak için sadece Türkçe gösterenlerin kullanılması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Ağızlarda görülen “ölmek” göstereni ile ilgili *sentagma* (türemiş fiil kuralına) bağlı kalınarak oluşturulan *paradigma* ögeleri tabii ki bu kadarla sınırlı kalmamaktadır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türemiş fiillerle görülen örnekler olduğu kadar birleşik fiillerle üretilen *paradigma* örnekleri de görülmektedir. Bazı örnekleri şu şekildedir:

- **sesi semadan gelmek:** 1. Ölmek. (*Bor-Nğ.) (DS, X, S, 3592)
- **don değişmek:** Ölmek. (*Gürün -Sv.) (DS, IV, D, 1559)
- **sırasını savmak:** Ölmek. (*Bor -Nğ.) (DS, X, S, 3615)
- **kepeği tükenmek [kepeği kesilmek]:** Ölmek. (-Gaz.; -Ank.; -Krş.) [kepeği kesilmek]: (-Gaz.) (DS, VIII, K, 2745)
- **geş olmak:** Ölmek. (*Akseki -Ant.) (DS, VI, G, 2007)
- **goley olmak:** Ölümü yaklaşmış olmak. (-Brs.) (DS, VI, G, 2097)
- **mort olmak:** Ölmek. (*Kula -Mn.) (DS, XII, M, 4598)
- **ocağı garalmak:** Kimsesi kalmamak, bütün yakınları ölmek. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, IX, 0, 3262)
- **tabanı genişlemek:** Ölmek. (-Çr.) (DS, X, T, 3797)
- **gelmezine gitmek:** Ölmek (ilenç olarak kullanılır): Gelmezine gitsin. (*Bor -Nğ.) (DS, VI, G, 1984)

- **gergek bulmak:** Ölmek. (Mustafa Kemal Paşa -Brs.) (DS, VI, G, 2000)
- **yıldızı düşmek:** 1. Ölümü yakın sayılmak. (*Ünye -Or.) (DS, XI, Y, 4268)
- **yolda kalmak:** Yolda, ereğine ulaşmadan ölüp kalmak. (*Bor -Nğ.) (DS, XI, 4290)
- **zıfırı bitirmek:** Ölmek (argo). (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Z, 4366)
- **mundar ölmek:** 1. Kimsesiz, yanında dua okumadan ölmek. (Uzuncaburç *Silifke -İç.) (DS, XII, M, 4600)

Yukarıda verilen örneklerden hareketle, Anadolu ağızlarında “ölmek” fiiliyle ilgili örtmece örneklerinde birleşik fiillerle üretilen *paradigmaların* oldukça fazla olduğu görülmektedir. *Sentagma* “en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu fiil” olduğu düşünülürse yukarıda görülen örnekler de dilin kullanıcısı tarafından bu *sentagmaya* göre üretilen *paradigmalar*dan bazılarıdır. Örneğin “sesi semadan gelmek (Niğde)”, “don değişmek (Sivas)”, “sırasını savmak (Niğde)”, “kepeği tükenmek (Gaziantep, Ankara, Kırşehir) ve diğer örnekler de *sentagmaya* bağlı kalarak, en az iki ögeden oluşarak üretilen *paradigmalara* örnek oluşturmaktadır.

Yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik fiillerde *sentagma* “et-, eyle-, ol-, kılfillerinin isim soylu sözcüklere gelerek birleşik fiil oluşturması”dır. Verilen örneklerden “geş olmak (Antalya)”, “goley olmak (Bursa)”, “mort olmak (Manisa)” gösterenleri, yardımcı fiille kurulan birleşik fiil *sentagmasına* bağlı kalınarak oluşturulan *paradigmalara* örnek teşkil etmektedir.

“Mundar ölmek” göstereni, İçel ağzında “Kimsesiz, yanında dua okumadan ölmek.” anlamında kullanılırken, ölçünlü dilde “murdar olmak” göstereniyle “kirlenmek”³⁴⁴ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Yine ağızlarda “eti yenen hayvanın kesilmeden ölmesi” anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Bu da “kötü” bir durum olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ağızlarda ses değişimine uğrayan

³⁴⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9a5aa35fe335.42772510 (26.03.2019).

“mundar olmak” göstereninin “kötü adlandırma” olarak kullanıldığı da görülmektedir.

“Her ülkede, her dilde görülen, toplum içinde bir kesimin ya da öbeklerin farklı bir biçimde anlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturduğu bir özel dil de *argo*’dur.”³⁴⁵ Argoda kullanıldığı görülen “zıfırı bitirmek” göstereninin, sözlükte “sıfırı tüketmek” göstereni ile “1. gücü kalmamak, 2. yoksul duruma gelmek, yoksullaşmak, 3. ölmek”³⁴⁶ gibi anlamları görülmektedir. “Yoksulluğun” toplumda kötü bir durum olarak algılandığı bilinmektedir. Ağızlarda kişinin hiç parasının kalmadığını ifade etmek için kullanılan “sıfırı tüketmek” deyiminin de kullandığı bilinmektedir. Dolayısıyla “zıfırı bitirmek” göstereninin “argo” da olması sebebiyle Niğde ağızında “kötü adlandırma” olarak kullanılan örtmecelere örnek olarak düşünülebilir.

Ölüm konusuyla ilgili oluşturulan *örtmece paradigmaları* sadece “fiil” kategorisiyle sınırlı değildir. “Ölü ve ölüm” gösterilenine işaret eden “yolcu”, “mefte”, “soyga”, “gebercik”, “göğde”, “gelebik”, “hert” gibi isim kategorisinde; “karayazı”, “kurukan” gibi birleşik isim kategorisinde; yine bir kötü adlandırma olan “dikkatsizliği yüzünden ölen kişi” anlamında kullanılan “boklu şehit” gibi sıfat tamlaması ve daha pek çok kategoride, sentagma kurallarından üretilen *paradigmaların* olduğu görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi “ölüm” gösterilenine ait pek çok örtmece örneğinin ağızlarda kullanımı görülmektedir. Bu da dilin kullanıcısı tarafından *paradigmanın* oldukça fazlaca üretildiğini gösterir. Üstelik bu üretimlerin de sınırı yoktur. *Sentagmayı* öğrenen birey sınırsız sayıda örtmece üretimi yapabilmektedir. Peki bu üretim nasıl gerçekleşir? Birey, sentagmayı nasıl öğrenir? Birey sentagmayı öğrenir mi?

Sentagma-paradigma ilişkisi aslında N. Chomsky’nin ortaya koyduğu “üretici dilbilgisi” teorisi ile benzerlik göstermektedir. Sentagmayı oluşturmak temelde dilin öğrenilmesiyle değil, edinilmesi durumuyla alakalıdır. Sentagmayı

³⁴⁵ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt:1, s. 89.

³⁴⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb06803be6e21.50301708 (12.04.2019).

oluşturabilmek dilin *edinilmesiyle* ilgilidir. İnsanları hayvanlardan ayıran “Dil Edinim Cihazı”na sahip olan insan, bütün kapsamıyla dili zihnine sığdırabilir. Konuşur, ana dilindeki bütün cümle yapılarını, sentagmalarını edinebilir. Bu durum, “edinim (kompetans)” olarak adlandırılır. Konuşur Dil Edinim Cihazı sayesinde edindiklerini uygulamaya koyar. Yani sentagma üzerinde üretimleri gerçekleştirir. Buna da “kullanım (performans)” denilir.³⁴⁷

Chomsky’nin teorisine göre, canlılar arasında sadece insanlarda bulunan “*dil edinim cihazı*” insanı canlılardan ayıran, dili edinebilme, öğrenebilmeye yarayan bir “*dil organı*”dır. Chomsky’nin “kara kutu” adını verdiği *dil edinim cihazı* sayesinde birey, belli bir kritik yaşa kadar dili *edinir*, ancak kritik yaştan sonra dili *öğrenir*. Bütün bunlar dil edinim cihazı sayesinde gerçekleşir.³⁴⁸ Dolayısıyla birey *sentagmayı* dil edinim cihazı sayesinde edininip, (kritik yaşı geçmişse öğrenir) *paradigmalar* üretmektedir.

Sonuç olarak Saussure’ün ikiliklerinden biri olan *sentagma* ve *paradigma* ile dilde aynı yapıya bağlı kalarak pek çok yeni *göstergelerin* üretilebildiği görülmektedir. Aynı zamanda bir gösterge olan örtmecelerin de bu üretime tabi olduğu görülmektedir.

3.5. DİL VE SÖZ (LANGUE-PAROLE) AÇISINDAN ÖRTMECELER

Türkçeye “*dil*” ve “*söz*” olarak tercüme edilen Saussure’ün ikiliklerinden biri de “*langue*” ve “*parole*”dür. Saussure’ün ikilikleri anlatılırken de söz edildiği gibi; Saussure, *dil* ve *sözü* birbirinden ayırmakta ve iki farklı kavram olarak ortaya koymaktadır. *Dil* “toplumsal”, *söz* ise “bireysel” olan göstergeleri işaret etmektedir. *Dil* toplumsal olduğu için toplumdaki bireylerin mutabakatına sahip ancak aynı zamanda bireyden bağımsızdır. Dolayısıyla bireyin, tek başına *dili* değiştirme gibi bir kudreti yoktur. Ortak iletişim aracı olan *dil* elbette ait olduğu toplumdaki herkes tarafından bilinmektedir. Bu ortak dile ait ve o dilin içerisinde bulunan ve dili konuşan toplumdaki bireylerin konuşup yazdığı ise *sözdür*. Örneğin; her ülkede

³⁴⁷ Demirci, Türkoloji İçin, s. 185.

³⁴⁸ Demirci, Türkoloji İçin, s. 188.

standart, ölçünlü, resmî yazışmalarda, makalelerde, eğitimde öğretimde kullanılan bir dil vardır. Bu iletişim aracına (*langue*) “*dil*” denilirse, bireyin bu dil içerisinde seçerek kullandığı ise “*söz*”dür. Bu durumda her toplumun bir *langue/dil*’i, ve o toplumdaki “birey sayısı kadar” da söz’ü vardır.

Doğan Aksan, dili: “Dil (*langue*) terimiyle herhangi bir toplumun, ulusun bireyleri arasında anlaşma sağlayan yerleşik dizge anlatılır (Türkçe, Japonca, Bulgarca gibi)³⁴⁹ şeklinde tanımladıktan sonra Saussure’ün, *langue* ve *parole* ayırımına yer vererek bu ayrımı şu şekilde ele alır: “Toplumsal olan dil’in (*langue*) yanı sıra Saussure, bireysel olan dili de belirlemiştir: söz (*parole*). Söz, toplumsal olan dilin kişi tarafından gerçekleştirilmesi, özel kullanılışıdır.”³⁵⁰ Aksan çevresel ve bazı farklı durumlarda bulunulsa bile herkesin Türkçe konuştuğunu (Türkiye Türkçesinin konuşulduğu bölge için) ancak herkesin konuştuğu Türkçenin aynı olmadığını örneklerle açıklamıştır. Aynı ortamlarda bulunan iki kardeşin bile ruhsal özellikleri, yetenekleri gibi sebeplerden ötürü, dili kullanımının aynı olamayacağını belirtmiştir.³⁵¹

Aksan’ın da belirttiği gibi, dilin konuşurlarının söz dağarcığının aynı olması beklenemez. Kültürel farklılıklar, eğitim koşulları, yaş, çevre gibi pek çok öge, bu durumu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bunun dışında nasıl ki “üretim biçimi yaşam tarzını belirliyorsa” aynı durum bireyler tarafından iletişim kurmak için kullanılan dil için de geçerli olacaktır. Yani insanların içinde bulunduğu yaşam koşulları, kendi “*dil*”leri üzerinden, oluşturdukları “*söz*” üzerinde etkili olacaktır. Örneğin bir çiftçinin söz varlığında daha çok “çiftçilik”le ilgili sözcükler bulunurken, bir doktorun, öğretmenin, polisin söz varlığında ise kendi meslekî sözcükleri yer alacaktır. Buradan bütün doktorluk, öğretmenlik, polislik gibi aynı meslekten kişilerin söz varlığının aynı olduğu düşünülmemelidir. Aynı meslekten de olsa iki kişinin söz varlığının ve dili kullanma şeklinin birbiri ile aynı olması beklenemez. İki yazarın, iki şairin eserlerinde dili kullanma şekilleri birbirinden farklıdır. Yani “*parole*”leri farklıdır.

³⁴⁹ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 51.

³⁵⁰ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 52.

³⁵¹ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 52.

Bütün bu etkenlerden de hareketle, herkes tarafından bilinen, toplumsal, bir sistemi olan, toplumun elindeki ortak sözlüğe “*dil (langue)*”, toplumun elindeki ortak bu sistemin, sözlüğün içinden bireyin tercih ettiği, kendi kullanım alanına koyduğu kısmı ise “*söz (parole)*” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak da “*bireyin dili*”, yani “*parole*”, “bir bireyin farklı kaynaklardan edindiği dili temel kurallar çerçevesinde bazı etkenler ile şekillendirerek kendini ifade etmesi”³⁵² şeklinde tanımlanan toplumsal dilbilimin çatısı altında ele alınan “*bireysel dil (idiolect)*” ile örtüşmektedir. Yukarıdaki örneklerde de bahsedildiği gibi, birey toplumda ortak olan dilin bütün unsurlarından yararlanmaz. Bir bireyin dili, toplumsal olan dilden, kendi durumuna, konumuna göre seçtiği ve kullanmayı tercih ettiği “*bireysel dil*”, “*idiolect*”, “*parole*”dür.

Yukarıda *dil/söz* kavramı açıklanırken sıklıkla kullanılan “seç-“ fiili özellikle *parole*ün oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Elbette herhangi bir dilin konuşuru, kendi söz varlığını ve bireysel gramerini oluştururken kullandığı kelime ve gramer öğelerini bilinçli bir tercihle oluşturmamaktadır. *Dil*, bir dilin tüm gramer kuralları ve söz varlığı ile bir bütün olarak ele alındığında bireyin buradan oluşturacağı sözün belirli etkenlerle var olacağı açıktır. Bu belirleyici etkenlerden biri elbette *dialect*dir (ağızdır). Her birey, konuştuğu dile ait bir ağız coğrafyasında dünyaya gelmekte ve kendi iradesi dışında bu ağız alanına ait söz varlığı ve dilbilgisi kuralları ile dili edinmektedir. Bir dilin konuşulduğu toplumda veya ülkede, o dilin bölgelere göre farklı kullanımları görülmektedir. Dildeki bu bölgesel farklılıklar “ağız”ları oluşturmaktadır. Ağızlarda görülen bu farklılıklar genellikle fonolojik ve morfolojik seviyededir. Örneğin, toplumda ifade edilmesi hoş karşılanmayan bir kavramla ilgili pek çok örtmece örneği görüldüğü gibi, örtmece olarak “bir” gösterenin de farklı bölgelerde farklı şekillerde söylendiği de görülmektedir. Bu bölgesel farklılıklar da *dialect*leri, yani ağızlar oluşturmaktadır. Verilen bilgileri somutlaştırmak gerekirse; Derleme Sözlüğü’nden elde edilen verilere göre, “meme” organı için kullanılan bir örtmece olarak “cicik” göstereninin, bazı ağızlardaki (*dialect*) kullanımını şu şekildedir:

³⁵² Evrim Önen, “Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etkenler”, *Dil Dergisi*, Sayı: 152, 2011, s. 66.

Tablo 6: “Cicik” Göstereninin Ağzılarda Görülen Farklı Biçimleri.

Cicik	Afyon, Denizli, Çanakkale, Çorum, Samsun, Amasya, Tokat, Giresun, Ordu, Artvin, Erzincan, Bitlis, Malatya, Sivas, Yozgat, Ankara, Kayseri
cicig	Gümüşhane, Rize
cicin	Sinop
cijik	Elazığ
çicik	Erzincan
çiçik	İstanbul, Bitlis, Malatya
çüçük	Çorum

Görüldüğü gibi dilin şekillenmesinde pek çok etken olduğu gibi, “coğrafya” da bu etkenler arasında yer almaktadır. Birey bulunduğu coğrafyanın dil özelliklerini ve ölçünlü dile göre meydana gelen diyalektik farklılıkları, kendi iradesi dışında edinmektedir.

Yine bireyin iradesi dışında gelişen ve *sözün* oluşmasında bir diğer etken ise *sociolect/sosyolekt* tir. “Sosyolekt ile kastedilen büyük toplumu oluşturan daha küçük toplulukların konuştuğu dildir.”³⁵³ Büyük bir toplum, pek çok küçük toplumun birleşimi sonucunda meydana gelmektedir. Büyük toplumu oluşturan bu küçük topluluklar, eğitim seviyesi, yaş, meslek, ekonomi gibi sebepler bakımından farklı özellikler göstermektedir. Bir ağız alanına doğan birey ailesi ve çevresinin sosyo-ekonomik, politik, gündelik söz varlığında büyümekte, dolayısıyla ilk kelimeleri ve çevresini algılayışı bu sosyo-ekonomik aidiyetin söz varlığı ile şekillenmektedir. Farklı meslek, çevre, ekonomi özellikleri barındıran toplulukların dilinde bulunan söz varlığı da farklı şekillenecektir. Bu da Aksan’ın “bir grubun bütün dil varlığı, bir grubun dili” şeklinde adlandırdığı *sociolecti* oluşturmaktadır. Yukarıda da

³⁵³ Demirci, Türkoloji İçin..., s. 331.

bahsedildiği gibi farklı meslek gruplarının, çiftçilerin, öğretmenlerin, doktorların, polislerin, söz varlığının aynı olması beklenemez. Polislerin kullandığı dilde farklı dil birimleri, Çiftçilerin kullandığı dilde farklı dil birimleri, öğretmenlerin dilinde ise farklı dil birimleri mevcuttur. Bunlar da *sociolectleri*, yani bir *grubun dilini* oluşturmaktadır. Örneklendirmek gerekirse:

İnsan dışkısı gösterilenine işaret eden “bok” göstereni, doktorluk mesleğinde, tıp teriminde “gaita” ile ifade edilirken, farklı bir meslek grubundaki kişilerin, içinde bulunduğu çeşitli çevresel koşullar, gereğiyle “gaita” gösterenini kullanmadığı görülebilir. Nitekim Anadolu ağızlarında bu gösteren için “poḥ, boynuburuk, haha, cife, gebertü” gibi çeşitli kullanımları da görülmektedir.

İdiolette ise kişi yukarıda sayılan *dialect* ve *sociolectten* kendi iradesi ile ayrılabilir ya da ontolojik olarak kurulan bu ilişkiyi devam ettirebilir. Bunlardan hangisini tercih ederse etsin bireyin kendisine ait kullandığı bir sözlüğü ve gramer bütünü oluş olacaktır. Yukarıda da anlatıldığı gibi bir grup olarak çiftçilerin sözvarlığı *sociolecti* oluştururken, iki çiftçinin dili, söz varlığı, dili kullanım şekli aynı olmayacaktır. Bireyin dili, daha doğrusu *söz*ü sadece kendine aittir. İşte tüm bunların toplamı ile oluşan bireyin dili Saussure’ün *söz* olarak kavramlaştırdığı anlamı işaret etmektedir.

Saussure, *dil* ve *söz*ü birbirinden ayırıp, dili “toplumsal olan” olarak nitelendirmekle, dilin toplumdan bağımsız olarak ele alınamayacağını da belirtmektedir. Dolayısıyla “*toplumsal dilbilim, sosyal dilbilim, toplum dilbilim, sosyolinguistik*” gibi çeşitli adlarla anılan, dil alanlarından birinin oluşmasına öncülük etmektedir. Dil ile toplum arasındaki “mecburi” ilişkiden yola çıkan toplumsal dilbilim, “toplumun değişik özellikler taşıyan bireylerden oluşan çok çeşitli kesimleri olduğu ve dil kullanımının bireylerin geldikleri toplumsal çevreye göre değişiklikler gösterdiği gerçeğinden yola çıkılır.”³⁵⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi toplumun dil üzerinde etkisinin olduğu mutlak kaçınılmazdır. Amerikan dilcilerinden Sapir ve Whorf’a göre ise toplumun yaşam tarzını, kültürünü, zihinsel aktivitelerini etkileyen dildir. Yani yaşam tarzına göre dil kullanımı değil, dile göre yaşam tarzı, davranışlar şekillenmektedir. Dilin verdiği imkânlar dâhilinde hareketler, düşünceler şekillenmektedir. O halde her dile ait

³⁵⁴ Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 137.

göstergeler, o dilin toplumuna ait kültürü, algıyı, düşünceyi taşımaktadır. Her toplumun dil-toplum ilişkisi farklı olacağı için hiçbir toplumda bu durum benzerlik göstermeyecektir. Her toplumun dilinde bulunan göstergelere farklı anlamların, duyguların, algıların yüklenmesi, yapılan çevirilerin de yüzde yüz eksiksiz olmasını engelleyecektir.³⁵⁵

Dilbilimin bir alt dalı olan toplumsal dilbilim, dil ve toplum arasındaki ilişkiyi ele alan alanlardan biridir.

“Bu disiplinin en öncelikli konusu dilin toplumdaki sosyal katmanlar ile ilişkisini incelemektir. Bilindiği üzere her toplum onu oluşturan tabakalardan müteşekkildir. Her toplum ekonomik açıdan, eğitim düzeyi açısından, görgü düzeyi veya algı seviyesi yönünden, en yüksekte en düşük seviyeye katman katman tabakalaşmalar gösterir. Bu katmanlar bazen birbirleriyle iç içe iken bazen birbirinden yalıtılmış olur. Yaş ve cinsiyet farkları ise biyolojik olarak sahip olduğumuz özelliklerden bazılarıdır. Bu kadar farklı katmanları barındıran toplumlar, dili kullanımında da en az bu kadar farklı tecrübelerle ev sahipliği yapar.”³⁵⁶

Görüldüğü gibi toplumsal dilbilim, dil ile etkileşim içinde bulunan kültür, yaş, cinsiyet gibi pek çok toplumsal olgunun dil üzerinden ele alınabileceğinden bahseder. Dille etkileşim kuran bu olgulardan olan en önemlilerinin başında şüphesiz “kültür” gelmektedir. Kültürel öğelerin, dilin şekillenmesinde önemli bir payı oluğu bilinmektedir. Bu sebeple de “Bir toplumun dili, o toplumda yaşayan bireylerin genel kültürünü yansıtır.”³⁵⁷ Nasıl ki bir bireyin söz varlığında en çok bulunan kelime birliği, onun yaşam koşulu hakkında bilgi veriyorsa, birey de toplumun bir parçası olduğuna göre aynı durum toplum için de geçerli olmaktadır. Bir toplumun dilinde çiftçilikle ilgili söz varlığı fazlaysa, bu durum o toplumun çiftçilikle uğraştığını göstermektedir. Çünkü doğaldır ki bir milletin kültürünü yansıtan “gelenekleri, görenekleri, yaşam şekli, dini inançları, mutfak kültürü, giyimi, kuşamı” gibi akla gelebilecek tüm kültürel öğeler, o milletin diline yansımaktadır.

³⁵⁵ Demirci, Türkoloji İçin..., ss. 342-348.

³⁵⁶ Demirci, Türkoloji İçin Dilbilim, s. 275.

³⁵⁷ Ali Göçer, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma”, **Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, s. 26.

“Toplumsal dilbilim her şeyin ötesinde bir *dil sınırlaması*dır. Konuşurlar toplum içerisinde kendi dilsel sınırlarını bilip ileri gitmemeyi öğrenirler. Dili gelişigüzel kullanma konusunda ancak belli yaşın altındaki çocuklar, deliler, sarhoşlar vs. mazur görülebilir. Bu tür istisnai kişiler dışında her insan için bir sansür mekanizması vardır.”³⁵⁸ Bu bağlamda dilde, toplum tarafından ifade edilmesi hoş karşılanmayan “*gösteren*”lerin (*signifiant*) değiştirilerek ifade edilmesiyle oluşan örtmeceler de bir “*sansürleme mekanizması*” olarak kabul edilebilir. Bu durum, örtmecelerin aynı zamanda ve doğrudan toplumsal dilbilimin de konusu olduğunu göstermektedir.

Derleme Sözlüğü’nden elde edile verilerle göre, toplumda en fazla sansürlenene, örtmeceye başvurulane konuların arasında “cinsellik”le ilgili söylemler olduğu görülüp, “cinsellik” başlığı altında 253 örtmece örneği bulunmaktadır. Cinselliğin neden örtmeceler arasında en fazla yere sahip olduğunu anlayabilmek için bu noktada Freud’a yer vermek gerekmektedir.

Bilindiği gibi Freud’un kuramına göre, psikanalizde kişilik üç katmandan: “id”, “ego” ve “süper ego”dan oluşmaktadır. İd, doğuştan var olan içgüdüsel dürtülerin bulunduğu, gerçeklikle ve dış dünyayla ilgisi olmayan, en temel dürtülerden “cinsellik” ve “saldırganlığın” bulunduğu katmandır. Ego, düzenleyici ve uyum sağlayıcıdır. İçten gelen dürtüsel ihtiyaçları ve dış dünyanın koşullarını algılar. İdi, süper egonun istekleri ve çevrenin durumuna göre düzenler. İstenen davranışın, organizmaya zarar vermeden gerçekleşmesini sağlar. Freud, çocukluk çağındaki davranış tipini “id”e benzetir. Çünkü çocuk da “id” gibi, beklemeden isteğinin hemen yerine getirilmesini istemektedir. Ancak zamanla “ego” kuvvetlenir ve dürtüleriyle başa çıkmasını öğrenir. Sonuç olarak “id”de egemen olan “haz” iken “ego”da ise “gerçek”tir. Süper ego ise, anne baba başta olmak üzere, toplumun değer yargılarını içeren, korku ve utanç duygularının ağır bastığı katman olup kişinin vicdanı ve suçluluk duygusudur.³⁵⁹

Görüldüğü gibi Freud, bireyin bölünmez bir bütün olmadığını, isan zihninin üç katmanlı bir yapıdan oluştuğunu göstermektedir. Sürekli haz peşinde olan, hazzı

³⁵⁸ Demirci, Türkoloji İçin Dilbilim, s. 276.

³⁵⁹ Sigmund Freud, **Psikanaliz**, İkinci Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, ss. 17-18.

kovalayan, içgüdüsel olup kısıtlamayı sevmeyen “İd”in isteklerini kısıtlayan, yasaklayan, vicdanı, toplumsal değerleri temsil eden “süper ego”nun, topluma bazı kurallar ve yasaklar koyarak toplumu kısıtlayan “tabu”ya benzediği görülmektedir. Kişinin mahkemesi “süper ego” iken toplumun mahkemesi de “tabu”dur,³⁶⁰ şeklinde bir benzetme yapılabilir.

Toplumda “ayıp” karşılanan “cinsel istek” Freud’a göre temel bir ihtiyaçtır. Freud, cinsel dürtüye bilimde “libido” adının verildiğini, toplumda bu dürtünün çocukluk döneminde görülmediği, ergenlik dönemiyle başlayıp olgunluk döneminde yakından ilişkili olduğunun düşünüldüğünü ifade eder. Ancak Freud’a göre bu, yanlış bir tutumdur. Çünkü “cinsel dürtü” olan “libido” insanda ve hayvanda bir ihtiyaçtır. Freud bu dürtüyü açlık ve beslenme ilişkisine benzetmektedir. Dolayısıyla hayatın her evresinde görülmektedir.³⁶¹

Freud’a göre temel bir ihtiyaç olan “cinsel isteğin” toplumda dile getirilmesi, yine toplumun kendisi tarafından kısıtlanmaktadır. Toplum tarafından büyük bir tabu olarak görülen cinsel isteklerin dile getirilmesiyle ilgili toplumda pek çok örtmeceye başvurulduğu görülmektedir. Bazı örnekler şu şekildedir:

- **yatakçıl [yatak delisi]:** Cinsel ilişkiye düşkün. (*Bor -Nğ.)
[yatak delisi] : (*Bor -Nğ.) (DS, XI, Y, 4199)
- **yeşillenmek:** Cinsel isteklerini söz ve davranışla belli etmek. (-Af.; *Eğridir köyleri -Isp.; -Brd.; Çöplü *Çivril -Dz.; *Bozdoğan -Ay.; Tepeköy *Torbalı -İz.; *Alaşehir -Mn.; Fili *Biga -Çkl.; Tokat -Es.; *Kandıra -Kocaeli (Kc.); *Kurşunlu -Çkr *İskilip -Çr.; *Çarşamba -Sm.; *Merzifon -Ama.; Salman *Akkuş, *Ünye -Or.; -Tr.; *Yusufeli -Ar.; *Ağın -El.; *Nizip -Gaz.; Reyhanlı, *Antakya -Hat.; *Koyulhisar -Sv.; Bahçeli *Bor -Nğ.; *Ermenek -Kn.; *Mut ve köyleri -İç.; -Ant.) (DS, XI, Y, 4256)
- **kuntukmak:** Aşırı derecede cinsel istek duymak. (Kuzucular *Dört Yol -Hat.) (DS, VIII, K, 3003)

³⁶⁰ Bu benzetme ile “tabu”nun kişi üzerinde etkisinin olmadığı düşünülmemelidir. Sadece “süper ego”nun yasaklayıcı tavrını ifade etmek için bu benzetme gerçekleştirilmiştir.

³⁶¹ Sigmund Freud, **Bilinçaltı Cinsellik Üzerine Üç Deneme**, (Çev., Beyza Nur Doğan), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 7.

- **meyirsek:** 2. Cinsel istek duyan. (Afşar köyleri *Pınarbaşı -Ky.) (DS, IX, M, 3175)
- **madası şakırdamak:** Cinsel istek duymak. (*Ünye -Or.) (DS, IX, M, 3101)
- **ersemek [ersimek]:** Koca istemek. (Tokat -Es.; *Bor -Nğ.; Hatip -Kn.; Aslanköy *Mersin -İç.)
[ersimek] : (*İğdır -Kr.) (DS, V, E, 1776)
- **dalapsımak:** İnsan ya da hayvan fazla cinsî arzu duymak. (-Çr.) (DS, IV, D, 1338)
- **cimizimek:** Dişi, erkek istemek. (Uluköy *Tavas -Dz.; Hayta aşireti -Ant.) (DS, III, C, 973)
- **çuncukma:** Kızıışma, kendine eş arama. (Çıtak *Çivril -Dz.) (DS, III, Ç, 1304)
- **çamsımak:** Erkek, kadına meyletmek. (Hacıbekir *Emet -Kü.; İğneciler *Mudurnu -Bo.; -Çr.; *Osmaniye -Ada.) (DS, III, Ç, 1066)
- **kuntuk:** Aşırı derecede cinsel istek. (Kuzucular *Dört Yol -Ada.) (DS, VIII, K, 3003)

Cinsel istek sonucunda gerçekleşen “çiftleşme” eylemi de hem dini hem de toplumsal inançlar nedeniyle, tabu haline gelmiştir. Toplumda açıkça gerçekleşmesi değil, ifade edilmesi bile yasaklanmıştır. En çok gizlenen konulardan olan “çiftleşmek, sevişmek, ilişkiye girmek” *göserilenlerine* (signifié) işaret eden bazı *örtmece* örnekleri, halk ağızlarında aşağıdaki şekilde görülmektedir:

- **cotuşmak:** Çiftleşmek. (Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, III, C, 1004)
- **kertmek (IV):** Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, VIII, K, 2759)
- **uçkur çözmek [uçkur çizmek]:** Cinsel yaklaşımda bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, XI, U, 4022)

- **edişmek (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (Süçüllü *Yalvaç, Uluğbey *Senirkent -Isp.; Yayla *Tefenni -Brd.; İshaklı, *Çivril -Dz.; -Kü.; Telin *Gürün -Sv.; *Mut ve köyleri -İç.) (DS, V, E, 1666)
- **fik fik yapmak**: Cinsî ilişkide bulunmak. (*Bozdoğan -Ay.) (DS, V, F, 1864)
- **bellemek (VIII)**: Cinsî münasebette bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, II, B, 622)
- **basmak (II)**: 1. Cinsî münasebette bulunmak. (Sarıhamzalı *Sorgun -Yz.) (DS, II, B, 544)
- **yapmak (II)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, XI, Y, 4179)
- **yatak yatmak**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Serik -Ank.) (DS, XI, Y, 4199)
- **kayışmak (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Akhisar -Mn.; *Merzifon -Ama.; -Sm.; Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, VIII, K, 2701)
- **dürtülmek (II)**: Cinsî münasebette bulunmak. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, IV, D, 1635)

Daha önceki bölümlerde, organları örtmek için kullanılan eşyalarda “örtmece”li kullanımların görüldüğü ele alınmıştır. Yine dinî ve toplumsal inançlar sonucunda ortaya çıkan tabu gereğiyle cinsel, üreme organlarının toplumda açılması ayıplanmış ve yasaklanmıştır. Organın kendisinin örtüldüğü gibi, göstereninin de örtülerek örtmeceli ifade edildiği görülmektedir. Halk ağızlarından elde edilen verilere göre hem kadın hem de erkeklerin cinsiyet organlarıyla ilgili 127 *örtmece* örneği görülmektedir. Kadınların üreme organları ile ilgili bazı örtmece örnekleri şu şekildedir:

- **yaka (III)**: Kadın memesi. (*Mut ve köyleri -İç.) (DS, XI, Y, 4127)
- **bicik (III)**: Meme. (*Sütçüler-Isp.) (DS, XII, B, 4458)
- **cicik (II)**: Meme. (Kuzköy *Akkuş -Or.; Kızılcın *Sarıoğlan -Ky.) (DS, XII, C, 4472)

- **ağzı aşı:** Kadının tenasül organı, ferç. (Navlu *Yeşilova -Brd.) (DS, I, A, 117)
- **fıncık:** :Cinsiyet organı. (Uğurlu *Ermenek -Kn.) (DS, V, F, 1853)
- **pıtık:** Kız çocuklarında üreme organı. (Tahanlı -İç.) (DS, XII, P, 4647)
- **kase (II):** Dişilik organı (kız çocukları için). (Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, VIII, K, 2674)
- **pıddık:** Kadının dişilik organı. (-Kr.; -Ezm.) (DS, IX, P, 3439)
- **kutuk (IV):** Dişilik organı (çocuklarda). (Uluğbey, Yassıören *Senirkent -Isp.) (DS, VIII, K, 3018)
- **cük (II) [cuk (III), cüllü (I)]:** 1. Kadınların cinsiyet organı. (Hacıhamzalı, Gülek *Tarsus-İç.) (DS, III, C, 1025)
- **kepiş:** Üreme organı (kadın için). (Tahtacı-Isp.) (DS, XII, K, 4545)
Erkek üreme organlarıyla ilgili elde edilen örtmece örneklerinin bazıları ise şu şekildedir:
- **heybe:** Erkek üreme organı. (Güney *İkizdere -Rz.) (DS, VII, H, 2352)
- **masa (II):** Erkeğin erkeklik organı. (*Hozat –Tunceli (Tn.) (DS, IX, M, 3131)
- **dakım (III) [dakım dayra (I)]:** Erkeğin cinsel organı. (*Bor -Nğ.) [dakım dayra (I)] : (*Bor -Nğ.) (DS, IV, D, 1331)
- **çam çivisi:** Erkeklik organı. (*Bor -Nğ.) (DS, III, Ç, 1064)
- **guş (II):** Erkeğin cinsiyet organı. (Sarihamzalı *Sorgun -Yz.) (DS, VI, G, 2202)
- **şingirdak (II):** Erkeklik organı. (-Sm.) (DS, X, Ş, 3769)
- **bobuş (II):** Erkeğin cinsiyet organı. (*Ermenek -Kn.) (DS, II, B, 715)
- **meret (III):** Erkeklik organı. (İğneciler *Mudurnu -Bo.; *Afşin -Mr.; Çepni *Gemerek -Sv.; -Kıbrıs) (DS, IX, M, 3168)
- **pelit (III):** Çocuğun erkeklik organının ucu. (İğneciler *Mudurnu -Bo.) (DS, IX, P, 3424)
- **salak (IX):** Elli altmış yaşındaki adamların erkeklik organı. (-İz.; -Kn.) (DS, X, Ş, 3522)

Anadolu ağızlarından elde edilen verilere göre “cinsellik” konusunda sansürlenmiş “örtmece”ye başvuru örnekleri tabii ki bu kadarıyla sınırlı kalmamaktadır. “Cinsel sapıklık, tatminlik, tecavüz, yasa dışı ilişki, yolsuz birleşmelere aracılık” gibi daha pek çok alt başlık olarak verilebilecek konudaki ifadelerin, kuralları ve cezaları toplum tarafından belirlenen “tabu” sebebiyle sansürlenerek “örtmece” ile ifade edildiği görülmektedir. Bütün bu toplumsal olgular da yukarıda belirtilen örneklerde de görüldüğü gibi “*bireyin dili*”ne, “*parole*”e yansımaktadır.

Toplumsal dilbilimin de işaret ettiği, kültürel öğelerin dille etkileşim içinde olması sonucunda, dildeki öğelerin kültür hakkında da bilgi verdiğinden bahsedilmiştir. Türk kültürünü yansıtan “akrabalık” ilişkilerinin dile pek çok kavram kazandırdığı görülmektedir. Bilindiği gibi bir “kan yoluyla” bir de “evlilik” gibi dolaylı bir yolla meydana gelen akrabalıklar mevcuttur. Türk kültürünü yansıtan *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’ten bu yana yapılan çalışmalarda, Türk toplumunda ailenin, akrabalığın önemli bir yeri olması sebebiyle, “akrabalık” ifade eden pek çok gösterenle ilgili bilgiler mevcuttur. Ancak ağızlardaki verilere bakılırsa “akrabalık” ifade eden gösterilenlerin “örtmece”lerle ifade edilmesi, bu kuvvetli bağın olumsuz ifade şekillerinin olduğunu da göstermektedir ki örtmeceye başvuru ihtiyacı duyulmuştur. Örneğin evlilik yoluyla akraba edinilen, “evlenilen kişinin annesi” genellikle “kötü” biri gibi algılanmaktadır. Bu durumla ilgili, “kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar, kaynanalık taslamak”³⁶² gibi olumsuz anlamlar ifade eden atasözü ve deyimler de mevcuttur. Halk ağızlarında da “kayın valide”yi anlatmak için:

- **kocagelin:** Kaynana. (*Gerze –Sinop (Sn.)) (DS, VIII, K, 2891)
- **dudunine:** Kayınvalide. (-Ed.) (DS, IV, D, 1595) gibi örtmece örnekleri gözükmektedir.

³⁶² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c9897790dcd98.82095411 (25.03.2019).

Toplumda genellikle sevilmeyen “kitle” olarak değerlendirilen “üvey anne”yi de ifade etmek için:

- **ak ana:** Üvey ana. (Yenişar *Şarkikaağaç -Isp.) (DS, XII, A, 4410)
- **gelinana [gelinbacı -2]:** 1. Üvey anne. (*Bolvadin -Af.; Büyükkabaca *Senirkent -Isp.; Yukarıkale *Koyulhisar -Sv.; Mühye -Ank.) [gelinbacı -2] : (*Gemerek -Sv.) (DS, VI, G, 1979) gibi örtmece örnekleri görülmektedir.

“Üvey anne” için örtmecelere başvurulduğu gibi “üvey çocuk”lar için de ağızlarda örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- **emeksiz:** 1. Üvey evlat, evlatlık. (İlyas *Keçiborlu -Isp.; *Alanyurt, İnköy, -Kü.; -Bo.; *Akyazı ve çevresi -Sk.; Burunkaya -Zn.; *İskilip -Çr.; Irmaksırtı *Çarşamba -Sm.; -Ml.; -Sv.) (DS, V, E, 1732)
- **oğulluk:** 1. üvey oğul. (Bağlılı *Eğridir -Isp.; Tokat-Es.; *Akyazı çevresi -Sk.; *Merzifon köyleri -Ama.; Salman *Akkuş -Or.; *Şavşat köyleri -Ar.; -Ml.; *Kilis *Gaz.; Çepni *Gemerek -Sv.; *Develi -Ky.; *Bor -Nğ.; *Ermenek -Kn.) 2. Erkek evlatlık. (Peşman *Daday -Ks.; Çanlılı *Ayaş -Ank.; Lüleburgaz -Krk.) (DS, IX, O, 3270)

Toplumun bazı kesimlerinde görülen, değişik sebeplerle yapılan ikinci evlilikler bulunmaktadır. Türk toplumu üzerinden örnek vermek gerekirse, İkinci olarak alınan eş genellikle “kadın”dır. Yani bir erkeğin iki kadınla evlendiğini görmek mümkün iken bir kadının iki erkekle evlendiği pek görülen bir durum değildir. Bu durumda ikinci olarak evlenen kadına “kuma” adı verilmektedir.

Kumayı, “açıkta kalmış (eşsiz) kadınların paylaşılması değil, yeniden dağıtımdır”³⁶³ şeklinde tanımlayan Bozkurt Güvenç, çeşitli sebeplerle, erkek

³⁶³ Bozkurt Güvenç, “Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1993, s. 46. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/7110> (25.03.2019).

sayısının azalması ve kadın sayısının artmasıyla kumanın sağlıklı bir dağıtım kurumu olduğunu, ekonomik gücü temsil eden erkelerin daha hakkaniyetli bir şekilde paylaşıldığını ifade etmektedir. Güvenç, aynı zamanda Batı toplumlarının kurumsallaştırdığı “metres”in de kuma olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.³⁶⁴ Bu bağlamda bir diğer akrabalık ifade eden “kuma” kavramı için birkaç örtmece örneği şu şekildedir.

- **süpürgelik (II):** Kocanın nikâhsız ikinci eşi. (-Brs. ve çevresi) (DS, X, S, 3717)
- **imam yanaştırması:** Erkeğin imam nikahıyla aldığı kadın. (*Fethiye ve köyleri -Mğ.) (DS, VII, İ, 2534)

Yukarıda görülen “örtmece” örneklerinin “kuma” gösterileni için ifadenin daha da kötüleştiği, örtmece türlerinden biri olan “kötü adlandırma” şeklinde olduğu görülmektedir.

Günümüzde örnekleri eskisi kadar görülmemekle birlikte, ataerkil olan Türk toplumunda geleneksel olarak evlenen çift, erkeğin ailesinin evine yerleşmektedir. Ancak bu durumun tam tersinin görüldüğü, evlenen çiftlerden erkeğin, kızın ailesinin evine yerleştiği görülen örnekler de yok değildir. Bu durumda evlendikten sonra eşinin evine yerleşen erkeğe “içgüveysi” denildiği görülmektedir. Toplum tarafından hoş karşılanmayan, geleneğin tersini yansıtan bu durum için ağızlarda görülen bazı örtmece örnekleri şu şekildedir:

- **dikme (IV):** 2. İç güveysi. (*Lapseki -Çkl.; Bahçecik -Kc.; Ada göçmenleri -İst.; Papasköy -Sm.; -Tr.; *Lüleburgaz, Çavuşköy *Babaeski -Krk.; Şahin *Malkara –Tekirdağ (Tk.) (DS, IV, D, 1489)
- **damagiren:** İç güveysi. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.) (DS, IV, D, 1348)

³⁶⁴ Güvenç, ss. 46-47.

“Kuma”da olduğu gibi, “içgüveysi”nde de görülen örtmece örnekleri daha çok “kötü adlandırma” mahiyetindedir.

Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü gibi, toplumun dayadığı sınırlılıkların, yaşayış biçiminin, gelenek ve göreneklerin dildeki örtmecelerle de etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Saussure’ün bahsettiği genel sözlük olan “*langue*” içerisinde bireyin seçerek oluşturduğu kendi sözlüğüne, “*parole*”üne, örtmecelerin iyi bir örnek oluşturduğu görülmektedir. İki kişinin “*parole*”ünün aynı olamayacağına, iki farklı yazarın dilinin aynı olamayacağına yukarıda da değinilmiştir. Bir kelimeyi iki kişi farklı anlamlarda ve yerlerde kullanarak farklı şeyler anlatabilmektedir.

Örtmeceler de bu durumu örneklendirmektedir.”*Dil*’de (*langue*) bulunan bir kelimeyi bireyin alıp kendi konumuna göre kullanımı, onun “söz”ünü (*parole*) oluşturmaktadır. Türkçede Türk Dil Kurumunun “Türkçe Sözlüğü” “*langue*” olarak ele alınacak olursa, bu sözlükte ayrı ayrı yer alan “çam” göstereni, “Çamgillerin örnek bitkisi olan, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı, yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı”³⁶⁵ gösterilenine, “çivi” ise: “İki şeyi birbirine tutturmak, bir nesneyi bir yere sabitlemek için çakılan, ucu sivri, başlı, metal veya ağaçtan yapılmış ufak çubuk, mih”³⁶⁶ gösterilenine işaret etmektedir. Ancak birey iki göstereni de “*langue*”dan almış, tek *gösterilene* işaret eden bir *gösteren* haline getirmiştir. Üstelik bunu da toplumda söylenmesi hoş karşılanmayan bir “cinsel organ” için oluşturmuştur. Bu durumda birey bu göstereni kendi “*parole*”ü içine koymaktadır. “Yaka” göstereni, “Giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü”³⁶⁷ gösterilenine işaret ederken “*parole*”de, “kadın memesi” gösterileni için kullanılmaktadır. Yine birleşik kelime olan “kocagelin” göstereninden, “koca” göstereni “*langue*”de, “Bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevç”³⁶⁸, gelin ise

³⁶⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c98c23405e3a7.04920528 (15.03.2019).

³⁶⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc594250b0be1.41482519 (15.03.2019).

³⁶⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c98c5686e43c6.47778695 (15.03.2019).

³⁶⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c98c57ecd6530.06058124 (15.03.2019).

“Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın”³⁶⁹ gösterilenine işaret ederken, birey “*langue*”dan aldığı bu gösterenleri birleştirip kendi kullanım alanına koyarak kendi “*parole*”ünü oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bireyin içinde bulunduğu çeşitli sebepler, bireyin diline yansımaktadır. Birey, pek çok çeşitli etkenlerle “*langue*”da bulunan gösterenleri kendi kullanım alanına koyarak, kendi anlatım tarzını, kendi söz varlığını oluşturmaktadır. Olaylara verilen tepkiler aynı olmadığı gibi, olayların ifadesi de tüm toplumda birebir aynı gerçekleşmemektedir. Her birey, bir “şey”in dile dökülmesinde kelimelere farklı anlamlar yüklemektedir. İki kişinin “aşk”ını ve “öfke”sini dile getirirken kullandığı *gösterenler* (signifiant) ve bu gösterenlerin işaret ettiği *gösterilenler* (signifié) birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum da “*langue*”un içinde şekillenen bir “*parole*”ü meydana getirmektedir. Dolayısıyla, *örtmeceler* de bireylerin “*langue*” havuzundan seçerek oluşturulan bir “anlatım tarzı” na, “*parole*”e örnek oluşturmaktadır.

3.6. KONUŞMA DİLİ / YAZI DİLİ BAĞLAMINDA ÖRTMECELER

Dil ve *söz* birbirinden ayıran Saussure, toplumsal olan dilin incelenmesi gerektiğini savunur. Dili de *konuşma dili* ve *yazı dili* olarak ikiye ayırır. Önce konuşmanın var olup daha sonra konuşulanların gösterilmesi amacıyla yazıya geçilmesi, dili edinmeye başlayan bir çocuğun yazmayı öğrenmeden önce iletişimini konuşarak sağlaması Saussure’e göre asıl olanın *konuşma dili* olduğunu gösterir. Yani Saussure’e göre doğal olan *konuşma dilidir*. Bu sebeple Saussure, dilbilimin konusunun sadece konuşmadaki söz olduğunu belirtir. Konuşma dili sürekli değişim halindedir, ancak yazıda bu değişim konuşmadaki kadar hızlı gerçekleşmemektedir. Bu durumda yazı gerçeği yansıtmamaktadır. Saussure, toplumun hâlihazırda konuştuğu dilin incelenmesi gerektiğini düşünür. Dolayısıyla yazı dili bu imkânı vermediği için incelenmeye değer olan konuşma dilidir.

³⁶⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c98c5bdaf3649.93937315 (15.03.2019).

Konuşma dilini “bir ulusun, bir dilbirliğinin dilinin yazıyla ilişkili olmayan ve çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan yönüdür”³⁷⁰ şeklinde tanımlayan Aksan, “konuşma dilinin yazıya geçiriliş biçimi”³⁷¹ ni ise “yazılı dili” olarak adlandırır. Aksana göre; yazılı dilin geleneği ve kuralları vardır. Konuşma dilinde görülen değişik şekiller (geliyom, gelirem, celiyrum, geliyin...) yazıya yansımamaktadır. Bugünkü Türkçe için “İstanbul ağzı” esas alınmıştır. Yazı dilinden farklılık gösteren konuşma dilindeki gösterenler, ancak çok fazla yaygınlaşırsa yazıya geçebilir. Aksan “cuma ertesi” ve “hanım nine” gibi gösterenlerin de konuşma dilindeki kullanımlarının yaygınlaşması sonucunda “cumartesi” ve “haminne” şekillerinin yazıya geçtiğini örnek vermiştir.³⁷²

Yazı dilinin kurallı olması, konuşma dilinin kuralsız olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Konuşma dilinin yazıya göre esnek olan kuralları da *langue*’den bağımsız değildir. Türkçenin sentaksında göstergelerin sıralanışı tesadüfî değildir. Göstergeler “özne, nesne, yüklem” sentagmasına göre yan yana dizilirler. Ancak konuşma dilinin yazı dilinden farkı, aşağıda da üzerinde durulacağı fonetik farklılıklarla sınırlı değildir. Aynı zamanda konuşma dilinde, sentakstaki göstergelerin de yer değiştirerek (“şiiir”de de olduğu gibi) devrik kullanımları da görülür. Bunun dışında, dil konuşuru, aynı cümle üzerinde, vurgulamak istediği çeşitli noktaları konuşma dilinde daha belirgin bir şekilde sunabilir. Leyla Karahan bu durumu şu şekilde açıklar: “Cümle vurgusu, sözlü anlatımda anlamın belirlenmesine yardım eder ve genellikle yüklem üzerinde bulunur. Vurgu, gerektiğinde belirtilmek istenen öge üzerine çekilebilir. Aynı kelimelerden oluşan ve öge dizilişi aynı olan cümlelerde, cümle vurgularının yerini değiştirerek farklı anlamlar elde etmek mümkündür.”³⁷³ Karahan:

“Zeynep **bu romanı** okudu.

Zeynep bu romanı okudu.”³⁷⁴ Cümlelerini örnek vererek, birinci cümlede vurgulanan ögenin başka bir roman olmayıp “bu roman”ın, yani nesnenin

³⁷⁰ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 85.

³⁷¹ Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, s. 86.

³⁷² Aksan, Her Yönüyle Dil..., Cilt: 1, ss. 84-86.

³⁷³ Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, 15. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 13.

³⁷⁴ Karahan, s. 13.

vurgulandığını belirtirken, ikinci cümlede ise okuyan kişinin “Zeynep” olup başkası olmadığına, yani öznenin vurgulandığına işaret etmiştir. Görüldüğü gibi konuşma dilindeki bu değişim, *langueden* tamamen bağımsız bir şekilde gerçekleşmemektedir.

Saussure’ün konuşma dilini öncelediği yukarıda söylenmiştir. Bu çalışmada da Derleme Sözlüğü’nün kaynak olarak seçilmesinin ana sebeplerinden biri, sözlüğün konuşma dilini esas almasıdır. Dolayısıyla elde edilen veriler, yazı dilinde görülen göstergelerin konuşma dilindeki kullanım şeklini sunmaktadır. Ancak sözlükte yer alan göstergelerin, konuşma dilindeki kullanımlarının yüzde yüz doğru aktarıldığı söylenemeyebilir. Çünkü konuşma dili verileri yazılı olarak aktarılmaktadır. Yazılı olarak aktarılan bu verilerde, bütün fonetik işaretlerin verilmemesi, verilerin konuşma dilindeki kullanımlarının asıl halinin görülmesini engellemiştir. Dolayısıyla anlamı değiştiren fonemik özelliğe sahip sesler de bu sebeple görülememektedir. Konuşma dilindeki verilerin yazıya aktarımında derleme yapan kişilerin de etkisinin olduğu söylenebilir. Derleme fişlerini oluşturan kişilerin, göstergelerin konuşma dilindeki haliyle yazıya geçirip geçirmediği bilinmemektedir. Dolayısıyla hem bu sebeple hem de bütün fonetik işaretlerin verilmemesi sebebiyle, Derleme Sözlüğü’ndeki verilerin konuşma dilinde konuşulan “hâlihazırdaki” durumunu yüzde yüz doğru yansıttığı söylenememektedir.

İletişim yazıdan önce konuşma ile başlar. Okuma yazma bilmeyen çocuk önce konuşmayı öğrenir, hem alıcı hem de verici olarak iletişim kurabilir. Hatta Barry Sanders, çocukların dili öğrenebilmek için dil edinim sürecinde, önce o dili bir yetişkinin konuşmasından duyması gerektiğini, yetişkinin de çocuktan gelecek olan bütün sorulara katlanması gerektiğini ifade eder. Bir bireyden duyulmadıktan sonra herhangi bir elektronik eşyadan duyulan konuşmanın çocuk üzerinde etkili olmadığını da belirtir.³⁷⁵ Sandres, anne ve babanın duymadığı, çocuğun duyabildiği bir ailenin, çocuklarıyla işaret dilinde anlaştıklarını, ancak çocuklarının İngilizce öğrenebilmesi için her gün televizyon izletmelerine rağmen çocuk üç yaşına

³⁷⁵ Barry Sanders, **Öküzün A’sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi**, (Çev., Şehnaz Tahir), 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

geldiğinde işaret dili ile iletişim kurabilirken İngilizceyi hem anlamayıp hem de konuşamadığı örneğini verir.³⁷⁶

Görüldüğü gibi, bir çocuğun dili edinmesi, öğrenmesi konuşma ile başlamaktadır. Üstelik bu konuşma herhangi bir elektronik eşya ile değil, bireyin kendisi ile gerçekleşmelidir. Çocuk konuşmayı duyduğu elektronik eşya ile etkileşime geçemeyeceğinden, konuşarak iletişim kurması da beklenemez. Sonuç olarak bir dilin ediniminin konuşma ile başlaması sebebiyle de Saussure'e göre asıl olan konuşma dilidir.

Önce konuşmanın var olması, örtmecelerin de ilk ortaya çıkış sahasının konuşma dili olduğu görüşünü uyandırmaktadır. İlk olarak konuşma dilinde görüldüğü gibi, konuşma dilinde yazı dilinden daha fazla örtmece kullanıldığı da düşünülebilir. Toplumda söylenmesi hoş karşılanmayan gösterenlerin değiştirilmesi sonucunda örtmeceler ortaya çıkmaktadır. Yazı dilinde verici durumundaki birey alıcı ile birebir etkileşim içinde bulunmadığından dolayı kalemni daha “esnek” kullanacaktır. Ancak konuşma dilinde, alıcı ile birebir iletişim içinde bulunan verici ise, söylediği sözcüklere dikkat etmek durumundadır. Verici durumundaki birey, söylediğinde hem kendini hem de alıcıyı rencide edecek gösterenlerin kullanımından kaçınacaktır. Örneğin; “işemek” fiili, bir romanda veya herhangi bir yazılı eserde konuşma diline göre daha rahat kullanılabilir. Ancak konuşma dilinde “işemek” yerine “tuvalet gitmek” veya “lavaboya gitmek” gibi gösterenler tercih edilecektir. “Seks” herhangi bir romanda açıkça anlatılabilir. (Üstelik yazarın hiçbir örtmece kullanmadan açıkça anlatımı aynı zamanda onun üslubunu da oluşturacaktır.) Ancak konuşma dilinde ise konuşur, yazıya göre daha dikkatli olmak durumundadır. Konuşmada “seks” yazıdaki kadar açık bir şekilde ifade edilemeyecektir. Dolayısıyla örtmece kullanımında da konuşma dili ve yazı dili arasında kullanım oranı bakımından farklılıkların bulunması olağandır.

Langue (dil) ve *parole*'ü (söz) birbirinden ayıran Saussure'e göre, *langue* toplumsal, *parole* ise bireysel olandır. İki kişinin dili birbiri ile aynı olmadığı gibi, yaş, cinsiyet, meslek bakımından farklı özellikler çevresinde birleşen toplulukların da dilleri birbiriyle “aynılık” göstermemektedir. Bu durum da idiolect (bireyin dili),

³⁷⁶ Sanders, ss. 44-45.

sociolect (sosyal grupların dili) gibi dilin alt katmanlarını oluşturmaktadır. Toplumsal olan dil, toplumun farklı bölgelere yerleşmesi ile bölgesel olarak farklılıklar gösterir. Görülen bu bölgesel farklılıklar da dilin alt katmanlarından biri olan dialect'i (ağız) oluşturmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden Derleme Sözlüğü verileri de ağızlardan derlenerek elde edilmiştir. Bu sebeple burada ağızlarla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

“Bir dilin veya bir lehçenin³⁷⁷ daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”³⁷⁸ne “*dialect* (ağız)” denilmektedir. *Dialectin* adlandırılmasında dildeki bölgesel farklılıklar esas alınmaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesinin farklı bölgelerde, özellikle küçük yerleşim yerlerinde görülen farklı “konuşma biçimleri” ağızları oluşturmaktadır. Örneğin Manisa ağızı, Artvin ağızı, Ankara ağızı gibi. Ağızlar arasındaki farklılığın örneklendirilmesi gerekirse:

- memişhana [memşane]: Ayak yolu, hela. (Uluşiran *Şiran -Gm.)
[memşane]: (Müşgebi *Bodrum-Mğ.)(DS, XII, M, 4591)

Derleme Sözlüğü'nden alınan yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, “tuvalet” için bir örtmece olarak Gümüşhane ağızında “memişhana” göstereni kullanılırken, Muğla ağızında ise “memşane” göstereninin tercih edildiği görülmektedir. Ağızların sadece uzak mesafeli bölgelerde farklılık gösterdiği düşünülmemelidir. Yine Derleme Sözlüğünden alınan bir örneğe göre;

- dıllıḡ [dıllıḡ, dındıḡ, dındık (V)]: Kadının cinsiyet organı.
(Kızılçakçak *Arpaçay -Kr.; *Erciç -Vn.)
[dıllık]: (*Erciç -Vn.)

³⁷⁷ “Bir dilin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kolları: Türkçenin Anadolu, Azerî, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen lehçeleri gibi. Lehçeleri, yapıları bakımından birbirine yakın ve uzak lehçeler olarak ayırabildiğimiz gibi, taşıdıkları özelliklerdeki ortaklık bakımından da gruplara ayırabiliriz.” bkz. Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 107.

³⁷⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri...**, s. 4.

[dındıh]: (Kızılçakçak *Arpaçay, Karapapaklar, İrişli, Bayburt *Selim -Kr.)

[dındık (IV)]: (Azerî köyler i-Ama.) (DS, IV, D, 1458)

Kadının cinsiyet organına işaret eden yukarıdaki örtmecenin Kars ve Van'ın farklı yerleşim yerlerinde “*dıllıh dıllıg, dındıh*” şeklinde farklı kullanımları görülmektedir. Aynı zamanda aynı gösterenin Amasya'da da “*dındık*” biçimi görülmektedir. Ağızlardaki konuşma biçimlerinden kaynaklanan örtmece örneklerinin çoğaltılması mümkündür. Ağız tanımlarından ve incelemeye konu olan örtmece gösterenlerinden de hareketle, ölçünlü dil ile kıyaslandığında genellikle ağızlarda fonolojik farklılıkların ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen verilere göre ağızlarda “erkek” gösterenine ait 31 örtmece örneği görülürken; “kadın” gösterenine ait 236 örtmece örneği görülmektedir. Bu verilerdeki örtmece gösterenlerinin ağızlardaki kullanım biçimleri ile ölçünlü dilden farkını göstermek için erkeğe göre daha fazla olması sebebiyle “kadın”la ilgili örtmece örneklerinden faydalanılacaktır.

Bir toplumun yaşam tarzı, o toplumun diline yansımakta, dildeki göstergeler de toplumun değer yargılarını aktarmaktadır. Dildeki örtmecelerin, kötü olan bir durumu “iyileştirerek” ifade etmesiyle pozitif bir algı yarattığı veya “kötü adlandırma” yaparak algıyı olumsuz yönde güçlendirdiği düşünülürse, ağızlardaki derlemelerden elde edilen verilerdeki “kadın”la ilgili örtmece örnekleri, “kadın” kavramının toplumdaki algısını, toplumdaki yerini verecektir.

*“Pis kokan İhtiyar Kadın
Rustico di Filippo (XIII. yüzyıl)
'Her gittiğin yere kenefini de götürürsün'
Pis kokulu, kaşar ihtiyar,
Yaklaşırsa biri yanına
Kaçırverir burnunu tkayıp.
Dişlerin, diş etlerin tartardan geçilmez,
Çünkü kokan nefesin kaplar onları;
Oturak bile servi ağacı gibi gelir,
Senin yaydığın berbat kokunun yanında.
Açınca korkunç ağzını
Bin mezar açılmış gibi olur;
Neden gebermiyorsun veya kendini
yaktırmıyorsun? Kimse seni görmek ve
duymak*

*Zorunda kalmazdı o zaman.
Çünkü bütün dünya senden korkarken,
tilki gibisin bence
Ne pis kokuyorsun
Pasaklı mahlûk.*³⁷⁹

Örneğin 13. yüzyılda kaleme alınan yukarıdaki şiir, Ortaçağ'da kadına verilen değeri (değersizliği) gözler önüne sermektedir. Ortaçağda kadınla ilgili olumsuz görüşler sadece “yaşlılık” sıfatı ile ele alınmamıştır. Kadının yaşlanmayla birlikte vücudunun sarkmasının yanında, âdet görmesiyle de kadın lanetlenmiştir. Kadından adeta bir “canavarmış” gibi bahsedilmektedir. Yaşlanmayla birlikte değişen fiziksel özellikler, biyolojik oluşumlar (âdet görme, ergenlikte kılınma gibi) yanında, kadının “kadın” olması bile onu değersiz kılmaya sebep olmuştur.³⁸⁰ Nitekim Anadolu ağızlarında da kadınların “âdet olmaları” ile ilgili “üstü kirlenmek”, “üstü kirlî”, “akıntı”, “görüm görmek”, “kuskun”; toplumda hoş karşılanmayan boşanmış, dul kadınlar için “dullama”, “başiboş”, “başıbozuk” gibi örtmecelerin yanında, sadece “kadın” göstereni için kullanılan örtmecelerin de mevcut olduğu görülmektedir. “Kadın”a işaret eden “başyoldaşı”, “arkadaş” gibi “güzel adlandırma” niteliğinde, örtmece örneklerinin yanında, kadının ev hayatında, ev işlerinde sürekli olarak aktif olmasına ithafen “çorbacı”, “ev uşağı”, “kaşık düşmanı”, “küldöken” gibi kötü adlandırmalar da mevcuttur. Üstelik “kadın” gösterenine işaret eden (kadınla ilgili bir özellikten bahseden örtmecelerin dışında) yaklaşık 50 örtmecedan, hemen hemen 30 tanesinin *kötü adlandırma* olduğu da görülmektedir. Bu gösterge de “kadın”ın toplumda olumsuz bir kategoride değerlendirildiğini sunmaktadır.

Ağızlarda, yazı dilinden farklı olarak daha çok fonolojik değişiklikler görüldüğünden yukarıda bahsedilmiştir. Bu bölümde gösterenlerin yazı dili ile kıyaslamasında Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü esas alınacaktır.”Kadın”la ilgili görülen örtmece örnekleri konuşma dili ve yazı dili arasındaki fark açısından incelenecek olursa, bazı örnekler şu şekildedir:

³⁷⁹ Umberto Eco, Çirkinliğin Tarihi, (Çev., Anaca Uysal Ergün, Özgü Çelik, Arıcan Uysal, Elif Nihan Akbaş, Melike Barsbey, Kültigin Kaan Akbulut, Duygu Arslan, Berna Yılmazcan) Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 163.

³⁸⁰ Eco, ss. 161-167.

- **gancık (I) [gancih]**: Dişi (insan veya hayvan için). (*Yalvaç ve köyleri, Yassıören *Senirkent -Isp.; Karamanlı *Tefenni -Brd.; Kabaklar, Gireniz *Çameli -Dz.; -Ba.; İğneciler *Mudurnu -Bo.; *Devrek -Zn.; Peşman *Daday -Ks.; -Sm.; Kuzköy *Akkuş -Or.; Uzuncaburç *Silifke -İç.)

[gancih]: (*Çal -Dz.; *Arapkir -Ml.; Karaözü *Gemerek -Sv.) (DS, VI, G, 1909)

- **gaşşık düşmanı**: Karı, eş. (*Bor -Nğ.) (DS, VI, G, 1934)
- **ganayaklı [ganayah, ganayahlı]**: Kadın. (*Bor -Nğ.; *Gülner ve köyleri -İç.)

[ganayah]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.)

[ganayahlı]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, Koyundere *Ahıska -Kr.) (DS, VI, G, 1908)

Türk Dil Kurumu'nun “hayvanlarda dişi”³⁸¹ gösterileni ile açıkladığı “kancık” göstereni, Gülensoy'un verdiği bilgilere göre, Orta Türkçede “kançık (kanç+ (ı)k)” biçiminde görülüp ‘dişi köpek’³⁸² anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında Clauson'da “kançık” göstereninin “orospu kadın”³⁸³ anlamı da gözükmektedir.

Görüldüğü gibi “kadın” gösterilenine işaret eden bu gösteren “kötü adlandırma” olarak kullanılmaktadır. Kadınların genellikle konuşkan olma özelliği ile köpeklerin sürekli havlaması arasında bir ilişki kurulması sebebiyle bu adlandırma kullanılmış olabilir. Aynı zamanda Clauson'da görülen “orospu” anlamına da kötü adlandırma olarak kullanılmış olabilir. Söz konusu bu örtmece göstereninde, ağızlarda ölçünlü dilden farklı olarak “kancık” göstereninin, “gancık” ve “gancih” şekilleri görülüp kelime başında “k- > g-” ve kelime sonunda “-k > -h” ses değişiklikleri mevcuttur.

³⁸¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK_GTS_5cbf51de0e7341.38512349 (23.04.2019).

³⁸² Gülensoy, s. 458.

³⁸³ Clauson, ss. 634- 635. Eyuboğlu da bu gösterenin Anadolu Türkçesinde kadınları yermek için kullanıldığını bilgisini vermektedir. Bkz. Eyuboğlu, s. 371.

Kadın için kötü adlandırma niteliğinde olan bir diğer örtmece örneği ise Niğde ağzında görülen “gaşşık düşmanı” gösterenidir. Birleşik isimden oluşan bu gösterenin “gaşşık” göstereni günümüz Türkçesinin yazı dilinden farklılık gösteren ögesidir. Clauson ve Gülensoy’un verdiği bilgilerden hareketle, bu gösterenin Orta Türkçede “kaşuk”³⁸⁴ biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Niğde ağzında görülen “gaşşık düşmanı” göstereninin bir ögesi olan “gaşşık” göstereninde, yazıdan farklı olarak kelime başında “k- > g-” değişimi ve kelime ortasında “-şş-” ünsüz ikizleşmesi görülmektedir. Niğde ağzında kullanılan bu gösteren de kadınları adlandırmada bir “kötü adlandırma” örneğidir. Ağızların dışında Türk Dil Kurumunun internet sitesindeki Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “kaşık düşmanı” göstereninin “kadın, eş”³⁸⁵ gösterileni ile açıklanması, bu kullanımın yazıya geçtiğini de göstermektedir.

Yukarıda verilen iki örtmece örneğinde de kadının herhangi bir özelliğinden dolayı değil, sadece kadın olması sebebiyle kötü adlandırmaya başvurulduğu görülmektedir. Ataerkil olan Türk toplumunda eskiden kadın ve erkeklerin aynı sofrada yemek yemesinin ayıp karşılandığı bilinmektedir. Aynı sofraya oturmadığı gibi erkeklerden önce yemek yemeleri de hoş karşılanmamaktadır. Bu sebeple bu adlandırmanın kullanılmış olabileceği muhtemeldir.

“Çaresiz, zavallı”³⁸⁶ gösterilenine işaret eden “kan ayaklı” göstereni, yukarıda da görüldüğü gibi pek çok ağızda ses değişikliği ile “ganayaklı, ganayah, ganayahlı” biçimleri ile örtmece olarak kullanımda bulunmaktadır. Bu örnekte de ağızlarda, yazı dilinden farklı olarak kelime başında ve sonunda (k- > g- / -k > -h) ses değişimleri görülmektedir. “Kadın” için yine bir kötü adlandırma örneği olan bu gösterenin, kadınların âdet görmesi sebebiyle tercih edilmiş olması muhtemeldir.

Kadınlara ilgili görülen örtmeceler sadece “kadın” gösterileni ile sınırlı değildir. Daha önce de belirtildiği gibi en çok sansürlenmiş konuların arasında “cinsellik” yer almaktadır. Cinsel organlar, cinsel organların örtülmesinde kullanılan

³⁸⁴ Clauson, s. 671. Gülensoy, ss. 473-474.

³⁸⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cbf5ca096e0a5.03719818 (23.04.2019).

³⁸⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9c6896ec1d38.29779901 (28.03.2019).

eşyaların, cinsel birleşme, cinsel birleşme sırasında kullanılan eşyaların toplumda açıkça kullanılması veya açıkça sergilenmesi hoş karşılanmamaktadır. Cinsel ilişkiye, cinsel birleşmeye hiç girmemiş birinin ifadesinde kullanılan “bekâret” durumu da tabulaşmış konular arasında yer almaktadır. Türkçede “Kızlık”³⁸⁷ şeklinde tanımlanan “bekâret”in, halk ağızlarında “henüz hiç cinsel birleşmeye girmemiş kişi” anlamında kullanıldığı, hiç ilişkiye girmeyen kişi için de “bakir” denildiği bilinmektedir. Öyle ki büyük tabulardan birini de bu konu oluşturmaktadır. Ancak elde edilen veriler, bu konunun daha çok kadınlar üzerinde dikkat çeken bir durum olduğunu göstermektedir. Türk toplumu için erkeklerin evlilikten önce yaşadığı bir cinsel birleşmenin problem olmazken, kadının yaşadığı cinsel birleşmelerin büyük problemler yarattığı bilinmektedir. Hatta bakir olmadığı için öldürülen bir genç kız haberini Türkiye’de görmek pek mümkündür.³⁸⁸ Bu denli büyük bir tabu olan bir durumun ifadesi de apaçık bir şekilde gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla “bekâret” durumunu ifade etmek için de örtmecelere başvurulduğu görülmektedir. Konuyla ilgili örtmece örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- **gızlık**: 1. Bekâret. (*Bor -Nğ.) (DS, VI, G, 2071)
- **kızlığ**: Bekâret. (Kerkük) (DS, VIII, K, 2868)
- **dutuk (III)**: Kızlık zarı ameliyatsız açılmayan kız. (-Yz. ve çevresi) (DS, IV, D, 1613)
- **dibsiz**: Bakire olmayan kız. (Kerkük) (DS, IV, D, 1480)
- **anasının gızı**: Bakire olmayan kız. (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS, XII, A, 4418)

Yukarıda da belirtildiği gibi, henüz cinsel birleşme yaşamayan birini ifade etmek için “bekâret” göstereni kullanılmaktadır. “Bekâret” göstereni, bir cinsiyet belirtilmeyip genel bir kavram niteliği taşımaktadır. Ancak “kızlık” göstereni sadece

³⁸⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9b849fe48fd4.80425628 (27.03.2019).

³⁸⁸ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/92499/Bakire_degil_diye_oldurdu_Cinayeti_tum_ayrintilariyla_anlatti.html / <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/10/01/14-yillik-sir-olum-bakire-degil-diye-vurdu-o-gunden-beri> (08.04.2019).

kadın için ifade edilip, cinsel ilişkiye girmemiş kadının ifadesinde kullanılmaktadır. Niğde ve Kerkük ağızlarında görülen “gızlık” ve “kızlığ” gösterenlerinde, Güncel Türkçede görülen “kızlık” gösterenine göre, kelime başında “gızlık”, “k- > g-” ve kelime sonunda “kızlığ” “-k > -ğ” ses değişikliği görülmektedir.

Orta Türkçede olduğu gibi günümüz Türkçesinde de “tutuk (tut-(u)k)”³⁸⁹ biçiminde görülen bu gösteren, ölçünlü dilde, “kapalı, tıkalı”³⁹⁰ anlamına gelmektedir. Kapalı olan “kızlık zarı”nın cinsel birleşme ile açılmaması sebebiyle bu gösterenin Yozgat ve çevresindeki ağızlarda “kızlık zarı ameliyatsız açılmayan kız”ın ifadesinde örtmece olarak kullanılması muhtemeldir. Yozgat ve çevresinde görülen “dutuk” göstereninde, ölçünlü Türkçeden farklı olarak kelime başında “t- > d-” değişimi görülmektedir.

Ölçünlü dilde “dip” göstereni, “Oyuk veya çukur bir şeyin en alt bölümü”³⁹¹, gösterilenine, “dipsiz” göstereni ise “Dibi olmayan”³⁹² gösterilenine işaret etmektedir.”Dipsiz” göstereninin olumsuz bir duruma işaret etmesi, Kerkük ağzında, “bakire olmayan kız” gösterileni için bir “kötü adlandırma” olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu örtmece de ölçünlü dilden farklı olarak “-p- > -b-” değişimi görülmektedir.

“Bakire olmayan kız” gösterilenine işaret eden, tamlama oluşturan, iki ögesi de Türkçe olan bir gösteren ise Afyon ağızlarında görülen “anasının gızı” gösterenidir. Ölçünlü Türkçede “ana”³⁹³ ve “anne”³⁹⁴ gösterenlerinin ikisi de mevcut iken “gız” göstereni ağızlarda olup ölçünlü dilde “kız”³⁹⁵ biçiminde görülmektedir.

³⁸⁹ Gülensoy “tutuk (tut-(u)k)” göstereninin Orta Türkçede “enenmiş, iğdiş edilmiş” anlamı görüldüğü bilgisini vermiştir. Bkz. Gülensoy, s. 938. Clauson “tutuk” göstereninin “tut-“ fillinden geldiğini belirtip; kapalı, engelli ve dilsiz” anlamlarını da vermiştir. Bkz. Clauson, s. 453.

³⁹⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9b88f7846969.93080379 (27.03.2019).

³⁹¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9b995e17dce8.72934287 (17.03.2019).

³⁹² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9b9b194afe45.00086870 (17.03.2019).

³⁹³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc0378db4c7e9.46944788 (17.03.2019).

³⁹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc0379316f343.27864390 (17.03.2019).

³⁹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cabad62bfe020.83103681 (17.03.2019).

Dolayısıyla ağızlardaki “kız” göstereninde, ölçünlü dilden farklı olarak kelime başında “k- > g-” değişimi görülmektedir.

“Hayat kadınları, kötü yola düşmüş kadınlar”, toplumda ötekileştirilmişlerdir. Bu durumda da yine dinî ve toplumsal inançlar sonucu oluşan tabunun etkisi görülmektedir. Ötekileştirilen bu kadınların, ifadesi de ötekileştirilmiş ve örtmecelere başvurulmuştur. Bazıları şu şekildedir:

- **urusbu [urasbı]**: Kötü yolda olan kadın. (Tekeler *Silifke -İç.)
[urasbı]: (Lamus *Ermenek -Kn.) (DS, XII, U, 4787)
- **başdan çıkgın**: 1. Yoldan çıkmış, kötü yolda (kadın). (Dereçine *Sultanağı -Af.) (DS, XII, B, 4446)
- **ayağı gaymış**: Kötü yolda kadın. (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS, XII, A, 4431)

Kötü yolda olan kadınları ifade eden, Türkçeye Farsça “rūspī” göstereninden alınıp “hayat kadını” anlamında kullanılan “orospu”³⁹⁶ sözcüğünün, İçel ağzında (urusbu) yine ses değişimine uğradığı görülmektedir.”Orospu” göstereninin, “hayat kadını” göstereninden daha çok “aşağılayıcı” bir algı uyandırdığı dikkate alınırsa, burada da bir “kötü adlandırma” örneği görülmektedir.

Afyon ağzında görülen “baş+dan“ ve “çık-gın” gösterenlerinin birleşmesi ile oluşan bu gösteren, “ganayaklı, gaşşık düşmanı, anasının gızı, ayağı gaymış” gösterenlerinde olduğu kelime grubu oluşturmuş olan öğelerdendir. Standart dilde gösterenler teker teker ele alındığında farklı fösterilenlere işaret ederken (baştan: “Başından alarak, bir kez daha, yeniden”³⁹⁷, çıkgın: “Kabarık, şişkin”³⁹⁸) Afyon ağzında birleşik olarak “hayat kadını” anlamında kullanılmaktadır. Bu örnekte de ölçünlü Türkçede görülen “ünsüz uyumu” kuralı dışına çıkılarak “baş+tan > başdan /

³⁹⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9bad659386d1.45513602 (17.03.2019).

³⁹⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9ba13a652030.28097395 (17.03.2019).

³⁹⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9bb593be9b27.27284911 (17.03.2019).

çık+kın > çıkgın” biçiminde görüldüğü gibi sözcüklere gelen eklerin ötümlüleşmediği görülmektedir.³⁹⁹

Örtmecelerdeki bir diğer ses değişikliği durumu da yine Afyon ağızındaki “ayağı gaymış” gösterenindeki “kay-” fiilinde görülmektedir. Bu gösterende de yine kelime başında “k- >g-” değişimi görülmektedir.

Ağızlardan derlenen fişlemeler ile oluşturulan Derleme Sözlüğü’nde yer alan örtmecelerde, Türkiye Türkçesi yazı dili ile kıyaslandığında ses farklılıklarının görüldüğü ortadadır. Bu durumun görülmesinde pek çok sebebin etkili olduğu söylenebilir.”Coğrafya”nın bu durumdaki en etkili sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ağızların, farklı yerleşim yerlerine dağılan toplulukların konuşma biçimlerinin farklılaşması sonucu ortaya çıktığı düşünülürse, “coğrafya”nın haklı olarak etkisinin büyük olduğu yadsınamaz.

Eski Oğuz Türkçesi de denilen Eski Anadolu Türkçesi 13. yüzyıldan 16. yüzyıl başlarına kadar devam etmektedir. Kelime başındaki “k- > g-” değişimi (girü < kirü), “t- > d-” değişiminin görülmesi(düken- < tüken-), diş arası “t”lerin “d” olması (ayak < adak), ayrılma hali ekinin “+dAn” (agaçdan) şeklinde görülmesi gibi durumlar, Eski Anadolu Türkçesinin bazı karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır.⁴⁰⁰ Bunun dışında Zeynep Korkmaz’ın verdiği bilgilere göre, ilk hecede i ~é değişimi, ünlü uzunlukları, ünlü incelmeleri (t, n, s, ş gibi diş ve dişeti ünsüzleri ve y ünsüzünün yanındaki ünlüleri incelttiğini belirtir), kelime başında “b- > m-” değişimi, “ng > ɲ” gibi ses değişimleri⁴⁰¹ de Eski Anadolu Türkçesinde görülmektedir. Yukarıda verilen örneklerdeki ses değişikliklerinden bazıları da Türkiye Türkçesi yazı dili ile *dialect*lerde görülen konuşma biçimi farklılığının dışında, (gancık, gaşşık düşmanı, dutuk, başdan çıkgın...), yazı dilinde devam etmese de ağızlarda Eski Anadolu Türkçesinin (hatta bazen Eski Türkçenin) izlerinin hala devam ettiğini göstermektedir. Ancak yukarıda verilen örneklerle sınırlandırılmayacak olan yazı dilinden farklılık gösteren pek çok gösteren ağızlarda

³⁹⁹ “Ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere, ötümlü ünsüzlerle başlayan ek geldiğinde, ekin ünsüzü, ötümsüz karşılığı varsa, ötümsüzleşir. Yani -hd- > -ht-, -bc- > -pç-, -td- > -tt-, -şc- > -şç-, -şd- > -şt-. Bkz. Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Süer Eker, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003, s. 227.

⁴⁰⁰ Ercilasun, ss. 457-463.

⁴⁰¹ Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, Pdf. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/844/10686.pdf> (10.06.2018).

mevcuttur. Bu farklılıkların sebebini sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen ses değişiklikleri ile açıklamak doğru olmayacaktır.

Saussure'ün de belirttiği gibi konuşma dilindeki tüm sesler yazıda görülememektedir. Derleme Sözlüğündeki verilere göre, örtmece örneklerinde de yazı dilinde olmayıp ağızlarda görülen sesler mevcuttur. Çeşitli konularda görülen örtmecelerde yazı dilinde görülmeyen seslerin bulunduğu örneklerden bazıları şu şekildedir:

- başdan çıhmak: Baştan çıkmak, ahlaki bozulmak. (-Ml.)(DS, II, B, 556)
- ańsızlık: Hayâsızlık, terbiyesizlik. (*Bor -Nğ.) (DS, I, A, 280)
- ańırtkan: Çok arsız, azgın. (*Bor -Nğ.) (DS, I, A, 270)
- bardélhane: Genelev. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.)(DS, II, B, 530)
- ebdesâne: Ayak yolu, hela. (Hayati *Erbaa -To.)(DS, XII, E, 4490)
- memişhana [memşane]: Ayak yolu, hela. (Uluşiran *şiran -Gm.)
[memşane]: (Müsgebi *Bodrum-Mğ.)(DS, XII, M, 4591)
- çaştana: Ayak yolu, yüznumara. (Karaçay Aşireti *Kadınhanı -Kn.)
(DS, III, Ç, 1040)
- ań damarı yırtılmak: Namus ve iffetini kaybetmek. (*Bor -Nğ.) (DS, I, A, 258)
- tatuş [tincış]: Kadının üreme organı. (Uluşiran *şiran -Gm.) (DS, XII, T, 4742)
- dıdış (II): Kadının cinsiyet organı. (-Kr. köyleri.) (DS, IV, D, 1449)
- dıllış [dıllığ, dındış, dındık (V)]: Kadının cinsiyet organı.
(Kızılçakçak *Arpaçay -Kr.; *Erciç -Vn.)
[dıllık]: (*Erciş -Vn.)
[dındış]: (Kızılçakçak *Arpaçay, Karapapaklar, İrişli, Bayburt *Selim -Kr.)
[dındık (IV)]: (Azerî köyler i-Ama.) (DS, IV, D, 1458)
- uşaşlış [uşakevi, uşaklık]: Kadının dölyatağı. (:Uluşiran *şiran -Gm.; *İğdir -Kr.)
[uşakevi : (*Antakya -Hat.)

- [uşaklık]: (-Ml.) (DS, XII, U, 4788)
- putuḥ (I): Kadının dişilik organı. (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, IX, P, 3493)
 - mınıcḥ: Kadının üreme organı. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, XII, M, 4595)
 - öñgol: 2. Erkeklik organı. (*Bor -Nğ.) (DS, IX, Ö, 3339)
 - oñatsız: Hastalıklı, bakımsızlıktan gelişmemiş. (-Nğ.) (DS, IX, O, 3282)
 - öpke avrū: Verem. (Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı -Kn.) (DS, IX, Ö, 3343)
 - basıra, bāsıra (I): 4. Kanser hastalığı. (*Saray köyleri -Tk.) (DS, II, B, 541)
 - kusaḥ [kusag]: Kolera. (Kerkük.)
[kusag]: (Kerkük) (DS, XII, K, 4573)
 - yanıarā: Veba. (Yenimüslüman *Zile -To.) (DS, XI, Y, 4166)
 - yarımliḥ, yarımlik (I): 1. Fıtık. (*Ödemiş -İz.; Tokat -Es.; *Kurşunlu -Çkr.) (DS, XI, Y, 4185)
 - ḥıngir: Kısır erkek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.) (DS, VII, H, 2365)
 - gıyıḥ (I): Şaşı (kimse). (Bayburt *Sarıkamış -Kr.) (DS, VI, G, 2066)
 - pazdamaḥ [pazlamak (II)]: Sövmek, verip veriştirmek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.) (DS, IX, P, 3417)
 - dozurradak [dozuürtdak]: Sesli yellenme hakkında kullanılır. (*Düzce -Bo.)
[dozuürtdak]: (*Düzce -Bo.) (DS, IV, D, 1569)
 - cıvılatmaḥ (II): İstemeksizin gaz çıkarmak: Çocuk utandı. Eyle bir cıvılattı. (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, III, C, 943)
 - poḥ: Dışkı, pislik. (*İğdır -Kr.) (DS, XII, P, 4651)
 - abazan (abézan) kalmak (I): Uzun zaman cinsî münasebette bulunmaktan mahrum kalmak. (-Ba.) (DS, I, A, 13)

- buruḡ (I): Densiz, münasebetsiz, aşırı cilve yapan. (*Tirebolu -Gr.) (DS, II, B, 802)
- zorramāḡ: Güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak, saldırmak. (*İğdır -Kr.) (DS, XII, Z, 4841)
- pilingirlik yapmāḡ: Yolsuz birleşmelere arabuluculuk yapmak. (Pazarören *Pınarbaşı -Ky.) (DS, XII, P, 4648)
- çatı guyruḡ: Dedikoducu kadın. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, III, Ç, 1089)
- şallāk (I): Oynak, hoppa. (Karaözü *Gemerek -Sv.) (DS, XII, Ş, 4719)
- zéstan: Loğusa. (-Bt.) (DS, XI, Z, 4362)
- eteñi: Yavru olduktan sonra anneden düşen parça, son, eş (insan ve hayvanlarda). (Uzuncaburç *Silifke -İç.) (DS, XII, E, 4499)
- asātek: Kadın, eksik etek. (-Çr.) (DS, I, A, 341)
- yūrük: Çiftleşmek isteyen inek. (*Güdül ve köyleri -Ank.) (DS, XII, Y, 4826)
- gālak (VII): Erkek at ve eşeğin cinsiyet organı. (*Merzifon ve köyleri -Ama.) (DS, VI, G, 1898)

Yazı dilinde olmayıp da konuşma dilinde var olan bazı sesler yukarıdaki örneklerde görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse gerek kelime başında k- > g-, t- > d- değişimleri, uzun ünlülerin, “geniz n”sinin, kapalı e (é)” sesi gibi yukarıda görülen pek çok değişimin, daha önce de söylendiği gibi, Eski Anadolu Türkçesi ses özelliklerinin ağızlarda hala yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında konuşma biçiminin bölgelere göre farklılık göstermesi ile ortaya çıkan ağızlarda görülen örtmece örneklerinde, yazı dilinden farklı olarak görülen değişikliklerin, genellikle “fonolojik” olarak görülmekle birlikte, morfolojik ve leksik farklılıkların varlığı da göz ardı edilemeyecek kadar mevcut durumdadır. Bir kavramla ilgili görülen pek çok farklı örtmece örneği de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yine genel bir değerlendirme yapılacak olursa; konuşma dilinde bir örtmece göstereninde görülen ses değişimleri, “fonem”den ziyade, anlamı değiştirmeyen “alofonik” (kızı > gızı) bir özellik taşımaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR ÖRTMECE ÇEŞİDİ OLARAK ÖRTMECELİ TANIMLAMALAR

Toplum tarafından oluşturulan ve yasaklanan tabuyla etkileşime geçen kişi de tabu olarak kabul edilir ve toplum tarafından dışlanır. Dolayısıyla tabunun açıkça ifade ediminin yasaklandığı düşünülürse, bir tabuyu açıkça dile getiren birey de tabu haline gelip toplumdaki dışlanacaktır. Sosyal bir varlık olan bireyin, toplumun oluşturduğu tabudan bağımsız olarak hareket etmesi beklenemez. Bu sebeple tabu, bireyin dilini sakatlamakta ve dilde açık bir ifadeyi aksatmaktadır. Tabu olan kavramları açıkça ifadeden sakınan birey, tabuya dokunmadan dolayısıyla da zarar görmeden ifadede bulunmak için örtmeceleri üretmektedir. Dolayısıyla toplumsal bir varlık olan insanın, toplumdan “kopamaması” sebebiyle, hayatın her alanında karşılaşacağı tabularda örtmeceli kullanımlara başvurması kaçınılmazdır.

Çalışmaya kaynaklık eden “Derleme Sözlüğü”nün, bir tür olarak “sözlük” olması, bu kaynakta yer verilen bütün gösterenlerin açık bir şekilde tanıtılması beklentisini uyandırmaktadır. Ele alınan örneklerde de görüldüğü gibi hemen hemen bütün alanlarda tabu olarak görülen olguların “örtülerek” anlatılması veya tanıtılması, sözlük olan bu kaynakta da kendini göstermektedir. Yani söylenmek istenen şudur ki: Derleme Sözlüğü’nde toplumda tabu olarak görülen, söylenmesi hoş karşılanmayan ifadeler için halk ağızlarında kullanılan örtmecelerin yine örtmecelerle açıklandığı görülmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi toplumda en çok sansürlenenden konulardan biri cinselliktir. Tabu olması sebebiyle konuşma dilinde sansürlenenden cinselliğin ifadesinde kullanılan örtmeceler, sözlükte yine örtmece yapılarak açıklanmıştır. Örneğin iki kişinin cinsel ilişki yoluyla birleşmesini ifade etmek için kullanılan “çiftleşmek”, “cinsel ilişkide bulunmak” gibi gösterenler de bir örtmecedir. Sözlükte de iki kişinin cinsel olarak birleşimini ifade eden örtmece gösterenleri genellikle “çiftleşmek”, “cinsel ilişkide bulunmak” gibi örtmeceler ile açıklanmıştır. Bu kullanımla ilgili görülen bazı örtmece örnekleri şu şekildedir:

- **yoğurmak [yöğürmek]:** Çiftleşmek, aşmak. (Pazarören *Pınarbaşı - Ky.)

[yöğürmek]: (*Fethiye -Mğ.) (DS, XII, Y, 4823)

- **çöpleme (V) [çütleme (I), çütleşmek]**: Çiftleşme. (-Çr.)

[çütleşme (I)]: (-Çr.)

[çütleşmek]: (-Çr.) (DS, III, Ç, 1289-90)

- **döllenmek (I) [döllemek -3]**: 1. çiftleşmek. (*Eğridir köyleri -Isp.; *Şavşat köyleri -Ar.) (DS, IV, D, 1579)

- **cotuşmak**: Çiftleşmek. (Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, III, C, 1004)

- **çökeşmek (I)**: Cinsî münasebette bulunmak. (Sülek *Bozkır -Kn.) (DS, III, Ç, 1282)

- **kertmek (IV)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, VIII, K, 2759)

- **koçmak**: 2. Cinsel ilişkide bulunmak. Bilecik (Bil.); Neveze *Arpaçay -Kr.) (DS, VIII, K, 2895)

- **edişmek (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (Süüllü *Yalvaç, Uluğbey *Senirkent -Isp.; Yayla *Tefenni -Brd.; İshaklı, *Çivril -Dz.; -Kü.; Telin *Gürün -Sv.; *Mut ve köyleri -İç.) (DS, V, E, 1666)

- **fik fik yapmak**: Cinsî ilişkide bulunmak. (*Bozdoğan -Ay.) (DS, V, F, 1864)

- **gouşmak**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Silifke -İç.) (DS, VI, G, 2108)

- **yakın gitmek [yakınlık etmek]**: Cinsel ilişkide bulunmak. (-Kr.)

[yakınlık etmek]: (-Kr.) (DS, XI, Y, 4129)

- **kayışmak (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Akhisar -Mn.; *Merzifon -Ama.; -Sm.; Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, VIII, K, 2701)

- **yatak yatmak**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Serik -Ank.) (DS, XI, Y, 4199)

- **yapmak (II)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor -Nğ.) (DS, XI, Y, 4179)

- **bellemek (IV)**: Cinsel ilişkide bulunmak (aşağılama için kullanılır). (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS, XII, B, 4453)

- **garılmak (III) [garlaşmak, garleşmek]**: Cinsî ilişkide bulunmak (insan ve hayvan için). (Güney *Yeşilova -Brd.; *Çivril ve köyleri, Darıveren, Oğuz

*Acıpayam -Dz.; Sürez *Bozdoğan -Ay.; Tokat -Es.; İğneciler *Mudurnu -Bo.; Peşman *Daday -Ks.; Saray -Çkr.; *Merzifon ve köyleri -Ama.; Dodurga *Artova -To.; Kuzköy *Akkuş, *Gülköy -Or.; *Kadirli -Ada.; *Mut ve köyleri, *Mersin ve köyleri -İç.)

[garlaşmak]: (*Bozdoğan -Ay.)

[garleşmek]: (*Bozdoğan -Ay.) (DS, VI, G, 1926)

Görüldüğü gibi, çalışmaya kaynak olan sözlükte de madde başı olarak görülen örtmecelerin, yine tabu kaynaklı olması sebebiyle, açıklamalarında örtmecelerin kullanıldığı ortadadır. Bunun dışında “başkasının namusuna saldırmak”⁴⁰² gösterilenine işaret eden “tecavüz” göstereni de aynı zamanda örtmece özelliği göstermektedir. Sözlükte yer alan gösterileni “tecavüz etmek” olan örtmecelerin açıklanmasında, başkasının “ırzına geçmek”, başkasına “sarkıntılık etmek” gibi örtmece örnekleri tercih edilmiştir. Bu durumla ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

- **varıvermek:** Irza geçmeye girişmek. (-İç.) (DS, XI, V, 4091)
- **egişmek:** Sarkıntılık etmek. (*Devrek-Zn.) (DS, V, E, 1673)
- **bastırmak (II):** Kız ya da kadınla güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4446)
- **düdükleme:** Irza geçmek. (*Mudanya-Brs.; *Kandıra-Kc.; *Kilis-Gaz.; *Tarsus, *Mersin-İç.) (DS, IV, D, 1618)
- **kirizlenmek:** Sarkıntılık etmek. (-Ky.; -Nğ.) (DS, VIII, K, 2878)
- **kaymak (II):** 1. İğfal etmek, ırzına geçmek. (-Sm.) 2. Deve gebe kalmak, döl tutmamak. (Eskiova *Tire-İz.; -İç.) (DS, VIII, K, 2703)
- **ilişmek (III):** Irza geçmek. (*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri, *Yalvaç ve köyleri-Isp.; Çerçin-Brd.; Eymir *Bozdoğan-Ay.; *Alaşehir-Mn.; Tokat-

⁴⁰² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb330f42c0e51.14212063 (14.04.2019).

Es.; *Akyazı ve çevresi-Sk.; *Kandıra-Kc.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; -Ks.; Saray-Çkr.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; *Artova-To.; Bayadı-Or.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Erkinis *Yusufeli-Ar.; *İğdır-Kr.; *Koyulhisar-Sv.; *Bünyan-Ky.; *Bor-Nğ.; Çavuşçu *İlgın, *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.; *Milas, *Fethiye ve köyleri, Yerkesik-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, VII, İ, 2428)

- **başına çökmek:** Birinin ırzına geçmek. (*Merzifon köyleri-Ama.; *Zile-To.; Sarıhamzalı *Sorgun-Yz.) (DS, II, B, 559)

- **zorramak:** Güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak, saldırmak. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, Z, 4841)

- **becerlemek (III):** Irzına geçmek. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 592)

- **üstünden geçmek:** Güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Ü, 4077)

Derleme Sözlüğü'nde cinsellikle ilgili görülen örtmece gösterenleri sadece insana ait örneklerle sınırlı olmayıp; hayvanların çiftleşmesini anlatan örneklerde de görülmektedir. Üstelik "hayvan"a ait toplam 252 örtmeceden, 140'ı hayvanların çiftleşmesini anlatmaktadır. Yine "insan"da olduğu gibi; cinsel birleşmeyi anlatan örtmecelerin, örtmecelerle açıklanması durumu hayvanların cinsel isteklerini anlatan örtmece örneklerinde de görülmektedir. Hayvanlarda bu durumu anlatan bazı örtmece şekilleri ise şu şekildedir:

- **yelmek (III):** Erkek hayvan, dişi istemek. (-İsp. ilçe ve köyleri) (DS, XI, Y, 4238)

- **koşuşmak:** Hayvanlar çiftleşmek : Atla eşeğin koşuşmasından böyle gatrır doğar. (DS, VIII, K, 2935)

- **yanarmak (III):** Hayvan, çiftleşmeye hazırlanmak. (-Nğ.) (DS, XI, Y, 4181)

- **borsamak:** Hayvan çiftleşmek istemek. (-İst.) (DS, XII, B, 4463)

- **bastırmak (III) [bastırmağ]:** Dişi hayvanı erkekle çiftleştirmek. (Genek-Çkr.; *Bor-Nğ.)

[bastırmağ]: (Kerkük) (DS, II, B, 548)

- **öyürtmek:** Döl tutmaları için hayvanları çiftleştirmek. (Birgi *Çeşme-İz.) (DS, IX, Ö, 3367)
- **örsemek (II):** 1. Hayvan çiftleşmek istemek. (*Kavak, -Sm.; Çilehane *Reşadiye-To.; Şehli-Gr.) (DS, IX, Ö, 3349)
- **yöğürmek:** Çiftleşmek (hayvan için). (*Lapseki-Çkl.; *Nizip-Gaz.; *Fethiye-Mğ.) (DS, XI, Y, 4305)
- **gövelek [gövlemek -2]:** Hayvan çiftleşmek istemek. (Başpınar *Tefenni, Güney *Yeşilova-Brd.; Darıveren *Acıpayam-Dz.; Aliköy *Çaycuma-Zn.; Başköy-Ank.; Dont *Fethiye-Mğ.)
[gövlemek -2]: (Pazar *Kızılcahamam-Ank.) (DS, VI, G, 2168)
- **gölemek (II):** Hayvanlar çiftleşmek istemek. (Çanılı *Ayaş-Ank.) (DS, VI, G, 2142)
- **aşınmak (II):** Hayvanlarda çiftleşme isteğinin bulunması. (Kıbrıs) (DS, I, A, 354)

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, çalışmaya kaynaklık eden Derleme Sözlüğü'nde örtmece olarak görülen madde başlarının açıklamasında da örtmecelerin kullanımı açıktır. Bir toplumun kültürü, dilin diğer öğeleri ile etkileşim içinde olduğu gibi, örtmecelerle de etkileşim içindedir. Dolayısıyla aynı zamanda kültürel birikimlerin de yansıdığı örtmecelerin sözlük çalışmalarında tekrar örtmece ile açıklanmasının, Türkçeyi sonradan öğrenen biri için zorluk yaratacağı düşünülebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TEMATİK OLARAK DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELER

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen örtmece verilerinin semantik olarak sınıflandırılıp, örtmeceye başvuru konuların ortaya çıkarılması da tezin amaçları arasında yer almaktadır. Tasnif edilen bütün örtmece örneklerini inceleme imkânı olmadığı için bu tasnifin sözlük biçiminde verilmesi uygun görülmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi; örtmecelerin, zamanla yerine kullanıldığı anlamı üstlenmesi sebebiyle, kalıcı bir örtmece sözlüğünün oluşturulması mümkün olamamaktadır. Ancak oluşturulan bu tasnif ile aynı zamanda, Derleme Sözlüğü içerisinde yer alan bir *örtmece sözlüğü*'nin de açığa çıkarılması, amaçlar arasındadır.

Örtmece konulu literatür taramasında, örtmeceyi konu alan çalışmalarda, örtmecelerle ilgili gerek yapısal gerekse semantik olarak çeşitli sınıflandırmaların bulunduğu görülmüştür. Ancak konuşma dilini yansıtan sözlükten elde edilen örtmece verilerinin semantik olarak oldukça çeşitlilik göstermesi, amaçlanan tasnifin çalışmalarda görülen sınıflandırmalardan herhangi birine tabi tutulmasını engellemiştir. Bu sebeple, çalışmanın kaynağı olan Derleme Sözlüğü'ndeki örtmeceler, diğer çalışmalardaki tasniflerden bağımsız, tematik olarak sınıflandırılmıştır.

Tematik olarak oluşturulan bu tasnifte, bütün örtmece örnekleri “*İnsan, Hayvan, Somut, Soyut*” başlıkları altında ele alınmıştır. Dört grup içerisinde herhangi bir yer bulamayan örtmece gösterenleri ise “*Karışık Örnekler*” başlığı altında sıralanmıştır. Derleme Sözlüğü'ndeki örtmece söz varlığından oluşturulan söz konusu tasnif, aşağıdaki gibidir:

5.1. İNSAN

5.1.1. İnsana İlişkin Adlandırmalar

5.1.1.1. Kadın

• **abıla (I)** [**abılla -3, abla (I) -5, abula -4**]: 1. [→ **aba (I) -1**] 2. [→ **aba (I) -6**] 3. [→ **aba (I) -10**]: 4. Karı, zevce. (İsabey *Çal –Dz.) 5. Görümce. (Kozluca *Keçiborlu, Yassıvıran *Senirkent –Isp.; Ekse *Çal –Dz.; Kamışlı *Karaisalı –Ada.)

[**abılla -3**]: (Uluğbey *Senirkent –Isp.; Çeltek *Yeşilova –Brd.)

[**abla (I) -5**]: (Sobran *Nallıhan –Ank.)

[**abula -4**]: (Aydoğmuş *Keçiborlu –Isp.; Anaraş, Zavli *Sürmene –Tr.) 6. Üvey kız kardeş. (Çamköy *Göhlisar –Brd.) 7. Koyunların sağım zamanlarında, süt sağan kadınlara çobanların hitabı. (Senir *Keçiborlu –Isp.) (DS, I, A, 20)

• **aksik atak**: Eksik etek, kadın, genç kız. (Kertmeağcamescit *Kangal -Sv.) (DS, I, A, 161)

• **arkadaş**: Karı, eş. (Aliköy, *Çaycuma -Zn.; Ks.) (DS, I, A, 325)

• **arvat (I)** [**arvad -1, 2**]: 1. Kadın, avrat. (*Dinar köyleri –Af.; Güney *Yeşilova –Brd.; *Merzifon, *Gümüşhacıköy, -Ama.; -To.; *Tirebolu –Gr.; *Kelkit köyleri, *Bayburt köyleri –Gm.; Kızılçakçak *Arpaçay, *İğdir köyleri –Kr.; *İspir –Ezm.; -Ezc. Köyleri; *Erciş, -Vn.; -Bt.; *Varto, -Muş (Mş.); -El.; -Gaz.; Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı, Hisarcık *Yayladağı, *Antakya, -Hat.; Hasanoğlan –Ank.; -Nğ.; -Kn.; -Ada.; -Ant.; Kerkük)

[**arvad -1**]: (Karakoyunlu –Kr.; Kerkük) 2. Olgun kadın. (*Akhisar –Mn.) 3. Eş, zevce, karı. (*Dinar köyleri –Af.; Güney *Yeşilova –Brd.; Ağlı *Akhisar –Mn.; *Merzifon, *Gümüşhacıköy, -Ama.; -To.; *Küre –Ks.; *Kelkit köyleri, *Bayburt köyleri –Gm.; *Yusufeli –Ar.; Kızılçakçak *Arpaçay, İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.; *İspir –Ezm.; *Erciş –Vn.; -Bt.; -El.; *Reyhanlı, *Antakya –Hat.; *Zara, *Divriği –Sv.; -Gaz.; Hasanoğlan, -Ank.; -Kn.; -Ada.; -Ant.)

[**arvad -2**]: (Karakoyunlu –Kr.; Kerkük) (DS, I, A, 337-338)

• **asatek**: Kadın, eksik etek. (-Çr.) (DS, I, A, 341)

- **asik, asikli** : Kadın, karı. (-Çr.; -Yz.; -Krş.) (DS, I, A, 343)
- **avrad [avret]**: Kadın, karı, avrat. (-Rz.; Karaözü *Gemerek -Sv.)
[avret] : (*Şavşat köyleri -Ar.) (DS, I, A, 390)
- **başyoldaşı [başyoldaş]**: 1. Zevce, karı, eş. (Tokat, Bozan -Es.; -Gz.; -Mr.; Koyunbaba *Kalecik, Solakuşağı *Şereflikoçhisar -Ank.; Aziziye *Ereğli -Kn.)
2. Karı veya koca: Baş yoldaşım öldü. (*Susurluk-Ba.)
[başyoldaş]: (*Göle, *Ardahan, *Posof -Kr.) (DS, II, B, 567)
- **cıvır**: Kadın. (Bereketli *Tavas -Dz.; Yeniköy-Ay.; Kosmat -Es.) (DS, III, C, 943)
- **çarpan (III)**: Kadın. (-İst.; Genek -Mğ.) (DS, III, Ç, 1083)
- **çorbacı (II)**: Kadın. (Dont *Fethiye -Mğ.) (DS, III, Ç, 1271)
- **dişehli [dişehleti, dişeleti, dişeli, dişerli, dişeyleti, dişeyli, dişiehleti, dişieyleti, dişileti, dişiyleti, dişiyli]**: Kadın. (*Senirkent, *Uluborlu -Isp.; Çerçin, -Brd.; İsabey *Çal -Dz.; *Karacasu -Ay.; Yavuz, Çayağzı, Hanlı, *Şavşat, Erkinis *Yusufeli -Ar.; -Kr.; *Beyşehir -Kn.; -Ant.; -Mğ.)
[dişehleti]: (İğneciler *Mudurnu -Bo.; *Ermenek -Kn.)
[dişeleti]: (Darıveren *Acıpayam -Dz.)
[dişeli]: (İsabey *Çal -Dz.)
[dişerli]: (Yassıviran *Senirkent -Isp.)
[dişeyleti]: (Alayunt- Kü.; *Ermenek -Kn.; *Mut köyleri -İç.)
[dişeyli]: (*Zile -To.; *Bor, *Ulukışla -Nğ.)
[dişiehleti]: (*Ermenek ve çevresi -Kn.)
[dişieyleti]: (Adatepe *Devrek -Zn.)
[dişileti]: (-Kü.)
[dişiyleti]: (Bahçeli *Bor -Nğ.; *Karaman -Kn.)
[dişiyli]: (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1521)
- **dişi galek [dişi galik, dişi gelek, dişi kalayık, dişi kalek]**: 1. Kadın. (-Dz. ve çevresi *Çine, *Karacasu -Ay.; -Mğ.)
[dişi galik]: (Kırcağz *Milas-Mğ.)
[dişi gelek]: (Fadılca-Mğ.)
[dişi kalayık]: (Bölme-Uşak (Uş.); -Dz.; -Kü.)

[dişi kalek] : (Mesevk, *Ula, *Bodrum-Mğ.) 2. Kadın işçi, kadın hizmetçi. (-Ay. ve çevresi -Mğ.) (DS, IV, D, 1524)

• **dudu (III)**: 1. Hanım. (-Ed.; Şumnu, Bulgaristan) 2. Abla. (*Bulancak -Gr.; -Nş.; Apturahmanlar *Serik -Ant.; Konyar Aşireti, Katransa, Kayalar, Selanik, Yunanistan) 3. Küçük kardeş. (Bulgaristan göçmenleri, *Lüleburgaz -Krk.) (DS, IV, D, 1595)

• **ece (I)**: 8. Kadın. (Karaçakal *Yenipazar -Ay.) (DS, V, E, 1659)

• **ece (III)**: Güzel kadın. (-Sv.) (DS, V, E, 1659)

• **eğsikli [evsüketek]**: Kadın. (-Yz.; Tahanlı *Mersin-İç.)

[evsüketek] : (Yolbaşı *Akkuş -Or.) (DS, XII, E, 4491)

• **eksiketek [egsiketek, eğsighetek, eğsik (I), eğsiketek, eğsikli, eğsügetek, eksighetek, eksik (II), eksiketekli, eksikli, eksüetek, eksügetek, eksüvetek, esgieteyh, esik (III), esikli, esketek, eskietek, evsüketekli, evsüklü, eysikli, eysüketek]**: Kadın. (*Sandıklı, Çiftlik *Dinar -Af.; Çıtak, *Çivril, *Sarayköy ve köyleri, -Dz.; -Ba.; -Brs.; Bozan, Keskin -Es.; *İzmit -Kc.; Çengelköy, -İst.; -Ks.; *Osmancık, *İskilip -Çr.; *Vezirköprü, -Sm.; -Ama.; Çayır *Zile -To.; -Rz.; Uşhum *Yusufeli -Ar.; -Ezm.; Sosunga *Çayırılı, -Ezc.; *Nazimiye -Tn.; Harput, *Ağın, *Keban -El.; -Gaz.; Ortaköy *Şarkışla, Hacıilyas *Koyulhisar, Çepni *Gemerek, *Gürün, Soğukpınar *Kangal, Tutmaç -Sv.; -Ank.; *Develi -Ky.; *Bor -Nğ.; *Karaman -Kn.; *Kozan, -Ada.; -İç.; Bağyaka *Finike -Ant.)

[egsiketek] : (Tepeköy *Torbalı -İz.; Üçem *Balâ -Ank.)

[eğsighetek] : (*Ermenek -Kn.)

[eğsik (I)] : (Köprü *Keskin -Ank.)

[eğsiketek] : (*Bünyan -Ky.; *Bor -Nğ.)

[eğsikli] : (Uluborlu *Senirkent -Isp.; -İst.; -Çr.; *Bünyan -Ky.; *Bor -Nğ.; *Ermenek, -Kn.; Ulaşköyü *Tarsus, Ayvagediği *Mersin -İç.)

[eğsügetek] : (*Merzifon ve köyleri -Ama.)

[eksighetek] : (*Reşadiye -To.; -Sv.)

[eksik (II)] : (*Antakya ve köyleri -Hat.; -Nğ.)

[eksiketekli] : (Yukarıdinek *Şarkîkaraağaç -Isp.; *Kurşunlu -Çkr.)

[eksikli]: (*Sarayköy ve köyleri -Dz.; *Sivrihisar, Tokat -Es.; Fındıklı, İst.; *Alaca -Çr.; *Zile ve köyleri -To.; Çepni *Gemerek, Maksutlu, E. Hüyük *Şarkışla -Sv.; *Keskin, -Ank.; *Develi -Ky.; *Bor -Nğ.; *Ereğli, *Bozkır -Kn.; İncirlik, -Ada.; Emirler *Mersin -İç.)

[eksüketek]: (Kızılköy -To.)

[eksügetek]: (-To.)

[eksüvetek]: (-Sv.)

[esgietyh]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim -Kr.)

[esik (III)]: (-Gaz.; -Ank. ve köyleri)

[esikli]: (-Dz.; Hasanoğlan, -Ank.; *Tarsus -İç.; Boğalar *Fethiye -Mğ.)

[esketek]: (-Ezm.; Ergani -Ezc.; -Ml.)

[eskietek]: (*Varto -Mş.)

[evsüketekli]: (Dadıy -Bo.)

[evsüklü]: (*Ayaş -Ank.)

[eysikli]: (*Sivrihisar -Es.)

[eysüketek]: (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS, V, E-F, 1697-98)

• **eli ayağı kısa**: Kadın. (Kışla *Elmalı -Ant.) (DS, V, E, 1714)

• **ev uşağı [ev sahavı]**: Evin hanımı. (-Isp.; *Mecitözü -Çr.; *Turhal -To.; -Nevşehir (Nş.); *Bor -Nğ.; -Kn.)

[ev sahavı]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim -Kr.) (DS, V, E, 1818)

• **evrat**: Kadın, karı: Benim evrat şimdi eve gitti. (Çıtak *Çivril -Dz.) (DS, V, E, 1813)

• **ganayaklı [ganayah, ganayahlı]**: Kadın. (*Bor -Nğ.; *Gülнар ve köyleri -İç.)

[ganayah]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.)

[ganayahlı]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, Koyundere *Ahıska -Kr.) (DS, VI, G, 1908)

• **gancığ**: Dişi. (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, G, 4506)

• **gancık (I) [gancih]** Dişi (insan veya hayvan için). (*Yalvaç ve köyleri, Yassiören *Senirkent-Isp.; Karamanlı *Tefenni-Brd.; Kabaklar, Gireniz *Çameli-

Dz.; -Ba.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Devrek-Zn.; Peşman *Daday-Ks.; -Sm.; Kuzköy *Akkuş-Or.; Uzuncaburç *Silifke-İç.)

[gancih] : (*Çal-Dz.; *Arapkir-Ml.; Karaözü *Gemerek-Sv.) (DS, VI, G, 1909)

• **gaşşık düşmanı**: Karı, eş. (*Bor -Nğ.) (DS, VI, G, 1934)

• **kanayaklı (I)** [**kanayahli, kanayak, kanıyaklı**]: Kadın, kız, eksik etek. (-Sm.; Şihlar *Ulubey, *Ünye -Or.; -Tr.; *Şavşat, Merdinik *Göle -Kr.; -Yz.; -Yz.; -Nğ.; *Ermenek -Kn.)

[kanayahli]: (Çayağzı *Şavşat-Ar.)

[kanayak]: (-Ky.)

[kanıyaklı]: (*Alaşehir-Mn.) (DS, VIII, K, 2619)- (Güneyce, *İkizdere -Rz.; Gezende *Gülner -İç., Güneyce, *İkizdere-Rz.) (DS, XII, K, 4532)

• **kaşık düşmanı**: Eş, kadın. (-Ks.; -Sv.) (DS, VIII, K, 2679)

• **kısaayak**: Kadın. (*Boyabat-Sn.) (DS, VIII, K, 2839)

• **küldöken** [**külatan, külkahyası, kültöken**]: Kadın, eş: Bizim küldöken doğurdu. (-Ay.; *Merszifon -Ama.; *Bor -Nğ.; *Mut ve köyleri -İç.)

[külatan]: (*Arapkir-Ml.; Hıdırlar *Nallıhan -Ank.)

[külkahyası]: (Yalıçiftliği *Mudanya -Brs.; Karaağaç -Ed.)

[kültöken]: (*Uluğbey -Or.) (DS, VIII, K, 3027)

• **saçikesik**: Kız ve kadınlar (için kullanılır). (Köşker -Krş.; -Ky.) (DS, X, S, 3509)

• **siddi**: Evlenmiş kadın. (Karakaya -Ky.) (DS, XII, S, 4695)

• **tışıruu** [**tışıruv**]: Kadın, hanım. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Kn.)

[tışıruv]: (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Kn.) (DS, X, T, 3927)

• **tışıruvluk**: Kadınlık. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Kn.) (DS, X, T, 3927)

• **topuklu**: Güzel, beğenilen kadın. (*Silifke-İç.) (DS, X, T, 3965)

• **tüllübaş**: Eş, karı. (-Ant.; Mesgen -Mğ.) (DS, X, T, 4009)

• **yanışık, yanaşık (I)**: 6. Eş, karı. (Güvene, Tosmurlu *Silifke -İç.) 7. Nikahsız karı. (-Çr.) (DS, XI, Y, 4160)

5.1.1.1.1. Kötü Huylu, Kötü Yola Düşmüş, Hoppa Kadın

• **ahbaz**: Göreneğe aykırı derecede çıplak giyinen, açık saçık giyinen kadın. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) (DS, I, A, 126)

• **alaşa (II) [alaşa]**: 1. Kötü kadın, orospu, oynak, cilveli. (Şıhlar, Ulubey-Or.; Haudarlı *Görele, *Keşap ve köyleri-Gr.; *Maçka köyleri, Kalafka-Tr.; Çayağzı, Çavdarlı *Şavşat, Ersis, ?yusufeli, Bağlıca *Ardanuç-Ar.; Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 199)

• **alcı karı**: 1. [→alcı – 2) 2. Şirret, edepsiz kadın. (Karakuş bucağı köyleri *Ünye-Or. (DS, I, A, 208)

• **alefte**: İffetsiz, kötü kadın. (-Brd.) (DS, I, A, 210)

• **andız (III) [anduz (III)]**: 1. İffetsiz kadın, orospu, kahpe. (Uluğbey *Senirkent, *Eğridir köyleri-Isp.; Kozağaç *Tefenni-Brd.; Medele *Çal-Dz.; *Bergama –İz.; Mençek *Ermenek, Doğanbey *Beyşehir-Kn.; *Fethiye köyleri-Mğ.) 2. terbiyesiz, utanmaz, arsız. (*Senirkent-Isp.; Yayla *Tefenni-Brd.; Kösten-Dz.) 3. Genelev. (*Karahallı-Uş.; -Isp.; Yukarıseyit, *Çal, *Acıpayam, *Sarayköy köyleri, -Dz.; *Ödemiş-İz.; *Turgutlu-Mn.; Eğrigöz-Kü.) (DS, I, A, 261)

• **arasa (II)**: Çok gezen, sürtük, işsiz dolaşan. (Tekerahma, Telin, Çöplü *Gürün-Sv.) (DS, I, A, 300)

• **artık sürtük**: Onunla bununla düşüp kalkan, birkaç koca değiştirmiş kadın. (*Eğridir köyleri-Isp.) (DS, I, A, 335)

• **attırgan**: Cinsel isteklerini açığa vurmuş isterik kadın : Amma da attırgan kadın ha! (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 373)

• **ayağaçıkmak**: 2. Orospu olmak. (Yukarıseyit *Çal-Dz.) (DS, I, A, 397)

• **ayağı dışarı [aya dışarı, ayağı bozuk, ayağı garıncalı, ayağı dışarı, ayah karısı, ayak (VI)]**: Bozuk ahlaklı, fahişe. (*Karaman-Kn.)

[aya doşarı]: (-Ba.)

[ayağı bozuk]: (-Ada.)

[ayağı garıncalı]: (*Bor-Nğ.)

[ayah karısı]: (Darıveren *Acıpayam-Dz.)

[ayak (VI)]: (-Ada.) (DS, I, A, 398)

• **ayağı gaymış**: Kötü yolda kadın. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4431)

• **aygır (II) [aygır -2]**: Azgın, arsız, edepsiz : O aygır garı ile başa mı çıkılır? (Bahçeli, *Bor-Nğ.)

[aygır -2]: (-Hat.) (DS, I, A, 413)

• **bandırmalı**: Orospu, hafif meşref kadın. (Sofular, *Eğridir-Isp.) (DS, II, B, 519)

• **bardel, bardél [bardal (III), bardil]** : orospu, fahişe. (Bağlıca *Arđanuç, Yavuz *Şavşat –Ar.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.)

[bardal (III)]: (Ersis *Yusufeli –Ar.)

[bardil]: (-Kr.) (DS, II, B, 530)

• **başbir etmek**: kadının zina yapması. (Kerkük) (DS, II, B, 555)

• **başdan çıkgın**: 1. Yoldan çıkmış, kötü yolda (kadın). (Dereçine *Sultanağı-Af.) (DS, XII, B, 4446)

• **başıdışarı**: Evli olupta orospuluk yapan kadın. (*Tefenni-Brd.; Karakuş bucağı köyleri *Ünye-Or.) (DS, II, B, 559)

• **baştan çıkkın**: Orospu. (*Çivril-Dz.) (DS, II, B, 566)

• **bazar avradı**: Hafif meşrep kadın, aşüfte. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 586)

• **bazlamaç (II)**: Kötü kadın. (-Ks.) (DS, II, B, 589)

• **bıngıl**: 3. Oynak kadın. (Alayunt-Kü.; *Kandıra-Kc.; -Sv.) (DS, II, B, 667)

• **boşnak**: Kocasından kaçarak başkasıyla evlenen kadın. (Alacahöyük-Çr.) (DS, II, B, 743)

• **cikcık (VII)**: İncetipli ve hoppa kadın. (-To.; -Yz.) (DS, III, C, 964)

• **çaça (I) (çaca)**: Genel ev işleten, kötü yol gösteren kadın. (*Eğridir köyleri, *Senirkent-Isp.; Sarayköy, Yukarıseyit *Çal-Dz.; Tepeköy, Savaştepe-Ba.; Kanlıca-İst.; Çukurbağ *Ermenek-Kn.; *Milâs, Yerkesik-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.)

[çaca]: (*Acıpayam-Dz.) (DS, III, Ç, 1031)

• **çağırđan (IV)**: Terbiyesiz, dile düşmüş olan kadın. (-İst.) (DS, III, Ç, 1037)

• **çalkak (IV)** : Oynak kadın. (Yerkesik-Mğ.) (DS, III, Ç, 1057)

- **çalpıra (I) [çalpara (II) -2]**: Pis, kötü kadın. (*Bozdoğan-Ay.; Yerkesik, *Milas, Şeref *Yatağan-Mğ.)
[çalpara (II)] : (*Bodrum-Mğ.) (DS, III, Ç, 1062)
- **çaltaklı (I) [çaltahlı]** : 1. Kavgacı kadın. (-Ks.)
[çaltahlı]: (*Boyabat-Sn.) 2. Dağınık, pis adam. (*Nizip-Gaz.) (DS, III, Ç, 1062)
- **çapaklı (I)**: Ahlaksız kadın. (Halimiye Sarıveliler *Ermenek-Kn.) (DS, III, Ç, 1073)
- **çaptırmış**: Sokak kadını. (*Bor-Nğ.) (DS, III, Ç, 1078)
- **çarkıt**: 3. Kötü kadın. (*Mersin köyleri-İç.) (DS, II, Ç, 1082)
- **çaşarat**: 1. Huysuz, kavgacı kadın. (Bereketli *Tavas-Dz.; Palha *Divriği-Sv.; *Mucur-Krş.; *Bor-Nğ.; Dere *Mut, *Anamur-İç.) 2. Ahlaksız, kötü kadın. (Ulukışla *Bor-Nğ.) (DS, III, Ç, 1085)
- **çatı guyrüh**: Dedikoducu kadın. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, III, Ç, 1089)
- **çatışkan**: Kötü kadın. (*Bor-Nğ.) (DS, III, Ç, 1090)
- **çatlak (I) [çatla]**: Düşük, kötü kadın. (*Mesıdıye-Or.)
[çatlah]: (*Gürün-Sv.) (DS, III, Ç, 1091)
- **çatlaklı (I) [çaltahlı]**: 1. Kavgacı kadın. (-Ks.)
[çaltahlı]: (*Boyabat-Sn.) 2. Dağınık, pis adam. (*Nizip-Gaz.) (DS, III, Ç, 1062)
- **çeçe (V)**: Genelev çalıştıran kadın. (-Af.; Doğanbey *Beyşehir-Kn.; *Anamur-İç.) (DS, III, Ç, 1104)
- **çillik (II)**: Çok boyanmış, hafif meşrep kadın. (Güdül *Ayaş-Ank.) (DS, III, Ç, 1174)
- **çiltik (III)**: Düşmüş kadın. (*Bayburt-Gm.; -Ezm.) (DS, III, Ç, 1221)
- **çingir (I) [çingir]**: Fahişe. (*Eğridir-Isp.; Honaz *Çivril-Dz.)
[çingir]: (Çalış *Haymana-Ank.) (DS, III, Ç, 1228)
- **çirteyne**: Hafif meşrep (kadın). (Halfeti-Urfa (Ur.); -Mr.) (DS, III, Ç, 1238)
- **çitlik (III)**: Düşmüş kadın. (*Bayburt-Gm.; -Ezm.) (DS, III, Ç, 1221)

- **çöpelli**: 1. Pis, pasaklı kadın. (Acıpayam-Dz.) (DS, III, Ç, 1289)
- **daban (VII)**: Fahişe. (Genek *Yatağan-Mğ.) (DS, IV, D, 1313)
- **daddiri (II)**: Dönek, kahpe. (Yukarıdinek *Şarkıkaraağaç, *Yalvaç-Isp.) (DS, IV, D, 1319)
- **dahdiri (I)**: Hoppa, oynak kadın, kız. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, IV, D, 1328)
- **damarı kırık**: Utanmaz, arlanmaz, namussuz kadın, orospu. (-Gaz.) (DS, IV, D, 1350)
- **defli [defo]**: Kötü kadın, ırz ve namusuna önem vermeyen, aşağılık kimse. (*Refahiye çevresi-Ezc.; *Bor-Nğ.)
[defo]: (*Nizip-Gaz.) (DS, IV, D, 1399)
- **dekiş**: Erkeklerle musallat olup, paralarını yiyen kadın : Dekiş Kezban Ahmet'in arkasını takip ediyor. (Eber *Dinar-Af.) (DS, IV, D, 1407)
- **delli dobır**: Taşkım hareketleri olan kız ve kadın. (Kerkük) (DS, IV, D, 1414)
- **demşek [demişek, densek, densük, dinsük**: Hafif meşrep, şakacı, haşarı, lâubali hareketleri olan (kimse). (Dedesil, Söğüt, Kelekçi *Acıpayam, Kabaklar, Hüsniye *Çameli, Kızılcabölük *Tavas-Dz.; Hamzabali *Bozdoğan, *Karasu-Ay.; -Mn.; Deveviran-Bo.; *Ermenek-Kn.; *Anamur, *Mut köyleri, Korucuk *Gülner-İç.; Erenyaka, Gödene *Akseki-Ant.; Reşadiye *Marmaris, *Fethiye ve köyleri, *Milas, *Bodrum-Mğ.)
[demişek]: (Şeref, Kavaklıdere *Yatağan-Mğ.)
[densek]: (Boyabat-Sn.)
[densük]: (Güzey *Araç-Ks.)
[dinsük]: (*Tirebolu-Gr.) (DS, IV, D, 1419)
- **denksiz (I)**: Terbiyesiz kadın. (*Maçka-Tr.) (DS, IV, D, 1425)
- **dışarı ayaklı**: Ahlakı bozuk, kötü kadın. (Sofular *Eğridir-Isp.; Çerçin, Anbarcık *Göhlisar-Brd.; *Çivril-Dz.; -Mn.; -Kü.; Yapraklı *Şabanözü, Dodurga, Alegöz *Çerkeş-Çkr.; Uzunmusa, Danışman *Fatsa-Or.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfibeke-Tr.; Bahçeli, *Bor-Nğ.; İbecikdere, Dont *Fethiye-Mğ.) (DS, IV, D, 1473)

- **dıbsiri**: Kahpe, puşt. (Köşker-Krş.) (DS, IV, D, 1480)
- **dövdürgen**: Kötü kadın. (Genek *Yatağan-Mğ.) (DS, IV, D, 1592)
- **ekti (VII)**: 1. Metres, kapatma. (*Marmaris-Mğ.) 2. Pezevenk, yolsuz birleşmelere aracılık eden (kimse). (-İz.) (DS, V, E, 1701)
 - **eleği başında**: Çingene kadınlarına benzeyen arsız kadın. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, V, E, 1709)
 - **elekçi karısı**: Çok gezen, evde durmayan kadın. (Navlu *Yeşilova-Brd.) (DS, V, E, 1709)
 - **eli berathı**: 1. Halkın kötü gördüğü ve suç saydığı işlerde çok becerikli (insan). (-Tr.; *Bor-Nğ.) 2. Ahlâk bakımından düşük kadın. (-Tr.) (DS, V, E, 1715)
 - **ellek**: 5. Oynak, cilveli, fahişe, orospu. (Aşağıkayı, *Tosyo-Ks.; Saray-Çkr.; Dinar *Artova-To.; Hacılyas *Koyulhisar-Sv.) (DS, V, E, 1720)
 - **ergi (II)**: Fahişe. (-Ank.) (DS, V, E, 1768)
 - **ersek (I) [ersenek, erzük]**: Erkeğe düşkün kadın. (*Gelendost, *Şarkîkaraağaç-Isp.; Tokat-Es.; *Düzce-Bo.; Dikhacı *Merzifon-Ama.; Çakırlar *Akşehir-Kn.; -Nğ.; Yapıntı, *Mut, Çayağzı, *Silifke, Aslanköy *Mersin-İç.)
 - [ersenek]: (-Nğ. Ve çevresi)
 - [erzük]: (Başekrek *Çemişkezek-Tn.) (DS, V, E, 1776)
 - **esip yortmak**: Sürtüklük, serserilik, haylazlık etmek. (*Bor-Nğ.) (DS, V, E, 1782)
 - **eskilik (II)**: Kadının ahlâken düşük olması. (Köfünye, Lârnaka, Limasol-Kıbrıs) (DS, V, E, 1785)
 - **faşlak**: Kötü kadın. (Emircik *Çivrik-Dz.) (DS, V, F, 1839)
 - **fayşa [faşa, fayşe]**: Kötü kadın, fahişe. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.)
 - [faşa]: (Sofular *Eğridir-Isp.)
 - [fayşe]: (Yenimüslüman *Zile-To.) (DS, V, F, 1840)
 - **ferzek [ferzenk]**: Kötü kadın, fahişe. (*Çarşamba ve köyleri-Sm.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; *Ünye-Or.; Piraziz-Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfıbekir-Tr.)

[ferzenk]: (*Maçka ve köyleri, -Tr.; -Rz.; Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, V, F, 1847)

• **fıfık (IV)**: Fahişe, kötü kadın. (*Bozdoğan-Ay.) (DS, V, F, 1851)

• **fıldırık**: Serbest davranışları nedeniyle şüphe uyandıran, hafif kadın. (-Kü.) (DS, V, F, 1852)

• **fırtan**: Oynak, hoppa kadın. (Dereköy-Ky.) (DS, V, F, 1856)

• **fışgı [fışkı, fişirdek]**: Ahlaksız, arsız, yapışkan (genellikle kadın ya da kızları aşağılamak için). (Gökdere *Akdağmadeni-Yz.)

[fışkı]: (-Ks. Ve çevresi; -Yz.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.)

[fişirdek]: (-Ks.) (DS, XII, F, 4503)

• **fiddirik [fiddire, fiddirek]**: Oynak, hoppa, hafif kız ya da kadın. (*Merzifon ve köyleri-Ama.; Aşudu *Darende-Ml.; -Ank.; *Pınarbaşı-Ky.; *Bor-Nğ.)

[fiddire]: (-Nğ.)

[fiddirek]: (Çığırı *Dinar-Af.; Yukarıdinek-Isp.) (DS, V, F, 1863)

• **filçik (I)**: Oynak, hoppa kız ya da kadın. (*Bor-Nğ.) (DS, V, F, 1864)

• **fişte**: Şıllık. (-Ks.) (DS, V, F, 1873)

• **galek (I)**: 2. Kötü kadın ya da halkın kötü tanıdığı kadın : Haydi oradan galeğin oğlu. (-Dz.; -Ay.; -Mğ.) (DS, VI, G, 1900)

• **galtak (I) [galak (X), galaklı -1, galtah, goltak]**: 1. Ahlaksız kadın. (Bağlıllı *Şarkıkaraağaç-Isp.; *Acıpayam-Dz.; Dallıca *Nazilli-Ay.; Peşman *Daday-Ks.; *Çarşamba-Sm.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; Çilehane *Reşadiye-To.; Sarıca *Gölköy-Or.; Nefsiköseli *Görel-Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakıfbekir-Tr.; *Kelkit ve köyleri-Gm.; Salarha-Rz.; Utav *Yusufuli-Ar.; Hacıilyas *Koyulhisar, Çamova *Divriği, *Zara-Sv.; *Ermenek ve köyleri-Kn.; *Kadirli-Ada.; Namrun *Tarsus-İç.; Dont *Fethiye-Mğ.)

[galaklı -1]: (*Çal-Dz.)

[galtah]: (-Kr. ve bazı köyleri)

[goltak]: (*Dinar-Af.) (DS, VI, G, 1904)

• **gapatma**: Metres. (Peşman *Daday-Ks.; Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VI, G, 1916)

- **gayuk:** Açık saçık giyinen kadın. (*Devrek-Zn.) (DS, VI, G, 1952)
- **gehbe:** Gözü dışarıda, kötü kadın. (Uluşiran *Şiran-Gm.; *İğdır-Kr.) (DS, VI, G, 1971)
- **gırıklı:** Yasaya ve töreye aykırı olarak erkekle ilgi kuran, sevgilisi olan kötü kadın. (*Ermenek-Kn.) (DS, VI, G, 2058)
- **gırmança:** Ahlaksız, kötü kadın. (Uzunmusa-Or.) (DS, VI, G, 2060)
- **gızmış:** Kötü kadınlar için kullanılır : Ne oldun gızmış gızdın mı? (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VI, G, 2071)
- **götügara:** Kötü ahlaklı kadın, fahişe. (*Silifke-İç.) (DS, VI, G, 2108)
- **guvan:** Kötü ahlaklı kadın. (Yenice-Nğ.) (DS, VI, G, 2203)
- **gürdük (II):** Hoppa, isterik kadın. (Eymir *Bozdoğan-Ay.) (DS, VI, G, 2234)
- **güvende [güvençe (III)]:** Kötü yola düşen kadın. (-Ba.; -Brs.; *Kandıra-Kc.; Çavuşköy *Babaeski, Evrensekiz *Lüleburgaz, *Vize-Krk.; *Malkara, *Saray-Tk.)
- [güvençe (III)]: (*Uzunköprü-Ed.) (DS, VI, G, 2240)
- **helemeş:** Ağırbaşlı olmayan kadın. (Haçevera *Maçka-Tr.) (DS, VII, H, 2331)
- **herihimek:** Serbest davranışlarla hafif kadın kanısını uyandırmak. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VII, H, 2345)
- **hertiyh:** Ahlaksız kadın. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, VII, H, 2348)
- **hingişmek:** Ahlâken hafif kadınlar uygunsuz hareketlerde bulunmak. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VII, H, 2387)
- **hoda karısı:** Çok gezen kadın. (-Sm.) (DS, VII, H, 2391)
- **hork (I):** 1. Ahlâken düşük kadın. (Hacıkadı *Devrek-Zn.) (DS, VII, H, 2411)
- **hoşu (II) [hoşuk (II)]:** Kötü kadın. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.)
- [hoşuk (II)]: (-Çkr.) (DS, VII, H, 2417)
- **irmikli:** Davranışları hafif olan, oynak kadın. (*Ünye-Or.) (DS, VII, İ, 2553)

- **kantik:** Oynak, hoppa kadın. (-Sm.) (DS, VIII, K, 2628)
- **karahni:** Oyuncu, hafif kadın. (*Maçka-Tr.) (DS, VIII, K, 2645)
- **kattereli:** Oynak kadın. (Navdalı *Mut-İç.) (DS, VIII, K, 2685)
- **kayış:** 2. Kötü kadın. (*Kandıra-Kc.) (DS, VIII, K, 2701)
- **kaynaşık:** 1. Yosma, oynak kadın. (-Uş., -Kü.; Söğüt *Hisarcık-Bil.) (DS, VIII, K, 2705)
- **kılbık:** Oynak, hafif kadın. (Yeniköy-Ba.) (DS, VIII, K, 2794)
- **kını (III):** Kötü kadın. (Kilat-Tr.) (DS, VIII, K, 2810)
- **kıntışlı:** Çok süslü, giyimli, çok gösterişli, hoppa (kadınlar için). (Eymir *Bozdoğan-Ay.) (DS, VIII, K, 2812)
- **kırık (III):** Kötü kadın. (Kilat-Tr.) (DS, VIII, K, 2810)
- **kırıklı:** Aşığı, dostu olan kötü kadın. (Bağılı *Eğridir-Isp.; Çöplü *Çivril, Söğüt-Dz.; -İz.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Elmalı, *Korkuteli ve çevresi-Ant.) (DS, VIII, K, 2825)
- **kişkilli (I):** Oynak, kötü kadın. (-Kn.) (DS, VIII, K, 2886)
- **köstük (I):** Hafif, hoppa kadın. (-Ml.) (DS, VIII, K, 2977)
- **leçer:** Arsız kadın, kötü kadın. (-Kr.) (DS, IX, L, 3069)
- **lepez (III):** Kötü kadın. (-Kr.) (DS, IX, L, 3073)
- **losura:** Oynak, arsız kadın. (*Sivrihisar-Es.) (DS, IX, L, 3088)
- **malta:** Kötü kadın. (Muratobası, Gölcük, *Çan-Çkl.) (DS, IX, M, 3114)
- **mandalıkırık:** Kötü kadın. (-Sm.; -Kn.) (DS, IX, M, 3120)
- **mırnav:** 1. Erkeğe çok düşkün olan kadın. (*Erciş-V.) 2. Kedilerin çok istekli olduğu zaman. (-Vn.) (DS, IX, M, 3189)
- **minnoş (I):** Hoppa kadın. (-Tr.) (DS, IX, M, 3202)
- **moyda:** Hoppa kadın, kız. (*İğdir, Kr.) (DS, XII, M, 4598)
- **odalıh:** Evlenmeden birlikte yaşanan kadın, odalık. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, O, 4608)
- **orasrı:** Kötü kadın. (Güney, Horoz, Karaköy *Yeşilova-Brd.) (DS, IX, O, 3287)
- **orfana [orfalo]:** 2. Kötü yola düşmüş kadın. (*Bodrum-Mğ.)
[orfala]: (-Mğ.) (DS, IX, O, 3288)

• **orusbu**: Erkeklerle para karşılığında cinsel ilişki kuran kadın. (Çıkrık *Mecitözü-Çr.; -Yz.) (DS, XII, O, 4615)

• **oski**: Kötü yolda olan kadın. (-Ank. Çevresi) (DS, IX, O, 3291)

• **oturtma (I)**: Erkeklerle nikâhsız yaşayan kadın. (Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.) (DS, XII, O, 4617)

• **oynatma (I) [oynakma]**: 1. Kötü, oynak kadın. (*Ödemiş-İz.; -Mr.; Karabiga *Biga-Çkl.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Şavşat köyleri-Ar.; -Gaz.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı, -Hat.)

[oynakma]: (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) (DS, IX, O, 3302)

• **önlük (V)**: Kötü kadın. (*İnegöl-Brs.) (DS, IX, Ö, 3341)

• **paçanaklı**: Pis, beceriksiz (kadın). (Aslanköy *Mersin-İç.) (DS, IX, Ö, 3376)

• **saltak**: Kötü yolda kadın. (Günder *ErmeneK-Kn.) (DS, XII, S, 4667)

• **sataklı**: Kötü yolda kadın. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, S, 4673)

• **seçme**: Kötü yolda kadın. (-Zn.) (DS, X, S, 3564)

• **sinnek**: 1. Kötü yolda kadın. (Bahçeliyat *Kangal-Sv.) 2. Yüreği kötülükle dolu kadın, cadı. (Dışlık *Kangal-Sv.; Gökdere *Akdağ madeni, -Yz.) 3. ölümü yaklaşmış kimse. (-Çr.) (DS, XII, S, 4698)

• **siylek (II)**: Hoppa (genç kız için). (Kuz *Akkuş-Or.) (DS, X, S, 3652)

• **sürpene**: Kötü yolda olan kadın. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, S, 4714)

• **sürtük (I) [sürtek (I) -1, 2; sürsat (III)**: 1. Hoppa, oynak, ahlaksız kadın. (Yukarıseyit *Çal-Dz.; Peşman *Daday-Ks.; -Tr. ve çevresi; -Rz.; Yoncalı *Şavşat-Ar.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.; *Mersin ve köyleri-İç.)

[sürtek (I) -1]: (Meydan, Yapıntı *Mut-İç.)

[sürsat (II)]: (Bahçeli *Bor-Nğ.) 2. Arsız, yüz­süz, açgözlü. (*Eğridir ve köyleri, Uluğbey *Senirkent-Isp.; Çöplü *Çivril-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; -Mn. ve çevresi; Fili *Biga-Çkl.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Çarşamba-Sm.; Bozan, Tokat-Es.; Bağlıca *Ardanuç, Erkinis *Yusufeli-Ar.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.; Maksutlu *Şarkışla-Sv.; *Kaş-Ant.)

[sürtek (I) -2]: (Kozagaç *Göhlisar-Brd.) (DS, X, S, 3723)

- **sürtük (sürütkü):** Oynak, hoppa kadın. (*Susurluk-Ba.; -Çr.)
[sürütkü]: (Günder *Ermenek-Kn.) (DS, XII, S, 4714)
- **şakırdamak (III):** Hoppalık yapmak. (*Bor-Nğ.) (DS, X, Ş, 3736)
- **şanlı:** 2. Ahlaksız kadın. (*Alacahöyük-Çr.) (DS, X, Ş, 3742)
- **şarmıta [şarmuta]:** Ahlaksız, hoppa kadın. (-Gaz.; *Afşin-Mr.; Haruniye *Bahçe-Ada.; Yapıntı *Mut, Arslanköy *Mersin-İç)
[şarmuta]: (Kılbasan *Karaman-Kn.) (DS, X, Ş, 3750)- (-Gaz.; Namrun *Tarsus-İç.) (DS, XII, Ş, 4720)
- **şıllık (II):** Çok boyanmış, hafif meşrep kadın. (Güdül *Ayaş-Ank.) (DS, III, Ç, 1174)
- **şınanay (II):** Hoppa kadın. (Yukarı Seyit *Çal-Dz.; -Çr.; *Merzifon-Ama.; -Tr.) (DS, X, Ş, 3769)
- **şırpıntı:** Uygunsuz kadın. (-Ur.) (DS, X, Ş, 3773)
- **şıptirme [şıpdirim]:** Hoppa, oynak kadın. (İğneciler *Mudurnu-Bo.)
[şıpdirim]: (İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, XII, Ş, 4728)
- **tekese (I):** Hoppa kadın. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, XII, T, 4747)
- **tellek:** 2. Kötü yola düşmüş kadın. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) 3. Hovarda: Bunun gibi tellek yoktur. (*Şavşat ve köyleri-Ar.) (DS, X, T, 3871)
- **tensuz:** Kötü (kadın için). (*Maçka ve köyleri-Tr.) (DS, X, T, 3880)
- **ters ayakkabı:** Kötü yolda kadın, erkek : O, ters ayakkabının biri. (-Çr.) (DS, XII, T, 4754)
- **timbilti (II):** Oynak, hafif kadın. (*Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3933)
- **tokmakçı:** Yolsuz birleşmelere aracılık eden kadın. (*Mdanya-Brs.) (DS, X, T, 3949)
- **toylun (II):** Yosma. (*Boyabat-Sn.) (DS, X, T, 3976)
- **urusbu [urasbı]:** Kötü yolda olan kadın. (Tekeler *Silifke-İç.)
[urasbı]: (Lamus *Ermenek-Kn.) (DS, XII, U, 4787)
- **uygunsuz:** Kötü yola sapmış (kadın için). (*Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4049)
- **vaşın:** Kötü yolda olan kadın. (Çukurbağ *Ermenek-Kn.) (DS, XII, V, 4802)
- **vereğan:** Kötü kadın, hoppa. (Tütünlü *Ardanuç-Ar.) (DS, XI, V, 4095)

- **yağır (VI)**: Hoppa, kötü kadın. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4120)
- **yallı (III)**: Hoppa, kötü kadın. (-Kn.) (DS, XI, Y, 4147)
- **yaltak (I)**: 2. Kötü yola düşmüş kadın. (Dallıca *Nazilli-Ay.) (DS, XI, Y, 4150)
- **yanaşma**: Kapatma, metres. (-Çr.) (DS, XII, Y, 4812)
- **yarık (II)**: Kötü yolda kadın. (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, XI, Y, 4183)
- **yelloz**: 1. İkiyüzlü, döneke. (-Ar.; *Eğin-Ml.) 2. hoppa. (*Urla-İz.; -Ks.; *Beyşehir-Kn.) (DS, XI, Y, 4238)
- **yıktıran**: Kötü kadın. (Genek, *Yatağan-Mğ.) (DS, XI, Y, 4264)
- **yoluk (VII)**: Kötü huylu. (-Brd.) (DS, XI, Y, 4291)
- **yoylu (I)**: Kötü kadın. (Turcalar *Ermenek-Kn.; -İç. İlçe ve köyleri) (DS, XI, Y, 4301)
- **yoylu (II)**: Çok gezen, başıboş. (Karamanlı *Tefenni-Brd.; Çöplü *Çivril-Dz.; Akpınar *Elmalı-Ant.) (DS, XI, Y, 4301)
- **zappidü zuppudu [zambala zumbala]**: Kadın, her yerini oynatarak, cilveyle, kırılarak (yürüme için). (*Düzce-Bo.)
[zambala zumbala]: (Karaköy *Düzce-Bo.) (DS, XI, Z, 4348)
- **zavratızort**: Hoppa, beğenilmeyen kadın. (Berit ve Gâvurdağı Yörükleri-Mr.) (DS, XI, Z, 4353)
- **zerzek**: Hoppa kadın. (Avara *Niksar-To.) (DS, XI, Z, 4362)
- **zilli**: 1. Ahlaksız, hoppa kadın. (-Dz.; Çepni *Gemerek-Sv.; -Nğ.) 2. Çingene, oyuncu kadın. (Tahtacı, -İsp.; Çepni *Gemerek-Sv.; -Nğ.) (DS, XII, Z, 4838)

5.1.1.1.2. Boşanmış, Kocasız, Dul Kadın

- **başı bozulmak**: Dul kalmak. (*Merzifon köyleri, -Ama.; *Taşova -To.; *Bor -Nğ.) (DS, II, B, 559)
- **başboş**: 1. Dul kadın. (Çuvallı, Örencik *Yeşilova -Brd.; Bereketli *Tavas -Dz.; Eymir *Bozdoğan -Ay.; Tokat -Es.; *Zile -To.; Havsu *Kelkit -Gm.; Kaptanpaşa *Çayeli -Rz.; Gaziler *Hadım, *Ermenek -Kn.) (DS, II, B, 558)

- **başıbozuk (I)**: Dul kadın veya erkek. (Bahçeli *Bor -Nğ.) (DS, II, B, 558)
- **duleksik**: Kocasız kadın. (*Antakya köyleri -Hat.) (DS, IV, D, 1598)
- **dullama [dulapa]**: 1. Boşanmış kadın. (Soğukpınar *Kangal -Sv.) 2. geveze. (Zeytinli *Edremit -Ba.)
[dulapa]: (-Ada.) (DS, IV, D, 1598)

5.1.1.1.3. Üvey Anne, Kaynana

- **ak ana**: Üvey ana. (Yenişar *Şarkikaağaç -Isp.) (DS, XII, A, 4410)
- **analık (I) [analıh, analuh, analuk -2]**: Üvey anne. (*Dinar köyleri, Dişli *Bolvadin –Af.; *Eşme köyleri –Uş.; Sağrak *Sütçüler, *Keçiborlu köyleri, Çaltı *Gelendost, *Senirkent, *Eğridir köyleri, Tahtacı aşireti –Isp. köyleri; *Yeşilova köyleri, Devri, Kuşbaba *Bucak, Bunak *Tefenni, -Brd. ve köyleri; *Sarayköy köyleri, Çıtak, İğdir *Çivril, Yeşilyuva *Acıpayam, Bereketli *Tavas, *Çal köyleri, -Dz. Köyleri; Eymir, Sürez, *Bozdoğan, Eğridere *Kuyucak, Dallica *Nazilli, Tepecik –Ay.; *Bergama, Tepeköy *Torbalı, Falaka *Bayındır –İz.; *Akhisar, *Alaşehir –Mn.; *Edremit ve çevresi, *Bandırma, Yeniköy, -Ba.; Evreşe, *Gelibolu, Fili *Biga –Çkl.; *Mustafakemalpaşa, *İnegöl, İsmetiye, -Brs.; Yenice, Eğrigöz *Emet, Gecek *Altıntaş, -Kü.; *Sivrihisar, Bozan, -Es.; *Kandıra –Kc.; İğneciler *Mudurnu, *Gerede, -Bo. ve köyleri; *Akyaz çevresi –Sk.; Baklalı *Çatalca –İst.; *Bartın, Aliköy, Çayır, *Çaycuma, *Safranbolu, Cumayanı –Zn.; -Ks.; Dümeli *Şabanözü, *Kurşunlu, Genek –Çkr.; *İskilip, -Çr.; -Sn.; *Alaçam –Sm.; *Merzifon ve köyleri, *Gümüşhacıköy –Ama.; *Taşova, Çilehane *Reşadiye, *Zile ve çevresi, -To. ve köyleri; *Akkuş köyleri, Karkuş bucağı köyleri; Zile *Mesudiye, -Or.; Düzköy *Kırşap, *Görel köyleri, *Tirebolu ve köyleri, *Bulancak ve köyleri –Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfikebir, *Çaykara, -Tr. köyleri; -Gm. ilçe ve köyleri; Hamidiye *Pazar, Dağınıksu –Rz.; *Ardanuç köyleri; Keçek *Oltu –Ezm.; *Kemaliye, Sosunga *Çayırılı, -Ezc. ve köyleri; *Erciş, -Vn.; -Bt.; -Siirt (Sr.); *Hozat, *Nazimiye –Tn.; *Ağın –El.; -Ml.; *Kilis, -Gaz.; *Afşin, *Elbistan, -Mr.; Hisarcık *Yayladağı, *Dört Yol, *Reyhanlı, Amik Ovası Türkmenleri, *Antakya ve köyleri, -Hat.; *Zara, Hacıilyas, *Koyulhisar, Çepni *Gemerek, Ağrakos *Suşehri,

Kayalıpınar *Yıldızeli, Soğukpınar, *Kangal, Çöplü, Tekerahma, *Gürün, -Sv. Ve çevresi, -Yz.; Çanlı, *Ayaş, Solakuşağı *Şerefli Koçhisar, Sobran *Nallıhan –Ank.; Mahzemin –Ky.; -Nş.; Bahçeli, *Bor, -Nğ.; Doğanbey *Beyşehir, *Ermenek ve köyleri, *Karaman ve köyleri –Kn.; -Ada. ve köyleri; *Silifke, *Mut köyleri, *Anamur, *Mersin köyleri, -İç.; Semayük, *Elmalı, İbradı *Akseki, Bağyaka, Çavdır *Finike –Ant.; Dont, Yakabağ *Fethiye –Mğ.; Kayapa *Lalağaşa, -Ed.; Saray çevresi –Tk.; *Lüleburgaz ve köyleri –Krk.; Kıbrıs)

[analıh]: (Hayati *Erbaa –To.; Tekke –Gm.; *İğdır, Kızılçakçak *Arpaçay –Kr.; -Ezm.; -Diyarbakır (Dy.); -El.; *Arapkir –Ml.; *Birecik, *Siverek, Sürüç, -Ur.; *Divriği –Sv.; Sarıhamzalı *Sorgun –Yz.; Avşar ve Türkmen aşiretleri *Pınarbaşı, *Bünyan –Ky.; *Hacıbektaş, *Mucur –Nş.)

[analuh]: (*Ardahan –KR.)

[analuk -2]: (Anaraş *Sürmene –Tr.) (DS, I, A, 249-250)

• **analuk -2:** Kaynana. (*Dinar köyleri, İshaklı *Bolvadin –Af.; Sağrak *Sütçüler, Sücüllü, Körküler *Yalvaç, *Şarki Karaağaç, *Keçiborlu köyleri, Tahtacı aşireti –Isp.köyleri; Çamköy *Göhlisar, *Yeşilova köyleri, Kuşbaba *Bucak, Söğüt, Bunak, *Tefenni, -Brd. ve köyleri; Sarımahmutlu *Buldan, *Sarayköy köyleri, İğdir, Bulkaz *Çivril, *Acıpayam köyleri, *Tavas köyleri, İsabey *Çal, -Dz. Ve köyleri; Sürez, *Bozdoğan, Eğridere *Kuyucak, Tepecik, Alanlı –Ay.; Bozan –Es.; Çayır *Çaycuma –Zn.; *Çarşamba ve köyleri –Sm.; *Merzifon –Ama.; Karakuş bucağı köyleri *Ünye, *Perşembe, -Or. ve köyleri; -Tr. köyleri; Ergân –Ezc.; *Ermenek –Kn.; Semayük, *Elmalı, İbradı, Güzelsu *Akseki, Bağyaka, Çavdır *Finike –Ant.; Ortaca *Köyceğiz, Yaşyer *Milâs, Yerkesik çevresi –Mğ.) 3. Düğünde sağdıçlık eden kimsenin karısı, annesi. (Mağura *Maçka, -Tr. köyleri; Ergân –Ezc.) 4. Gelini düğüne hazırlayan kadın. (Hacavera *Maçka –Tr.) 5. Kardeşlik olan kadın ve kızlara şerbeti içeren kadın. (-Tr. köyleri)

• **dudunine:** Kayınvalide. (-Ed.) (DS, IV, D, 1595) gibi örtmece örnekleri gözükmektedir.

• **gelinana [gelinbacı -2]:** 1. Üvey anne. (*Bolvadin -Af.; Büyükkabaca *Senirkent -Isp.; Yukarıkale *Koyulhisar -Sv.; Mühye -Ank.)

[gelinbacı -2]: (*Gemerek -Sv.) (DS, VI, G, 1979)

- **kocagelin**: Kaynana. (*Gerze -Sn.) (DS, VIII, K, 2891)

5.1.1.1.4. Evlenmemiş, Ergenliğe Girmiş Kız, Kız Çocuğu

- **anaçlamak**: Kız evde kalmak, evlenmeden yaşlanmak. (Cumalıkızık-Brs.) (DS, I, A, 247)
- **arda (III)**: Evde kalmış kız. (*Kavak-Sm.) (DS, I, A, 302)
- **bağrı geçmek (II)**: Zamanında evlenememek, evde kalmak: Ali'nin kızının bağrı geçti. (Zana-Ama.) (DS, II, B, 485)
- **bicikli**: Yeni yetişen genç kız, göğsü büyümeğe başlamış kız: Bicikli gendini çocuk yirine mi goyuyon. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 682)
- **döndü (II)**: Henüz evlenmemiş kız. (*Taşköprü-Ks.) (DS, IV, D, 1582)
- **dulcuk**: 1. Yaşına göre bilgi ve duygusu fazla olan kız çocuğu. (İğdir *Çivril-Dz.; Tepeköy *Torbalı-İz.; *Savaştepe köyleri-Ba.; -Kü.) 2. Davranışları serbest olan kız. (-Ba.; -Ank.) (DS, IV, D, 1596)
- **duncukmak (I)**: 7. Henüz bulûğa eren genç, kız kıvraklaşmak. (Aşağıkaraçay *Acıpayam-Dz.) (DS, IV, D, 1603)
- **durubilla**: Güzel kız. (*Acıpayam-Dz.) (DS, IV, D, 1607)
- **eksik (II)**: Kız. (-Krş. ve çevresi) (DS, XII, E, 4492)
- **gers (I)**: Buluğa ermiş, yetişkin kız. (Lohan-Gaz.) (DS, VI, G, 2006)
- **küflü**: Evde kalmış, evlenmemiş kız. (Ağlı *Küre-Ks.) (DS, VIII, K, 3025)
- **mangof (I)**: Kız çocuğu. (-Ks.) (DS, IX, M, 3122)
[oturdüşmek -2] : *Çiçekdağı köyleri-Krş.) (DS, IX, O, 3297)
- **taylak (III)**: Erginlik çağına girmiş kız. (*Gelendost-Isp.) (DS, X, T, 3852)

5.1.1.1.5. Kocaya Kaçmış Kız

- **evdik**: 1. Nikahlanmadan nişanlısı ile cinsi ilişkide bulunan ya da ona kaçan kız. (Karakuyu-Ada.) 2. piç (çocuk). (Çandarlı-Ada.) (DS, V, E, 1802)
- **otoma**: Kocaya kaçmış kız. (-Sm.) (DS, IX, O, 3294)

• **oturavarmak [oturdüşmek -2]**: Kız, evlenmek için, nişan, düğün törenlerine gerek görmeden sevdiği erkeğin evine gitmek, kaçmak. (Peşman *Daday-Ks.)

5.1.1.1.6. Hizmetçi

• **gapıkızı**: Hizmetçi. (Çanlı *Ayaş-Ank.)(DS, VI, G, 1916)

• **orfana [orfalo]**: 1. Hizmetçi. (Rumeli göçmenleri, Celâliye *Lüleburgaz-Krk.; -Kıbrıs)

[orfala]: (-Mğ.) 2. Kötü yola düşmüş kadın. (*Bodrum-Mğ.) (DS, IX, O, 3288)

5.1.1.1.7. Kadınlı İlgili Karışık Örnekler

• **duma (II)**: İkinci kez evlenirken duvak takan kadın. (-Brs.)(DS, IV, D, 1601)

• **eremik**: 4. Göğsü olmayan, göğsü büyümemiş kız ya da kadın. (-Kü.) (DS, V, E, 1766)

• **erkek gadife (I)**: Erkek yapılı kadın. (*dölBor -Nğ.) (DS, V, E, 1774)

• **ferik (II)**: Kuma, ortak. (-Brs.; *Sürmene -Tr.; *Şereflikoçhisar ve köyleri -Ank.; *Bünyan, *Pınarbaşı, -Ky. ve köyleri; -Nş.; -Nğ.; Koçhisar *Aksaray -Kn.) (DS, V, F, 1846)

• **firik (IV)**: 1. Gelin. (-Krş.) 2. ortak, kuma, ikinci karı. (Hamurcu *İncesu -Ky.) (DS, V, F, 1870)

• **fongul**: Kocamış, ihtiyarlamış, şişmanlamış kadın. (*Mucur-Krş.) (DS, V, F, 1876)

• **fossuk (II)**: Şişman, iri kalçalı kadın. (Palha *Divriği-Sv.) (DS, V, F, 1877)

• **nana**: Çok yaşlı, bunak kadın. (Konursa, Hart *Bayburt -Gm.) (DS, IX, N, 3238)

5.1.1.2. Erkek

5.1.1.2.1. Cinsel Gücü Olmayan Erkek

• **bağlama (VI)**: 1. Gelinle cinsi münasebette bulunmaması için güveyiyi büyüleme, iktidarsız kılma. (-Kü.; -Tr. ve çevresi; Yz. .) 2. Evlilerin başkasına sevdalanması. (-Kü.) (DS, II, B, 482)

• **bağlamak (II)**: 2. Erkeği büyüleyerek cinsî bakımdan iktidarsız kılmak. (-Ama. ve çevresi; *Artova-To.; -Gm.; Aşudu *Darende-Ml.; -Yz. ve çevresi; *Bor-Nğ.; Kıbrıs) 3. Kısmetine mani olmak. (Aşudu *Darende-Ml.) (DS, II, B, 483)

• **bağlı**: Büyülü, erkeğin büyülenerek cinsî bakımdan iktidarsız olması. (Bozan, -Tokat-Es.; *Mesudiye ve köyleri-Or.; -Tr. ve köyleri; -Gm.; ve çevresi; Aşudu *Darende-Ml.; *Bor-Nğ.; *Ermenek ve köyleri-Kn.; -Krk.) (DS, II, B, 484)

• **bağlılık**: Cinsî bakımdan iktidarsızlık. (-Çr.) (DS, II, B, 484)

• **çırça**: Hadım. (Kerkük) (DS, III, Ç, 1186)

• **erliği kesilmek**: Şiddetli ve birdenbire olan korku etkisiyle erkeklik yeteneğini kaybetmek. (-Tr.) (DS, V, E, 1775)

• **hedeme (II) [hedim]**: Enenmiş kimse, hadım. (*Maçka ve köyleri-Tr.)

[hedim]: (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VII, H, 2326)

• **ıblık (I)**: Erkekliği olmayan, hadım. (Kumbağ-Tk.) 2. Enenmiş horoz. (*Bornova-İz.) (DS, VII, I, 2454)

• **karttırmak**: Erkekliği giderilmek, enenmek. (*Mut-İç.) (DS, VIII, K, 2671)

• **polç**: Cinsel gücü olmayan erkek. (-Çkr.) (DS, IX, P, 3467)

• **tükendi**: Cinsel güçten yoksun olma durumu. (-Sm.) (DS, X, T, 4006)

• **umma**: 3. Erkekte cinsel güç yokluğu: Efendim, ben ummaya karmışım. (*Eğridir köyleri-Isp.; -Dz.; *Gemerek-Sv.; -Kn.) (DS, XI, U, 4037)

5.1.1.2.2. Cinsel Gücü Çok, Cinsel İstekli Erkek, Uzun Zamandır Cinsel İlişkide Bulunmamış Kişi

• **abazan (abézan) kalmak (I)**: Uzun zaman cinsî münasebette bulunnaktan mahrum kalmak. (-Ba.) (DS, I, A, 13)

• **abazan (I) [abezan (I)]**: 1. Uzun zaman kadın bulamayan adam: Ali, çoktan abazanım diyor. (*Edremit-Ba.; Hamzabali, *Bozdoğan, Çiftlik-Ay.; *Akyazı çevresi-Sk.; *Cide köyleri-Ks.; Haşara-Gç.; *Hozat-Tn.; *Yıldızeli-Sv.; *Bor-Nğ.; *Anamur, *Silifke, -İç.; *Milas-Mğ.)

[abezan (I)]: (*Anamur-İç.) 2. Cinsî münasebette çok suistimal yapan adam: Bırak şunu, abazanın biridir. (Düzköy *Keşap-Gr.; Kalafka-Tr.) 3. Eliyle belini getiren. (-Or. ve köyleri; -Ezm.; *Kalecik-Ank.) (DS, I, A, 13)

• **abazan olmak (II)**: Kadına karşı istekli olmak. (*Kilis-Gaz.) (DS, I, A, 13)

• **evlensek**: Tekrar evlenmek isteyen dul erkek. (Çerçin-Brd.; Bayadı-Or.; -Rz.; Çayağzı *Şavşat-Ar.; *Macur-Krş.; Civanyaylağı, Çiftepınar. . *Mersin-İç.) (DS, V, E, 1811)

• **habezan (II)**: Uzun zaman cinsel ilişkide bulunmamış (kimse). (*Alaşehir-Mn.; *Mudanya-Brs.) (DS, VII, H, 2247)

• **tor (X)**: Cinsel gücü çok olan. (*Ünye-Or.) (DS, X, T, 3967)

5.1.1.2.3. Sünnetsiz Erkek/ Sünnetçi

• **bülükçü**: Sünnetçi. (Sancaklı, Boz-İz.) (DS, II, B, 822)

• **kabıklı [kabuklu]**: Sünnetsiz erkek. (Karaözü *Gemerek-Sv.; *Bor-Nğ.) [kabuklu] : (-Nğ.) (DS, VIII, K, 2583)

• **kapçıklı**: Sünnet olmamış erkek. (*Bandırma-Ba.) (DS, VIII, K, 2632)

• **kazak (I)**: 3. Sünnetsiz (adam). (-Sv.) 4. Çocuğu olmayan adam. (Balki *Iğın-Kn.) (DS, VIII, K, 2710)

5.1.1.2.4. Erkeklerle İlgili Karışık Örnekler

- **avrad ağzılı:** 1. Kadın gibi konuşan erkek. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4431)
- **buynuzlu:** Karısı, kızı gibi ailesinin kadınları kötü olan erkek. (Yakaköy *Gelendost-Isp.; -Ks.; KAraözü *Gemerek-Sv.; *Mucur-Krş.; -Nğ.) (DS, II, B, 808)
- **cinahatsız [cinak (III)]:** Normal insanların beğenmediği, sevmediği şeyleri seven adam, cinsî sapık. (*Eğridir-Isp.)
- **kırık (II):** Kadınların evlilik dışı ilgi kurduğu erkek sevgili. (-Sv.; -Yz.; -Ky.; Ulukışla *Bor-Nğ.) (DS, XII, K, 4555)
- **mamıştan:** Kadınlarla konuşmayı seven erkek. (Zevye *Çal-Dz.) (DS, IX, M, 3115)
- **mennikçi:** Çapkın erkek. (-İz.) (DS, IX, M, 3168)
- **öç (I):** Üvey baba. (Çepni *Mudanya-Brs.) (DS, IX, Ö, 3309)
- **pıtık (II) [pıttık]:** 1. Husyelerinden ameliyat olmuş erkek. (Bağılı *Eğridir-Isp.) 2. Kadınların, kız çocuklarının dişilik organı. (Uluğbey *Senirkent-Isp.; Tokat, Bozan-Es.; *Bor-Nğ.; -Kn.; *Mut köyleri-İç.)
[pıttık]: (-Gm.; Cenciğe-Ezc.) (DS, IX, P, 3448)
- **zobu (II):** 2. Kadının uğrun uğrun eve aldığı erkek, hovarda. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Z, 4391)

5.1.1.3. Kadın-Erkek

5.1.1.3.1. Çıplaklık

- **akdoncak:** Çırlıçıplak. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4411)
- **ana eti:** Çırlıçıplak, anadan doğma. (-Ezm.) (DS, I, A, 248)
- **baldır bacak [baldır bayrak -1]:** 1. Açık saçık gezen, yarı çıplak. (Dereçine *Sultandağı-Af.)
[baldır bayrak -1]: (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4442)

• **daldaşak** [**daldaşşah, daldaşşak, daltaşak**]: Çırılçıplak. (Çeltek *Yeşilova-Brd.; Yukarıseyit *Çal-Dz.; *Alaşehir-Mn.; -Ezc.; *Antakya-Hat.; Denizabat-Mğ.)

[**daldaşşah**]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.)

[**daldaşşak**]: (İncesu *Dinar-Af.; Yassıvıran *Senirkent-Isp.; -Ba.; Çıkrık *Mecitözü-Çr.; -Yz. çevresi; Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.)

[**daltaşak**]: (Navlu *Yeşilova-Brd.; *Alaşehir-Mn.; *Düzce-Bo.) (DS, IV, D, 1342)

- **dandalçak**: Her şeyi meydanda, çıplak. (*Silifke-İç.) (DS, IV, D, 1357)
- **dıdık (III)**: Çıplak. (Muradiye-Rz.) (DS, IV, D, 1450)
- **göden (VI)**: Çıplak, elbisesiz. (*Erbaa-To.) (DS, VI, G, 2125)
- **lıpbız**: 1. Çıplak. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) 2. kel. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IX, L, 3078)
- **şallah**: Belden aşağısı çıplak, donsuz. (*Zile ve köyleri-To.) (DS, XII, Ş, 4719)
- **tımaşak**: Çıplak, giyimsiz. (*İskilip-Çr.) (DS, X, T, 3913)
- **törlek (II)**: Donsuz, çıplak. (*Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3984)
- **zıldır (I)**: Çıplak, aç, yoksul. (*Sivrihisar -Es.; *İskilip-Çr.; Saroba *Polatlı-Ank.) (DS, XI, Z, 4367)

5.1.1.3.2. Üvey Evlat

• **cecem**: Küçükken alınıp yetiştirilen çocuk, evlâtlık. (*Bulancak -Gr.) (DS, III, C, 873)

• **emeksiz**: 1. Üvey evlat, evlatlık. (İlyas *Keçiborlu -Isp.; *Alanyurt, İnköy, -Kü.; -Bo.; *Akyazı ve çevresi -Sk.; Burunkaya -Zn.; *İskilip -Çr.; İrmaksırtı *Çarşamba -Sm.; -Ml.; -Sv.) (DS, V, E, 1732)

• **oğulluk**: 1. Üvey oğul. (Bağıllı *Eğridir -Isp.; Tokat-Es.; *Akyazı çevresi -Sk.; *Merzifon köyleri -Ama.; Salman *Akkuş -Or.; *Şavşat köyleri -Ar.; -Ml.; *Kilis *Gaz.; Çepni *Gemerek -Sv.; *Develi -Ky.; *Bor -Nğ.; *Ermenek -Kn.) 2.

Erkek evlatlık. (Peşman *Daday -Ks.; Çanılı *Ayaş -Ank.; Lüleburgaz -Krk.) (DS, IX, O, 3270)

• **tay geldi:** 1. Üvey kız çocuk. (*Eşme-Uş.) 2. İkinci kız evlenen kadının yanında götürdüğü çocuk. (İsabey *Çal-Dz.; -Çr.; -Ml.) (DS, XII, T, 4744)

5.1.2. Organ Adları

5.1.2.1. Cinsiyetsiz Organ Adlandırmaları

• **abiç [abcara -1, abış (I) -1, abuş arası, apıç (I), apoş, apraşa, apuş]:** İki bacak arası, apış. (Dişliköy, İshaklı *Bolvadin -Af.; *Eşme köyleri -Uş.; *Gelendost, Körküler *Yalvaç, Gönen, İğdecik, Aliköy, Tahtacı aşireti, -Isp.; Salda, Örencik *Yeşilova, Bunak, Yayla, *Tefenni, Anbarcık, Yusufça, *Göhlisar, Gökçeyaka -Brd.; Oğuz ve çevresi *Acıpayam, Kösten, Honaz -Dz.; Çepni, Çepnidere *Turgutlu -Mn.; Keremköy *Burhaniye -Ba.; *Sivrihisar -Es.; *Zile -To.; *Bünyan -Ky.; Genezin *Avanos -Nş.; *Karaman -Kn.; Kalkan *Kaş, Güğü *Elmalı -Ant.; Dont *Fethiye -Mğ.)

[abcara -1]: (Sobran *Nallıhan -Ank.)

[abış (I) -1]: (Ürkütlü *Bucak -Brd.; Muğlasın *Tavas -Dz.; Ağlı *Küre -Ks.; *Kurşunlu -Çkr.; -Gaz.)

[abuş arası]: (Yassıören ve çevresi -Ank.)

[apıç (I)]: (Çiftlik, İncesu *Dinar -Af.; Yassıviran *Senirkent, Körküler *Yalvaç, Gönen -Isp.; Değirmen, Salda, Güney *Yeşilova, *Tefenni, Kuşbaba *Bucak, Aziziye -Brd.; Oğuz.; Acıpayam, Hadım *Çal -Dz.; Alamut *Bozdoğan -Ay.; *Pınarbaşı -Ky.; Çalış, Yaraşlı *Haymana -Ank.; Yakabağ *Fethiye -Mğ.)

[apoş]: (*Akhisar -Mn.)

[apraşa]: (*Alaçam -Sm.)

[apuş]: (Burunucu *Silifke -İç.) (DS, I, A, 18)

• **bızdık (II):** 2. Cinsiyet organı. (Ulşiran *Şıran-Gm.) (DS, II, B, 674)

• **bibi (III) [bibiş]:** Çocuk dilinde cinsiyet organı. (-Ba.; *Boyabat-Sn.; Kadıköy *Saray-Tk.)

[bibiş]: (*Akhisar-Mn.) (DS, II, B, 678)

• **bollik**: Çocuğun cinsiyet organı. (-Ezc.) (DS, II, B, 735)

• **buç (I)**: Kıç, makat. (*Ardahan, *Posof köyleri-Kr.) (DS, II, B, 777)

• **büzzük [bızık (I), bizik (I), -1, büydüz (II), büzük (II)]**: 1. Büzük, kıç, makat, anüs. (*Afşin, *Elbistan-Mr.; Hep-Hat.; Sarihamzalı *Sorgun-Yz.; *Pınarbaşı ve köyleri, -Ada.; Gözne, Musalı, Soğulcak, Darısekisi *Mersin-İç.)

[bızık (I)]: (*Keçiborlu-Isp.)

[bizik (I)]: (*Maçka köyleri-Tr.)

[büydüz (II)]: (-Gaz.)

[büzük (II)]: (-Çr.) 2. Kalça. (*Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri-Hat.) (DS, II, B, 835)

• **cukka [cukga]**: Hayvan ve insan memesi. (Balçıkhisar-Af.; Atabey-Isp, Ekse *Çal-Dz.; Çilehane *Reşadiye-To.; Eldirek, Dont *Fethiye-Mğ.)

[cukga]: (Çilehane *Reşadiye-To.; Karaçay aşireti *Kadınhanı-Kn.) (DS, III, C, 1011)

• **çatı (II) [çatara, çatı arası]**: Bacak arası. (Yukarıkaraçay *Acıpayam-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; Bozan-Es.; *Afşin, *Elbistan-Mr.; Solakuşağı *Şereflikoçhisar-Ank.; *Bor-Nğ.; -Mğ.)

[çatara]: (*Düzce-Bo.)

[çatı arası]: (*Merzifon-Ama.) (DS, III, Ç, 1089)

• **dıbir**: Makat. (Düzköy *Keşap-Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfibeikir-Tr.) (DS, IV, D, 1449)

• **dib (II) [dibliğ (I) -2, div (IV)]**: 1. Kıç, makat. (*Bor-Nğ.) 2. bekâret, kızlık zarı. (Sarihamzalı *Sorgun-Yz.; Kerkük)

[dibliğ (I) -2]: (Kerkük)

[div (IV)]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IV, D, 1478)

• **ecik (II)**: Kasık. (-İst.; -Gm.; -Kr. ve köyleri; -Ezm.; -Ezc.; İriağaç, Ml.) (DS, V, E, 1661)

• **ecük (II)**: Kalça. (Hasköy-İst.; *Ağın, *Keban-El.) (DS, V, E, 1663)

• **ense (II)**: 2. Makat, kıç. (-Çr.) (DS, V, E, 1760)

- **etek**: Üreme organı (insan için). (-Yz.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, E, 4499)
- **fıncık**: Cinsiyet organı. (Uğurlu *Ermenek-Kn.) (DS, V, F, 1853)
- **fısra**: Makat, kış. (Aptalca *Silifke-İç.) (DS, V, F, 1859)
- **hapaç [habıç, hapal (III), hapış, hapuş]**: Bacak arası, apış. (Aşağıkaya *Tosyo-Ks.; Toprakkale *Osmaniye, Kardere-Ada.)
 - [hapıç]: (Civler *Ermenek-Kn.)
 - [hapal (III)]: (Kardere-Ada.)
 - [hapış]: (Hanlar-Brd.)
 - [hapuş]: (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VII, H, 2276)
- **heşgü (II)**: Apış. (-Ezc. Ve köyler) (DS, VII, H, 2349)
- **memük**: İnsanlarda üreme organı. (-Çr.) (DS, XII, M, 4591)
- **oturak (XIV) [otura (I) -2, oturak yeri (II), oturak yiri, oturamak (I) -2,]**: Kış, makat. (Çığrı *Dinar –Af.; -Ml.; *Antakya –Hat.; Çamoğa *Divriği –Sv.; *Bor –Nğ.; Şeref *Yatağan –Mğ.)
 - [oturah (I) -2]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim –Kr.; Bahçeli *Bor –Nğ.)
 - [oturak yeri (II)]: (Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Alaşehir –Mn.; -Sm.; -Tr.; *Kilis –Gaz.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hat.; -Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Mersin köyleri –İç.; *Milas –Mğ.)
 - [oturak yiri]: (*Bor –Nğ.)
 - [oturamak (I) -2]: (*Acıpayam –Dz.; *Hayranbolu –Tk.) (DS, IX, L-R, 3296-97)
- **oturak yeri [oturah yeri]**: Makat, kış. (-Rz.)
 - [oturah yeri]: (*İğdir-Kr.) (DS, XII, O, 4617)
- **pataç**: Bacak arası, apış. (Erzin, Büyükçaylı *Dört Yol-Ada.) (DS, IX, P, 3406)
- **pataş**: Baca arası, apış. (Bakırdağı *Develi-Ky.) (DS, IX, P, 3408)
- **püsür (II)**: Makat. (Fili *Biga-Çkl.) (DS, IX, P, 3503)
- **sekirdan [sekirden -1]**: Kaba et, kalça. (*Karacasu-Ay.; *Ermenek-Kn.; *Mut-İç.; *Bodrum-Mğ.)
 - [sekirden -1]: (Kırıklı *Karaisalı-Ada.) (DS, X, S, 3570)

- **sekmen (VI) [sekçe (I)]**: Kaba et, kalça. (Sancaklıboz, İğdecik-Mn.)
[sekçe(I)]: (Kuyumcu-Yz.) (DS, X, S, 3572)
- **sofra (II)**: Kalça. (*Çeşme-İz.) (DS, X, S, 3654)
- **su eleği**: 1. Sidik torbası, mesane. (*Ağın-El.; Ağrakos *Suşehri-Sv.) 2. kadının dişilik organı. (Atlas *Sivrihisar-Es.; *Erciş-Vn.) (DS, X, S, 3688)
- **udyeri [ut-3, ut yeri]**: İnsanın üreme organı. (*Eğridir köyleri-Isp.; *Çal-Dz.; Eymir *Bozdoğan-Ay.; -Kü.; *Kurşunlu-Çkr.; Tokat-Es.; *İskilip-Çr.; *Afşin-Mr.; *Koyulhisar, *Gürün, -Sv.; Fakıekinciliği -Pınarbaşı-Ky.; -Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Mut köyleri-İç.; -Ant.)
[ut -3]: (-İz.; Civanyayladapı-İç.; -Ed.)
[ut yeri]: (Kavakiçi, Yenice *Simav-Kü.; -Es. Köyleri; Peşman *Daday-Ks.; *Kurşunlu-Çkr.; -Sv.; -Yz.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; -Ada.) (DS, XI, U, 4024)- (-Çr.; Salman *Akkuş-Or.; -Yz. ve çevresi, Tahtacı -Isp.; -Ml.) (DS, XII, U, 4782)

5.1.2.2. Erkeklik Organı

- **ander (II) [andır (II)-1, 2]**: 1. Erkeklik organı. (Küçükhol *Of-Tr.; Uşhum *Yusufeli-Ar.; -Ezm.)
[andır (II)-1]: (-Sm.) 2. Kadının cinsiyet organı. (*Yusufeli-Ar.)
[andır (II)-2]: (Kocabey *Şavşat-Ar.) (DS, I, A, 259)
- **argaç (IV)**: Erkek tenasül organı. (DS, I, A, 310)
- **avdır**: Erkeklik organı. (-Or.) (DS, I, A, 379)
- **badıç (IV)**: Erkeğin cinsiyet organının sünnet olurken kesilen kısmı. (-Gaz.) (DS, II, B, 466)
- **bılık (I)**: Erkeğin cinsiyet organı. (Eğrigöz, Yenice *Emet-Kü.) (DS, II, B, 665)
- **bilik (I)**: Erkeklik organı. (Kuyucak *Akseki-Ant.) (DS, XII, B, 4459)
- **billur (II) [billor (II), bilor (I), bilyor]**: Erkeklik bezi. (-Sm.)
[billor (II)]: (*Seferihisar-İz.)
[bilor (I)]: (Zarşat-Kr.)
[bilyor]: (*Korkuteli, *Elmalı, *Kaş-Ant.) (DS, II, B, 695)

- **bobuş (II)**: Erkeğin cinsiyet organı. (*Ermenek-Kn.) (DS, II, B, 715)
- **boduk (V)**: Erkeklerin cinsiyet organı. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, II, B, 722)

• **bülük (I) [bılık (II), bilik (VII)-1, bile(III), büllük, büluk (I), bülüg, bümbül]**: Küçük erkek çocukların cinsiyet organı. (Balıkçihisar, Dişli *Bolvadin, İncesu *Dinar-Af.; Sücüllü *Yalvaç, Yassiören *Senirkent-Isp.; Güney, Horoz, Karaköy, Kurtlar, Narlı *Yeşilova, Karamanlı *Tefenni, Gökçeyaka, Çerçin-Brd.; Zeyve, İsabey *Çal, Bereketli, Karahisar, Garipköy *Tavas, İğdğr *Çivril, Beylerli *Sarayköy ve köyleri-Dz.; Hamzabalı. Eymir *Bozdoğan –Ay.;Bademye *Ödemiş, *Kiraz ve köyleri-İz. İ İğdecik, Sancaklıboz *Eşme ve köyleri-Mn.;*Edremit ve çevresi-Ba.; -Kü.; İkipınar, Tokat *Milhalıççık-Es.; *Düzce-Bo.; Taşolu *Göksun-Mr.; *Kırıkhan-Hat.; *Pınarbaşı ve köyleri-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; Görmel, Uğurlu *Ermenek-Kn.; *Kadirli-Ada.; *Mut ve köyleri, *Anamur-Ant.; Yerkesik *Milas ve köyleri-Mğ.)

[bılık (II)]: (-EL.)

[bilik(VII)-1]: (Güzelsu *Akseki, Karadere *Gündoğmuş-Ant.)

[bile (III)]: (Doğanbey *Beyşehir-Kn.)

[büllük]: (Hacıhamzalı, Gülek *Tarsus-İç.)

[büluk]: (İncekum *Silifke-İç.)

[bülücük (I)]: (Köke *Acıpayam-Dz.)

[bülüg]: (-Brd.; Takanlı *Mersin-İç.)

[bümbül]: (-Nğ) (DS, II, B, 822)

• **bülük**: Erkeklik organı (çocuk dilinde). (Dereçine *Sultandağı -Af.; Afşar, Pazarören *Pınarbaş-Ky.; -Kn.) (DS, XII, B, 4467)

• **cüce (III) [cücü (VI)]**: Çocuğun cinsiyet organı. (*Düzce-Bo.)

[cücü (VI)]: (-Ml.) (DS, III, C, 1021)

• **çam çivisi**: Erkeklik organı. (*Bor-Nğ.) (DS, III, Ç, 1064)

• **çavkım (II)**: Erkeklerin cinsiyet organı. (*Menteşe-Ay.) (DS, III, Ç, 1094)

• **çümbül (I) [çümü]**: Erkek çocukların erkeklik organı. (*Merzifon-Ama.; *Afşin, *Elbistan-Mr.; *Antakya-Hat.; *Bor-Nğ.)

[çümü]: (Yaverviran *Sivrihisar-Es.) (DS, III, Ç, 1308)

- **dakım (III) [dakım dayra (I)]**: Erkeğin cinsel organı. (*Bor-Nğ.)
[dakım dayra (I)]: (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1331)
- **gagal (III)**: Erkeklik organı. (-Or.) (DS, VI, G, 1892)
- **gıller**: Erkeklerin cinsiyet organı. (-Kr.) (DS, VI, G, 2044)
- **gıyla [gıylam]**: Erkeğin cinsiyet organı. (Aptallar aşireti *Silifke-İç.)
[gıylam]: (Aptallar aşireti *Silifke-İç.) (DS, VI, G, 2067)
- **godak (III)**: Erkeklerin cinsiyet organı. (*Çarşamba-Sm.) (DS, VI, G, 2091)
- **guş (II)**: Erkeğin cinsiyet organı. (Sarıhamzalı *Sorgun-Yz.) (DS, VI, G, 2202)
- **haraba (I)**: Erkeğin cinsiyet organı. (-Rz.) (DS, VII, H, 2282)
- **haymur**: Erkeklik organı. (Çepniler-Ba.) (DS, VII, H, 2320)
- **heybe**: Erkek üreme organı. (Güney *İkizdere-Rz.) (DS, VII, H, 2352)
- **hoşotu (II)**: Sünnetle kesilen parça. (-Rz.) (DS, VII, H, 2417)
- **kılır**: Erkeğin cinsiyet organı. (*Merzifon-Ama.) (DS, VIII, K, 2799)
- **lolo**: Erkek üreme organı (çocuk dilinde). (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, L, 4580)
- **lopüt (IV)**: Erkeğin erkeklik organı. (*Maçka ve köyleri-Tr.) (DS, IX, L, 3087)
- **lupha**: Erkeğin erkeklik organı. (*Silifke-İç.) (DS, IX, L, 3094)
- **lülük (III) [lili, lüllü, lüllük (II), lülü(II)]**: Çocuğun erkeklik organı.
(*Uluğbey-Or.; *Tirebolu-Gr.)
[lili]: (*Maçka ve köyleri-Tr.; Gm.)
[lüllü]: (-Tr.)
[lüllük (II)]: (*Arapkir-Ml.)
[lülü(II)]: (*Düzce-Bo.) (DS, IX, L, 095)
- **malaka (III)**: Erkeklik organı. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, IX, M, 3109)
- **masa (II)**: Erkeğin erkeklik organı. (*Hozat-Tn.) (DS, IX, M, 3131)
- **maslahat**: Erkeğin cinsiyet organı. (*Merzifon-Ama.; *Bor-Nğ.) (DS, IX, M, 3132)

- **mengül (I)**: 1. Çocuğun erkeklik organı. (*Kurşunlu-Çkr.) (DS, IX, M, 3164)
- **meret (III)**: Erkek üreme organı. (Çr.; Sarıveliler *Ermenek-Kn.) (DS, XII, M, 4592)- (İğneciler *Mudurnu- Bo.; *Afşin-Mr.; Çepni *Gemerek-Sv.; - Kıbrıs) (DS, IX, M, 3168)
 - **neste (I)**: Erkek üreme organı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, N, 4605)
 - **öle (II)**: Erkeğin erkeklik organı. (Napşit *Arhavi-Ar.) (DS, IX, Ö, 3330)
 - **öleştı**: Erkeğin erkeklik organının ucu. (Kavak *Arhavi-Ar.) (DS, IX, Ö, 3331)
- **öngol**: 2. Erkeklik organı. (*Bor-Nğ.) (DS, IX, Ö, 3339)
- **pelit (III)**: Çocuğun erkeklik organının ucu. (İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, IX, P, 3424)
- **pipili**: Çocuğun erkeklik organı. (Limanköy *Çayeli-Rz.) (DS, IX, P, 3457)
- **salak (IX)**: Elli altmış yaşındaki adamların erkeklik organı. (-İz.; -Kn.) (DS, X, Ş, 3522)
- **soyha (III) [soyka]**: Erkeğin üreme organı. (-Çr.)
[soyka]: (-Çr.) (DS, XII, S, 4704)
- **şingırdak (II)**: Erkeklik organı. (-Sm.) (DS, X, Ş, 3769)
- **terdek (II)**: Erkeğin erkeklik oranı. (-Gaz.) (DS, X, T, 3889)
- **yarah**: Erkeklerde üreme organı. (Çayağzı *Şavşat-Ar.; -Kr. ve çevresi; - Yz. ve çevresi; -Krş.) (DS, XII, Y, 4814)
- **zagan**: Erkeklik organı. (Çiftepınar *Mersin-İç.) (DS, XI, Z, 4341)
- **zıbık (I)**: Erkek üreme organı. (Yukarı Direk *Şarkikaraağaç, Uluğbey *Senirkent-Isp.) (DS, XI, Z, 4364)

5.1.2.3. Kadın Organları

5.1.2.3.1. Kadının Üreme Organı, Döl Yatağı

• **ağzı aşı**: Kadının tenasül organı, ferç. (Navlu *Yeşilova-Brd.) (DS, I, A, 117)

• **appak (II) [abdak, apuh (I)]**: Kadının cinsiyet organı, ferç. (-Isp.)

[abdak]: (*Eğridir köyleri-Isp. Köyleri)

[apuh (I)]: (*Zara-Sv.) (DS, I, A, 290)

• **bıbık (II)**: Küçük kızların cinsiyet organı. (*Zile-To.) (DS, II, B, 653)

• **bitik [bit, bitdih, bitdik, bittih, bittik, bittiş]**: Kadınların cinsiyet organı. (*Keçiborlu, Yassıviran *Senirkent-Isp.; Tokat, İkipınar *Mihalıççık –Es.; -Kn.)

[bit]: (Aşudu *Darendе-Ml.)

[bitdih]: (*Erciş-Vn.)

[bitdik]: (Eğın *Keban-El.)

[bittih]: (Ersis *Yusufeli-Ar.)

[bittik]: (-Es.; Ersis *Yusufeli-Ar.;-Ezc.; *Kemaliye-Ml.)

[bittiş]: (*Merzifon-Ama.) (DS, II, B, 671)

• **bilik (VII) 1. [bülük (I)]**: 2. Kadının cinsiyet organı. (Uluşıran *Şıran-Gm.) (DS, II, B, 693)

• **bitik (I)**: Kadının dişilik organı. (Çanıllı *Ayaş-Ank.) (DS, VIII, K, 2887)

• **cük (II) [cuk (III), cüllü (I)]**: 1. Kadınların cinsiyet organı. (Hacıhamzalı, Gülek *Tarsus-İç.) 2. küçük erkek çocuklarda erkeklik organı. (Navlu, Gencali-Isp.; *Ardahan-Kr.; Kadirli-Ada.; *Anamur-İç.)

[cuk (III)]: (Anaraş *Sürmene-Tr.)

[cüllü (I)]: (*Sorgun-Yz.) (DS, III, C, 1025)

• **çilik (IV) [cilik (III), 212zrail (III), çilik (III)]**: Dişilik organı. (Yukardinek *Şarkîkaraağaç-Isp.; Tokat, Bozan *Merkez ilçesi-Es.; *Merkez i, ilçesi-Çr.; Kavak *Çarşamba-Sm.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; Karakuş bucağı köyleri *Ünye, Danışman *Fatsa-Or.; Düzköy *Keşap, *Tirebolu-Gr.; Uluşıran *Şıran-Gm.;

*Refahiye, *Kemaliye-Ezc.; *Gemerek, *Şarkışla-Sv.; *Yerköy-Yz.; *Pınarbaşı-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Kadirli-Ada.; Aslanköy *Mersin-İç.; Limasol-Kıbrıs)

[cılık (III)]: (Taşköprü-Ks.; *Zile-To.)

[cillik (III)]: (Aşağıkayı *Tosyo-Ks.; *Kurşunlu-Çkr.; Palha *Divriği-Sv.; Çanlı *Ayaş-Ank.)

[çillik]: (*Erciş-Vn.; -Bt.; -Dy.; -Ur.; -Gaz.; *Afşin, *Elbistan-Mr.; *Antakya, Hisarcık, Yayladağı, Amik ovası Türkmenleri, *Reyhanlı-Hat.; Çayırılı *Haymana, Solakuşağı *Şereflikoçhisar-Ank.; -Ada.) (DS, III, Ç, 1218)

• **daz (II)**: Kadının cinsiyet organı. (Ortaköy *Şarkışla-Sv.; -Yz.; Köşker-Krş.; Civanyayladağı-İç.) (DS, IV, D, 1390)

• **dıdih (II)**: Kadının cinsiyet organı. (-Kr. köyleri.) (DS, IV, D, 1449)

• **dılak [dılbağ, dil (III), dilağ, dılcik-4, dıllak, dıllık (III)]**: Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, bızır. (*Lapseki-Çkl.)

[dılbağ]: (Kerkük)

[dil (III)]: (*Bor-Nğ.)

[dilağ]: (-Dz.)

[dılcik-4]: (-Dz.)

[dıllak]: (*Bor-Nğ.)

[dıllık (III)]: (Kerkük) (DS, IV, D, 1458)

• **dıllih [dıllıg, dındih, dındık (V)]**: Kadının cinsiyet organı. (Kızılçakçak *Arpaçay-Kr.; *Erciş-Vn.)

[dıllık]: (*Erciş-Vn.)

[dındih]: (Kızılçakçak *Arpaçay, Karapapaklar, İrişli, Bayburt *Selim-Kr.)

[dındık (IV)]: (Azerî köyleri-Ama.) (DS, IV, D, 1458)

• **dıllık**: Kadının üreme organı. (Bayraktutan *İğdır-Kr.) (DS, XII, D, 4485)

• **döl yatağı [döl yeri]**: Rahim. (*Eğridir köyleri-Isp.; *Kandıra-Kc.; *Merzifon-Ama.; *Eğir ve çevresi-Ezc.; Çakırlık-Kn.)

[döl yeri]: (Ersis *Yusufeli-Ae.; -Ezc.) (DS, IV, D, 1580)

• **dudu (IV)**: Kadının dişilik organı. (*Taşköprü-Ks.; *Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1595)

- **fink (II)**: Kadının cinsiyet organı. (*Beypazarı-Ank.) (DS, V, F, 1867)
- **guccu**: Dişilik organı. (Çilehane *Reşadiye-To.) (DS, VI, G, 2186)
- **kase (II)**: Dişilik organı (kız çocukları için). (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2674)
- **kepiç (I) [kepiş (II)]**: 2. Kadınlarda cinsiyet organı. (-Isp.)
[kepiş (II)]: (Akçaeniş *Elmalı-Ant.) (DS, VIII, K, 2748)
- **kepiş**: Üreme organı (kadın için). (Tahtacı-Isp.) (DS, XII, K, 4545)
- **kipiş**: Kız çocuğunun dişilik organı. (-Çr.) (DS, VIII, K, 2874)
- **kitik (I)**: Kadının dişilik organı. (Çanlı *Ayaş-Ank.) (DS, VIII, K, 2887)-
(Kızılhamza *Ortaköy-Çr.) (DS, XII, K, 5461)
- **kutuk (IV)**: Dişilik organı (çocuklarda). (Uluğbey, Yassören *Senirkent-Isp.) (DS, VIII, K, 3018)
- **matan (III) [matuş]**: Kadının dişilik organı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IX, M, 3135)
- **mıncıh**: Kadının üreme organı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, M, 4595)
- **mışga**: Dişi canlılarda üreme organının dış kısmı, ferç. (Aptallar *Silifke-İç.) (DS, IX, M, 3192)
- **midere [midine]**: Dölyatağı. (İğneciler *Mudurnu-Bo.)
[midire]: (Ağlı *Küre-Ks.) (DS, IX, M, 3197)
- **muncur (III)**: Kadının dişilik organı. (*Afşin ve köyleri- Mr.) (DS, IX, M, 3219)
- **oğlan yatağı**: Dölyatağı. (-Kn.) (DS, IX, O, 3269)
- **oğulduruk (I)**: 1. Dölyatağı. (*Bergama-İz.) (DS, IX, O, 3270)
- **parsuk**: Dölyatağı. (*Eğin ve köyleiri-Ezc.) (DS, IX, P, 3401)
- **pıddık**: Kadının dişilik organı. (-Kr.; -Ezm.) (DS, IX, P, 3439)
- **pıtık**: Kız çocuklarında üreme organı. : (Tahanlı-İç.) (DS, XII, P, 4647)
- **pıttık**: Kadında üreme organı. (*Silifke-İç.) (DS, XII, P, 4647)
- **pitik (III)**: Kız çocuklarının dişilik organı. (*Kurşunlu-Çkr.) (DS, IX, P, 3463)
- **putuh (I)**: Kadının dişilik organı. (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, IX, P, 3493)
- **şafıl (II)**: Kadının dişilik organı. (Güneyce-Rz.) (DS, X, Ş, 3733)

- **tatuh[tncih]**: Kadının üreme organı. (Uluşiran-Gm.) (DS, XII, T, 4742)
- **ten**: 1. Kadının üreme organı. (-Çr.) 2. Sığırların dişilik organı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, T, 4750)
- **tilak (II)**: Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan duyun küçük bir organ, bızır. (-Sm.) (DS, X, T, 3930)
- **uşahlıh [uşakevi, uşaklık]**: Kadının dölyatağı. (:Uluşiran *Şiran-Gm.; *İğdir-Kr.)
 - [uşakevi]: (*Antakya-Hat.)
 - [uşaklık]: (-Ml.) (DS, XII, U, 4788)
- **uşaklık [uşakeşi]**: Dölyatağı. (*Eğridir köyleri *Sütçüler-Isp.; Tokat-Es.; *İskilip-Çr.; *Merzifon-Ama.; Güneyce-Rz.; -Tr.; -Ar. Ve köyleri; *Kemah-Ezc.; *Kemaliye, *Arapkir-Ml.; *Afşin-Mr.; -Hat.; Hacıılyas *Koyulhisar-Sv.; -Kraş.; Bahçeli *Bor-Nğ.)
 - [uşakeşi]: (Uluğbey *Senirkent, *Eğridir-Isp.) (DS, XI, U, 4045)
- **yirik**: 3. Kadının üreme organı. (*Eğridir köyleri-Isp.; -Çr.) (DS, XI, Y, 4279)

5.1.2.3.2. Kadında Meme

- **bicik (I) [becik (II), bici (III)-1, bicig, biçik(II), bücük (II)-3]**: Meme, meme başı. (Dereçine, İshaklı, Dişli *Bolvadin-Af.; *Eşme-Uş.; Sarıdris *Karaağaç, Yassıviran *Senirkent, Akçaşar, Banus, Bağılı *Eğridir, Çaltı *Gelendost, Çandır *Sütçüler, Sücüllü, Örkenez *Yalvaç-Isp.; *Bucak köyleri, Çeliş, Kozluca-Brd.; -Dz.; Nazilli-Ay.; *Tire, Rahmanlar, Balçova-İz.; İğdecik, Sancaklıboz, -Mn.; *Geyve-Kc.; *Tosyo-Ks.; İlisu-Ama.; -Or.; Aşudu *Darendede-Ml.; Etimesğut-Ank.; -Kırş.; *Develi-Ky.; Bahçeli, Acıgöl, *Bor-Nğ.; Hamza, Zıvarık, Sille *Bozkır, *Karaman, Sadıkhacı *Beyşehir, Sarayönü, Fetse, Hatıp, *Ereğli, *Akşehir, Arisama, Atlandı *Kadınhanı, Görmel, Uğurlu *Ermenek-Kn.; Çığşar *Kadirli, K. Çaylı *Dörtyol, İncirlil, Ağzıkaraca, Misis-Ada.; Emirler, Hacıhamzalı, Namrun, Gülek, Karatiken *Tarsus, Uzuncaburç, *Silifke, *Gülner, ?mut, Ferhenk, *Anamur, Yanpar, Tahanlık *Mersin-İç.; İbradı, Karadere *Gündoğmuş, Güzelsu *Akseki,

Girenes, Yenidamlar, Yelten, *Kaş, Homa *Manavgat, Bağıyaka *Finike, Pirhasanlar, Armutlu *Elmalı, Boztepe *Serik-Ant.; Mesarya, Mağusa, Kıbrıs.)

[becik (II)]: (-İç.)

[bici (III)-1]: (Aşağıkayı *Tosyo-Ks.; -Kn.; *Bodrum, Düğrek, *Fethiye-Mğ.)

[bicig]: (-Brd.)

[biçik (II)]: (Navlu *Yeşilova-Brd.)

[bücük (II)-3]: (Lárnaka ve köyleri, Kıbrıs.) (DS, II, B, 681)- (*Sütçüler-Isp.) (DS, XII, B, 4458)

• **cicik (I) [cicig, cicin, cijik, çicik(III), çiçik, çüçük (II)]**: Meme. (-Af.; Bereketli *Tavas-Dz.; -Çkl.; *Kargı-Çr.; Irmaksırtı *Çarşamba-Sm.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; -To. Ve ilçeleri; Nefsiköseli, Nefsiishaklı, Kayadibi *Adaköy, *Keşap, *Görece-Gr.; Danışman *Fatsa, *Ünye-Or.; :Uşhum *Yusufeli-Ar.; *Refahiye-Ezc.; -Bt., *Pötürge, *Arapkir-Ml.; -Sv. Ve ilçeleri; *Sorgun-Yz.; Gülköy-Ank.; -Ky.)

[cicig]: (Uluşiran *Şiran-Gm.; Kaptanpaşa *Çayeli-Rz.)

[cicin]: (*Boyabat-Sn.)

[cijik]: (*Ağın-El.)

[çicik (III)]: (Çit *Kemaliye-Ezc.)

[çiçik]: (*Kadıköy-İst.; -Bt.; Babik, *Pötürge-Ml.)

[çüçük (II)-1]: (Çr.) (DS, III, C, 958-9)- (Kuzköy *Akkuş-Or.; Kızılcın *Sarıoğlan-Ky.) (DS, XII, C, 4472)

• **emme (I) [emcik -1, 2; 216zrai -2, emecen (IV), emicek (II)-1, emicik, emme (I)]**: 1. Meme. (Aşağılıca-Es.; -Çr.; -Ama. ve Azeri köyleri; *İğdir -Kr.; *Oltu, Ilıca-Ezm.; *Kemah, -Ezc.; -Vn.; *Ahlat, -Bt.; *Siverek, Ur.; -Sv.; *Beypazarı-Ank.; *Ürgüp -Nş.; *Bor-Nğ.; -Kn.; Kerkük)

[emcik -1]: (Büyükkabaca *Senirkent, Sofular *Eğridir -Isp.; Alaeddin *Acıpayam -Dz.; Çandarlı *Bergama -İz.; Gökköy *Reşadiye, *Zile -To.; Çepni *Gemerek -Sv.; Karahisar -Ky.; Akçalar *Seydişehir, *Ermenek, -Kn.; Güğü *Elmalı -Ant.)

[emecen (IV)]: (Çanılı *Ayaş -Ank.)

[emicik]: (-Gaz.)

[emme (I)]: (Uluğbey *Senirkent, Gönenköy, -Isp.; Kurna –Brd.; Balkusan *Ermemek –Kn.) (DS, V, E-F, 1730)

- **goğos**: Göğüs, meme. (*Sorgun-Yz.) (DS, VI, G, 2095)
- **micik (I)**: Meme. (Yenicuma *Ayancık-Sn.) (DS, IX, M, 3197)
- **ök (IV)**: 1. Göğüs. (Rumeli göçmenleri *Eyüp-İst.) (DS, IX, Ö, 3324)
- **yaka (III)**: Kadın memesi. (*Mut ve köyleri-İç.) (DS, XI, Y, 4127)

5.1.3. İnsana Dair Olumsuz Sıfatlar

5.1.3.1. Arsız, Ahlaksız, Terbiyesiz

- **anırtkan**: Çok arsız, azgın. (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 270)
- **ansızlık**: Hayâsızlık, terbiyesizlik. (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 280)
- **anyos**: Ahlaksız, kötü adam. (*Zile-To.; *Sorgun-Yz.) (DS, I, A, 282)
- **araklı**: Edepsiz. (Süle-Gm.) (DS, I, A, 295)
- **arbratan**: 1. Arsız, hayasız. (*Alucra-Gr.) 2. obur. (-Ezm.) 3. tutumsuz, bataklı. (*Alucra-Gr.; -Gm.; -Ezm.) (DS, I, A, 301)
- **ardal olmak**: Arsızlıkla birine musallat olmak. (Atlıhisar *Şuhut-Af.; Ürkütlü *Bucak-Brd.; -Kü.) (DS, I, A, 304)
- **arsatan [arsavat]**: Arsız, utanmaz. (İst.; *Kelkit-Gm.; -Gaz.)
[arsavat]: (-Gaz.) (DS, I, A, 332)
- **avratbaz**: Kadın avcısı, zampara. (*İğdır-Kr.) (DS, I, A, 391)
- **aynaşık (I)**: Sırnaşık, arsız. (Bademli *Dinar-Af.; Akçaköy *Yeşilova-Brd.; Yukarıkaraçay *Acıpayam, Moraca, Bekilli *Çal-Dz.; *Alaşehir-Mn.; *Cide-Ks.; -To.; -Ed.) (DS, I, A, 428)
- **azıntı**: Yoldan çıkmış, azmış, uslanmayan kimse. (Aşağı Yaylabel-Isp.; -Ml.) (DS, XII, A, 4437)
- **başdan çılmak**: Baştan çıkmak, ahlakı bozulmak. (-Ml.) (DS, II, B, 556)
- **bayırım pisi**: Sırnaşık, densiz ve çirkin kimse. (Meyvabükü, Güzel, Akbaş *Güdül-Ank.) (DS, XII, B, 4450)

- **bedevi:** Huysuz, ahlâksız. (İncesu *Dinar-Af.)(DS, II, B, 595)
- **bunnu yilli:** Havalı, azgın. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 793)
- **büğümek (I):** 1. Arsızlık yapmak, yerinde duramamak. (*Gemerek-Sv.; -Ky.) (DS, II, B, 814)
- **çakıldaklı:** 1. Terbiyesiz. (Küçükisa *Zile-To.) 2. Geçimsiz. (Aliköy *Çaycuma-Zn.) 3. Pis, kirli, dağınık. (Çıtak *Çivril-Dz.; *Kandıra-Kc.) (DS, III, Ç, 1043)
- **feyli bozuk:** Düzenbaz, ahlâksız. (*Bozdoğan-Ay.) (DS, V, F, 1849)
- **govan (I):** 1. Ahlâksız (kimse). (-Brd.; *Sarayköy ve köyleri-Dz.; *Bayındır-İz.) 2. Boynuzlu anlamında olup küfür olarak kullanılır, kerata. (Kazanlı, Balabanlı *Ödemiş-İz.) (DS, VI, G, 2109)
- **gödle:** Ahlaksız adam. (*Çarşamba-Sm.) (DS, VI, G, 2126)
- **gözsüz (II):** Utanmaz, arlanmaz (kimse). (-Gm.) (DS, VI, G, 2184)
- **gudurgan:** Yaramaz, azgın kimse. (Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, VI, G, 2188)
- **hatakapçık:** Arsız (kimse). (Karaçay aşireti *Kadınhanı-Kn.) (DS, VII, H, 2305)
- **hingildemek:** Terbiyesizce davranışlarda bulunmak : Bu kız çok terbiyesiz her gün hingildemeden geri gelmez. (Sasu *Bulancak-Gr.) (DS, VII, H, 2387)
- **huysuk:** Huysuz, ahlaksız. (Balkır *Devrek-Zn.) (DS, VII, H, 2447)
- **ilişken (III):** Sırnaşık (kimse). (Kemaliye *Alaşehir-Mn.)(DS, VII, İ, 3537)
- **irsiz:** 1. Arsız. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, Zarşat-Kr.) 2. edepsiz. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) (DS, VII, İ, 2553)
- **kapaksız:** Görgsüz, terbiyesiz: Kapaksız çocuk. (-İz.; *Demirci-Mn.; *Sungurlu-Çr.; -Mğ.; -Kn.) (DS, VIII, K, 2629)
- **kefere:** 2. Terbiyesiz, kötü adam. (Kızılköy *Dinar-Af.; Demirkapı *Susurluk-Ba.) 3. Oynak, güven vermeyen. (-Rz.) 4. sırnaşık, arsız köpek. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) (DS, VIII, K, 2719)
- **kekez (I):** Kötü huylu, sapık erkek. (*Lapseki-Çkl.; -Çkr.; *Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2723)

- **kınalı:** Ahlâksız. (*Eğridir-Isp.) (DS, VIII, K, 2805)
- **korsuz:** Terbiyesizlik, ahlâksız. (-Mğ.) (DS, VIII, K, 2927)
- **küçül (II):** Züppe. (Oğuz *Acıpayam-Dz.) (DS, VIII, K, 3025)
- **leppez aşığı:** Yüzsüz, arsız, her yere sokulan (kimse). (-Ezm.) (DS, IX, L, 3074)
- **sapgın:** Yolsuz, sapık. (*Yalvaç-Isp.) (DS, X, S, 3540)
- **sosrat:** Ahlaksız. (*Ahlat-Vn.) (DS, X, S, 3667)
- **sosret (I):** Arsız, utanmaz. (-Bt.) (DS, X, S, 3667)
- **şavkar:** Ahlâksız. (Ahiköy-Mğ.) (DS, X, 3753)
- **terkisalât:** 1. Terbiyesiz. (Alâaddin *Acıpayam-Dz.) (DS, Z, T, 3892)
- **tetiri azgın:** Soysuz, kötü insan. (*Mersin-İç.) (DS, XII, T, 4755)
- **tevtana [tevtane]:** Huysuz, edepsiz. (*Mut ve köyleri-İç.)
[tevtane] : (-İç.) (DS, X, T, 3903)
- **tongur (I):** 2. Ahlaksız (erkek). (DS, X, T, 3959)
- **tuncuk:** Azgın. (*Akseki-Ant.) (DS, XII, T, 4774)
- **üntüz:** Yılışık, çapkın (erkek). (*Merzifon köyleri-Ama.) (DS, XI, Ü, 4067)
- **yapışak:** 4. Arsız, sırnaşık kişi. (*Yalvaç-Isp.; *Düzce, İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Milas-Mğ.) (DS, XI, Y, 4178)
 - **yınnaşık:** Sırnaşık, arsız. (*Bünyan-Ky.) (DS, XI, Y, 4273)
 - **yırtlaşık [yırtlaşuk]:** Arsız, şımarık. (*Taşköprü-Ks.; Korgun-Çkr.)
[yırtlaşuk]: (Peşman *Daday-Ks.) (DS, XI, Y, 4274-5)
 - **yırtlaşmak:** Yaramazlık, terbiyesizlik etmek. (Peşman *Daday-Ks.) (DS, XI, Y, 4275)
 - **zındık (I):** Ahlâksız, kötü, kavgacı kişi. (İshaklı *Bolvadin-Af.; Bağlılı *Eğridir-Isp.; Yukar Seyit *Çal, Söğüt-Dz.; *Maçka ve köyleri-Tr.; Kemer *Fethiye-Mğ.) 2. sarhoş. (Tepeköy *Torbalı-İz.) (DS, XI, Z, 4371)
 - **zopzopu [zopzobu]:** 1. Huysuz, ahlâksız. (Azaplı *Kadirli-Ada.)
[zopzobu]: (Kazmasökü-Sn.) (DS, XI, Z, 4395)

5.1.3.2. Kılıbık Erkek

- **avradapa**: Kılıbık. (*Kilis-Gaz.) (DS, I, A, 390)
- **avrat ağızlı**: Karısının sözüyle hareket eden erkek. (Mahzemin-Ky.; *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 390)

5.1.3.3. Soy, Soysuz-Cibilliyetsiz

- **baalı**: Ahlaksız, soysuz : Amma da baalı imişsin ha! (Çaltı *Gelendost-Isp.) (DS, II, B, 446)
- **çepni (I)**: 2. Soysuz, ahlakı bozuk olan kimse. (-Or.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfibeikir-Tr.) 3. Fahişe. (Şıhlar, *Ulubey-Or.) (DS, III, Ç, 1144)
- **damarı bozuk**: Soysuz, cibilliyetsiz. (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1350)
- **doğuşsuz**: Soysuz, cibilliyetsiz. (*Gerze-Sn.; -Sm.; Muradiye-Rz.) (DS, IV, D, 1539)
- **özü kara**: Sütü bozuk, kötü soydan gelen (kimse). (-Ba.; *Çaramba-Sm.; Salman *Akkuş-Or.) (DS, IX, Ö, 3373)
- **südübozuk**: Soysuz. (Bayburt *Selim-Kr.) (DS, XII, S, 4710)

5.1.3.4. Aşağılık Kimse

- **altı parmak (II)**: 1. Uğursuz adam. (Ağın *Keban -El.) (DS, I, A, 232)
- **boktan boka sokmak**: Aşağılamak, sözle küçük düşürmek. (-Tr.) (DS, II, B, 733)
- **burun boku**: Aşağılık, iğrenç, önemsiz (kimse): Dünkü burun boku da adam olmuş söze garışıyor. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 803)
- **eli sidikli**: Uğursuz (kimse). (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, V, E, 1718)
- **helük hülük 1. [→helik hülük]**: 2. Aşağılık, kötü, değersiz (kimse). (-Sv.; *Bor-Nğ.) (DS, VII, H, 2337)
- **heplem**: Aşağılık, adi (kimse). (-Mr.) (DS, VII, H, 2342)

- **mırık (V)**: 2. Soysuz, aşığılık aile. (Söğüt, Honoz-Dz.; Tokat-Es.; -Yz.) (DS, IX, M, 3186)

5.1.3.5. Deli, Saf, Bön, Aptal

- **afal [afala (II), afalak -1, afıca, afızombak, aflak -1]**: Aptal, sersem, şaşkın. (Çandır *Sütçüler, Çaltı *Gelendost –Isp.; -Brs.; Hacavera *Maçka –Tr.)

[afala (II)]: (*Zile –To.)

[afalak -1]: (Akçaşar *Eğridir –Isp.; *Düzce –Bo.; -Çr.; *Zile –To.; *Afşin –Mr.; Avşar ve Türkmen aşiretleri *Pınarbaşı –Ky.)

[afıca]: (Büyükyenice *Osmaneli –Bil.)

[afızombak]: (Zeyve *Söğüt –Bil.)

[aflak -1]: (-Çr.; Çepni *Şarkışla –Sv.; Bektaşlı *Boğazlıyan, *Çayıralan, Mamure *Çekerek, -Yz.; Tuzhisar *Bünyan, Mahzemin –Ky.) (DS, I, A, 69)

- **akgöz [akgözlü, akközlü]**: 1. Korkak, budala, ahmak. (Kızılköy *Dinar –Af.; Yassıviran *Senirkent, Banus *Eğridir –Isp.; *Sarayköy köyleri, *Tavas köyleri, Ekse *Çal, Yukarıkaraçay, Darıveren *Acıpayam, Tekkeköy –Dz.; Hamzabali, Eymir *Bozdoğan –Ay.; Yenice *Emet –Kü.; *Sivrihisar –Es.; Beydilli *Nallıhan –Ank.; *Karaman, *Ermenek köyleri –Kn.; *Anamur, Aslanköy –İç.; Karadere *Gündoğmuş, *Gazipaşa –Ant.; *Fethiye köyleri, Orhaniye *Marmaris –Mğ.)

[akgözlü]: (*Şarki Karaağaç –Isp.) 3. Fesat, hırçın. (İğneciler *Mudurnu –Bo.) (DS, I, A, 149-150)

- **Allah adamı**: Saf, yüreği temiz kişi: Ne söylensen inanır, Allah adamıdır. (-Gr. köyleri, *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 233)

- **andaval [andaval palaz, andavat (I)]**: Aptal, ahmak, beceriksiz, bön, avanak, şaşkın, andavallı. (Çiftlik *Dinar, Dişli, Sücüllü, *Yalvaç, Akçaşar, Sofular *Eğridir, *Keçiborlu köyleri, *Gelendost –Isp.; Çerçin –Brd.; Oğuz *Acıpayam, Kösten, Beylerli –Dz.; Dallica *Nazilli, Çulhan, *Bozdoğan, Tepecik –Ay.; Kadıköy *Bigadiç, *Bandırma, *Susurluk, -Ba.; Fili *Biga, *Gelibolu –Çkl.; İsmetiye –Brs.; Kavakiçi, Yenice *Simav –Kü.; -Es.; *Düzce –Bo.; *Akyazı çevresi –Sk.; Baklalı *Çatalca –İst.; Cumayanı –Zn.; *Alaçam –Sm.; *Merzifon –Ama.; Çilehane

*Reşadiye, *Zile ve çevresi, Kızılköy, Bizeri –To.; Zile *Mesudiye, Uzunmusa –Or.; *Şebin Karahisar –Gr.; -Tr. ilçe ve köyleri; *Kelkit ve çevresi, Sobran, -Gm.; Muradiye, Yolbaşı, -Rz.; Çayağzı *Şavşat, *Hopa –Ar.; Ölçek *Ardahan –Kr.; Sosunga *Çayırılı, *Tercan, *Refahiye, Ergân, -Ezc.; -Sr.; -Dy.; *Hozat –Tn.; Aşudu *Darende, *Arapkir –Ml.; *Reyhanlı, *Antakya, *Kırıkhan –Hat.; Kayalıpınar *Yıldızeli, Ağrakos, *Suşehri, Soğukpınar *Kangal, Çepni, *Gemerek, Palha *Divriği, Ortaköy *Şarkışla, Hacıilyas, *Koyulhisar *Gürün köyleri, -Sv.; Çalılı, -Yz.; *Haymana –Ank.; *Mucur –Nş.; Sarıvadi, *Ermenek –Kn.; Köseçobanlı *Gülнар, Gözne, Darısekisi –İç.; Karadere *Gündoğmuş, Çavdır, Bağyaka *Finike –Ant.; Orhaniye *Marmaris, Dont *Fethiye, Yaş *Milas –Mğ.)

[andavat palaz]: (Karaözü *Gemerek –Sv.)

[andavat (I)]: (*Tefenni –Brd.)

• **avalah** [**avak**, **avalak (I) -1**, **avanağ**, **avanağ**, **avel (I)**]: Bön, avanak, şaşkın. (Uluşiran *Şiran –Gm.)

[avak]: (Demirli, Köşker –Krş.)

[avalak]: (-Ks.)

[avanağ]: (Düzenli *Şavşat –Ar.)

[avanağ]: (Zemme *Altıntaş –Kü.; Hayati *Erbaa –To.; Mezmek *Alucra –Gr.; *Mucur –Nş.)

[avel]: (-Isp.; Aziziye, -Brd.; *Kandıra –Kc.; Heniske –Ama.; *Maçka –Tr.; -Dy.; *Bor –Nğ.; *Silifke –İç.) (DS, I, A, 375)

• **ayarsız**: 1. Deli, şuursuz. (Atabey-Isp.; Ulucak *Menemen-İz.) 2. Dönek. (*Kargı-Ks.; *Bor-Nğ.) 3. Terbiyesiz, edepsiz. (Dodurga, Çamlıbel, *Artova To.; *Gürün-Sv.; *Ermenek-Kn.; Aslanköy-İç.) 4. Namussuz. (M. Höyük *Şarkışla-Sv.) 5. aşagılık, karaktersiz. (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 408)

• **çalınmak (I)** : 2. Deli olmak. (-Gaz.) (DS, III, Ç, 1055)

• **dedem akıllı**: Sersem, bunak, avanak. (Tavşancıl *Gebze –Kc.) (DS, IV, D, 1398)

• **gözentî**: Kara sevda denilen akıl hastalığı (*Vize –Krk.) (DS, VI, G, 2180)

• **horasan (II)**: Eksik, normal olmayan (akıl için): Bu adamın akli horasan. (Şekeroba –Mr.; *Bor –Nğ.) (DS, VII, H, 2409)

- **lelle** : Deli. (Şahmelik-Ky.) (DS, IX, L, 3072)
- **mahmit**: Avanak, aptal. (İğneciler *Mudurnu –Bo.) (DS, IX, M, 3105)
- **malmaş**: 1. Sersem. (Kırkyaran-Uş.) 2. kılıksız ve uyuşuk, sünepe. (DS, IX, M, 3113)
- **manav**: Aptal. (*Bünyan-Ky.) (DS, XII, M, 4585)
- **mavuk**: 1. Saf, bön. (Hırka *Merzifon-Ama.) 2. Sersem, şaşkın. (*Çerkeş-Çkr.) 3. Bunak. (Gölcük *Bayramiç-Çkl.; -Brs.; Sarıca *Gölköy-Or.) (DS, IX, M, 3138)
- **mismis**: 1. Aptal, ahmak. (Sarıkavak-Es.; Engili *Akşehir-Kn.) 2. uyuşuk, sinsi. (Ağlı *Küre-Ks.; *Ermenek-Kn.) (DS, IX, M, 3204)
- **nalı kırık**: Aklında bozukluk olan, akılsız. (Nudra *Şarkikağağaç-Isp.) (DS, IX, N, 3235)
- **okkası camdam**: Budala, delimsi. (-Yz.) (DS, IX, O, 3274)
- **peygamber öküzü** : Vurdumduymaz, ahmak. (-Tr.) (DS, IX, P, 3437)
- **tat (I)**: 4. Deli. (-Uş.) (DS, XII, T, 4741)
- **yordanlı**: Deli. (-Krş. ve çevresi) (DS, XI, Y, 4297)
- **zal**: Deli. (Görneç, Magosa –Kıbrıs) (DS, XI, Z, 4345)
- **zop öküzü (II)**: Anlayışsız, aptal. (Bayburt Selim-Kr.) (DS, XII, Z, 4841)

5.1.3.6. Uyuşuk, Tembel

- **atak**: 4. Bunak. (DS,I, A, 365)
- **kaftar [kafdar (I), kafter]**: 1. İhtiyar, cadı, bunak. (Bayburt *Sarıkamış –Kr.; *Erciş –Vn.)
[kafdar (I)]: (*İğdır –Kr.; *Erciş –Vn.)
[kafter]: (-Ezm.) (DS, VIII, K, 2593)
- **mavuk**: 3. Bunak. (Gölcük *Bayramiç-Çkl.; -Brs.; Sarıca *Gölköy-Or.) (DS, IX, M, 3138)
- **omzu düşük** : 1. Uyuşuk, sersem. (*Keçiborlu-Isp.) 2. Giyinişi düzgün olmayan. (*Keçiborlu-Isp.) (DS, IX, O, 3281)
- **piçlik (I)**: Uyuşuk, tembel (kimse). (-Bo.) (DS, IX, P, 3452)

5.1.3.7. Geveze

• **ağzaçık (II)** [**ağzı açık (I)** -1,2; **ağzı boş (II)**, **ağzı bozuk**, **ağzı cıvık**, **ağzı gara -4**, **ağzı gevşek**, **ağzı haltak**, **ağzı kalabalık**, **ağzı kara -2**, **ağzı keşli -2**]:
1. Boşboğaz, geveze, sır tutmaz. (Yassıvıran *Senirkent –Isp.; Yakabağ *Fethiye –Mğ.)

[ağzı açık (I) -1,2]: (-Krk.)

[ağzı boş (II)]: (*Yusufeli, *Ardanuç, -Ar.)

[ağzı bozuk]: (İleydağı, İnesara *Uluborlu –Isp.; Falaka *Bayındır –İz.)

[ağzı cıvık]: (*Sivrihisar –Es.; *Göksun ve köyleri –Mr.; -Ada.; Namrun *Tarsus –İç.)

[ağzı gara -4]: (-El. köyleri)

[ağzı gevşek]: (*Senirkent –Isp.; Karakuş bucağı köyleri *Ünye –Or.; *Ermenek –Kn.)

[ağzı haltak]: (Mencilis *Keşap -Gr.)

[ağzı kalabalık]: (*Merzifon –Ama.; *Zile –To.)

[ağzı kara -2]: (İncesu *Dinar –Af.; *Eşme köyleri –Uş.; *Eğridir köyleri –Isp.; *Sarayköy köyleri –Dz.; Bozan –Es.; Genek –Çkr.)

[ağzı keşli -2]: (Taşbaşı *Bozkır, *Kadınhanı köyleri, Tuzlukçu, Turgut *Ermenek –Kn.; *Akseki –Ant.) 2. Avanak, şaşkın, aptal. (Çandır *Sütçüler –Isp.; Dodurga *Artova –To.). (DS, I, A, 116-117)

• **atak (I)** [**atakçı -1, 2**]: 1. Geveze, mübalâğacı. (*Bolvadin –Af.; *Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri, *Gelendost, Atabey –Isp.; Devri *Bucak, -Brd. ve köyleri; İğdir *Çivril, Moraca, Ekse *Çal –Dz.; *Bozdoğan köyleri –Ay.; Bornova, Tepeköy, *Torbalı, -İz.; -Mn.; *Gelibolu –Çkl.; *İznic köyleri, Cumalıkızık, -Brs.; -Kü.; *Akyazı –Kc.; *Düzce –Bo.; -Ks.; -Çkr. ilçe ve köyleri; *Boyabat –Sn.; *Ünye köyleri, -Or.; Düzköy *Keşap –Gr.; *Bor –Nğ.; Çukurbağ *Ermenek, Ortacaköy *Akşehir –Kn.; *Elmalı –Ant.; Orhaniye *Marmaris, *Milâs, *Yatağan, -Mğ.; Kayapa –Ed.)

[atakçı -1]: (Bademli *Dinar, *Bolvadin –Af.; *Eşme –Uş.; -Isp. ilçeleri; -Brd.; ilçe ve köyleri; *Acıpayam ve köyleri, *Çal ve köyleri, *Çivril, *Tavas, -Dz.;

*İznik –Brs.; Tepe *Seben –Bo.; Bahçeli *Bor –Nğ.; Halimci *Ermenek –Kn.; İbradı *Akseki, *Elmalı –Ant.; *Milâs –Mğ.). (DS, I, A, 365)

- **bolavurt**: Geveze. (Göre-Nş.)(DS, XII, B, 4462)
- **lepez (II)**: Geveze. (Uğurlu *Ermenek-Kn.)(DS, IX, L, 3073)
- **ozan**: Geveze. (*Bünyan-Ky.)(DS, XII, O, 4619)
- **yanıkırık**: Geveze. (Fariske *Ermenek-Kn.)(DS, XII, Y, 4813)
- **yavşak (II)**: Geveze. (*Kula-Mn.)(DS, XII, Y, 4816)

5.1.3.8. Yalancı, Dedikoducu, Dalkavuk

- **ad çekici**: 1. İftiracı, müzevir.(İncirköy *Fethiye –Mğ.) 2. Yaygaracı. (İncirköy *Fethiye –Mğ.) (DS, I, A, 65)
- **aşna fişne olmak**: Dedikodusu çıkmak, adı kötüye çıkmak. (*Kandıra-Kc.) (DS, I, A, 362)
- **aşna fişne**: Dedikoducu, adı çıkmış kimse. (*Kandıra-Kc.)(DS, I, A, 362)
- **atakcı -1**: 2. Yalancı. (*Dinar –Af.; Atabey –Isp.; *Boyabat –Sn.; *Pınarbaşı –Ky.) (DS, I, A, 365)
- **baldudak**: 1. Yüze gülen, iki yüzlü, dalkavuk (kimse). (-Tr. Çevresi; -Gm.) 2. Geveze (kimse). (Bayat *Emirdağ-Af.)(DS, II, B, 503)
- **çakıştırıcı**: Dedikoducu, fitneci. (Taşoluk *Göksun –Mr.) (DS, III, Ç, 1045)
- **çaşıt (I) [çaşıt, çaşara, çaşarat -2, çaşut (I) -2, 3; çavşut]**: 1. Casus. (Hezergrat *Keçiborlu –Isp.; Bereketli *Tavas –Dz.; *Bozdoğan –Ay.; -İz.; -Kü.; -Bo.; -Tr.; -Gm.; Erkinis *Yusufeli –Ar.; -Kr.; -Ky.; Bisse, Çakırlar *Akşehir –Kn.)
[çaşut (I) -2]: (Gökçesu –Bo.; -İst.; *Merzifon –Ama.; Çandarlı *Şavşat –Ar.; *Göle, *Ardahan, *Posof –Kr.; Cinis *Aşkale –Ezm.)
[çavşut]: (-Çkr.) 2. Dedikoducu. (*Düzce –Bo.; Bozca *İncesu –Ky.; Höketçe, *Saimbeyli –Ada.)
[çaşara]: (Yakasinek *Bolvadin –Af.)
[çaşarat -3]: (*İncesu –Ky.)
[çaşut (I) -3]: (*Çerkes, Kale –Çkl.) (DS, III, 1085)

- **dıġan aġız**: Dedikoducu : Ahmet dıġan aġzın biridir. (*Fethiye köyleri-Mġ.) (DS, IV, D, 1451)
- **dırleşmek 1. [→dırılaşmak]**: 2. Dedikodu yapmak. (*Sarayköy köyleri –Dz.; Kızılhisar –Ky.) (DS, IV, D, 1471)
- **dilci**: Laftaşıyarak ara amaya çalışan kimse. (Demirkapı *Susurluk –Ba.) (DS, IV, D, 1492)
- **duluk**: Dedikoducu. (*Bandırma-Ba.) (DS, IV, D, 1596)
- **elaġız**: 1. Dedikoducu. (İst.) (DS, V, E, 1702)
- **guyruġlı [guyruk n ]**: Dedikoducu kadın. (Uluşiran *şiran –Gm.) [guyruk n ]: (*Beşiktaş –İst.) (DS, VI, G, 2204)
- **indir kaldır**: Dedikodu. (*arşamba –Sm.) (DS, VII, İ, 2540)
- **irdekemeyh 1. [→irdellemek (I)]**: 2. Dedikodu yapmak: Bu işi beġenmezsen beġenme daha ne irdeliyersen. (Bayburt *Selim –Kr.) (DS, VII, İ, 2547)
- **kılkuyruk (I)**: 3. D zenci, yalancı. (-r.; Pınarlıbelen *Bodrum-Mġ.) (DS, XII, K, 4552)
- **kuşkaldıran**: Dalkavuk, yüze gülen. : (K sektaş *Hacıbektaş-Nş.) (DS, XII, K, 4574)
- **macus**: Ara bozucu, iki yüzlü. (-Mardin (Md.); *Antakya-Hat.) (DS, IX, M, 3099)
- ** ler (I)**: Arabozucu, fitne. ( mleki-Mġ.) (DS,  , IX, 3329)
- **yaşmaklı şeytan**: D zenci, hileci. (-r.) (DS, XI, Y, 4198)
- **yayġan (II)**: Dedikoducu, söz taşıyan. (*Milas-Mġ.) (DS, XI, Y, 4209)
- **yüzü kara (II)**: Yalancı (*arşamba-Sm.) (DS, XI, Y, 4338)

5.1.3.9. Hırsızlık Yapmak, Hırsız

- **afarızlamak (I) [afartmak -3, afiroz etmek, afsunlamak, afuruzlamak]**: Hırsızlık etmek, aşırmak, çalmak. (Aslanköy *Mersin –İ.)
[afartmak -3]: (Yolbaşı –Rz.; ukurbaġ, Uġurlu *Ermenek –Kn.)
[afiroz etmek]: (*Kemaliye –Ezc.)

[afsunlama]: (Alamut *Bozdoğan –Ay.)

[afuruzlamak]: (Bahçeli *Bor –Nğ.) (DS, I, A, 70)

- **algıncılık**: Hırsızlık. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.)(DS, XII, A, 4415)
- **alkaçıcı**: Kaçırıcı, dolandırıcı. (Taşoluk *Göksun –Mr.) (DS, I, A, 222)
- **alvucu**: Hırsız. (Aslanköy *Mersin –İç.) (DS, I, A, 235)
- **arakçı [aragcı]**: Hırsız. (-Mn.; -Brs.; -Kü.; *Bandırma –Ba.; *Kandıra –Kc.; Yeniköy –İst.; *İnebolu –Ks.; Çukurbağ *Ermenek –Kn.)

[aragcı]: (-Brd.) (DS, I, A, 294)

• **avan (II)**: 2. Hırsız. (Güney *Yeşilova –Brd.; Tahtayazı –Ank.) 5. Vurucu kırıcı, zorba. (Daşdarlı *Ayaş, Keşanuz –Ank.) (DS, I, A, 375)

• **ayınpaç**: Hırsız. (-Sv.; -Ky.)(DS, XII, A, 4434)

• **çöş (I)**: Hırsız. (-Bo.) (DS, III, Ç, 1295)

• **elekci karısı**: Hırsızlık vb. işler yapan, korkusuzca dolaşan kadın. (Elbengi *Yalvaç-Isp.)(DS, V, E, 1709)

• **eli çakır [eli büyük (III), eli çabuk, eli çakal, eli çalık, eli çap, eli eğri, eli sakar, eli uz]**: Hırsız. (*Eşme –Uş.; Uluğbey *Senirkent –Isp.; *Çal.; *Sarayköy ve köyleri, -Dz.; Sürez, Eymir *Bozdoğan, Toygar –Ay.; *Ödemiş, Tepeköy, *Torbalı –İz.; *Alaşehir –Mn.; *Alanyunt –Kü.; Bozan, Tokat –Es.; *Düzce, Dadıç –Bo.; -Ml.; -Gaz.; -Mr.; ve çevresi; *Antakya –Hat.; Kocayatak *Serik –Ant.; Yerkesik –Muğla.)

[eli büyük]: (Muradiye –Rz.)

[eli çabuk]: (Büyükkabaca *Senirkent –Isp.)

[eli çakal]: (Güney *Yeşilova –Brd.)

[eli çalık]: (İsabey *Çal, Bereketli *Tavas –Dz.; Tömek –Kn.)

[eli çap]: (Çepni *Gemerek, *Gürün –Sv.)

[eli eğri]: (Aşağıkayı *Tosya –Ks.; Çepni *Gemerek, *Gürün –Sv.; *Bor –Nğ.)

[eli sakar]: (*Çivril –Dz.; -Kü.)

[eli uz]: (-Nğ.) (DS, V, E, F, 1716)

• **göz açıcı**: Yan kesici, hırsız. (Honoz ve köyleri-Dz.; Kılbasan *Karaman-Kn.) (DS, VI, G, 2175)

- **hampa (VI)**: 1. Hırsızlara yataklık eden (kimse). (Adiller *Ermenek-Kn.) 2. aracı kadın. (Uluğbey *Senirkent-Isp.; Eğrigöz-Kü.) (DS, VII, H, 2268)
- **karamancı**: Hırsız. (Genek *Yatağan-Mğ.) (DS, VIII, K, 2650)
- **kayışçı**: Hırsız. (Genek –Mğ.) (DS, VIII, K, 2701)
- **kaytaz**: 1. Hırsız. (*Bor –Nğ.; *Karaman –Kn.) 2. Dolandırıcı. (Peyik *Akdağmadeni –Yz.) 3. Savsak, ihmalcı. (*Çarşamba –Sm.; -Ank.) 4. Kendinden umulmayan davranışlarda bulunan, kendini bilmez. (Sungurlu *İncesu –Ky.) (DS, VIII, K, 2709)
- **ucu**: Yankesici, usta hırsız. (-To.) (DS, XI, U, 4020)
- **uçlanmak [uçlandırmak (III)]**: 2. Çalmak, alıp götürmek. (-Sm.) [uçlandırmak (III)]: (*Çarşamba köyleri –Sm.) (DS, XI, U, 4019)
- **uçrgan (II)**: Hırsız. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, U, 4781)
- **uçurmak (IV)**: 1. Çalmak, aşırmaq. (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4023)
- **uğrak (III)**: Hırsız. (*Silifke –İç.) (DS, XI, U, 4026)
- **yatak (II)**: 1. Hırsız, eşkiyayı barındıran, koruyan kişi. (*Alaşehir-Mn.; *Kuruşunlu-Çkr.; -Nğ.) 2. dolandırıcı. (Aliköy *Çaycuma-Zn.) (DS, XI, Y, 4199)

5.1.3.10. Cimri

- **abdal (III)**: Tamahkâr, açgözlü, cimri. (Genek –Çkr.; -Yz.; -Nğ. ve köyleri) (DS, I, A, 16)
- **balyemez**: Cimri, malını yemeyen. (*Zile –To.) (DS, II, B, 512)
- **gümüştöz**: Açgözlü, para canlısı, cimri. (*Gelendost, *Şarkîkağaç, Büyükkabaca *Senirkent –Isp.; Başpınar *Tefenni –Brd.; *Çarşamba –Sm.; -Tr.; *Koyulhisar –Sv.; Köşker –Krş.; Bahçe *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Mut ve köyleri –İç.; *Saray –Tk.) (DS, VI, G, 2224)
- **hızan (I)**: 4. Cimri. (Kadı *Gerze –Sn.; Gümenüs *Bafra –Sm.; *Niksar –To.; -Rz.; Erkinis *Yusufeli –Ar.; *Ağın –El.; *Arapkir –Ml.; Dadağı –Ky.) (DS, VII, H, 2381)
- **hoyrat (I)**: 13. Cimri, hasıs. (Gare *Ardeşen –Rz.) (DS, VII, H, 2423)

• **kısmık** [**kırs (I)**, **kıs (I)**, **kısımık**, **kısımuk**, **kısır (I)**, **kısırgan**, **kıskan**, **kısmıkçı**, **kısmır**, **kısmuk**, **kısnak (I)**, **kısnet**, **kısnık**, **kışnık**]: Cimri, pinti. (*Kemal Paşa –İz.; *Düzce –Bo.; *Çarşamba –Sm.; Hesinke *Merzifon –Ama.; Lice –Dy.; Efsus *Elbistan –Mr.; Hacıilyas *Koyulhisar, Telin *Gürün –Sv.; *Pınarbaşı ve çevresi –Ky.; Şihşami, *Kadirli, Endel *Osmaniye, Faydalı *Kozan –Ada.)

[**kırs (I)**]: (Bayat *Emirdağ –Af.; Çamköy *Göhlhisar –Brd.; Tokat –Es.; *Tirebolu –Gr.; Küçükoyzgat –Ank.; Gzli *Kadınhanı –Kn.; *Kaş –Ant.)

[**kıs (I)**]: (*Milas –Mğ.)

[**kısımık**]: (-Nğ.)

[**kısır (I)**]: (*Tirebolu –Gr.)

[**kısırgan**]: (-Brs. ve köyleri)

[**kıskan**]: (*Düzce –Bo.)

[**kıskıç (V)**]: (*Perşembe –Or.)

[**kıskıs (I)**]: (Çöplü *Çivril –Dz.; *Kandıra –Kc.; *Düzce –Bo.; *Safranbolu –Zn.; -Ks.; *Kurşunlu –Çkr.; *Reşadiye –To.; Kisarna, Mağura *Maçka –Tr.; -Rz.; -Ezc.; Kemaliye *Arapkir –Ml.)

[**kıskıs1**]: (Gare *Ardeşen Rz.)

[**kısmıkçı**]: (-Çr.)

[**kısnır**]: (Çığrı, Kızılköy *Dinar –Af.; Büyükkabaca *Uluborlu, *Eğridir ve köyleri –Isp.; Karamanlı, Başpınar *Tefenni –Brd.; Oğuz *Acıpayam –Dz.; -Es.; -Kc.; Bozan –To.; İbrala *Karaman –Kn.; *Bor –Nğ.; Arslanköy –İç.)

[**kısmuk**]: (-Sm.; Kuzköy *Ünye –Or.)

[**kısnak (I)**]: (Tavşanlı *Hafik –Sv.)

[**kısnet**]: (Saray –Çkr.)

[**kısnık**]: (*Sungurlu –Çr.; -Mr.; Çepni *Gemerek –Sv.; Araplı *Sorgun –Yz.; Araplı *Sorgun –Yz.; *Keskin, *Kayaş –Ank.; Akçakaya, Erkilet, Hisarcık, Sarioğlan, Zile *Deeli, *Bünyan –Ky.; Genezin *Avanos –Nş.; *Bor –Nğ.)

[**kışnık**]: (Curalı *Çayıralan –Yz.) (DS, VIII, K, 2843-2844)

• **kıtmır (I)** [**kıtmır**, **kıtkıt**, **kitmir (II)**]: Cimri, pinti. (-Isp. ve çevresi; İğneciler *Mudurnu –Bo.; -Dz.; Aşağıkayı *Tosya –Ks.; *Anamur İç.; Geriçam, Askere *Köyceğiz –Mğ.)

[kıtmar]: (Ahmediye, Büyükçekmece –İst.)

[kıtkıt]: (*Yusufeli –Ar.; -Kr.; -Ezm.)

[kitmir (II)]: (-Tr.) (DS, VIII, K, 2848)

• **kıyımsız**: Cimri. (*Sivrihisar –Es; *Ünye –Or.; *Bayburt –Gm.; Çepni *Gemerek –Sv.) (DS, VIII, K, 2856)

• **kiskis (I) [kirpas, kiksisi]**: Pinti, hasis, cimri. (Bağlıca, *Ardanuç, Erkinis, *Yusufeli-Ar.; Akçakaya, Erkilet-Ky.)

[kirpas]: (Hamurcu *İncesu-Ky.)

[kiksisi]: (Keselek *Reşadiye-To.) (DS, VIII, K, 2884)

• **malıyemez**: Cimri. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.) (DS, IX, M, 3114)

• **mantıcı**: Pinti, cimri. (*Gürün –Sv.) (DS, XII, M, 4586)

• **sıkı (I) [sıkı, sıkçıl, sıkırcım (II)]**: Cimri. (Çığırı *Dinar –Af.; Yarıkkaya *Yalvaç –İsp.; *Susurluk –Ba.; Fili *Biga –Çkl.; *Mudanya –Brs.; *Düzce –Bo.; -Sm.; *Bor –Nğ.; *Lüleburgaz –Krk.)

[sıkı]: (Kozagaç *Göhlisar –Brd.)

[sıkçıl]: (Köşk –Ay.)

[sıkırcım (II)]: (*Düzce –Bo.) (DS, X, S, 3605)

• **tengir**: Cimri. (Ortaköy *Bor-Nğ.) (DS, X, T, 3879)

• **tıktık (II)**: 1. Cimri. (*İznic-Brs.; *Kandıra-Kc.) 3. hain: Ahmet çok tıktık. (Kabaköz *Şile-İst.) (DS, X, T, 3912)

• **tımtımı**: Cimri. (Kuyuluk *Kazan-Ada.) (DS, X, T, 3933)

• **tutak (III)**: Cimri. (-Mn. ve çevresi; -Ba. ve çevresi; -Kü.) (DS, X, T, 3998)

5.1.4. Fizyolojik Adlandırmalar

5.1.4.1.1. Erkeklik Bezi, Meni

• **aya (I)**: Erkeklik bezi. (*Bandırma-Ba.) (DS, I, A, 397)

• **bel (II)**: 1. Meni, sperma. (Yassıviran *Senirkent, Hisarardı *Yalvaç-Isp.; -Brd.; Bereketli *Tavas, *Sarayköy köyleri-Dz.; -Mn.; Bozan, Tokat-Es.; *Taşköprü-

Ks.; *Kurşunlu-Çkr.; -Çr.; -Sm.; *Zile, *Artova-To.; Kızılçakçak *Arpaçay, *Taşburun, *İğdır-K.; -Bt.; Aşudu *Darende-Ml.; -Ur.; *Kilis, -Gaz.; *Gürün-Sv.; Çayırlı *Haymana-Ank.; Afşar aşireti köyleri *Pınarbaşı-Ky.; *Bor-Nğ.; Hacıhamzalı *Tarsus, *Mut köyleri, Civanyayladağı-İç.; *Korkuteli ve köyleri, *Elmalı ve köyleri, *Milas-Mğ.; Çavuşköy *Babaeski-Krk.) (DS, II, B, 605)

- **bel getirmek [belini getirmek]**: Meniyi indirmek. (*Bor-Nğ.)
[belini getirmek]: (*Kilis-Gaz.) (DS, II, B, 616)
- **beli gevşek**: Menisi çabuk gelen. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 617)
- **belini getirmek**: meniyi akıtmak. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4453)
- **dangal**: Husye, erkeklik bezi. (Uluşiran-Gm.) (DS, IV, D, 1358)
- **daşşak**: Erkeklik bezi, haya. (Yassıviran, Ulubey, *Senirkent, Senir, *Keçiborlu *Eğridir köyleri-Isp.; -Sm.; Anarış *Sürmene-Tr.; -Gaz.; *Antakya ve köyleri-Hat.; İncekum *Silifke-İç.) (DS, IV, D, 1377)
- **enek (II)**: 2. İnsan ya da hayvanın erkeklik bezi. (Ilıca-Af.; -Ay.) (DS, V, E, 1748)
- **fidil (II)**: Erkeklik bezi. (-Or.) (DS, V, F, 1850)
- **findık (II)**: Erkeklik bezi. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, V, F, 1853)
- **gogo (VI)**: Erkeklik bezi. (-Ezc.) (DS, VI, G, 2094)
- **hosalak (II)**: Erkeklik bezi. (-Sm.) (DS, VII, H, 2415)
- **kodak (IX)**: Erkeklik bezi, haya. (*Çarşamba-Sm.) (DS, VIII, K, 2897)
- **kotak (II) [kertikbaş]**: Erkeğin cinsiyet organı. (*Merzifon Tatarları-Ama.; Özbek Türkleri-Tr.)
[kertikbaş]: (*Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2935)
- **kulcur [kolik (II)]**: Erkeklik bezi., haya. (Bağyaka *Finike-Ant.)
[kolik (II)]: (*Kemaliye-Ezc.) (DS, VIII, K, 2995)
- **petelek (I)**: 1. Erkeklik bezi, husye. (*Aksaray-Nğ.) 2. Prostat. (*Aksaray-Nğ.) (DS, IX, P, 3436)
- **tathçiş**: Meni. (Çr.) (DS, XII, T, 4742)
- **tokurdak (III)**: Erkeklik bezi. (Ödemiş-İz.) (DS, X, T, 3951)

- **zelim (II)**: Erkek üreme organından, meniden önce gelen sıvı. (*Kandıra-Kc.) (DS, XI, Z, 4358)

5.1.4.1.2. Kadınlarda Aybaşı, Adet Durumu

- **akıntı**: Kadınlarda aybaşı olayı. (Görmel *Ermenek-Kn.) (DS, I, A, 152)
- **aklık [aklık kızılık]**: 4. Kadınlarda veya erinlik çağındaki kızlarda görülen akıntı. (Söğüt *Marmaris-Mğ.) (DS, I, A, 158)
- **ana halı [ana hali, analık hali]**: Kadınlarda aybaşı, âdet, kirlenme. (*Mesudiye köyleri-Or.; Karapaklar-Kr.; *Antakya-Hat.; Mahzemin-Ky.)
 - [ana hali]: (*Fethiye köyleri-Mğ.)
 - [analık hali]: (Yenice *Emet-Kü.) (DS, I, A, 249)- (Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, A, 4418)
- **görüm görmek**: Kadın belli zamanlarda ay hali olmak. (Köfünye, Larnaka-Kıbrıs) (DS, VI, G, 2163)
- **kerif**: 1. Kadınlarda ay hali, âdet. (*Alucra-Gm.) (DS, VIII, K, 2754)
- **kuskun**: 4. Kadınların adet bezi. (-Kn.; *Mut-İç.) (DS, VIII, K, 3013)
- **mora (V)**: Hastalık nedeniyle kadınlarda olan fazla kanama. (Uluğbey *Senirkent-Isp.) (DS, IX, M, 3209)
- **üst (II)**: Kadınlarda aybaşı. (*Yalvaç-Isp.; *Akkuş-Or.) (DS, XII, Ü, 4796)
- **üstü kirlenmek [üst kirlenmek, üstü gelmek, üstüne olmak, üstünü görmek]**: Aybaşı olmak (kadın için). (-Yz.; *Bor-Nğ.)
 - [üst kirlenmek]: (-Nğ.)
 - [üstü gelmek]: (Uluğbey, *Senirkent-Isp.)
 - [üstüne gelmek]: (*Gemerek-Sv.)
 - [üstünü örtmek]: (Aliköy *Çaycuma-Zn.) (DS, XI, Ü, 4076)- (üstü olmak, üstü kirlenmek) (Darıveren *Acıpayam-Dz., Gümüşhane *Arduç-Ar.) (DS, XII, Ü, 4796)
- **üstü kirli**: Aybaşılı. (*Eğridir köyleri-Isp.; -Ama.; *Bor-Nğ.) (DS, XI, Ü, 4076)

5.1.4.1.3. Yellenmek- Gaz Çıkarmak

- **cırtdak (I)** [**cırtdana, cırtdanak**]: Gaz çıkarma, yellenme (hk.). (*Düzce-Bo.) (DS, III, C, 938)
- **cıvılatmah (II)**: İstemeksizin gaz çıkarmak: Çocuk utandı. Eyle bir cıvılattı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, III, C, 943)
- **curlamak (I)**: Gaz çıkarmak. (*Çal-Dz.) (DS, III, C, 1018)
- **dazırak**: Yellenme : Ne dazıraklı kadın. (Çayır *Zile-To.) (DS, IV, D, 1390)
- **dışa gitmek (I)** [**dışa gitmek, dışa çıkmak, dışarı çılmah, dışarı gitmek, dışerlenmek**]: Aptes bozmak. (Alâettin *Acıpayam, *Çivril-Dz.; Seferli *Akkuş, Uzunmusa-Or.; Şehli *Piraziz-Gr.; Tekerahma *Gürün, Ağrakos *Suşehri-Sv.; -Yz.)
 - [dışa gitmek]: (Soğukpınar *Kangal-Sv.)
 - [dışa çıkmak]: (*Antakya köyleri-Hat.)
 - [dışarı çılmah]: (*Antakya köyleri-Hat.)
 - [dışarı gitmek]: (Çayağzı *Şavşat-Ar.; Zevker *Refahiye-Ezc.; *Şarkışla ve çevresi-Sv.; Güzelsu *Akseki-Ant.)
 - [dışerlenmek]: (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli-Rz.) (DS, IV, D, 1472-3)
- **dıvık dıvık**: Devamlı yellenmeyi anlatır: Ne dıvık dıvık ediyorsun. (Nefsiishaklı, Eynesil *Görele-Gr.) (DS, IV, D, 1474)
- **dızgırmak (II)** [**dızgırmak, dızkırmah (II)**]: 1. Yellenmek. (*Erciş-Vn.)
 - [dızgırmak]: (*Düzce-Bo.)
 - [dızkırmah (II)]: (*Erciş-Vn.) 2. İshal olmak. (Azeri köyleri-Ama.) (DS, IV, D, 1476)
- **dozurdak (II)**: Yellenmeyi adet edinmiş (kimse). (*Düzce-Bo.) (DS, IV, D, 1569)
- **dozurradak** [**dozurtdak**]: Sesli yellenme hakkında kullanılır. (*Düzce-Bo.)
 - [dozurtdak]: (*Düzce-Bo.) (DS, IV, D1569)

• **gavara (III)** [**govara, gozurtdak, gozurtdana**]: Yellenme. (*Edremit-Ba.; Fili *Biga-Çkl.; -Ks.; *Çarşamba-S.; -Ama.; -Or. ve köyleri; Nefsiöseli *Görel-Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfibekir-Tr.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Ersis *Yusufeli, Tepeköy, *Şavşat-Ar.; *Ağın-El.; *Gürün-Sv.; *Pınarbaşı-Ky.; *Bor-Nğ.)

[govara]: (-Ba.)

[gozurtdak]: (*Düzce-Bo.)

[gozurtdana]: (*Düzce-Bo.) (DS, VI, G, 1937-8)

• **gavara çekmek**: Yellenmek. (*Merzifon ve köyleri-Ama.; Uzunmusa-Or.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Külekçi *Çayıralan-Yz.) (Ds, VI, G, 1938)

• **gıvıtmak (II)**: Gaz çıkarmak, yellenmek. (Karkıncık, *Artova-To.) (DS, VI, G, 2064)

• **govara çekmek**: Yellenmek. (-Ba.) (DS, VI, G, 2109)

• **gödeni deşik**: Sık sık yellenen (kimse). (-Çr.) (DS, VI, G, 2125)

• **kabara atmak**: Yellenmek, gaz çıkarmak. (*Düzce-Bo.) (DS, XIII, K, 2581)

• **kavara çekmek [kavara atmak]**: Yellenmek. (-Ama.; Everek *Develi-Ky.)

[kavara atmak]: (*Düzce-Bo.) (DS, VIII, K, 2687)

• **kavaracı**: Gaz çıkarıcı, yellenen kimse. (-Çr.) (DS, XII, K, 4538)

• **kayıptırmak (I)**: 1. İstmeden gaz çıkarmak, yellenmek. (Güneyce *İkizdere-Rz.) (DS, XII, K, 4539)

• **ödük etmek**: Yellenmek. (Gürcü *Kızılcacahamam-Ank.) (DS, IX, Ö, 3311)

• **ötürmeyh (II)**: Yellenmek, gaz çıkarmak. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, Ö, 4629)

• **tısıtmak**: Yellenmek, gaz çıkartmak. (-Kr. ve köyleri.) (DS, XII, T, 4761)

• **tıyrıtdak (I)**: Gaz çıkartma, yellenme için. (*Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3927)

• **toslamak (III)** [**tosurdatmak**]: Gaz çıkarmak, yellenmek. (*Karaman-Kn.)

[tosurdatmak]: (Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3972)- (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, T, 4770)

• **yelleme (II)**: Bağırsak gazı. (Kurna-Brd.; Kelekçi *Acıpayam-Dz.; -Nğ.; *Ermenek-Kn.) (DS, XI, Y, 4236)

• **yellenmek (I) [yellemek (II)]**: 1. Gaz çıkarmak (bağırsak için). (Bayat *Emirdağ-Af.; *Sivrihisar-Es.; *Kandıra-Kc.; *Düzce-Bo.; *Taşköprü, Ağlı *Küre-Ks.; *İskilip-Çr.; *Maçka ve köyleri-Tr.; Kurudere, *Şavşat-Ar.; -Kr.; *Antakya-Hat.; Bahçeli, *Bor-Nğ.)

[yellenmek (II)] : (*Eğridir köyleri-Isp.; Eymir, *Bozdoğan-Ay.; -Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Milas-Mğ.) (DS, XI, Y, 4237)

• **zarta (II)**: Yellenme. (Tokat-Es.) (DS, XI, Z, 4350)

• **zarta atmak (II)**: Yellenmek. (*Çarşamba-Sm.) (DS, XI, Z, 4350)

5.1.4.1.4. İşemek

• **akıdık**: 1. Her yere işeyen kimse. (Uluğbey, *Senirkent-Isp.) (DS, I, A, 150)

• **akıtmak**: İşemek. (*Dina köyleri, Hocalar *Sandıklı, Dişli, *Bolvadin-Af.; *Eşme-Uş.; Yassıviran *Senirkent, Hisarardı, *Yalvaç, Gönen, -Isp.; *Tefenni çevresi, Kayadibi *Yeşilova-Brd. Ve köyleri; *Sarayköy, Çöplü *Çivril, Çardak-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; *Alaşehir-Mn.; *İznik-Brs.; Yenice *Emet, Çal-Kü.; *Sivrihisar-Es.; -Ks.; Alvaz, *Şabanözü, *Eskipazar, *Kurşunlu-Çkr.; -Çr.; *Zile ve çevresi – To.; Kalafka-Tr.; Süle-Gm.; -Rz. ve köyleri; Kilis-Gaz.; -Mr.; Çepni *Gemerek, *Zara-Sv.; -Yz. köyleri; -Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ. Ve çevresi; *Ermenek ve köyleri-Kn.; *Anamur, *Silifke-İç.; *Elmalı, *Kaş-Ant.) (DS, I, A, 154)

• **apu etmek**: İşemek, kirlenme. (*Zara-Sv.) (DS, I, A, 291)

• **belermek (IV)**: İşemek. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, II, B, 614)

• **beli gevşek**: 1. Yatağına işeyen (genellikle çocuk için). (-Yz.) 2. Menisi çabuk gelen. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4453)

• **bızık etmek [bızıklemek, bızlamak (V), bibiş etmek, bızık etmek, bızlemek (IV)]**: İşemek. (*Arapkir-Ml.)

[bızıklemek]: (*Ağın, *Keban-El.)

[bızlamak (V)]: (Çepni *Gemerek, -Sv.)

[bibiş etmek]: *Antakya-Hat.)

[bızık etmek]: (Eğin-Ml.)

[bizlemek (IV) 9]: (Türkistan) (DS, II, B, 676)

• **calduragin**: Çiş yap. (anlamında kullanılır). (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, III, C, 850)

• **cırlamak (III)**: İşemek : Bebek kundağına cırlamış. (Palha *Divriği-Sv.) (DS, III, C, 932)

• **cırt (II)**: 2. Küçük çocukların zamansız işemeleri (hk.). (Yeniköy-Ba.) (DS, III, C, 937)

• **cişetmek**: işemek : Gız, çocuğu cişet. (Bekilli *Çal-Dz.) (DS, III, C, 986)

• **coldur coldur coldurdamak**: Oraya buraya çişini yapmak. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, III, C, 996)

• **cörletmek**: İşemek (çocuk dilinde). (Akbaş, Akçakese, Çukur, Çaltı, Bademli *Güdül-Ank.) (DS, XII, C, 4473)

• **cullamak (I) [cüllemek]**: İşemek. (Çamlıbel *Artova-To.; -Kr.)

[cüllemek]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, III, C, 1013)

• **cur etmek (I)**: İşemek. (Aşudu *Darende -Ml.) (DS, III, C, 1018)

• **çivdirmek (III)**: Küçük apdes yapmak. (*Anamur-İç.) (DS, III, Ç, 1248)

• **çöğdürmek**: İşemek. (*Sütçüler-Isp.) (DS, XII, Ç, 4480)

• **çönmek (V)**: 1. işemek. (*Akşehir-Kn.) (DS, III, Ç, 1289)

• **diydirmek**: 2. İşemek. (*Eğridir Köyleri-Isp.; Tokat, Bozan *Sivrihisar-Es.; *Zile-To.; *Merzifon Ve Köyleri-Ama.; *Bor-Nğ.; -Ada. Ve Köyleri-İç. Ve Köyleri.) (Ds, IV, D, 1529)

• **evşen etmek [evşan etmek]**: İşemek. (-Çr.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.)

[evşan etmek]: (-Kr.) (DS, V, E, 1816)

• **falle**: Gece yatağa işeyen (kimse). (*Uluborlu-Isp.) (DS, V, F, 1833)

• **gezelemek (II)**: İşemek. (-Or. ve köyleri) (DS, VI, G, 2021)

• **gölertmek (II)**: İşemek : Ali dün yatağını gölertmiş. (*Karaman-Kn.) (DS, VI, G, 2144)

• **hörlemek (II)**: İşemek (argo). (*Ağın-El.) (DS, VII, H, 2435)

• **kan akıtmak [kan almak]**: İşemek. (-Yz.)

[kan almak]: (-Yz.) (DS, VIII, K, 2617)

- **kuşak çözmek:** Ayak yoluna gitmek, işemek. (*Bergama-İz.; *Balya-Ba.; *Kaş-Ant.) DS, VIII, K, 3014)
- **kuşak tazelemek:** Ayak yoluna gitmek, işemek. (Kıbrıs). (DS, XII, K, 4574)
- **lol etmek:** İşemek (çocuk dilinde). (*Erciş-Vn.) (DS, IX, L, 3085)
- **pişetmek:** İşemek. (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, IX, P, 3462)
- **septirmek:** Ayakta işemek. (*Merzifon-Ama.) (DS, X, S, 3585)
- **su dökmek:** İşemek. (Yassıören *Senirkent-Isp.) (DS, X, S, 3688)
- **südükleme:** İşemek. (*Merzifon-Ama.) (DS, X, S, 3705)
- **tebsetmek:** İşemek (aşağılama için). (*Bor-Nğ.) (DS, XII, T, 4745)

5.1.4.1.5. Büyük Abdest Yapmak

- **balıklamak (III):** Aptes bozmak (küfür olarak kullanılır): Ağzına balıkladığım. (*Gölköy-Or.) (DS, II, B, 505)
- **fallamak (IV):** Büyük abdest yapmak. (-Gaz.) (DS, V, F, 1833)
- **gezinmek (II) [gezelemeye gitmek, gezinmeg]:** Yüznumaraya gitmek. (*Eğridir ve köyleri-Isp.; -Çr.; Uluşiran *Şıran-Gm.; *Sivrilhisar-Es.; -Es.; -Kr.; *Karaman, *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.; Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.)
[gezelemeye gitmek]: (*Anamur-İç.) (DS, VI, G, 2023)
- **kıhlamak:** Büyük aptes etmek, pislemek. (-Sv.) (DS, VIII, K, 2791)
- **yapmak (I):** Dışkısını yapmak, pislemek. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4179)

5.1.4.1.6. Sidik, Sidikli

- **akıd [akıda (II), akıdak -1, akıdık (I), 1, akıt (I), akta]:** Sidik. (*Boğazlıyan, -Yz.; Mahzemin-Ky.) (DS, I, A, 150)
- **akıdak:** 1. (Sidik) 2. Lazımlık, oturak. (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 150)
- **bızık (IV) [bijik (II), bızık İ(I) -1, bızık (I) -2]:** Sidik. (*Arapkir-Ml.)
[bijik (II)]: (*Ağın, *Keban-El.)
[bızık (I) -1]: (*Arapkir-Ml.; *Ağın-El.)

[bizik (I) -2]: (Eğin-Ml.;) (DS, II, B, 675)

• **bızık**: Sidik. (Beyelması *Ağın-El.) (DS, XII, B, 4458)

• **biş (II) [bişsa]**: Çiş (çocuk dilinde). (Navlu *Yeşilova-Brd.)

[bişsa]: (Limasol, -Kıbrıs.) (DS, II, B, 704)

• **cılım**: Küçük abdest. (-Ezm.) (DS, III, C, 912)

• **çurçur (II) [culcul]**: Çiş anlamında kullanılır: Gel çocuğum çurçur yapalım. (Tepe *Seben-Bo.)

[culcul (III)]: (-Ezm.) (DS, III, C, 1018)

• **durucak [durucuk (I), duruçiş]** Sidik: Durucağımı dutamaz oldu. (*Bor-Nğ.)

[durucuk (I)]: (-Nğ.)

[duruçiş]: (-El.) (DS, IV, D, 1607)

• **düzdikli**: Çişli. (*Kemaliye-Ezc.) (DS, IV, D, 1644)

• **işek (III) [işlemek, işlemük, işenik, işeyh]**: Sidik. (Uluşiran *Şiran-Gm.; Tokat-Ezc.; *Erciş-Vn.; Harput, *Ağın-El.; Telin *Gürün-Sv.; *Bor-Nğ.)

[işlemik]: (*Afşin-Mr.; Afşar köyleri *Pınarbaşı-Ky.)

[işlemük]: (Nefsiköseli *Görele-Gr.)

[işenik]: (Güzelsu *Akseki-Ant.)

[işeyh]: (*İğdır-Kr.;) (DS, VII, İ, 2562)

• **kocalık**: Sidik. (-Çkr.) (DS, XII, K, 4562)

• **sadır**: 2. Sidik. (-Çr.; Erenyaka *Akseki-Ant.) (DS, XII, S, 4661)

• **sarsak (II)**: Sidiğini tutamayan, sürekli sidik kokan kimse. (*Düzce-Bo.) (DS, X, S, 3548)

5.1.4.1.7. İnsan Dışkısı

• **be**: büyük abdest. (Doğanbey *Beyşehir-Kn.) (DS, II, B, 589)

• **boynuburuk (II)**: İnsan pisliği. (Navlu *Yeşilova-Brd.) (DS, II, B, 746)

• **cımit**: Yanmış insan dışkısı. (-Ur.) (DS, III, C, 917)

• **cife (I) [cifre (I)]**: 3. İnsan dışkısı. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, III, C, 961)

- **cimit (III)**: Yanmış insan dışkısı. (-Ur.) (DS, III, C, 973)
- **eh (II)**: Küçük çocukların pisliği. (Beylerli-Dz.) (DS, V, E, 1689)
- **gebertü**: İnsan dışkısı. (*Ağın, *Keban-El.) (DS, VI, G, 1956)
- **geriz (III)**: 1. İnsan dışkısı, pislik. (*Tire-İz.; *Daday-Ks.;-Ks.; -Krş.) (DS, VI, G, 2003)
- **haha (I)**: Kaka. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VIII, 2252)
- **höl (IV)**: Çocuk pisliği. (-To.) (DS, VII, H, 2430)
- **kıh [kıkı -2 kıkın (II) kıyak (V)]**: 2. İnsan dışkısı, pislik. (-Tr.; *Ağın-El. ve çevresi; *Arapkir-Ml.)

[kıkı -2]: (-Tr.)

[kıkın (II)]: (Çayağzı *Şavşat-Ar.)

[kıyak (V)]: (Ömerhacılı *Kaman-Krş.) (DS, VIII, K, 2791)

- **poh**: Dışkı, pislik. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, P, 4651)
 - **tırlıtı [tırlama]**: Dışkı, pislik. (Uluşiran *Şiran-Gm.)
- [tırlama]: (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, T, 4760)

5.1.4.1.8. İshal Olmak

- **bayram beyi olmak [beğ olmak, bey olmak]**: Midesi bozulmak, ishal olmak: Hediği çok yeyip bayram beyi olmuş. (*Eğridir köyleri-Isp.; Sarar-Çkr.; *Kilis-Gaz.; *Zara-Sv.; Çalış *Haymana-Ank.; -Ky.)

[beğ olmak]: (*Bor-Nğ.)

[bey olmak]: (-Gaz.; -Hat.; *Bor-Nğ.) (DS, II, B, 584)

- **bozgun**: Sürgün, ishal. (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, B, 4463)
- **burgun (I) [burgu (IV) –burğun, buruğ (II), burulgan (II)]**: İshal, dizanteri. (Bozan –Es.; Eğmir Elmalı, Bağıyaka *Finike –Ant.; *Fethiye köyleri –Mğ.)

[burgu (IV) -2]: (-Dy.; *Ağın, *Keban –El.)

[burğun]: (-Çr.)

[buruğ (II)]: (Kerkük)

[burulgan (II)]: (*Mesudiye köyleri –Or.) (DS, II, B, 798)

- **cıdırık (IV)**: İshal. (Kösten, Honaz-Dz.; -Sn.) (DS, III, C, 898)
- **cırcır olmak**: İshal olmak. (-Es.) (DS, III, C, 928)
- **cırcır (VII) [cırcırın, cürcür (II)]**: İshal, sürgün. (*Edremit ve köyleri-Ba.; Yeniköy-İst.)
[cırcırın]: (*Antakya-Hat.)
[cürcür (II)]: (Limasol-Kıbrıs) (DS, III, C, 928)
- **çimkirmek**: İshal olmak. (*Lapseki-Çkl.; -Kü.) (DS, III, Ç, 1224)
- **dırık (III)**: 1. İshal: Ahmet dırığa tutuldu. (-Ama. Azeri köyleri; İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) 2. Hela. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IV, D, 1469)
- **dırıklamak**: İshal olmak. (-Ama., Azeri. Azeri köyleri.) (DS, IV, D, 1470)
- **dirik (II)**: İshal. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IV, D, 1517)
- **hörlek (III)**: İshal. (-Çr.) (DS, VII, H, 2434)
- **ıgınlık [ıkınıh, ıkıntı]**: 1. İshal hastalığı, dizanteri. (*Menemen –İz.; -İst.; Namrun *Tarsus –İç.)
[ıkınıh]: (-Ml.)
[ıkıntı]: (*Merzifon –Ama.) 2. Peklik, kabızlık. (-Dz.) (DS, VII, I, 2456)
- **ıgınlık**: Cıvık dışkı. (-Ada.) (DS, XII, İ, 4523)
- **kımçırmak**: Sürgün, amel olmak. (Sürez *Bozdoğan-Ay.) (DS, VIII, K, 2802)
- **ötürmek**: Bağırsak bozulmak, sürgün olmak. (Karamanlı *Tefenni, Kavak *Yeşilova-Brd.; Darıveren *Acıpayam-Dz.; -Yz. ilçe ve köyleri; *Güdül ve köyleri-Ank.; *Silifke-İç.) (DS, XII, Ö, 4629)
- **ötürük [ötürek (I)]**: 1. Bağırsak bozukluğu, sürgün. (-Isp.; *Güdül ve köyleri-Ank.; *Silifke-İç.; Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.)
[ötürek (I)]: (Çıkırık *Mecitözü-Çr.) 2. Cıvık dışkı. (Kesmeburun *Osmaniye-Ada.) (DS, XII, Ö, 4629)
- **ötürük olmak**: Sürgün, ishal olmak. (Darıveren *Acıpayam-Dz.; *Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, Ö, 4629)
- **ötürüklü (I) [ötürekli]**: İshal olan. (Darıveren *Acıpayam-Dz.; Tepeköy *Torbalı-İz.; *Güdül ve köyleri-Ank.)

[ötürekli]: (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, Ö, 4629)

- **sal (VII)**: Sürgün, amel. (*Bafra ve köyleri-Sm.) (DS, X, S, 3521)
- **sıyrıntı (II)**: İshalken akan su gibi dışkı. (-Ml.) (DS, XII, S, 4694)
- **söggünlük (II)**: Sürgün, ishal. (Genezin *Avanos-Nş.) (DS, X, S, 3673)

• **sürgün (I) [sürgü (II) -1, sürgünlük]**: İshal. (Yukarı Seyit *Çal-Dz.; *Nazilli-Ay.; -Mn. ve çevresi; -Ba. ve çevresi; Demirkapı *Susurluk-Ba.; Fili *Bigo-Çkl.; Bozan, Tokat-Es.; *Kondıra-Kc.; *Düzce, İğneciler *Mudurnu-Bo.; Balkır *Devrek-Zn.; *Kurşunlu-Çkr.; *İskilip-Çr.; *Merzifon-Ama.; Şehli *Tirebolu-Gr.; Sarıca *Gölköy-Or.; *Maçka ve köyleri-Tr.; Gare *Ardeşen-Rz.; Çavdarlı *Şavşat, Bağlıca *Ardanuç-Ar.; -Ezc.; Çavdarlı *Şavşat, Bağlıca *Ardanuç-Ar.; -Ezc.; -Mr. ve çevresi; *Antakya-Hat.; Hacıilyas *Koyulhisar, Maksutlu *Şarkışla, -Sv.; Çanlı *Ayaş-Ank.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Osmaniye-Ada.; *Mut ve köyleri-İç.; Güzelsu *Akseki-Ant.; -Ed.; *Lüleburgaz-Krk.)

[sürgü (II)]: (*Birecik-Ur.; Kuzuculu *Dört Yol-Hat.; Sökün *Silifke, *Mut-İç.)

[sürgünlük]: (-Rz.; *Mersin ve köyleri-İç.) (DS, X, S, 3721)

- **tersi bozuk**: Sürgün, ishal. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, XII, T, 4754)
- **tırıklı (III)**: Sürgüne yakalanmış (kimse). (*Bor-Nğ.) (DS, X, T, 3919)
- **töllek tutmak**: Bağırsak bozulmak, sürgün olmak. (Salman *Akkuş-Or.)

(DS, XII, T, 4772)

• **törlek**: Bağırsağı bozuk, sürgün olmuş kimse. (-Çr.; *Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, T, 4773)

• **törlemek**: 1. Bağırsak bozulmak, sürgün olmak. (*Düzce-Bo.; -Çr.; To.) 2. İşemek (Çocuk ya da hayvan için). (*Ünye-Or.) (DS, X, T, 3984)

- **törtör**: Sürgün, ishal. (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, T, 4773)
- **virik (II)**: Sürgün, ishal. (-Ml.; -Ur.) (DS, XI, V, 4106)

5.1.4.1.9. Kabızlık

• **beklik (III) [berklik (II)]**: Peklik, kabızlık. (-Sm.; *Zile-To.; Karakuş köyleri *Ünye-Or.; -Yz.)

[berklik (II)]: (Aşudu *Darende-Ml.; -Gaz.; -Nğ.) (DS, II, B, 604)

- **perklik**: Kabız. (Ersis *Yusufeli-Ar.; *Ağın-El.) (DS, IX, P, 3431)

5.1.4.1.10. Sümük

- **ahırak** [**aħırıh, ahırık, ahlık (II), ahmuk, ahruh, ahuruh -2**]: Balgam. (Dişli *Bolvadin –Af.)

[aħırıh]: (*Zara –Sv.; *Şerefli Koçhisar –Ank.)

[ahırık]: (*Şebin Karahisar –Gr.; *Afşin –Mr.)

[ahlık II): (*Afşin –Mr.)

[ahmuk]: (-Ama. köyleri)

[ahruh]: (*Savur –Md.)

[ahuruh -2]: (*Zara –Sv.) (DS, I, A, 129-130)

- **ahıraklı**: Balgamlı. (Dişli *Bolvadin –Af.) (DS, I, A, 130)
- **boboc** 1. Sümük. (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli-Rz.) 2. sümüklü. (Kaptanpaşa *Çayeli-Zn.) (DS, II, B, 715)
- **bujma**: Sümük. (Karaçay aşireti, Bahöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, II, B, 783)
- **cilim (II)**: Sümük. (Babik *Pötürge-Ml.) (DS, III, C, 966)
- **cirik (II)**: Sümük. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, III, C, 985)
- **çilm**: Sümük. (*Nazimiye-Tn.) (DS, III, Ç, 1174)
- **dıngıl (VIII)**: Sümük. (Nefsikösei *Görelle-Gr.) (DS, IV, D, 1464)

5.1.5. Hastalık Adları

5.1.5.1. Kanser

- **basıra, basıra (I)**: 4. Kanser hastalığı. (*Saray köyleri-Tk.) (DS, II, B, 541)
- **eşek gummas**: Kanser. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, V, E, 1789)

• **maçça (I) [maçça (II), maçça (I) -1, 2]**: 1. Dert, hastalık (frenji, kanser, sıraca gibi ağır hastalıklar). (*Bağıllı *Gelendost-Isp.; *Çivril-Dz.; Tokat-Es.; Dereköy *Havza-Sm.; -Ank.; Köşker-Krş.; Hamurcu *İncesu-Ky.; *Bor-Nğ.; *Kozan-Ada.)

[maçça (I) -1]: (Kumdanlı *Yalvaç, Sofular, *Eğridir-Isp.; *Çal, -Dz.; Krş.; Afşar köyleri *Pınarbaşı-Ky.; Aslanköy *Mersin-İç.) (DS, IX, M, 3099)

• **sınnan**: Kanser. (Kerkük) (DS, XII, S, 4690)

• **yeyilme [iyiciyara-2]**: Kanser. (Bayburt *Selim-Kr.)

[iyiciyara-2]: (*Ağın-El.) (DS, XI, Y, 4260)

• **yöreme (I)**: 2. Kanser. (*Çal-Dz.; -Nğ.) (DS, XI, Y, 4309)

5.1.5.2. Verem

• **akarca (I) [akaca, akak (I) -6, akar -5]**: 1. Kemik veremi. (Sirgehamitli *Eşme -Uş.; Kumdanlı *Yalvaç, *Senirkent -Isp.; -Brd.; Bereketli *Tavas -Dz.; -Ba.; -Kü.; -Es.; *Taşköprü -Ks.; -To. ve çevresi; Çepni *Gemerek, -Sv.; -Yz.; Avşar aşireti, *Pınarbaşı, -Ky.; *Bor -Nğ.; *Ereğli, *Karaman -Kn.) 2. Bulaşıcı beyin hastalığı (hayvanlarda). (-Isp.) 3. Daima akan çıban, sıraca, fistül. (Yakaköy *Gelendost, *Senirkent -Isp.; Çerçin -Brd.; -Ba. ve çevresi; Beşkarış *Altıntaş, -Kü.; *Sivrihisar, Bozan -Es.; *Akyazı ve çevresi; Beşkarış *Altıntaş, -Kü.; *Sivrihisar, Bozan -Es.; *Akyazı çevresi -Sk.; *Safranbolu, Balkur *Çaycuma -Zn.; *Taşköprü -Ks.; *İskilip, -Çr.; *Kurşunlu, Dümeli *Şabanözü, *Çerkeş, -Çkr.; *Vezirköprü, -Sm.; *Gümüşhacıköy, *Merzifon -Ama.; *Artova, *Taşova, *Zile -To.; Karaözü *Gemerek, -Sv.; Büyükincirli, *Boğazlıyan -Yz.; Çanlı, *Ayaş, Solakuşağı *Şerefli Koçhisar -Ank.; Avşar aşireti, Fakıekinciliği *Pınarbaşı, -Ky.; Ortaköy, Bahçeli, *Bor, -Nğ.; -Nş.; Güvere *Silifke, *Mut köyleri -İç.; Karadere *Gündoğmuş -Ant.)

[akaca]: (Büyükyenice *Osmaneli -Bil.)

[akak (I) -6]: (*Eşme -Uş.; Aşağıdana *Safranbolu -Zn.)

[akar -5]: (Tahtacı aşireti -Isp.; -Kü.; *Zile -To.; *Elmalı -Ant.) 4. Deri veremi, cüzam. (*Çeşme -İz.; -Es.; *Taşköprü -Ks.; Belekler *İlgın -Kn.) 5. Bel

soğukluğu. (-Kü.; -Sn.; -Ky.) 6. Köstebek denilen bir hastalık. (Akçaköy *Yeşilova – Brd.; *Çeşme –İz.; -Ba. ve çevresi; *Akyazı çevresi –Sk.) 7. Akıntılı ve öldürücü bir hayvan hastalığı. (Aydınlı *Gebze –Kc.; Büyüklü *Çarşamba –Sm.; Güverce *Silifke –İç.) (DS, I, A, 139)

- **ayığ:** Verem. (*Silifke-İç.) (DS, I, A, 417)

- **dık (I) [dik (I)]:** Verem hastalığı. (*İğdir-Kr.)

[dik]: (Kerkük.) (DS, IV, D, 1454)

- **gelinci (II):** 1. Verem. (Bozhane, Beykoz-İst.; Mühye-Ank.; *Bünyan-Ky.; *Bor-Nğ.; Küfünye, Larnaka-Kıbrıs.) 2. Kalp hastalığı. (*Bor-Nğ.) 8. Süt çocuklarında görülen öldürücü bir çeşit hastalık. (-Ba.; *Emet-Kü.) (DS, VI, G, 1980)

- **gelincik (II):** 1. Verem. (Bozhane, Beykoz –İst.; Mühye –Ank.; *Bünyan –Ky.; *Bor –Nğ.; Köfünye, Larnaka –Kıbrıs) 2. Kalp hastalığı. (*Bor –Nğ.) 3. Yılancık hastalığı. (Güney *Yeşilova –Brd.; -Mn.; *Akyazı ve dolayları –Kc.; Kadışehri *Sorgun –Yz.) 4. Arpacık denilen bir çeşit göz hastalığı. (Alos *Çermik – Dy.) 5. Böbrek hastalığı. (*Şile –İst.; *Bor –Nğ.; -Krş.; Ağızboğazı, *Ereğli –Kn.) 6. Lenfa düğümü iltihabı, boyun sıracası. (-Çkr.; -Sn.) 7. Yüzde olan bir çeşit çıban. (*Edremit –Ba.) 8. Süt çocuklarında görülen öldürücü bir çeşit hastalık. (-Ba.; *Emet –Kü.) (DS, VI, G, 1979-1980)

- **gözel hastalık [gözelleme (I)]:** Verem. (Köşker-Krş.; *Bor-Nğ.)

[gözelleme (I)]: (Kumbağ-Tk. .) (DS, VI, G, 2178)

- **güzel ağrı [güzelleme]:** Verem hastalığı. (*Gemerek, *Şarkışla-Sv.; Yendiğin *İlgin-Kn.)

[güzelleme]: (-Tk.) (DS, VI, G, 2243)

- **ıskıtça [ıska (II) -1]:** Verem. (*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri-Isp.; Demirciler *Manavgat-Ant.)

[ıska (II) -1]: (Kerkük.) (DS, VII, I, 2492)

- **ince ağrı (I) [ince ağrı, ince dert, ince hastalık, ince illeti]:** 1. Verem. (-Çr.; -Ezm.; *Kemaliye-Ezc.; -Vn.; -Ur.; -Gaz.; Berit ve Gavurdağı Yörükleri-Mr.; -Sv.; -Yz.; Hamurcu, *İncesu, -Ky.; Ağrıkoca *Kazan, *Osmaniye-Ada.; Çiftepınar *Mersin, *Tarsus-İç.)

[ince ağrı]: (*Kaş ve köyleri-Ant.)

[ince dert]: (-Tr.; -Ml. ve çevresi)

[ince hastalık]: (Üçkuyu-Dz.; *Foça, *Bornova-İz.; Kuzuluk *İskilip-Çr.; -Rz.; *Ereğli-Kn.; -Ada.)

[ince illet]: (Baf-Kıbrıs.) 2. Kalp hastalığı. (*Bor-Nğ.) (DS, VII, İ, 2537)

• **issice**: Verem. (-Kn.) (DS, VII, İ, 2559)

• **kel hastalık**: Verem. (*Gülner-İç.) (DS, VIII, K, 2732)

• **kurudan (II)**: Verem hastalığı. (-Brs.; *Hayrabolu-Tk.) (DS, VIII, K, 3011)

• **öpke avruu**: Verem. (Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, IX, Ö, 3343)

• **örken (II) [öğken, öken, ökren, örkence]**: 1. Verem hastalığı. (Ulaş-Sv.)

[öğken]: *Milas-Mğ.)

[öken]: (Sürez *Bozdoğan-Ay.; *Ula-Mğ.)

[ökren]: (*Tavas-Dz.)

[örkence]: (Kabakoz -Şile-İst.) (DS, IX, Ö, 3347)

• **sücce**: Verem. (-Nğ.) (DS, X, S, 3704)

• **sütçe**: Verem. (-Mğ.) (DS, X, S, 3726)

• **yılancık [yılancuh]**: 1. Kemik veremi. (*Yalvaç, *Eğridir köyleri; -Isp.; Çöplü *Çivril-Dz.; Tepeköy *Torbalı-İz.; *Çarşamba-Sm.; Yavuz, Balıklı *Şavşat – Ar.; -Kr.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Pınarbaşı-Ky.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; Buluklu, Lâmas *Silifke, *Mut ve köyleri-İç.; Köfünye, Lârnaka-Kıbrıs)

[yılancuh]: (*Arapkir-Ml.) (DS, XI, Y, 4264)

5.1.5.3. Fıtık

• **car (VI)**: Hayaları hastalıklı olan (kimse). (-Ama.) (DS, III, C, 859)

• **collak**: Erkeklik bezi yarım olan. (Mürüs *Erbaa-To.) (DS, III, C, 996)

- **cor (II)**: 1. Fıtık hastalığı. (*Çarşamba-Sm.; *Merzifon köyleri, Ziyere-Ama.) 2. Husye, erkeklik bezi. (Ulubey-Or.) (DS, III, C, 1000)
- **pot (I)**: Husyeleri şişmiş (kimse). (Kocayatak *Serik-Ant.) (DS, IX, P, 3473)
- **puluç**: 1. Fıtıklı, hayası şiş (kimse). (Tokat, Keskin-Es.) 2. Cinsel gücü olmayan erkek. (-Isp.) (DS, IX, P, 3485)
- **toşur (I)**: Fıtıklı (kimse). (*Gelendost, -Isp.) (DS, X, T, 3974)
- **yarım (II)**: 1. Fıtıklı. (-Uş.; *Kurşunlu-Çkr.; -Sm.) 2. Sakat, beden yapısından eksikliği olan. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4184)
- **yarımlıh, yarımlik (I)**: 1. Fıtık. (*Ödemiş-İz.; Tokat-Es.; *Kurşunlu-Çkr.) 2. sakatlık. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4185)

5.1.5.4. Veba

- **davun (I) [daun (I), davın -1]**: 1. Taun, veba. (-Dz.; *Bayındır-İz.; -Çkl.; -Sm.; Düzköy *Keşap-Gr.; -Gm.; Uşhum *Yusufeli-Ar.; -Ezm.; Şeref, Kavaklıdere *Yatağan-Mğ.)
[daun (I)]: (Anaraş *Sürmene-Tr.; Cinis *Aşkale-Ezm.)
[davın -1]: (Kasatlı *Yeşilova-Brd.; Sille-Kn.) 2. Kan çıbanı. (İncesu *Dinar-Af.) 3. Hayvanların boğazlarında meydana gelen şişkinlik, ur. (-Krş. ve köyleri) 4. zehir. (-Brs.; Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IV, D, 1383)
- **kırran**: Veba. (Kerkük). (DS, XII, K, 5446)
- **ölet**: 1. Veba. (Kerkük) 2. Kolera. (-Vn.) 3. :Salgın, bulaşıcı. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, XII, Ö, 4623)
- **yanı ara**: Veba. (Yenimüslüman *Zile-To.) (DS, XI, Y, 4166)
- **yumrucak**: Veba. (Kemaliye-Ml.) (DS, XI, Y, 4316)

5.1.5.5. Kolera

- **çapıt hastalığı:** Kolera. (*Gediz-Kü.) (DS, XII, Ç, 4476)
- **iç ağrısı (I):** Dizanteri ya da kolera hastalığı. (*Lapseki-Çkl.; Varyanlı-Mr.; *Kozan-Ada.) 2. Verem. (Ayvalı *Sivrihisar-Es.) (DS, VII, İ, 2503)
- **kirli paçavra:** Kolera hastalığı. (-Ezm.) (DS, VIII, K, 2880)
- **kusağ:** Kolera hastalığı. (Kerkük) (DS, VIII, K, 3013)
- **kusah [kusag]:** Kolera. (Kerkük.)
[kusag]: (Kerkük) (DS, XII, K, 4573)
- **ölet:** 2. Kolera. (-Vn.) 3. :Salgın, bulaşıcı. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, XII, Ö, 4623)
- **vırrık (I):** 2. Kolera. (Güceği-Gaz.) (DS, XI, V, 4101)

5.1.5.6. Frengi

- **hıra (III):** Frengi çıbanı. (*Bartın -Zn.; -Ks.) (DS, VII, H, 2368)
- **kif (II):** Frengi hastalığı. (Azeri göçmenleri *İğdır-Kr.; *Doğubeyazıt-Ağrı (Ağ.)) (DS, VIII, K, 2870)
- **kötü yara [kötü ağrı]:** Firengi. (Tokat, -Es.; İbik *İskilip-Çr.; -Sm.; *Afşin ve köyleri-Mr.; *Gemerek-Sv.; Hamurcu *İncesu-Ky.)
[kötü ağrı]: (*Mersin ve köyleri-İç.) (DS, VIII, K, 2983)
- **küllemek (I):** Firengi hastalığı. (-Af.; -Kü.; *Niksar-To.) (DS, VIII, K, 3030)
- **maçça (I) [maçça (II), maçça (I) -1, 2]:** 1. Dert, hastalık (frengi, kanser, sıracı gibi ağır hastalıklar). (*Bağlılı *Gelendost-Isp.; *Çivril-Dz.; Tokat-Es.; Dereköy *Havza-Sm.; -Ank.; Köşker-Krş.; Hamurcu *İncesu-Ky.; *Bor-Nğ.; *Kozan-Ada.)
[maçça (I) -1]: (Kumdanlı *Yalvaç, Sofular, *Eğridir-Isp.; *Çal, -Dz.; Krş.; Afşar köyleri *Pınarbaşı-Ky.; Aslanköy *Mersin-İç.) (DS, IX, M, 3099)
- **seçime:** Firengi, bel soğukluğu gibi hastalık. (Orta-Çkr.) (DS, X, S, 3564)
- **şerbetleme:** Firengi. (*Vezirköprü-Sm.) (DS, X, Ş, 3762)

• **yenirce** [**yenirbaşı**, **yenür**, **yenürce**, **yinir**, **yiyci (III)**, **yiyciyara-1**]: 1. Frengi. (Küçük Kabaca *Uluborlu, *Eğridir köyleri-Isp.; *Bergama-İz.; Bügdüz-Çr.; Heniskeköy, Ezine-Ama.)

[**yenirbaşı**]: (*Gelendost-Isp.; -Yz.)

[**yenür**]: (*Kartal-İst.; *Eğin-Ml.)

[**yenürce**]: (*Merzifon köyleri-Ama.)

[**yinir**]: (*Çal-Dz.)

[**yiyci (III)**]: (*Develi-Ky.)

[**yiyciyara-1**]: (*Ağın-El.) 2. Şirpençe. (*Vezirköprü-Sm.) 3. cüzam. (-İst.) (DS, XI, Y, 4246)

5.1.5.7. Tifo

• **kara yatılıg**: Tifo. (Kerkük) (DS, XII, K, 4535)

• **karayatalağ**: Tifo hastalığı. (Kerkük) (DS, VIII, K, 2654)

• **tela uruv**: 1. Tifüs. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) 2. Beyin humması. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, X, T, 3868)

• **ter (I)** [**terecik**]: Tifo. (-Ks.; Çivriz-Gr.; -Gm.)

[**terecik**]: (*Taşköprü-Ks.; Kurşunlu-Çkr.; -Ank.) (DS, X, T, 3888)

• **terletme** [**ter hastalığı**, **terleme**]: Tifo. (*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler-Isp.; Erkinis *Yusufeli, *Şavşat-Ar.; -Nğ.; *Ağın-El., Varyanlı-Mr.)

[**ter hastalığı**]: (Şehli-Gr.)

[**terleme**]: (-Rz.; -Ezm.) (DS, X, T, 3893)

5.1.5.8. Sara

• **koyanavrul**: Sara hastalığı. (Kadıçiftliği *Yalova-İst.) (DS, VIII, K, 2941)

• **tutarıklı**: Saralı. (-Tr.) (DS, X, T, 3999)

• **yili dutmak**: Sara nöbeti gelmek. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4277)

• **yilli**: Saralı. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4277)

- **uğrak (II) [uğnak, uğrah]**: Sara, cin çarpması. (-Kü.; -To.; Bağlıca *Ardanuç, Erkinis *Yusufeli-Ar.; Maksutlu *Şarkışla, Çepni *Gemerek-Sv.; *Pınarbaşı-Ky.; Kandilli *Saimbeyli-Ada.)

[uğnak]: (Türkmenler *Bünyan-Ky.)

[uğrah]: (*Gürün-Sv.) (DS, XI, U, 4026)

5.1.5.9. Dizanteri

- **burgun (I) [burgu (IV) –burğun, buruğ (II), burulgan (II)**: İshal, dizanteri. (Bozan –Es.; Eğmir Elmalı, Bağyaka *Finike –Ant.; *Fethiye köyleri –Mğ.)

[burgu (IV) -2]: (-Dy.; *Ağın, *Keban –El.)

[burğun]: (-Çr.)

[buruğ (II): (Kerkük)

[burulgan (II)]: (*Mesudiye köyleri –Or.) (DS, II, B, 798)

- **ıgınık [ıkinih, ıkıntı]**: 1. İshal hastalığı, dizanteri. (*Menemen –İz.; -İst.; Namrun *Tarsus –İç.)

[ıkinih]: (-Ml.)

[ıkıntı]: (*Merzifon –Ama.) 2. Peklik, kabızlık. (-Dz.) (DS, VII, I, 2456)

- **iç ağrısı (I)**: Dizanteri ya da kolera hastalığı. (*Lapseki-Çkl.; Varyanlı-Mr.; *Kozan-Ada.) 2. Verem. (Ayvalı *Sivrihisar-Es.) (DS, VII, İ, 2503)

- **kanlı balgam**: Dizanteri. (-Sm.) (DS, VIII, K, 2625)

- **kuruburu**: Dizanteri. (-Krş.; *Bor –Nğ.) (DS, VIII, K, 3011)

5.1.5.10. Çıban

- **akşış**: Boyunda çıkan bulaşıcı bir çeşit çıban. (Dişli *Bolvadin –Af.) (DS, I, A, 162)

- **alazlama (I) [alazma]**: 1. Yüzde ve vücutta çıkan çıbanlar, kızartılar. (-Uş.; -Es. Köyleri; *Kandıra –Kc.; *Akyazı çevresi –Sk.; -Ks.; Hüseyinli, Orta –Çkr.; Çıkırık *Mecitözü, -Çr. çevresi; -Or.; -Tr.; Cinis *Aşkale –Ezm.; *Yıldızeli, *Hafik, -

Sv.; Küçükboynul –Yz.; Çanılı *Ayaş –Ank.; Bahçeli *Bor –Nğ.; *Akşehir köyleri –Kn.)

[alazlama]: (*Çarşamba –Sm.) (DS, I, A, 206)

• **baş (VI)**: Çıban, yara. (Göbekviran *Gürün –Sv.) (DS, II, B, 549)

• **camra (I)**: Şîrpençe de denilen bir çıban. (-Gaz.) (DS, III, C, 854)

• **çakma (I) [çakmaca (II), çakmak (I)]**: Deri hastalığı, yara, çıban. (-Af.; *Eşme –Uş.; *Acıpayam, *Sarayköy –Dz.; Hamzabali *Bozdoğan –Ay.; Tepeköy *Torbalı –İz.; -Ba.; *Ayvacık –Çkl.; *İznik –Brs.; -Kü.; Bozan, Tokat –Es.; -Sm.; Çanılı *Ayaş –Ank.; *Anamur –İç.; *Lüleburgaz –Krk.; -Tk.)

[çakmaca (II)]: (-Ba.)

[çakmak (I)]: (*Bornova –İz.; Akyazı –Sk.; -Sn.; -Ama.; *Zile –To.) (DS, III, Ç, 1045)

• **davun (I) [daun (I), davın -1]**: 2. Kan çıbanı. (İncesu *Dinar-Af.) 3. Hayvanların boğazlarında meydana gelen şişkinlik, ur. (-Krş. ve köyleri) 4. zehir. (-Brs.; Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IV, D, 1383)

• **etyaran**: Daha çok parmaklarda olan bir çeşit çıban, dolama. (Çığrı *Dinar –Af.; *Gelendost, *Şarkıkaraağaç, Sücüllü, Kumdanlı *Yalvaç, *Eğridir ve köyleri, *Keçiborlu –Isp.; Güney, Navlu *Yeşilova –Brd.; Oğuz *Acıpayam, Yukarıseyit *Çal, Bulkaz *Çivril, *Sarayköy ve köyleri, Kösten, Honaz, Kızılyer, -Dz.; Eymir, *Bozdoğan, Toygar *Nazilli –Ay.; Görece, Tepeköy *Torbalı –İz.; -Mn.; *Savaştepe ve köyleri, Yeniköy *Susurluk –Ba.; Çeltikçi *İnegöl –Brs.; -Kü.; Tokat, Bozan –Es.; *Kandıra –Kc.; İğneciler *Mudurnu –Bo.; *İskilip, *Kargı –Çr.; *Merzifon –Ama.; Çanılı *Ayaş –Ank.; *Bor –Nğ.; *Ermeneç –Kn.; *Silifke –İç.; *Serik –Ant.; Eldirek, Dont *Fethiye –Mğ.; Ceylanköy, *Lüleburgaz –Krk.) (DS, V, E, 1800)

• **gelincik (II)**: 1. Verem. (Bozhane, Beykoz –İst.; Mühye –Ank.; *Bünyan –Ky.; *Bor –Nğ.; Köfünye, Larnaka –Kıbrıs) 2. Kalp hastalığı. (*Bor –Nğ.) 3. Yılancık hastalığı. (Güney *Yeşilova –Brd.; -Mn.; *Akyazı ve dolayları –Kc.; Kadişehri *Sorgun –Yz.) 4. Arpacık denilen bir çeşit göz hastalığı. (Alos *Çermik –Dy.) 5. Böbrek hastalığı. (*Şile –İst.; *Bor –Nğ.; -Krk.; Ağızboğazı, *Ereğli –Kn.) 6. Lenfa düğümü iltihabı, boyun sıracası. (-Çkr.; -Sn.) 7. Yüzde olan bir çeşit çıban.

(*Edremit –Ba.) 8. Süt çocuklarında görülen öldürücü bir çeşit hastalık. (-Ba.; *Emet –Kü.) (DS, VI, G, 1979-1980)

• **haspa**: Tehlikeli çıban, yara. (*Kandıra –Kc.; *Bor –Nğ.; -Ada.; -Kıbrıs) (DS, VII, H, 2300)

• **hıra (III)**: Frengi çıbanı. (*Bartın –Zn.; -Ks.) (DS, VII, H, 2368)

• **imik boğması**: Boğazın iç tarafında çıkan çıban. (Keşanuz –Ank.) (DS, VII, İ, 2536)

• **iplice (IV)**: Karaciğer ve gırtlakta meydana gelen bir çeşit hastalı, yemen çıbanı. (*Akhisar –Mn.) (DS, VII, İ, 2546)

• **karagöndürme [karagöyündürme, karapençe, karatahın, karayakma, karayakmaca, karayanı]**: Bir çeşit çıban, şabon hastalığı. (-Mr.; Emirler *Balâ –Ank.)

[karagöyündürme]: (*Anamur –İç.)

[karapençe]: (Keşanuz –Ank.)

[karatahın]: (-Krş.)

[karayakma]: (*Keçiborlu –Isp.)

[karayakmaca]: (Yiğitaliler *Bayramıç –Çkl.)

[karayanı]: (Güneyce –Rz.) (DS, VIII, K, 2643)

• **karamübarek**: Şirpençe, kan çıbanı. (-Krş.) (DS, VIII, K, 2651)

• **kedibiciği (I) [kedidaşağı, kedimemesi]**: Koltuk altında çıkan bir çeşit çıban, köpekmemesi. (*Dinar –Af.; İlyas *Keçiborlu, Yassiören *Senirkent –Isp.; Salda *Yeşilova –Brd.)

[kedidaşağı]: (-Mr.)

[kedimemesi]: (Eymir *Bozdoğan –Ay.) (DS, VIII, K, 2717)

• **kuşkuyruğu (III)**: Büyük çıban. (*Yalvaç –Isp.; *İskilip –Çr.; -Gaz.) 2. Difteri. (*Kurşunlu –Çkr.) (DS, VIII, K, 3016)

• **sazağan (I)**: Küçük kan çıbanı. (-Çr.; *Bor –Nğ.) (DS, XII, S, 4677)

• **tilkiburnu**: Koltuk altında çıkan kan çıbanı. (-Ks.; -Kü.) (DS, X, T, 3931)

• **yumurcak**: İyileşmeyen çıban. (Adacami –Rz.) (DS, XI, Y, 4317)

5.1.5.11. Cüzzam

- **baba:** Cüzzam. (-Vn.) (DS, XII, A, 4438)
- **dönük (I):** Cüzzam hastalığı. (-Kr.; -Ezm.; *Doğubeyazıt –Ağ.; *Erciş –Vn.)

2. Ayak altında ezilmekten meydana gelen yara. (Kaya *Fethiye –Mğ.) 3. Hastalık sebebiyle renk sararması. (Muradiye, Yolbaşı –Rz.) (DS, IV, D, 1586)

- **koturluk:** Cüzzam. (Kerkük.) (DS, XII, K, 4567)

5.1.5.12. İnme, Felç

- **nime:** Felç, inme. (*Kula-Mn.) (DS, XII, N, 4606)
- **nimelik:** İnmeli, felçli. (*Kula-Mn.) (DS, XII, N, 4606)
- **ündürme:** İnme, felç. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XI, Ü, 4065)
- **yarımmine:** Felç. (Güney *Yeşilova-Isrd.) (DS, XI, Y, 4185)

5.1.5.13. Şirpençe

- **karamübarek:** Şirpençe, kan çıbanı. (-Krş.) (DS, VIII, K, 2651)
- **kızılyara:** Şirpençe hastalığı. (*Emet ve köyleri-Kü.; Oğlakçılar *Boyabat-Sn.; Yerkesik-Mğ.) (DS, VIII, K, 2867)

5.1.5.14. Basur

- **ıgımkı memesi:** Basur hastalığı. (-İst.) (DS, VII, I, 2456)
- **miyasıl (II):** 1. Bir deri hastalığı, mayasıl. (Yassıören *Senirkent-Isp.) 2. Basur. (*Keçiborlu-Isp.) (DS, IX, M, 3206)

5.1.5.15. Bulaşıcı, Tehlikeli Hastalık

- **alıcı (I):** 4. Öldürücü, devasız hastalık. (Göksun köyleri-Mr.; *Zara-Sv.) (DS, I, A, 215)- (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4415)-

• **aval tabal**: Hastalıktan kıvrınma, hastalığın en ağır durumu. (-Vn.) (DS, I, A, 375)

• **kırgın (I) [kırgan, kırım (III)]**: Toptan ölüme götüren, bulaşıcı hastalık, kıran : Köyümüze gelen kırgın birçok evleri söndürdü. (*Nazilli-Ay.; *Düzce-Bo.; *Merzifon-Ama.; *Ulubey-Or.; Arageniş *Tirebolu-Gr.; *Yusufeli-Ar.; *Nizip-Gaz.; -Hat.; *Bor-Nğ.)

[kırgan]: (-Tr.) 2. Toptan öldürme, kırıp geçirme. (-El.)

[kırım (III)]: (-Nğ.) (DS, VIII, K, 2822)

• **ölet**: 3. :Salgın, bulaşıcı. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, XII, Ö, 4623)

• **talav**: Tehlikeli ve öldürücü bir çeşit hastalık. (Göçmenler, Çilehane *Reşadiye-To.; Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, X, T, 3814)

• **tırnık (III)**: Bulaşıcı (hastalık için.) : Ali tırık bir hastalığa tutulmuş, hepimize geçer. (*Ünye-Or.) (DS, X, T, 3924)

5.1.5.16. Zayıf, Cılız, Hastalıklı

• **algın (I)**: Hastalıklı, cılız. (Dereçine *Sultandağı-Af.; -Kn.) (DS, XII, A, 4415)

• **maravuş**: 1. Hastalık. (Ağlı *Küre-Ks.) 2. Hastalıklı, zayıf. (-Mğ.) (DS, IX, M, 3128)

• **melemilli**: Dertli, hastalıklı. (*Bor-Nğ.) (DS, IX, M, 3155)

• **mırık (III) [mırız (II)-1, mırkı]**: 1. Zayıf, cılız, hastalıklı. (*Çarşamba-Sm.; Salman *Akkuş-Or.)

[mırız (II)-1]: (Piraziz-Gr.)

[mırkı]: (*Şarkikaraağaç-Isp.) 2. topal. (Çakallı-Ada.) (DS, IX, M, 3186)

• **oñatsız**: Hastalıklı, bakımsızlıktan gelişmemiş. (-Nğ.) (DS, IX, O, 3282)

• **ölbese (II)**: Ölümcül, çok zayıf. (*Düzce-Bo.; Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.) (DS, IX, Ö, 3329)

5.1.5.17. Karışık Hastalık Adları

- **oğrak (II) [oğrah (II)]**: Nedeni bilinmeyip cinlerin çarptığına inanılan hastalık. (*Ödemiş-İz.; Bağlıca *Arduçu Erkinis *Yusufeli-Ar.; *Mut köyleri-İç.)
[oğrah (II)]: (Kocabey * Şaşat-Ar.) (DS, IX, O, 3269)
- **tutarga (I)**: Sinir hastalıkları nöbeti. (-Brs.; *Nizip-Gaz.; *Gemerek-Sv.) (DS, X, T, 3999)
- **yorgaca**: 1. Boğmaca. (-Ba. ve çevresi; Güleçköy *Biga-Çkl.; Büyük Çavuşlu *Silivri-İst.; -Ant.; Turpçular *İpsala-Ed.) 2. tifo ve benzeri hastalık. (Alibeyhüyüğü *Çumra-Kn.) (DS, XI, Y, 4298)
- **yügrük (VI) [yüğuruk]**: 1. Yılcık hastalığı. (-Ky.; Karaman, Bayındır *Beşşehir, Çavuşu *Ilgın, Ermenek-Kn.; *Mersin ve köyleri-İç.)
[yüğuruk]: (Tekeler *Silifke-İç.) 2. Çocukta bağırsak sancısıyla beliren bir hastalık. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4326)

5.1.6. Norm Dışı Beden İfadeleri

5.1.6.1. Kilo Almak, Şişman, Obur

- **abilobot (I) [abılabıt, abılabot, abılabut -2, abıl dubul, abır (IV), abırlobut -1, 2; ablaḥ (I) -3, ablak (III) -1, abohan, abullabut -2, abulavut, abullabut -2, abullobut -2, abuloburt, abulobut -2, 3; abur (IV) -1, aburlobut, abustul -2, abut (I) -2, ābutlābut]**: 1. İri, şişman, hantal. (*Yalvaç -İsp.; Garipköy *Tavas -Dz.; *Bozdoğan -Ay.; *Gelibolu -Çkl.; Cumayanı -Zn.; *Görece köyleri -Gr.; *Zile -To.; Sobran -Gm.; -Gaz.; -Mr.; Hacıilyas, Yukarıkale *Koyulhisar, -Sv.; *Sorgun, *Gökçekışla, -Yz.; *Pınarbaşı -Ky.; *Bor -Nğ.; -Kn.)
[abılabot]: (*Edremit -Ba.)
[abılabut -2]: (Akçaköy *Yeşilova -Brd.)
[abıl dubul]: (*Edremit -Ba.)
[abırlobut -1]: (*Şarki Karaağaç -İsp.; Ürkütlü *Bucak -Brd.)
[ablaḥ (I) -3]: (*Akyazı çevresi -Sk.)

- [ablak (III) -1]: (Çapalı *Dinar –Af.)
- [abullabut -2]: (Salda *Yeşilova –Brd.; -Brs.; -Es.; *Kandıra –Kc.; *Pınarbaşı –Ky.)
- [abulavut]: (Banus *Eğridir –Isp.)
- [abullabut -2]: (*Gelibolu –Çkl.)
- [abulobut -2]: (-Brd.; Tekkeköy –Ds.; -Mr.; Bahçeli, *Bor, -Nğ.; *Silifke –İç.)
- [aburlobut]: (*Bozdoğan –Ay.)
- [abustul -2]: (Mencilis *Keşap –Gr.)
- [ābutlābut]: (*Akyazı çevresi –Sk.) 2. Obur, çok yiyen. (*Şarkışla ve çevresi –Sv.; Sarıhamzalı *Sorgun, Gökçekışla, Kötüboynul –Yz.)
- [abılabıt]: (Çamköy *Göhlisar –Brd.)
- [abır (IV)]: (Ekse *Çal –Dz.; -Brs.)
- [abırlobut -2]: (*Şârki Karaağaç –Isp.)
- [abohan]: (*Elbistan –Mr.)
- [abuloburt]: (Çepni *Gemerek –Sv.)
- [abulobut -3]: (Hırka *Tavas –Dz.; -Yz.; Bahçeli *Bor –Nğ.; Çığışar *Kadirli –Ada.)
- [abur (IV) -1]: (*Gelendost, Gönen –Isp.; Giremez *Araç –Ks.; Danışman *Fatsa –Or.; -Mr.)
- [abut (I) -2]: (Türkbeyli *Mengen –Bo.) (DS, I, A, 20-21)
- **ardaf**: Terbiyesiz, huysuz, obur. (*Zile-To.; Nefsiköseli *Görek, Çandır-Gr.) (DS, I, A, 302)
 - **avan (II)**: 1. Obur. (Körküler *Yalvaç –Isp.) 3. İri yarı insan. (*Çal –Dz.) (DS, I, A, 375)
 - **boğazsak [boğarsak (I), boğaccı, bogaçcıl, boğarsak (I), boğassak (I), boğazak, boğazlak, boğazlı, boğaza, boğozlı, bokloğaz, buazak, buğarsak (I), buğazsak]**: 1. Obur, pisboğaz. (İshaklı, Dişli *Bolvadin –Af.; *Susurluk –Ba.; Üçüyük *Altıntaş –Kü.; İğneciler *Mudurnu, *Düzce –Bo.; -Çr.; Ziyere –Ama.; *Niksar –To.; Karakuş *Ünye –Or.; *Afşin, -To.; Karakuş *Ünye –Or.; *Afşin, *Elbistan –Mr.; -Sv.; -Yz.; Hamurcu *İncesu –Ky.; Kayapa –Ed.)

- [boğarsak (I)]: (*Eşme –Uş.; *Yerköy –Yz.)
- [boğaccı]: (Karaviran *Bozkır –Kn.)
- [boğaçıl]: (Solakuşağı *Şereflikoçhisar –Ank.)
- [boğarsak (I)]: (-Ama.; -Yz.)
- [boğassak]: (*Eğridir –Isp.; -Çr.; Aşudu *Darende –Ml.; Eldirek *Elbistan –Mr.; *Gürün –Sv.; *Akşehir –Kn.)
- [boğazak]: (*Eğridir –Isp.; *Elmalı –Ant.)
- [boğazlak]: (*Yerkesik –Mğ.)
- [boğazlı]: (Yayla *Tefenni –Brd.; Demirkapı *Susurluk –Ba.; Yenice *Emet –Kü.; -Or.; Sincan *Divriği, Karaözü *Gemerek –Sv.; *Bor –Nğ.; -İç.; *Lüleburgaz –Krk.)
- [boğoz]: (Çayağzı *Şavşat –Ar.)
- [boğozli]: (Yavuz *Şavşat –Ar.)
- [bokboğaz]: (Dişli *Bolvadin –Af.; Bekilli *Çal –Dz.; Karakuş *Ünye –Or.)
- [buazak (I)]: (Eldirek *Buldan –Dz.)
- [buğarsak (I)]: (*Sungurlu –Çr.; *Sorgun –Yz.) (DS, II, B, 728)
- [buğazsak]: (*Merzifon –Ama.; *Afşin *Elbistan –Mr.)
- **boğazsırak**: Obur (hayvan hak.). (Karamanlı *Tefenni –Brd.) (DS, II, B, 728)
 - **dennak**: Pisboğaz, obur: Dennaklığın hiç hoşuma gitmiyor. (*Kilis-Gaz.) (DS, IV, D, 1426)
 - **etine gitmek**: Kilo almak, şişmanlamak. (*Bor-Nğ.) (DS, V, E, 1798)
 - **kota (II)**: Şişman, kalın. (Zermut-Gm.; -Ezc.) (DS, VIII, K, 2935)
 - **köşmen (I) [kürüslü (II)]**: Şişman, tombul, tıknaz. (Çanlı, *Ayaş, *Nallıhan-Ank.)
- [kürüslü (II)]: (-Sn.; *Merzifon-Ama.) (DS, VIII, K, 2980)
- **kuğuz (I)**: 1. Şişman (Güzelsu *Akseki-Ant.) 2. Kısa boylu, bodur. (-Tr.; -Gm.) (DS, VIII, K, 2991)
 - **langar (II)**: Şişman. (Çamköy *Göhlhisar-Brd.) (DS, IX, L, 3063)
 - **lappaş**: Şişman ve ağırkanlı (kimse). (-Nğ.) (DS, IX, L, 3066)
 - **lepeç (I)**: Şişman (kimse). (Peşman *Daday-Ks.) (DS, IX, L, 3073)

- **leşko 1. [leşgarin]**: 2. Şişman (kimse). (-Tr.) (DS, IX, L, 3074)
- **lokko (I)**: Çok şişman, yakışksız (kimse). (-Ezc.) (DS, IX, L, 3084)
- **lüpcük**: Yerinden kıınıldayamayacak kadar şişman (çocuk için). (*Kandıra-Kc.) (DS, IX, L, 3096)
- **öğünsüz (II)**: Doymak bilmeyen. (Çomaklı *Korkuteli –Ant.) (DS, IX, Ö, 3321)
- **ömmen**: 1. Çok yemek yiyen, obur (kimse). (Aslanköy *Mersin-İç.) 2. cin, şeytan. (-Isp.) (DS, IX, Ö, 3334)
- **sömek (VI)**: Toplu, şişman. (Larnaka, -Kıbrıs.) (DS, X, S, 3678)
- **taplı (II)**: 1. Şişman, semiz. (*Koyulhisar-Sv.; Höketçe *Saimbeyli-Ada.; *Mut ve köyleri-İç.) 2. Çok gelişmiş, (*Ağın-El.) (DS, X, T, 3827)
- **tılar (II)**: Obur. (Ahmetler-Bo.; Ağlı *Küre-Ks.) (DS, X, T, 3912)
- **tomsa**: Kısa boylu, şişman. (-Bo.) (DS, X, T, 3957)
- **topan (III)**: Şişman, tombul (kimse). (*Bornova-İz.; -Mn.) (DS, X, T, 3963)
- **toraş**: Çok yiyen, obur. (-Ank.) (DS, X, T, 3968)
- **tortman**: Tombul, şişman. (İbrala *Karaman-Kn.) (DS, X, T, 3970)
- **tuluk (II)**: Tombul, şişman. (-Ama.; *Turhal-To.; -Tr.) (DS, X, T, 3988)
- **tuşba (II)**: Çok şişman (kimse için). (*Sandıklı-Af.) (DS, X, T, 3997)
- **ubur (I)**: Obur. (-Sm.) (DS, XI, U, 4019)

5.1.6.2. Kısa Boylu, Cüce

- **ecene (II)**: Cüce, kısa boylu. (Telin *Gürün –Sv.) (DS, V, E, 1660)
- **haçar**: Cüce insan. (*Alcra-Gr.) (DS, VII, H, 2249)
- **meççik (I)**: Bodur, bücür (kimse). (*Bor-Nğ.) (DS, IX, M, 3147)
- **mıdık (I) [mıdıh (II)]**: 1. Cüce, kısa boylu. (*Yalvaç, *Gelendost-Isp.; Oğuz *Acıpayam-Dz.; -Mn. ve çevresi; -Sv.; Sarıoba *Polatlı-Ank.) 2. iki yüzlü, yüze gülen. (*Erciş-Vn.)
[mıdıh (II)]: (*Erciş-Vn.) (DS, IX, M, 3179)

- **ufaktan:** Ufak yapılı: Ufaktan bir oğlan çocuğu. (*Bor –Nğ.) (DS, XI, U, 4024)

5.1.7. Bedensel Engeller

5.1.7.1. Kötürüm, Engellilikle İlgili Genel Adlandırmalar

- **çarkıt:** 2. Sakat. (Hisarcık *Yayladağı-Hat.; Köşker-Krş.) 3. Kötü kadın. (*Mersin köyleri-İç.) (DS, II, Ç, 1082)
- **göz yeringeci:** Hastalıklı, sakat (kimse): Ölseydi daha iyi idi, zavallı çocuk göz yeringeci oldu. (*Taşköprü –Ks.) (DS, VI, G, 2184)
- **hederli:** Özürlü, kusurlu. (-Sm.) (DS, VII, H, 2326)
- **mehenkli:** 1. Sağlığı bozulmuş, özürlü (kimse). (Uluşiran *Şıran-Gm.) 2. özürlü (mal için). (Uluşiran *Şıran-Gm.) (DS, XII, M, 4590)
- **özürlemek:** Sakatlanmak. (Tömük *Mersin-İç.) (DS, IX, Ö, 3374)
- **paymak:** El ya da ayağında sakatlığı olan (kimse). (*Ağın-El.) (DS, IX, P, 3415)
- **top olmak (I):** Kötürüm olmak. (Tokat-Es.; -Gaz.; *Afşin ve köyleri-Mr.; Kuzuculu *Dört Yol-Hat.) (DS, X, T, 3964)
- **topaç (IV) [topuc]:** Kötürüm. (Sarıca *Gölköy-Or.; -Gr. ve köyleri; Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.)
[topuc]: (Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.) (DS, X, T, 2961)

5.1.7.2. Kör, Şaşı

- **ayvaz (III):** 1. Kör, bir gözü kör. (Zeytinli *Edremit-Ba.; *Mustafa Kemalpaşa-Brs.) 3. Saçsız, kel. (Erkinis *Yusufeli-Ar.) 4. Sağır. (-Ank.) 5. Hoyrat, kaba. (*Sarayköy köyleri, Tekkeköy-Dz.) (DS, I, A, 433)
- **gıyılı (I):** Şaşı (kimse). (Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, VI, G, 2066)
- **göz buğu:** Körlük. (-Ks.) (DS, VI, G, 2176)

- **göz bunu:** 1. Göz ile yapılan nazar: Göz bununa rast gelesice. (-Ank) 2. Körlük: Allah kimseye göz bunu vermesin. (*Bor –Nğ.) (DS, VI, G, 2176)
- **kötürüm (IV):** 2. Gözü görmeyen, kör. (Vazıldan *Divriği Sv.) (DS, VIII, K, 2983)
- **sokur (I):** Kör. (Geyikli *Ezine-Çkl.; -Bo.; Çilehane *Reşadiye, Karaçay Başhöyük *Kadınhanı-Kn.; Şumnu, Bulgaristan) (DS, X, S, 3660)
- **şellef:** Kör. (Honoz-Dz.) (DS, X, Ş, 3758)

5.1.7.3. Dilsiz

- **avalla:** Sağır ve dilsiz. (Çumra –Kn.) (DS, I, A, 375)
- **kazak (II):** Dilsiz. (*Perşembe-Or.) (DS, VIII, K, 2710)
- **lalık [lalh]:** Dilsiz. (-To. Ve çevresi.)
[lalh]: (-Yz. ve çevresi.) (DS, XII, L, 4580)
- **tat (I):** Dilsiz. (*Silifke-İç.) 5. Üreme organı büyük kimse. (-Çr.) (DS, XII, T, 4741)
- **tilkov:** Kekeme. (Kadıçiftliği *Yalova-İst.) (DS, X, T, 3932)
- **tinsiz (II):** Konuşamayan, dilsiz. (Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS, X, T, 3935)

5.1.7.4. Topal, Aksak

- **gıçuk [gılcır]:** Topal. (Peşman ...*Daday-Ks.)
[gılcır]: (-Ks.) (DS, VI, G, 2031)
- **maytah:** Topal. (İrişli, Bayburt *Selim, *Sarıkamış-Kr.) (DS, XII, M, 5488)
- **yanbastı (I):** Topal, aksak. (-Tr.) (DS, XI, Y, 4161)
- **yanıç (IV):** Topal, yan yan yürüyen. (Lohan *Nizip-Gaz.) (DS, XI, Y, 4167)
- **yantır:** 2. Topal, aksak. (Bağıllı, Anamos, *Eğridir-Isp.) 3. şaş. (*Eğridir köyleri-Isp.; -Rz.) (DS, XI, Y, 4174)

- **yekelik:** Topallık. (*Lapseki-Çkl.) (DS, XI, Y, 4228)

5.1.8. Üreme

5.1.8.1. Çocuk Doğurmak

- **döllemek:** 1. Çocuk doğurmak. (*Kndıra-Kc.; Süle-Gm.; *Bor-Nğ.; *Cebelibereket-Ada.) 2. Hayvan yavrulamak. (*Düzce – Bo.; -Gm.; *Bor –Nğ.; *Mut köyleri –İç.) (DS, IV, D, 1579)

- **koç kaçmak:** Evliyken başka erkekten çocuğu olmak. (*Düzce-Bo.) (DS, VIII, K, 2894)

5.1.8.2. Loğusa

- **dığasgen:** Loğusa. (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, D, 4485)
- **kasken:** Yeni doğum yapmış kadın, loğusa. (*Darende-Ml.) (DS, VIII, K, 2675)
- **uluğsa:** Loğusa. (Peşman *Daday-Ks.) (DS, XI, U, 4034)
- **yarı kırk:** Lohusalıkta doldurulan ilk yirmi gün. (*Mut ve köyleri-İç.) (DS, XI, Y, 4183)
- **yatmak (II):**Loğusa olmak. (*Maçka-Tr.) (DS, XI, Y, 4202)
- **zaha (II):** Loğusa. (-Vn.) (DS, XI, Z, 4343)
- **zahı:** Loğusa. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, Z, 4829)
- **zestan:** Loğusa. (-Bt.) (DS, XI, Z, 4362)

5.1.8.3. Gebelik

- **ayağı ağır [ayağı ağırlı -1]:** Gebe. (-Brd.; -Ama. köyleri)
[ayağı ağırlı -1]: (*Senirkent, Çaltı *Gelendost-Isp.; Giremez *Araç-Ks.; *Çayıralan, -Yz.) (DS, I, A, 398)- (-Ml.) (DS, XII, A, 4431)

• **aylı günlü** [**aylı, aylı günnü, ayli**]: Gebe, doğumu yakın kadın. (Yassıviran *Senirkent –İsp.; Dalıca *Nazilli –Ay.; *Bergama –İz.; *Alaşehir, -Mn.; Kadıköy *Bigadiç *Susurluk –Ba.; Büyükyenice *Osmaneli –Bil.; *Sivrihisar, Tokat, Bozan –Es.; *Düzce –Bo.; *İnebolu, -Ks.; -Çr.; Çilehane *Reşadiye, *Zile ve köyleri –To.; Zile *Mesudiye, *Akkuş ve köyleri –Or.; Yoncalı, Carat *Şavşat, Anaçlı *Ardanuç –Ar.; Sosunga *Çayırılı, *Refahiye ve çevresi, -Ezc.; -Mr. ve çevresi; -Hat.; *Zara, Soğukpınar *Kangal, Göbekviran, Karatoruk *Gürün, Çepni *Gemerek, Hacıilyas *Koyulhisar –Sv.; *Bor, -Nğ.; *Karaman, *Çumra, *Ermenek –Kn.; Güzelsu *Akseki, Karadere *Gündoğmuş –Ant.)

[aylı]: (*Ahlat –Bt.)

[aylı günnü]: (*Iğdır –Kr.)

[ayli]: (-Bt.) (DS, I, A, 425)

• **göde (I)**: 2. Gebe. (*Dinar ve köyleri-Af.; Aydoğmuş-İsp.; *Anamur, *Mersin, *Mut ve köyleri-İç.; Çomaklıdede *Korkuteli-Ant.) (DS, VI, G, 2123)- (Ulukışla *Bor-Nğ.) (DS, XII, G, 4510)

• **gömanlı**: Gebe, yüklü. (-İst.) (DS, VI, G, 2146)

• **gövdeli**: Hamile. (Afşar *Pınarbaşı-Ky.; Doğanbeyli, Akçalıuşağı-Ada.; *Mut ve köyleri-İç.) (DS, VI, G, 2167)

• **guman**: Gebe. (-İst.; Utav *Yusufeli-Ar.) (DS, VI, G, 2194)

• **gümanlı olmak**: Gebe olmak. (Aşudu *Darende-Ml.) (DS, VI, G, 2221)

• **gümen**: Doğumun yaklaştığı gebelik durumu. (-Sv.) (DS, VI, G, 2222)

• **hunnacı** [**hunnayıcı**]: Gebe. (Kerem *Burhaniye-Ba.)

[hunnayıcı]: (-Ant.) (DS, VII, H, 2443)

• **iki canlı**: Gebe. (-Vn.) (DS, XII, İ, 4523)

• **karnı olmak**: Gebe olmak. (Kerkük) (DS, VIII, K, 2667)

• **saldırmağ**: Gebe kadın, çocuğunu aldırma. (Kerkük) (DS, XII, S, 4665)

• **salmağ**: 1. Gebe kadın, çocuğunu düşürmek. (Kerkük) 3. yellenmek, gaz çıkarmak. (Kerkük) (DS, XII, S, 4667)

• **türük (III)**: Gebe. (*İskilip-Çr.) (DS, X, T, 4014)

• **üzeriyüklü** [**üzerli**]: Gebe. (-Kırş.; -Nğ.)

[üzerli]: (*Ermenek-Kn.; Meydan *Mut, *Mersin köyleri-İç.) (DS, XI, Ü, 4085)

• **yüğüruk (III)**: Gebe (hayvan için). (Gölkonak, Yenişar *Şarkikaağaç-Isp.) (DS, XII, Y, 4826)

• **yüklü (I) [yuklü]**: Gebe. (*Eğridir köyleri, *Senirkent-Isp.; Salda *Yeşilova, Kurna, _Brd.; Yukarı Seyit *Çal, Çöplü *Çivril, -Dz.; Narlıdere-İz.; *Bozdoğan-Ay.; İğdecik, Sancaklıboz, *Alaşehir-Mn.; Yeniköy *Susurluk-Ba.; Fili *Biga-Çkl.; Tokat-Es.; *Kandıra-Kc.; *Çaycuma-Zn.; -Ks.; *İskilip-Çr.; -Sn. ve çevresi, -Sm.; *Merzifon köyleri, *Taşova köyleri-Ama.; *Zile ve köyleri-To.; Salman *Akkuş-Or.; Şehli, Piraziz, *Tirebolu-Gr.; *Maçka ve köyleri, -Tr.; -Gm.; -Rz.; İncilli *Ardanuç, *Yusufeli-Ar.; *Kağızman-Kr.; -Ezc.; -Dy.; *Kilis, Akçakent *Nizip-Gaz.; *Siverek-Ur.; *Antakya köyleri-Hat.; *Şarkışla, *Koyulhisar-Sv.; *Bor-Nğ.; Sille, *Ermenek-Kn.; Navdalı *Mut, *Mersin-İç.; *Alanya-Ant.; *Milas, *Bodrum-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.)

[yuklü] : (-İç. Ve ilçeleri) (DS, XI, Y, 4328)

• **yüksünmek (I)**: Gebe kadın, zayıflamak. (Bahattin *Ulubey-Or.) (DS, XI, Y, 4328)

• **yükü yıkmak**: Gebe kadın, doğurmak. (İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, XI, Y, 4329)

5.1.8.4. Doğumdan Önce Ve Sonra Gelen Kanlı Su

• **başsuyu**: 1. Doğumdan biraz önce gelen kanlı su. (*Merzifon-Ama.; *Antakya-Hat.) 3. Hayvan doğurmadan önce gelen sümüğe benzer su. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, II, B, 565)

• **eteni**: Yavru olduktan sonra anneden düşen parça, son, eş (insan ve hayvanlarda). (Uzuncaburç *Silifke-İç.) (DS, XII, E, 4499)

5.1.9. Kısırlık

- **bel gevşekliği:** Bel suyunu, meniye tutamama hastalığı. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 616)
- **tılıka:** Çocuğu olmama hastalığı (kadın için). (*Bor-Nğ.) (;DS, XII, T, 4758)
- **umutsuz kalmak:** Üreme organında üremeyi önleyen aksaklık olmak. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, XII, U, 4786)

5.1.9.1. Çocuğu Olmayan Kadınlar

- **beli açılmak:** Sık sık aybaşı olup, çocuk tutamamak. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 617)
- **gurat:** Kısır kadın. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) (DS, VI, G, 2197) 2642)
- **karadan (I):** Çocuğu olmayan kadın ya da erkek. (Çilehane *Reşadiye-To.) (DS, VIII, K,
- **taba:** Çocuğu olmayan kadın. (*Ahlat-Bt.) (DS, X, T, 3796)

5.1.9.2. Çocuğu Olmayan Canlı

- **erek:** Ürün, döl vermeyen canlı. (Bayraktutan *İğdır-Kr.) (DS, XII, E, 4497)
- **gurubaş:** Çocuğu olmayan. (Peşman *Daday-Ks.) (DS, VI, G, 2201)
- **karadon (I):** Çocuğu olmayan kadın ya da erkek. (Çilehane *Reşadiye-To.) (DS, VIII, K, 2642)
- **ocağkör:** Çocuğu olmayan. (Kerkük) (DS, IX, O, 3262)

5.1.9.3. Kısır Erkek

- **hıngir:** Kısır erkek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, VII, H, 2365)

- **uğumsuz (II)**: Döl döş vermeyen, çocuğu, özellikle oğlu olmayan. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4019)

5.1.10. Cinsellik

5.1.10.1. Genel Kavramlar

5.1.10.1.1. Eşcinsel

- **bıyıklı Fadime**: Kadın yaradılışlı erkek. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 673)
- **çelebi (IV)**: Homoseksüel erkek. (*Antakya-Hat.) (DS, III, Ç, 1118)
- **değiş oynamak**: Aynı cinsten biriyle cinsi münasebette bulunmak. (*Merzifon-Ama.) (DS, IV, D, 1402)
- **fosur**: Homoseksüel erkek. (-To.) (DS, V, F, 1877)
- **gotlez (II)**: Puşt, ibne. (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 2108)
- **götlek (I)**: 1. Homoseksüel (kimse). (:Yaka *Gelendost-Isp.; Güney *Yeşilova-Brd.; *Edremit-Ba.; Düzce-Bo.; -Çr.; Elmadağ *Çankaya-Ank.) (DS, VI, G, 2165)
- **katıklamak**: Eşcinsi ile cinsel ilişkide bulunmak (erkek için). (-Çr.) (DS, XII, K, 4537)
- **kelek (II)**: Tüysüz genç, eşcinsel. (-Çr.) (DS, XII, K, 4543)
- **martaloz**: Çift cinsiyetli. (Kınık *Fethiye-Mğ.) (DS, IX, M, 3130)
- **meşmeş (I)**: Kadın yaradılışlı erkek. (Cemil *Ürgüp-Nş.) (DS, IX, M, 3173) 2. Eşcinsel erkek. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) 3. evlilik dışı doğan çocuk, piç. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, V, 4801)
- **muhanet**: Korkak, kadın yaradılışlı adam. (-Gm.) (DS, IX, M, 3217)
- **puş**: Eşcinsel erkek. (-Çr.) (DS, XII, P, 4655)
- **vacibi**: 2. Eşcinsel erkek. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) 3. Evlilik dışı doğan çocuk, piç. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, V, 4801)
- **veregen [verek]**: Eşcinsel. (*Zile-To.)
[verek]: (Selanik) (DS, XI, V, 4095)

• **yarenlik etmek (III) [yarennik etmek (II)]**: Kadın kadına sevişmek. (-Çr.)

[yarennik etmek (II)]: (-Çr.) (DS, XI, Y, 4182)

• **zile (V)**: Eşcinsel erkek. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Z, 4386)

5.1.10.1.2. Bekaret

• **aleste (II)**: Bakir olmayan kız. (Çaltı *Gelendost-Isp.) (DS, I, A, 211)

• **anasının gızı**: Bakire olmayan kız. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4418)

• **anasının kızı**: Bakire olmayan kız. (*Fethiye köyleri-Mğ.) (DS, I, A, 253)

• **arsık**: Gerdeğe girdiği gece kocası ile cinsî münasebette bulunduğu halde kızlığını kaybetmeyen kız. (Bademli *Dinar-Af.) (DS, I, A, 332)

• **artık (I)**: Kızlığını gayrimeşru kaybeden kız. (*Eğridir köyleri-Isp.) (DS, I, A, 334)

• **asılık**: Ebe ve doktor tarafından açılan kalın kızlık zarı. (*Yalvaç-Isp.; -Kü.) (DS, I, A, 342)

• **aslık [aslıh]**: 1. Kızlık zarı yırtılmamış. (İncesu *Dinar –Af.; Aydoğmuş *Keçiborlu –Isp.; Kadıköy –Dz.)

[aslıh]: (İncesu *Dinar –Af.; Aydoğmuş *Keçiborlu –Isp.; Kadıköy –Dz.) 2. Kesilmeye muhtaç kızlık zarı. (Uluğbey *Senirkent –Isp.; *Kilis –Gaz.; Tömek –Kn.) 3. Tam oluşmamış kızlık zarı. (Çerçin –Brd.; Karamanbolu *İlgin –Kn.) 4. Üreme organı noksan kadın. (*Akhisar –Mn.) 5. Kısır kadın veya dişi hayvan. (Girveli *Bünyan, Bakudağı *Develi –Ky.) (DS, I, A, 345)

• **bitev [bitav, bitavi, bitik (IV) -1]**: 1. Tamam, ameliyatla açılacak kızlık zarı. (*Çal-Dz.; -Vn. eşkarış *Altıntaş-Kü.)

[bitik (IV) -1]: (Oğuz *Acıpayam –Dz.; *Merzifon –Ama.; İcilli *Bulancak –Gr.; *Bor-Nğ.; Uğurlu, Görmel, *Ermenek –Kn.) (DS, II, B, 709)

• **delik (III) [dellük]**: Kızlığı giderilmiş, bikri bozulmuş : Delik çıhtı diyi gızcağızı giri göndermişler. (Çuvallı *Yeşilova-Brd.; -Ml.; *Bor-Nğ.)

[dellük]: (Kerkük) (DS, IV, D, 1412)

- **dıbsız**: Bakire olmayan kız. (Kerkük) (DS, IV, D, 1480)
- **dip (V)**: Bekâret. (*Gürün-Sv.) (DS, IV, D, 1509)
- **dutuk (III)**: Kızlık zarı ameliyatsız açılmayan kız. (-Yz. ve çevresi) (DS, IV, D, 1613)
- **gızlık**: 1. Bekâret. (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 2071)
- **hitaayi**: Kızlık zarı ameliyatsız açılmayan (kız). : Gız hitaayi cinsinden imiş. (*Bor-Nğ.) (DS, VII, H, 2389)
- **kızlığ**: Bekâret. (Kerkük) (DS, VIII, K, 2868)
[hırızma (II)]: (-Çkr.) (DS, VII, H, 2370)

5.1.10.1.3. Fingirdeşmek, Oynaşmak

- **buruh (I)**: Densiz, münasebetsiz, aşırı cilve yapan. (*Tirebolu-Gr.) (DS, II, B, 802)
- **curumak**: Oynaşmak, sululuk yapmak. (*Düzce-Bo.; *Karamürsel, Ereğli-Kc.) (DS, III, C, 1019)
- **dolanmak**: Meyil göstermek, kur yapmak. (*Maçka-Tr.) (DS, IV, D, 1544)
- **fingirti**: Cilveli ve şımarık gülüş. (Yukarı Seyit *Çal-Dz.; Birgi *Ödemiş-İz.; *Susurluk-Ba.; Tokat-Es.; *Zile-To.;-Tn.; -Ml.; *Bor-Nğ.; Adiller *Ermenek-Kn.; Masara Mut-İç.) (DS, V, F, 1867)
- **gızışmak (II)**: Oynaşmak. (Ceylan *Fethiye-Mğ.) (DS, VI, G, 2070)
- **kıncıfir**: Naz, cilveli. (-Mr.) (DS, XII, K, 4552)
- **kıncıfirlenmek**: Nazlanmak, cilve yapan. (*Antakya-Hat.) (DS, XII, K, 4553)
- **kingirdemek**: Fingirdemek. (-Gaz.; *Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2873)
- **kudunmak**: Cilveleşmek. (*Çivril-Dz.) (DS, VIII, K, 2991)

5.1.10.2. Cinsel İlişki

- **aşna vişne**: 1. Gizlice sevişen. (Namrun *Tarsus-İç.) (DS, I, A, 362)
- **ayneş oyneş olmak**: Sevişmek. (-Kü.) (DS, I, A, 428)
- **basmak (II)**: 1. Cinsî münasebette bulunmak. (Sarıhamzalı *Sorgun-Yz.) (DS, II, B, 544)
- **bel vermek (II)**: Kadının erkeğe teslim olması. (Y:ukarıdinek *Şarkikaraağaç-Isp.) (DS, II, B, 624)
- **bellemek (IV)**: Cinsel ilişkide bulunmak (aşağılama için kullanılır). (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4453)- (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 622)
- **cotuşmak**: Çiftleşmek. (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, III, C, 1004)
- **çökeşmek (I)**: Cinsî münasebette bulunmak. (Sülek *Bozkır-Kn.) (DS, III, Ç, 1282)
- **çöpleme (V) [çütleme (I), çütleşmek]**: çiftleşme. (-Çr.)
[çütleşme (I)]: (-Çr.)
[çütleşmek]: (-Çr.) (DS, III, Ç, 1289-90)
- **döllenmek (I) [döllemek -3]**: 1. Çiftleşmek. (*Eğridir köyleri-Isp.; *Şavşat köyleri-Ar.) (DS, IV, D, 1579)
- **dürtülmek (II)**: Cinsî münasebette bulunmak. (Uluşiran *Şıran-Gm.) (DS, IV, D, 1635)
- **edişmek (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (Sücüllu *Yalvaç, Uluğbey *Senirkent-Isp.; Yayla *Tefenni-Brd.; İshaklı, *Çivril-Dz.; -Kü.; Telin *Gürün-Sv.; *Mut ve köyleri-İç.) (DS, V, E, 1666)
- **fık fık yapmak**: Cinsî ilişkide bulunmak. (*Bozdoğan-Ay.) (DS, V, F, 1864)
- **garılmak (III) [garlaşmak, garleşmek]**: Cinsî ilişkide bulunmak (insan ve hayvan için). (Güney *Yeşilova-Brd.; *Çivril ve köyleri, Darıveren, Oğuz *Acıpayam-Dz.; Sürez *Bozdoğan-Ay.; Tokat-Es.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; Peşman *Daday-Ks.; Saray-Çkr.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; Dodurga *Artova-To.; Kuzköy *Akkuş, *Gülköy-Or.; *Kadirli-Ada.; *Mut ve köyleri, *Mersin ve köyleri-İç.)
[garlaşmak]: (*Bozdoğan-Ay.)

[garleşmek]: (*Bozdoğan-Ay.) (DS, VI, G, 1926)

• **gouşmak**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Silifke-İç.) (DS, VI, G, 2108)

• **hovunu almak (II)**: 1. Cinsel isteğini gidermek. (Ersis *Yusufeli-Ar.)2. Hayvan döl almak. (Yavuz *Şavşat-Ar.) (DS, VII, H, 2421)

• **kamrıklamak (II)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (-Ada.) (DS, VIII, K, 2616)

• **karınmak**: 1. Cinsel ilişkide bulunmak. (-Çkr.; -İç.) (DS, VIII, K, 2663)

• **kayışmak (I)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Akhisar-Mn.; *Merzifon-Ama.; -Sm.; Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2701)

• **kertmek (IV)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2759)

• **kınıkında**: Cinsel birleşme durumunda: Ben ınları kınıkında gördüm. (Nurda *Şarkıkaraağaç-Isp.) (DS, VIII, K, 2810)

• **koçmak**: 2. Cinsel ilişkide bulunmak. (İ-Bil.; Neveze *Arpaçay-Kr.) (DS, VIII, K, 2895)

• **uçkur çözmek [uçkur çizmek]**: Cinsel yaklaşımda bulunmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4022)

• **yakın gitmek [yakınlık etmek]**: Cinsel ilişkide bulunmak. (-Kr.)

[yakınlık etmek]: (-Kr.) (DS, XI, Y, 4129)

• **yakınlık [yahınluh]**: 1. Cinsel ilişki. (*Eğridir kçyleri-Isp.; Tokat-Es.; -Çkr.; *Maçka, *Akçaabat köyleri-Tr.; -Rz.; Akarsu *Ardanuç-Ar.)- (DS, XII, Y, 4809)

[yahınluh]: (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, XI, Y, 4129)

• **yakınlık göstermek**: Cinsel birleşmeye yanaşmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4129)

• **yapmak (II)**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4179)

• **yatak yatmak**: Cinsel ilişkide bulunmak. (*Serik-Ank.) (DS, XI, Y, 4199)

• **yoğurmak [yöğürmek]**: Çiftleşmek, aşmak. (Pazarören *Pınarbaşı-Ky.)

[yöğürmek]: (*Fethiye-Mğ.) (DS, XII, Y, 4823)

• **yünmek**: Kadın Cinsel ilişkide bulunmak. (Teniste *Anamur-İç.) (DS, XII, Y, 4826)

• **zovuklanmak**: Başkasıyla cinsel ilişki kurmak, kurduğu söylemek. (*Yeşilova köyleri-Brd.) (DS, XI, Z, 4398)

5.1.10.2.1. Cinsel Tatmin

- **abaza**: Cinsel istekleri istimna yoluyla gideren erkek. (-Kn.) (DS, XII, A, 4404)
- **avunmak**: 2. Kadının cinsel münasebette tatmin olması. (*Ünye köyleri-Or.) (DS, I, A, 395)
- **avunmak**: Cinsel doyuma ulaşmak. (-Ada.) (DS, XII, A, 4431)
- **şavgartmak (I)**: Cinsel bakımdan doyurmak. (*Silifke-İç.) (DS, X, Ş, 3753)
- **yozmak**: 3. Cinsel kızgınlığı geçmek. (*Bozdoğan-Ay.; *Alaşehir-Mn.; Aydınlı Obası-Ama.) (DS, XI, Y, 4304)

5.1.10.2.2. Cinsel İstek

- **amsalak**: 2. Kadına fazla düşkün erkek. (*Taşköprü-Ks.; *Merzifon köyleri-Ama.) (DS, I, A, 240)
- **belipek**: 2. Cinsî arzularına kendini kaptırmayan. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 620)
- **bunu yillenmek**: Cinsel isteklerde kendini bazı aşırı heveslere kaptırmak. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 793)
- **cimizimek**: Dişi, erkek istemek. (Uluköy *Tavas-Dz.; Hayta aşireti-Ant.) (DS, III, C, 973)
- **çamsımak**: Erkek, kadına meyletmek. (Hacıbekir *Emet-Kü.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; -Çr.; *Osmaniye-Ada.) (DS, III, Ç, 1066)
- **çuncukma**: Kızışma, kendine eş arama. (Çıtak *Çivril-Dz.) (DS, III, Ç, 1304)
- **dalapsımak**: İnsan ya da hayvan fazla cinsî arzu duymak. (-Çr.) (DS, IV, D, 1338)
- **ersemek [ersimek]**: Koca istemek. (Tokat -Es.; *Bor -Nğ.; Hatip -Kn.; Aslanköy *Mersin -İç.)
[ersimek] : (*İğdır -Kr.) (DS, V, E, 1776)

- **hoğ (I)**: 1. Aşırı cinsel istek. (-Çr.; *Merzifon-Ama.; *Zile-To.; *Gürün, *Gemerek-Sv.) (DS, VII, H, 2394)
- **hörtüm (II)**: Cinsel istek. (*Kilis-Gaz.) (DS, VII, H, 2436)
- **itne**: Cinsel sapık (erkek için). (*Yalavuç ve köyleri, *Senirkent ve köyleri-Isp.) (DS, VII, İ, 2570)
- **kibar hastalığı**: Cinsel sapıklık (erkeklerde). (*Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2869)
- **kuntuk**: Aşırı derecede cinsel istek. (Kuzucular *Dört Yol-Ada.) (DS, VIII, K, 3003)
- **kuntukmak**: Aşırı derecede cinsel istek duymak. (Kuzucular *Dört Yol-Hat.) (DS, VIII, K, 3003)
- **madası şakırdamak**: Cinsel istek duymak. (*Ünye-Or.) (DS, IX, M, 3101)
- **meyirsek**: 2. Cinsel istek duyan. (Afşar köyleri *Pınarbaşı-Ky.) (DS, IX, M, 3175)
- **morçilik**: Cinsel isteği çok olan kadın. (*Merzifon köyleri-Ama.) (DS, IX, M, 3210)
- **ruyalanmak**: Cinsel düş görmek. (-Tr.) (DS, IX, R, 3506)
- **savrukmuş**: Cinsi isteklerinin esiri olan. (-Ant.) (DS, X, S, 3555)
- **sümürçenmek** : Kadına cinsel istekle bakmak. (Akçakent-Gaz.) (DS, X, S, 3713)
- **tuncuk**: 1. Aşırı cinsel istek duyan (erkek için). (Balkonda *Beyşehir-Kn.)2. kızana gelmiş (kedi, köpek). (Kavaklı-Ed.) (DS, X, T, 3992)
- **uçkuruna sağlam**: Cinsel duyguların tutsağı olmayan. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4022)
- **umsumuk**: Cinsel isteğini gideremeyen (kimse). (-Ada.) (DS, XII, U, 4785)
- **yatakçıl [yatak delisi]**: Cinsel ilişkiye düşkün. (*Bor-Nğ.)
[yatak delisi]: (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4199)
- **yellenmek (IV)**: Cinsel istek duymak. (Kurna-Brd.) (DS, XI, Y, 4237)

- **yeşillenmek**: Cinsel isteklerini söz ve davranışla belli etmek. (-Af.; *Eğridir köyleri-Isp.; -Brd.; Çöplü *Çivril-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; Tepeköy *Torbalı-İz.; *Alaşehir-Mn.; Fili *Biga-Çkl.; Tokat-Es.; *Kandıra-Kc.; *Kurşunlu-Çkr *İskilip-Çr.; *Çarşamba-Sm.; *Merzifon-Ama.; Salman *Akkuş, *Ünye-Or.; -Tr.; *Yusufeli-Ar.; *Ağın-El.; *Nizip-Gaz.; Reyhanlı, *Antakya-Hat.; *Koyulhisar-Sv.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.; -Ant.) (DS, XI, Y, 4256)-(*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4280)

- **yüğük (I)**: 3. Cinsel isteği fazla. (Yalvaç-Isp.) (DS, XI, Y, 4325-6)

5.1.10.2.3. Buluğa Ermek- Ergenlik

- **cıdır olmak**: Düş azmak, ergen olmak. (*Çarşamba-Sm.) (DS, III, C, 894)
- **dili burnuna değmek [dili burnuna yetek]**: Ergenlik çağına gelmek, buluğa ermek. (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1493)
 - **eheşmek**: Buluğa ermek. (Arapköy-Or.) (DS, V, E, 1689)
 - **gendini bilmek**: Buluğ çağına ermek. (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 1990)
 - **heryen**: Henüz evlenmemiş, ergen. (*Çivril-Dz.) (DS, VII, H, 2348)
 - **kendini bulmak**: Buluğa ermek, yetişmek. (Yavuz *Şavşat-Ar.) (DS, VIII, K, 2741)
 - **ötmek**: 1. Buluğa ermek. (Akbaş, Meyvabükü, Durnallı *Güdül-Ank.)
2. Evlenmek istemek. (Akbaş, Meyvabükü, Durnallı *Güdül-Ank.) (DS, XII, Ö, 4629)
 - **özünü bilmek**: Bulûğ çağına gelmek, erinleşmek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IX, Ö, 3374)
 - **yetük (I)**: 3. Ergenlik çağına gelmiş. : (*İskilip-Çr.; *Şebinkarahisar-Gr.; -Rz. ve köyleri; *Gürün-Sv.) (DS, XI, Y, 4259)

5.1.10.2.4. Öpmek-Öpücük

- **baç etmek:** Öpmek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, -Kr.; *Arapkir-Ml.) (DS, II, B, 458)
- **muşylemek:** Öpmek. (Karakoyunlu *İğdır-Kr.) (DS, IX, M, 3224)
- **paçetmek:** Öpmek. (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, XII, P, 4632)
- **şeftali [şefteli (II)]:** Öpücük, (*Bor-Nğ.; Limasol-Kıbrıs)
[şefteli (II)]: (-Gaz.) (DS, X, Ş, 3756)
- **tapşirmek (III):** Öpmek. (Sakarya-İz.) (DS, X, T, 3829)

5.1.10.2.5. Hoppa, Oynak

- **bacılı:** Kız kardeşi kötü yolda olan kimse. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4438)
- **cıldır cıldır (I) [cıfık -1, cıllak (V)]:** hoppa. (*Gürün-Sv.)
[cıfık -1]: (*Mut ve köyleri-İç.)
[cıllak (V)]: (-Yz.) (DS, III, C, 909)
- **cınbıldak:** 1. Zevzek. (Yayla *Tefenni-Brd.; Bereketli *Tavas-Dz.) 2. oynak. (*Susurluk-Ba.) (DS, III, C, 918)
- **cıptır:** Oynak, hafif meşrep. (-Ada.) (DS, III, C, 925)
- **cırtan (II):** Ahlaksız, huysuz. (-Ank.) (DS, III, C, 937)
- **cırtık (I) [car -2, cıltık (I), cırt (VI) -1, cırtalak, cırt cırt (I), cırteyn, cırteyna -1, cırteyne, cırtıh, cırtına, cırtık (I), cıtdırma, cıvcıg, cılık (II), cılıpık (IV), cırtık (III), cılıçık]:** Şımarık, hoppa, züppe. (Çay *Eğridir, *Senirkent-Isp.; *Merzifon-Ama.; *Kilis-Gaz.; *Gemerek-Sv.; *Sorgun-Yz.; *Mucur-Krş.; *İncesu-Ky.; *Avanos-Nş.; *Bor-Nğ.)
[carı -2]: (Kavakiçi, Yenice *Simav-Kü.)
[cıltık (I)]: (Küçükisa *Zile-To.)
[cırt (VI) -1]: (*Gürün-Sv.)
[cırtalak]: (*Çerkeş-Çkr.)
[cırt cırt (I)]: (-Çr.)

- [cırteyn]: (-Gaz.)
- [cırteyna -1]: (-Gaz.)
- [cırteyne]: (*Antakya-Hat.)
- [cırtıh]: (*Mucur-Krş.)
- [cırtına]: (Kerkük)
- [cırtık (I)]: (*Divriği-Sv.)
- [cıtdırma]: (*Divriği-Sv.)
- [cıvcıg]: (Hayati *Erbaa-To.)
- [çılık (II)]: (Sücüllü *Yalvaç-Isp.; Kadıköy-Dz.; -Brs.; -Çr.; *Ermenek-Kn.; *Anamur, *Mut-İç.)
- [çirtık (III)]: (-Ezm.)
- [çilçik]: (-Mn.) (DS, III, C, 938)
- **ciştak [cişdan]**: Arsız, utanmaz. (-Ama.) (DS, III, C, 941)
 - **cızıkmak (V)**: Yoldan çıkmak. (Zana-Ama.) (DS, III, C, 949)
 - **çan çan çarık**: Dile düşen, hakkında dedikodu çıkan (kimse). (-Gaz.) (DS, III, Ç, 1067)
 - **çıvgın (III)**: Hafifmeşrep. (Aslanköy *Mersin-İç.) (DS, III, Ç, 1200)
 - **çirpinti (II) [çirpisiz]**: Terbiyesiz (kimse) : Çirpintilerden korkulur. (Çerçin-Brd.)
- [çirpisiz]: (Yavuz *Şavşat-Ar.) (DS, III, Ç, 1237)
- **dandin (I) [dandik (III) – 5, dandin (I)]**: 1. Hoppa, şımarık, nazlı, yaramaz. (İleydağ *Uluborlu-Isp.; -Brd.; -Ba.; Adiller *Ermenek-Kn.) (DS, IV, D, 1357)
 - **dıldır**: 1. Hoppa, şımarık. (*Ayaş-Ank.) 2. Yüzsüz. (*Nallıhan-Ank.) (DS, IV, D, 1458)
 - **düşük (I)**: 1. Aşağılık, bayağı (kimse). (*Düzce-Bo.) 2. Ahlaksız kadın. (Navlu *Yeşilova-Brd.) 3. Hali, tavrı, giyinişi biçimsiz, düzensiz (kimse). (-Sn.; Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IV, D, 1639)
 - **fallik**: 1. Utanma duygusu olmayan, yüzü kızarmayan (kimse). (-Kü.; -Ada.) 2. Sürtük. (-Kü.; -Ada.) 3. Oynak yürüyüşlü, kırtık. (-Kü.; -Ada.; -Kn.) (DS, V, F, 1833)

• **fırtık (I)** [**fırçık (I)** -1, **fırçıklı**]: 1. Oynak, hoppa. (Sücüllü *Yalvaç-Isp.; -Mn.; -Es. Ve köyleri; Saray-Çkr.; *İskilip-Çr.; Telin *Gürün-Sv.; Hamurcu *İncesu-Ky.; *Avanos-Nş.; -Kn.; *Bor-Nğ.; Höketçe *Saimbeyli-Ada.)

[fırçık (I)-1]: (-Gm.; -Ezm.)

[fırçıklı]: (-Çr.) (DS, V, F, 1857)

• **fiğilli**: Kendini beğenmiş, hoppa, kırtkan. (Bölceağaç *Manyas-Ba.) (DS, XII, F, 4504)

• **galloş** [**gadoş**]: Ahlaksız. (Uğurlu *Ermenek-Kn.)

[gadoş]: (-Ezm.) (DS, VI, G, 1903)

• **gandiş atma**: Aşırı hoppalık. (-Gaz.) (DS, VI, G, 1910)

• **gercik (I)**: 2. Hoppa, hafifmeşrep (kimse). (*Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.) (DS, VI, G, 1995)

• **hoppala**: Oynak, hoppa (kimse). (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, VII, H, 2406)

• **hoşşik**: Hoppa, yaramaz. (*Kilis-Gaz.) (DS, XII, H, 4519)

• **karavaş** [**karaveş**]: Cariye, odalık. (-Brs.; -Kr.; Şabanözü *Polatlı-Ank.)

[karaveş]: (*Lapseki-Çkl.; -Sv.; -Kn.) (DS, VIII, K, 2653)

• **kındım (II)** [**kınbık**, **kındam (II)**, **kındın**]: Züppe, hoppa, oynak, giyim ve gezmeye düşkün (kimse). (*Düzce-Bo.)

[kınbık]: (Türkali-Zn.)

[kındam (II)]: (*Karaman-Kn.)

[kındın]: (-Kü.) (DS, VIII, K, 2808)

• **kıridak** [**kırık (IV)**, **kırışak (III)**, **kırıtak (II)**]: 2. Oynak, ahlâksız : O, kırıdağın biridir. (*Çal v e köyleri-Dz.)

[kırışak (III)]: (*Kurşunlu-Çkr.)

[kırıtak (II)]: (*Kurşunlu-Çkr.) (DS, VIII, K, 2823)

• **lingirdemek (I)**: 1. Şımarmak. (-Ada.) 2. Hafiflik, hoppalık yapmak. (Bağlılı *Gelendost-Isp.) (DS, IX, L, 3080)

• **meteris**: Metres. (İshaklı *Bolvadin-Af.) (DS, IX, M, 3174)

• **mittırdamak**: 1. Oynaklık yapmak. (-Nğ.) 2. Aşırı sevgi, aşırı istek duymak. (-Nğ.) (DS, IX, M, 3194)

- **oynatma [oynadan]**: Hoppa: Ne oynatmasın sen. (Yavuz *Şavşat-Ar.)
[oynadan]: (Uluşiran *Şıran-Gm.; Kesirik-El.) (DS, XII, O, 4618)
- **parpal**: Nikahsız. (Ambarlık *Vakfikebir-Tr.) (DS, IX, P, 3398)
- **seğricekli (I)**: Hoppa, oynak. (*Bor-Nğ.) (DS, X, S, 3566)
- **selcik**: 2. Hoppa, oynak. (Kozagaç *Göhlisar-Brd.) (DS, X, S, 3573)
- **şakırdak (IV)**: Hoppa. (*Bor-Nğ.) (DS, X, Ş, 3736)
- **şallâk (I)**: Oynak, hoppa. (Karaözü *Gemerek-Sv.) (DS, XII, Ş, 4719)
- **şipir [şipilik, şipşip (II)]**: Hoppa. (*Beyşehir-Kn.)
[şipilik]: (-Sv.)
[şipşip (II)]: (Büyükkabaca *Uluborlu-Isp.) (DS, X, Ş, 3782)
- **şirnik (I) [şirnük]**: Hoppa, şımarık, yaramaz. (Boyat *Emirdağ-Af.;
İğdecik-Isp.; -Ada.)
[şirnük]: (*Çerkeş-Çkr.) (DS, X, Ş, 3785)
- **teltük (VII)**: Hoppa. (*Ayancık-Sn.) (DS, X, T, 3873)
- **videli**: Oynak, hoppa. (İsabey *Çal-Dz.) (DS, XI, V, 4104)
- **yalagoz**: 3. Sürtük. (*Sivrihisar-Es.) (DS, XI, Y, 4133)
- **yeğnilmek (III)**: Hoppalık yapmak. (*Alaşehir-Mn.; Tokat-Es.; -Ky.) (DS,
XI, Y, 4227)
- **yeleleği [yeleyen (II)]**: Hoppa. (Çepni *Gemerek-Sv.; *Bor-Nğ.)
[yeleyen (II)]: (*Göynük-Bo.) (DS, XI, Y, 4233)
- **yelfe (I) [yeleme, yelfirik]**: 2. Ağırbaşlı olmayan, hoppa. (*Avanos-Nş.;
Hamurcu *İncesu-Ky.; *Ereğli-Kn.)
[yeleme]: (Zeyve *Çal, Çöplü *Çivril-Dz.; Akse-Uş.)
[yelfirik]: (-Çr.; -Ezc.) (DS, XI, Y, 4234)
- **yıldızı yeğni (II)**: Hoppa. (*Çal-Dz.; Tokat-Es.) (DS, XI, Y, 4268)
- **yilelek (II)**: Hoppa. (-Çr.; Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4277)
- **yoluk (VI)**: Hoppa. (-Brd.) (DS, XI, Y, 4291)
- **zırtıkçı**: Hoppa, oynak, geveze. (Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri
*Reyhanlı-Hat.) (DS, XI, Z, 4379)

5.1.10.3. Taciz Tecavüz

5.1.10.3.1. Cinsel Sapıklığa Uğramış Erkek, Cinsel Sapık, Azgın Kimse

- **erikmek (I)**: 1. Azmak, taşkın hareketler yapmak. (Bayadı, -Or.; -Gr.; Fakıekinciliği *Pınarbaşı-Ky.) (DS, V, E, 1769)
- **kapsol**: Cinsel sapınca uğramış kimse. (*Bandırma-Ba.) (DS, VIII, K, 2636)
- **kasu (II)**: Cinsel sapıklığa uğramış erkek. (-Ml.) (DS, VIII, K, 2676)
- **kovan (III)**: Cinsel sapınca uğramış erkek. (-Isp.; *Alaşehir-Mn.; *Bodrum-Mğ.) (DS, VIII, K, 2939)
- **köpekçi**: 2. Köpeklerle cinsel ilişkide bulunan (kimse). (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, VIII, K, 2960)
- **kösnük (I)**: 2. Cinsel sapık erkek. (-Gaz.; -Krş.; Akkışla *Bünyan-Ky.; *Bor-Nğ.) 3. Kötü kadın, isterik kadın. (Büyükyenice-Bil.; *Merzifon-Ama.; *Yerköy-Yz.) (DS, VIII, K, 2975)
- **tekerlek**: Cinsel sapınca uğramış erkek. (*Alaşehir-Mn.) (DS, X, T, 3863)
- **tellek**: 1. Cinsel sapınca uğramış erkek. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) 2. Kötü yola düşmüş kadın. (Bağlıca *Ardanuç-Ar.) 3. Hovarda: Bunun gibi tellek yoktur. (*Şavşat ve köyleri-Ar.) (DS, X, T, 3871)
- **toloz (I)**: 1. Cinsel sapınca uğramış genç. (-Bt.) 2. Edepsiz, utanmaz. (-Ur.) (DS, X, T, 3953)
- **toraman**: azgın (kimse). (-Nğ.) (DS, X, T, 3968)

5.1.10.3.2. Irza Geçmek, Sarkıntılık Etmek

- **allanmak [allamah]**: 3. Sarkıntılık etmek. (Karahisar *Tavas-Dz.) (DS, I, A, 224)
- **bastırmak (II)**: Kız ya da kadınla güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4446)

- **başına çökmek:** Birinin ırzına geçmek. (*Merzifon köyleri-Ama.; *Zile-To.; Sarıhamzalı *Sorgun-Yz.) (DS, II, B, 559)
- **bavılmak:** Sarkıntılık etmek. (Hartu *Ereğli-Kn.) (DS, II, B, 573)
- **becerlemek (III):** Irzına geçmek. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 592)
- **düdükleme:** Irza geçmek. (*Mudanya-Brs.; *Kandıra-Kc.; *Kilis-Gaz.; *Tarsus, *Mersin-İç.) (DS, IV, D, 1618)
- **egişmek:** Sarkıntılık etmek. (*Devrek-Zn.) (DS, V, E, 1673)
- **engezlemek:** 1. Herhangi bir şeyi sahibi görmeden almak. (-Nş.; *Bor-Nğ.) 2. Düzmek, uydurmak, ırzına geçmek. (*Bor-Nğ.) (DS, V, E, 1753)
- **ilişmek (III):** Irza geçmek. (*Eğridir ve köyleri, *Sütçüler ve köyleri, *Yalvaç ve köyleri-Isp.; Çerçin-Brd.; Eymir *Bozdoğan-Ay.; *Alaşehir-Mn.; Tokat-Es.; *Akyazı ve çevresi-Sk.; *Kandıra-Kc.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; -Ks.; Saray-Çkr.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; *Artova-To.; Bayadı-Or.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Erkinis *Yusufeli-Ar.; *İğdır-Kr.; *Koyulhisar-Sv.; *Bünyan-Ky.; *Bor-Nğ.; Çavuşçu *İlgın, *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.; *Milas, *Fethiye ve köyleri, Yerkesik-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, VII, İ, 2428)
- **kaymak (II):** 1. İğfal etmek, ırzına geçmek. (-Sm.) 2. Deve gebe kalmak, döl tutmamak. (Eskiova *Tire-İz.; -İç.) (DS, VIII, K, 2703)
- **kirizlenmek:** Sarkıntılık etmek. (-Ky.; -Nğ.) (DS, VIII, K, 2878)
- **mezelenmek (II):** Küçük çocuklara sarkıntılık etmek. (Uluğbey *Senirkent-Isp.) (DS, IX, M, 3176)
- **üstünden geçmek:** Güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Ü, 4077)
- **varıvermek:** Irza geçmeye girişmek. (-İç.) (DS, XI, V, 4091)
- **zorramah:** Güç kullanarak cinsel ilişkide bulunmak, saldırmak. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, Z, 4841)

5.1.10.3.3. Parmak Atmak

- **bandik atmak:** Parmak atmak : bi bandik attım ki zıp diye yerinden iki karış holadı. (-Kn.) (DS, II, B, 519)

- **bızık (II)**: Kıça atılan parmak. (-Ba.; Varna) (DS, II, B, 675)
- **bızıklamak (II) [bızıklamak (I), bızık basmak]**: Parmak atmak. (-Ba.; Tepe *Seben, İğneciler *Mudurnu, -Bo.; Baklalı *Çatalca-İst.; Taşköprü-Ks.; *Saray-Tk.; Varna)
[bızıklamak (I)]: (*Düzce-Bo.)
[bızık bamak]: (-Ba.) (DS, II, B, 675)
- **billuç**: Parmak atma. (*Erciş-Vn.) (DS, II, B, 694)

5.1.10.4. Evlilik

5.1.10.4.1. Evlilik, Evlenme İsteği

- **duman kurmak**: Evlenmek. (*Gelibolu-Çkl.) (DS, IV, D, 1602)
- **evlensek olmak**: Canı evlenme istemek. (Çiftepınar *Mersin-İç.) (DS, V, E, 1811)
- **gişiye gitmek**: Evlenmek (kadınlar için). (*Osmaniye-Ada.) (DS, VI, G, 2085)
- **hıcılını almak**: Evlilikte kadını tatmin etmek. (Çilehane *Reşadiye-To.) (DS, VII, H, 2357)
- **ötmek (II)**: 1. Erinleşmek, evlenme isteği göstermek. (*Çal-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; Kocabey-Krş.; *Bor-Nğ.; -Kn. Ve çevresi; *Milas-Mğ.) 2. Hayvan cinsel istek duymak. (Koyundera *Ahıska-Kr.; Orhaniye *Marmaris, Kestep-Mğ.) (DS, IX, Ö, 3358)

5.1.10.4.2. Gerdek Gecesi

- **alafa (II)**: Düğünün ertesi günü gelinin bakire olup olmadığını anlamaya gelen kimseler. (Karadere-Rz.) (DS, I, A, 184)
- **baş bağlama**: Zifaktan sonra kadınların gelini ziyarete gidip yaptıkları merasimki, burada yatak çarşafı tetkik olunur. (Berit ve Gâvurdağı Yörükleri-Mr.) (DS, II, B, 554)

- **duvak açma günü:** Gerdek gecesinin sabahı. (-Yz. çevresi) (DS, IV, D, 1614)
- **gireği:** 2. Gerdek gününe rastlayan pazartesi. (Tepeköy *Torbalı-İz.; Şücaattin *Seyitgazi-Es.) (DS, VI, G, 2081)
- **hırızman (II) [hırızma (II)]:** Gerdek gecesinden bir gün evvel yapılan gelin hamamı. (-Çkr.)
- **içeri olmak:** Gerdeğe girmek. (-Sm.) (DS, VII, İ, 2504)
- **kapama gecesi:** Gerdek gecesi. (-Ks.) (DS, VIII, K, 2630)
- **odalanmak (II):** Gerdeğe girmek. (-Sn.; *Bafra-Sm.; Salman *Akkuş-Or.) (DS, IX, O, 3264)

5.1.10.5. Evlilik Dışı Birleşmeler

5.1.10.5.1. Zina Yapmak

- **ayıpleşmek:** Zina yapmak. (-Gaz.) (DS, I, A, 422)
- **çatışmak (I):** 1. Zina etmek. (Yapıntı *Mut-İç.) (DS, III, Ç, 1090)
- **görüşmek:** Gizlice cinsel ilişkide bulunmak, zina etmek. (Bayburt *Selim-Kr.) (DS, VI, G, 2164)

5.1.10.5.2. Yasa Dışı İlişki

- **dalaksız:** Nikahsız. (Taşoluk *Göksun-Mr.) (DS, IV, D, 1337)
- **dışa gitmek (III):** Evli erkeğin başka kadınlarla ilgi kurması: Ahmet karısını bırakıp dışa gidermiş. (Seferli *Akkuş-Or.) (DS, IV, D, 1473)
- **görükcü:** 2. Aralarında yolsuz ilgiler bulunan kadın ve erkekten her biri, oynaş. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, VI, G, 2162)
- **huvarta:** Yasa ve törelere aykırı cinsel ilişki kuran kadın ya da erkek. (Mençek *Ermenek-Kn.) (DS, VII, H, 2446)
- **kırık (I) [kırığı]:** 1. Kadının yasalara ve törelere aykırı olarak ilgi kurduğu erkek sevgili: Kadını kırığı ile gezerken yakalamışlar. (Bağıllı *Gelendost,

*Eğridir ve köyleri, *Yalvaç-Isp.; Başpınar *Tefenni-Brd.; Çöplü *Çivril, Kösten *Honaz-Dz.; Narlıdere-İz.; -Kü.; -Es.; *Gemerek-Sv.; Çelebi, Karabekir, *Keskin-Ank.; *Köşker-Krş.; Hisarcık, Tacin, *Develi, *Pınarbaşı-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Beyşehir, *Ermenek-Kn.; *Çukurova-Ada.; Navdalı *Mut, Tekeler *Silifke, *Anamur, *Mersin-İç.; *Elmalı ve Korkuteli . evresi-Ant.; *Lüleburgaz-Krk.)

[kırığı]: (-Gaz.)2. Yolsuz birleşmelere arabulucu erkek: Karıyı kafeslemek için kırığını bulmak gerek. (Kemaliye *Alaşehir-Mn.) 3. Cinsi sapık. (*Beşiktaş-İst.) 4. hafif hoppa. (*Milas-Mğ.) (DS, VIII, K, 2823)

- **kırık tutmak**: Kadın, erkekle töre ve yasa dışı cinsel ilişki kurmak. (-Krş. ve çevresi.) (DS, XII, K, 4555)
- **lapakaz**: Yasa dışı cinsel ilişki. (Şabanözü, *Polatlı-Ank.) (DS, IX, L, 3064)
- **oynamak (I) [oynamah]**: Kanun dışı cinsel ilişki kurmak. (-Gm.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.)
[oynamah]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IX, O, 3302)
- **oynaşmak**: Kadın ve erkek nikahsız yaşamak. (*Kilis-Gaz.) (DS, IX, O, 3302)
- **siyge**: Yasal olmayan evlilik, eğreti evlilik. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, S, 4699)
- **uymak**: Kız, erkekle kaçmak. (*Fethiye-Mğ.) (DS, XII, U, 4789)
- **yaka vermek**: Kadın, erkeğe teslim olmak. (-Tr. ilçe ve köyleri.) (DS, XI, Y, 4128)
- **yayılmak (III)**: Evliyken, başkasıyla ilişki kurmak. (*Bozdoğan-Ay.) (DS, XI, Y, 4210)

5.1.10.5.3. Pezevenk

- **başbaş (II)**: Pezvenk. (-Dy.) (DS, II, B, 554)
- **böcekçi (I)**: 2. Pezevenk. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 755)
- **böcekçilik**: Pezevenk. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 755)
- **didon**: 1. Züppe, kendini beğenmiş. (*Bor-Nğ.) 2. karısı kötü yolda olan, pezevenk. (Gölmarmara *Akhisar-Mn.) (DS, IV, D, 1482)

• **dotri**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse, pezevenk. (*Dinar-Af.; -Isp.) (DS, IV, D, 1567)

• **dümbük (I) [dümbüllü -1, 2; dümbürlü]**: 1. Fena, kötü (Kimse). (*Gelendost-Isp.; *Antakya-Hat.; Himmetli-Nğ.; Fariske *Ermenek-Kn.; *Anamur-İç.)

[dümbüllü -1]: (*Çarşamba köyleri-Sm.) 2. pezevenk. (*Antakya-Hat.; -Ky.; *Bor-Nğ.; Kürkcüler-Ada.; *Silifke, *Anamur-İç.)

[dümbüllü -2]: (İğneciler *Mudurnu-Bo.; -Çkr.; *Çarşamba-Sm.; -Merzifon köyleri-Ama.; Düzköy *Keşan-Gr.; *Refahiye çevresi-Ezc.; *Divriği-Sv.)

[dümbürlü]: (-Sn.) 3. Karısı kötü yolda bulunan kimse. (*Antakya-Hat.; *Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1629)

• **düreyh**: Pezevenk. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IV, D, 1633)

• **gidi (I) [gidiş, gidiman]**: Ahlaksız, pezevenk. (Kozluca *Keçiborlu, *Senirkent ve köyleri, *Gelendost-Isp.; Kozagaç *Göhlhisar-Brd.; Çandarlı, *Bornova-İz.; *Sivrihisar-Es.; Kilimli-Zn.; *Çerkeş, *Kurşunlu-Çkr.; *İskilip-Çr.; *Bafra-Sm.; Kesim-Mr.; Afşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Ereğli *Karaman-Kn.)

[gidiş]: (*Zile-To.)

[gidiman]: (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 2074)

• **godoş (II) [godaş (II)], godeş, gottaş]**: 1. Ahlaksız adam, pezevenk. (*Çal-Dz.; *Alaşehir-Mn.; Kerem *Burhaniye, *Edremit-Ba.; -Brs.; -Kü.; -Ks.; *İskilip-Çr.; -Sn.; -Sn.; *Merzifon-Ama.; -Kr. ve köyleri; Cenciğe-Ezc.; Bizmişen-El.; Hacıılyas *Koyulhisar, *Gürün-Sv.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Finike-Ant.)

[godaş (III)]: (Koyulhisar *Çameli-Dz.; -Ant.)

[godeş]: (Yusufça *Göhlhisar-Brd.; Oğuz *Acıpayam, *Sarayköy ve köyleri-Dz.; Kavaklıdere *Yatağan-Mğ.) (DS, VI, G, 2092)

• **kavat (I) [kavas (I)]**: 1. Yolsuz birleşmelere aracılık eden erkek. (*Kandıra-Kc.; *Düzce-Bo.; *İskilip-Çr.; *Merzifon-Ama.; *Artova-To.; -Gm.; -Rz.; -Ezc.; *Nizip-Gaz.; *Şarkışla, *Gemerek, *Koyulhisar-Sv.; *Yerköy-Yz.; -Ky.; -Nğ.)

[kavas (I)]: (İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, VIII, K, 2687)- (-Kr. ve köyleri, -Çr.) (DS, XII, K, 4538)

• **kondol (II)**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden erkek. (Çerçin-Brd.) (DS, VIII, K, 2916)

• **kufeyli**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden adam. (*Ermenek-Kn.) (DS, VIII, K, 2991)P

• **zaza (III)**: Pezevenk. (-Kü.) (DS, XI, Z, 4354)

5.1.10.5.4. Yolsuz Birleşmelere Aracılık Eden Kadın

• **hacı ana**: Yolsuz birleşmelere aracılık yapan kadın. (Aliköy *Çaycuma-Zn.) (DS, VII, H, 2248)

• **pilingir**: 2. Yolsuz birleşmelere aracılık eden kadın. (-Nğ.) (DS, IX, P, 3453)

5.1.10.5.5. Yolsuz Birleşmelere Aracılık Eden Kimse

• **hacano**: Kadınla erkeğin arasında ilişki kuran kimse, aracı. (Teniste *Anamur-İç.) (DS, XII, H, 4515)

• **hüşhüş**: 2. Yolsuz birleşmelere arabuluculuk eden. (-Ks. ve çevresi) (DS, VII, H, 2452)

• **ibiş (III)**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse. (*Nizip-Gaz.) (DS, VII, İ, 2503)

• **kapamak**: Evlenmeleri istenen kız ve erkeği kandırarak bir odaya bırakmak. (Ezc. -To.) (DS, XII, K, 4532)

• **kıbrak**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse : Hasan, Ayşe'nin kıbrağıdır. (Ezine *Merzifon-Ama.; -Dy.) (DS, VIII, K, 2782)

• **makule**: Yasa dışı cinsel ilişkilere aracılık eden. (-Ks. ve çevresi) (DS, XII, M, 4583)

• **mennekçi**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden (kimse). (*Gördes-Mn.) (DS, IX, M, 3165)

- **pezu**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden. (-Ezm.) (DS, IX, P, 3439)
- **pilingir**: Yolsuz birleşmelere aracılık eden, arabulucu. (*Devele, Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.; -Nğ.) (DS, XII, P, 4648)
- **pilingirlik yapmah**: Yolsuz birleşmelere arabuluculuk yapmak. (Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, P, 4648)
- **tamlamak**: Evlenmelere ya da yolsuz birleşmelere aracılık etmek. (Bayadı-Or.) (DS, X, T, 3817)
- **zahenk**: Gizli cinsel ilişkilere aracılık eden, göz yuman kişi. (-Kü.) (DS, XI, Z, 4343)

5.1.10.5.6. Karısının Başka Biriyle Birlikte Olmasına Göz Yuman Erkek

- **alabaş**: Karısının başkalarıyla ilgisine göz yuman adam. (Bunak *Tefenni-Brd.; *İskilip-Çr.) (DS, I, A, 173)
- **geygel (I)**: 3. Karısı başkasıyla düşüp kalkan adam. (Reis-Kn.) 4. Aptal (Kimse). (-Çkr.) (DS, VI, G, 2015)
- **gıbık**: Karısının ya da kendisine yakın bir kadının iffetsizliğine göz yuman (kimse), deyyus: Zaten o gıbığın yapacağı belliydi. (Kırca *Acıpayam-Dz.) (DS, VI, G, 2024)
- **karımsak**: Karısının ya da yakını olan bir kadının kötü yolda olmasına göz yuman erkek. (-Kn.) (DS, VIII, K, 2663)
- **karnal (IV)**: Karısını kötü yola iten erkek. (-İz.) (DS, VIII, K, 2666)
- **kelce (I)**: Karısının kötü yolda olmasına göz yuman koca. (Küçükisa *Zile-To.) (DS, VIII, K, 2725)

5.1.11. Bağımlılık

5.1.11.1. Rakı, Şarap

- **acısu**: 8. Rakı. (*Edremit –Ba.) (DS, I, A, 53)

- **altınbaş (IV)**: Bir çeşit rakı. (*Afşin, *Elbistan -Mr.; Bahçeli *Bor, -Nğ.)

2. Sipahi sigarası. (Mahzemin –Ky.) (DS, I, A, 231)

- **anzarot [anzarus, anzolot -1]**: Rakı ve benzeri alkollü içkiler. (*Kandıra –Kc.; *Pasinler –Ezm.)

[anzarut]: (*Antakya –Hat.; -Nğ.)

[anzolot -1]: (*Refahiye –Ezc.) (DS, I, A, 282)

- **çahır (I)**: Rakı, şarap. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *İğdır-Kr.)(DS, III, Ç, 1040)

- **çakır (VII)**: Karışık içki, şarap. (-Kn.; Kerkük)(DS, III, Ç, 1044)

- **düz (IV)**: Rakı. (*Zile-To.)(DS, IV, D, 1643)

- **efetufa**: Sigara. (*Silifhe-İç.)(DS, V, E, 1668)

- **pırna**: Rakı (-Sm.)(DS, IX, P, 3443)

- **sağır (I)**: Şarap. (*Lapseki-Çkl.)(DS, X, S, 3513)

- **zuk (II)**: Rakı. (Limasol- Kıbrıs)(DS, XI, Z, 4400)

5.1.11.2. Sarhoş Olmak

- **hörül olmak**: Çok sarhoş olmak. (-Ks. Ve çevresi)(DS, VII, H, 2436)

- **mastır olmak**: Sarhoş olmak. (*Merzifon-Ama.)(DS, IX, M, 3133)

- **müzmehel**: İçkili, sarhoş. (-Af.)(DS, XII, M, 4601)

5.1.11.3. Esrar, Afyon

- **abdaltu**: Esrar, afyon. (*Silifke-İç.)(DS, I, A, 16)

- **aptal otu**: Yyaş esrar otu. (*Silifke-İç.)(DS, I, A, 291)

5.1.12. Topluluk

5.1.12.1. Çingene

- **apdal (I)**: 1. Çingene, çalgıcı Çingene. (Dereçine *Sultandağı-Af.) 2. dilenci. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4421)
- **asık (IV)**: Çingene. (*Nazimiye –Tn.) (DS, I, A, 342)
- **başka(I)**: Çingene. (Karaağaç –Ed.) (DS, II, B, 561)
- **buçuk (III)**: Çingene. (Akçaeniş *Elmalı –Ant.; Harala *İpsala –Ed.; Kadıköy, Tatarlı *Saray –Tk.) (DS, II, B, 777)
- **cabar (I) [cappar -3, carcar (V), cubara]**: Çingene. (Çiftlik*Dinar, İshaklı *Bolvadin –Af.; Darıveren, Çaltı *Gelendost –İsp.; Yukarıkaraçay *Acıpayam, İsabey *Çal –Dz.; Bozan –Es.; Akçalar *Seydişehir –Kn.)
 - [cappar -3]: (Senir *Keçiborlu –İsp.)
 - [carcar (V)]: (Çalış *Haymana –Ank.; -Kn.)
 - [cubara]: (*Anamur –İç.) (DS, III, C, 389)
- **cınğan**: çingene. (*Güdül ve köyleri-Ank.)(DS, XII, C, 4471)
- **elekçi**: Çingene. (-Ks. Ve çevresi-Yz.)(DS, XII, E, 4493)
- **gezergi**: Çingene: Bu sene gezergiler yaylaya çıkmadılar. (-Ar.) (DS, VI, G, 2022)
- **gidi (III)**: Çingene. (-Kn.)(DS, VI, G, 2074)
- **göçen**: Çingene (*İlgaz-Çkr.)(DS, VI, G, 2121)
- **kazancı**: Dilenci, Çingene. (*Keçiborlu-İsp.)(DS, VIII, K, 2710)
- **kurbat [kurbet]**: Çingene. (*Antakya-Hat.)
 - [kurbet]: (-Dy.) (DS, VIII, K, 3005)
- **mütürüf**: Çingene. (*İğdır-Kr.)(DS, XII, M, 4601)
- **şapar**: Çingene çocuğu. (*Düzce-Bo.)(DS, X, Ş, 3743)
- **şopar**: Çingene çocuğu. (*Gölpazarı-Bil.; -Sn.; Osmaniye *İlgın-Kn.; Büyük Altıağaç-Ed.; *Lüleburgaz-Krk.; *Çorlu-Tk.)(DS, X, Ş, 3790)
- **tili**: 1. Çingene. (Bağlıca *Arduç-Ar.)(DS, X, T, 3931)
- **todi**: 1. Çingene. (Kargı *Tosya-Ks.)(DS, X, T, 3943)

- **torbalı**: Çingene. (Ziyere-Ama.)(DS, X, T, 3968)

5.2. HAYVAN

5.2.1. Hayvan Adları

5.2.1.1. Akrep

- **adı batasıca**: 5. Akrep. (-Gaz.; *Karaman, -Kn. ve köyleri; -Ant.) (DS, I, A, 66-67)
- **ağrap [ağrep]**: Akrep. (-El. köyleri *Pütürge –Ml.; *Divriği –Sv.)
[ağrep]: (-El. köyleri) (DS, I, A, 108)
- **altuboğumlu**: Akrep. (*Bozdoğan –Ay.; Tavaklı *Ezine –Çkl.) (DS, I, A, 230)
- **andır (III)**: Akrep. (-Vn.) (DS, I, A, 260)
- **çengel guyruḥ**: Akrep. (Gence, Azerbaycan)
- **ferik (V)K**: Sarı akrep. (*Uzuncaburç –İç.) (DS, V, F, 1846)
- **guyruḡlu [guyruḡuölü, guyruklu]**: Akrep. (-Uş.) (DS, VI, G, 2204)
- **kötüböcü [kötüböğcü, kötüböycü]**: Akrep. (-Kn.)
[kötüböğcü]: (*Bor –Nğ.)
[kötüböycü]: (*Bor –Nğ.) (DS, VIII, K, 2982)
- **kuruklu (I) [kuyröḡlü, kuyrölü, kuyruḡölü, kuyruḡörü, kuyruḡölü, kuyröḡörü, kuyrukölüsü]**: Akrep. (Aşağıdinek –Isp.; *Narlıdere *Buldan, Alâeddin *Acıpayam, Çöplü *Çivril –Dz.; Eymir *Bozdoğan, *Nazilli –Ay.; Kesre –İz.; Güney *Eşme, *Alaşehir, Gördes –Mn.; *Bor –Nğ.; -Kn.; -Ada.; *Mut köyleri, Tozkovan *Gülнар, *Anamur –İç.; Çomaklı *Korkuteli, Deretürbeli *Alanya, Güzelsu *Akseki –Ant.; *Fethiye, Yerkesik –Mğ.)
[kuyröḡlü]: (-Nğ.)
[kuyrölü]: (*Sungurlu –Yz.)
[kuyruḡölü]: (*Mut ve köyleri –İç.)
[kuyruḡörü]: (Ovacık *Silifke –İç.)

[kuyruğuölü]: (Alibeyli –İz.; Yeniköy –Ba.; *Lapseki –Çkl.; -Bil.; -Es.; Aşağıkayı *Tosya –Ks.; -Krş.; *Bor –Nğ.; *Ereğli –Kn.; Yapıntı *Mut, Ayvaddığı –İç.)

[kuyruğuörü]: (*Lapseki –Çkl.)

[kuyrukölüsü]: (*Gölpazarı –Bil.; Göynücek –Ama.; -Nş.; Bahçeli *Bor –Nğ.) (DS, VIII, K, 3020-3021)

• **sarıoğlan**: 1. Akrep. (Karamanlı *Tefenni –Brd.) 2. Örumceğe benzeyen ağılı bir çeşit böcek. (Karamanlı *Tefenni –Brd.) (DS, XII, S, 4672)

• **terkili**: Akrep. (Ceylan *Fethiye –Mğ.) (DS, XII, T, 4753)

5.2.1.2. Baykuş

• **altınbaş (III) [Altınbaş]** : Baykuş. (-Bo.)

[Altınbaş]: (Kıbrısçık –Bo.) (DS, I, A, 231)

• **gılinguş**: Baykuş. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı –Kn.) (DS, VI, G, 2042)

• **gonguluk**: Baykuş. (*Kavak-Sm.) (DS, VI, G, 2101)

• **hacıkuşu [hachacık, hacımurat]**: 1. Baykuş. (*Ereğli-Kn.)

[hacımurat]: (-Kü.; -Bil.; Keskin-Es.) (DS, VII, H, 2248)

• **hayırlı kuş**: Baykuş. (-Ky.; -Kn.; İğdeli *Gemerek-Sv.) (DS, VII, H, 2317)

• **hullu kuş [hu kuşu, huma kuşu]**: Baykuş. (*Kandıra-Kc.)

[hu kuşu]: (*Düzce-Bo.; Çakıralan *Havza-Sm.)

[huma kuşu]: (-Sm.) (DS, VII, H, 2442)

• **hümmatun**: Baykuş. (-Sm.) (DS, VII, H, 2450)

• **hüpbükkuş**: Baykuş. (Uluğbey *Senirkent –Isp.) (DS, VII, H, 2450)

• **ishak**: Baykuş. (Hartlap –Mr.; *Antakya –Hat.) (DS, VII, İ, 2555)

• **kılın**: Baykuş. (Çilehane *Rşadiye –To.) (DS, VIII, K, 2798)

• **körbağa kuş**: Baykuş. (*Zile –To.) (DS, VIII, K, 2962)

• **körüğüm [körkuş, körüvü, köryapalak]**: Baykuş. (Bandula *Kelkit –Gm.)

[körkuş]: (Pinili *Avanos –Nş.)

[körüvü]: (*Refahiye –Ezc.)

[köyapalak]: (*Ulukışla –Nğ.) (DS, VIII, K, 2959)

• **kukumav** [**kokumak, konkuluk, kukkogan, kukku, kukkulav, kukkumav, kukkumavuk, kukkunak, kuku (IV), kukudi, kukumavuk, kukumiyav, kulugaz, kulukoca, kulukulu (I) -2, kutmavuk**]: Baykuş. (İhsaniye – Af.; *Susurluk –Ba.; *Mustafa Kemal Paşa –Brs.; *Gölpazarı –Bil.; *Uzunköprü – Ed.)

[kokumak]: (Teke *Yeşilova –Brd.)

[konkuluk]: (Kadamut *Şavşat –Ar.)

[kukkulav]: (Dudaş *Söğüt –Bil.)

[kukkumav]: (*Bodrum –Mğ.)

[kukkumavuk]: (-Sv.)

[kukkunak]: (Çöplü *Çivril –Dz.)

[kuku (IV)]: (-Rz.)

[kukumavık]: (-Ada.; -İç.)

[kukumiyav]: (*Düzce –Bo.)

[kulugaz]: (*Bafra –Sm.)

[kulukoca]: (-Zn.)

[kulukulu (I) -2]: (*Milas –Mğ.)

[kutmavuk]: (*Serik –Ant.) (DS, VIII, K, 2992-2993)

• **malkadın (I)**: Baykuş. (Dinek *Mihalıççık-Es.; *Beypazarı, Şabanözü, *Polatlı-Ank.) (DS, IX, M, 3113)

• **manguk**: Baykuş. (Alponos *Seyitgazi-Es.) (DS, IX, M, 3122)

• **muratçık** [**muradcık, muratkuşu**]: Baykuş. *Emirdağı, İshaklı *Bolvadin –Af.; Barcın *Yenişehir –Brs.; Zeyve *Söğüt –Bil.)

[muradcık]: (*Bolvadin –Af.; -Es.; -Kn.)

[muratkuşu]: (Aliköy *Çaycuma –Zn.; Büyükafşar *Balâ –Ank.) (DS, IX, M, 3220)

• **ören kuşu**: Baykuş.(-İç.) (DS, IX, Ö, 3346)

• **tonguç (II)**: Bir çeşit baykuş. (Bağıllı *Eğridir-Isp.) (DS, X, T, 3959)

- **uğu (I)** [**uğkuş, uğukuş, uğukuşu, ukuşu, ü, üğü**]: Baykuş. (-Ks.; *Merzifon köyleri –Ama.; -Ky.)

[uğkuş]: (Bahçeli *Bor –Nğ.)

[uğukuş]: (-Nğ.)

[uğukuşu]: (-Ama.; -Ky.)

[ukuşu]: (Kocamaz –Ank.)

[ü]: (*Marmaris –Mğ.)

[üğü]: (*Urla –İz.; -Çr.; -Ama.; -Hat.; *Bor –Nğ.) (DS, XI, U, 4783)

- **ulukuş**: Baykuş. (Honaz –Dz.; -Sk.) (DS, XI, U, 4035)
- **vikvikviyan**: Baykuş. (*Düzce-Bo.) (DS, XI, V, 4105)
- **viranguşu**: Baykuş. (Sökün *Silifke –İç.) (DS, XI, V, 4105)

5.2.1.3. Ayı

- **adıyaman**: 6. Ayı. (DS, I, A, 67)
- **eli büyük (I)**: Ayı. (Gökköy *Reşadiye, Çayır *Zile, Kızılköy –To.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfikebir –Tr.; Çepni *Gemerek –Sv.; -Yz.) (DS, V, E, 1715)
- **fasıl (II)**: Ayı yavrusu. (Aziziye –Brd.; *Beypazarı –Ank.) (DS, V, F, 1838)
- **gocaoğlan [gocoğlan]**: Ayı. (Çepni *Gemerek –Sv.)
[gocoğlan]: (-Ks.) (DS, VI, G, 2089)

5.2.1.4. Kurt

- **canaravar [canava, canıvar, cenavar, çanavar (II)]**: Kurt, canavar. (*İğdır –Kr.)
[canava]: (Bekilli *Çal –Dz.)
[canıvar]: (Bereketli *Tavas, Oğuz *Acıpayam, *Çivril çevresi –Dz.; -Ky.)
[cenavar]: (*Akkuş –Or.; -Gaz.)
[çanavar (II)]: (Dont *Fethiye –Mğ.) (DS, III, C, 854)

- **dağdagezen [dağdaki]**: 1. Kurt. (Salman *Akkuş –Or.) 2. Domuz. (*Bor –Nğ.) (DS, VI, D, 1324)
- **dikar (I)**: Kurt: Dikar ibi saldırdı. (-Ks.) (DS, VI, D, 1484)
- **dikkulak (II)**: 1. Kurt. (*Mudurnu –Bo.; Çilehane *Reşadiye –To.) 2. Çakal. (Uzunmusa –Or.; Burunucu, Şehli –Gr. Köyleri; Denizli, Beşikdüzü *Vakfikebir –Tr.; Çepni *Gemerek –Sv.) (DS, VI, D, 1488)

5.2.1.5. Domuz

- **adı batasıca**: 6. Domuz. (*Afşin, *Elbistan, *Göksun ve köyleri, *Andırın, *Pazarcık –Mr.) (DS, I, A, 66)
- **adiyaman**: 7. Domuz. (*Pınarbaşı –Ky.; *Bor –Nğ.) (DS, I, A, 67)
- **andık (I)**: 4. Domuz. (*İnegöl köyleri –Brs.) (DS, I, A, 259-260)
- **canavar**: Domuz. (-Ama.) (DS, III, C, 854)
- **çalguç [çalgıç]**: 1. Azgın erkek domuz. (*Küre –Ks.; Zara –Ama.)
[çalgıç]: (*Niksar –To.) 2. Domuzun uzun azı dişi. (*Safranbolu –Zn.; -Ks.; *İskilip –Çr.; -Sn.) 3. Domuzun boynuzu. (-Zn.; Peşman *Daday –Ks.) (DS, III, Ç, 1053)
- **dağdagezen [dağdaki]**: 2. Domuz. (*Bor –Nğ.)
[dağdaki]: (*Bigadiç –Ba.) (DS, IV, D, 1324)
- **gaban (II)**: Yaban domuzu. (Goş –Kr.) (DS, VI, G, 1884)
- **gara canavar**: Domuz. (Sarıhamzalı, Akoluk, Dişli *Sorgun –Yz.) (DS, VI, G, 1918)
- **karaböcü (I) [karacanavar, Karapürçek]**: 1. Domuz. (*Eğridir köyleri –Isp.; *Ermenek –Kn.; -Ada.; Yapıntı *Mut, *Anamur ve merkez köyleri –İç.)
[karacanavar]: (*Mihalıççık –Es.; Kavak, Kadışehri *Sorgun –Yz.; *Silifke –İç.; -Ant.)
[Karapürçek]: (Kargılı *Lapseki –Çkl.) 2. Yırtıcı, yabanıl hayvan. (*Mersin –İç.) (DS, VIII, K, 2638)
- **kehten bakan**: Domuz. (*Mecitözü –Çr.) (DS, VIII, K, 2722)
- **kesegen (II) [keseğen (II)]**: Erkek domuz. (Çayağzı *Şavşat –Ar.)

[keseğen]: (*Şavşat, Bağlıca, *Ardanuç –Ar.) (DS, VIII, K, 2761)

• **kötü hayvan**: Domuz. (-Sm.) (DS, VIII, K, 2982)

• **moza (I) [mazak (IV), mazalak (I), mazu (III), mozak (I), mozalak (II), mozga, mozu (I) -2; muzak (I), muzu (II)]**: Domuz yavrusu. (Çığrı *Dinar – Af.; Yukarıdinek *Egridir köyleri, Çandır *Sütçüler –Isp.; Kayadibi *Yeşilova – Brd.; Kösten, Beylerli, Kale, Kolak *Tavas, *Çameli –Dz.; Sürez *Bozdoğan –Ay.; İlyas, Lâpseki, Bergaz *Ezine –Çkl.; -Bo.; Aydoğmuş –Rz.; Balkı *İlgin –Kn.; Apturrahmanlar *Serik –Ant.; Çobansa *Fethiye, *Yatağan köyleri –Mğ.)

[mazalak (I)]: (Erküt *Cide –Ks.)

[mazu (III)]: (Düğer –Brd.; Bekilli *Çal –Dz.)

[mozak (I)]: (Viranköy –Kü.; İğdecik, Sancaklıboz –Mr.; *Mustafakemalpaşa –Brs.; -Sm.; Çobansa *Fethiye –Mğ.)

[mozalak (II)]: (-Mn.; Edincik *Bandırma –Ba.)

[mozga]: (Hocalar *Sandıklı –Af.)

[mozu (I) -2]: (-Isp. köyleri; Bozlar –Brd.; Kadıköy *Buldan, Sığma *Çivril, Ortaköy *Çal –Dz.; *Mustafakemalpaşa –Brs.)

[muzak (I)]: (Bakırköy *Kırkağaç –Mn.)

[muzu (II)]: (-Dz.; -Ml.; Müngan *Fethiye –Mğ.) (DS, IX, M, 3212)

• **öcü (II)**: Kurt, domuz vb. zararlı hayvanlar. (Söğüt, Honaz –Dz.; Armutlu *Kemalpaşa –İz.; -Tr.) (DS, IX, Ö, 3308)

5.2.2. Hayvana Ait Organlar

• **bıcık (I)**: Dişi kedinin üreme organı. (İshaklı *Bolvadin-Af.) (DS, II, B, 654)

• **cara (I)**: 4. Dişi hayvanın üreme organı. (Oğuz *Acıpayam-Dz.) (DS, III, C, 859)

• **çağ (X)**: 1. Kümes hayvanlarının erkeklik uzvu. (İğneciler *Mudurnu-Bo.)
2. Erkek danaların erkeklik organının üzerini örten tüylü deri. (Kurna-Brd.) (DS, III, Ç, 1033)

• **çav (I)** [**cav (I)**, **çavan-1**, **çavgın (II)**, **çavın (II)**, **çavır (III)**, **çavun (I)**]: Hayvanların erkeklik organı. (*Eşme-Uşak; Gelegermi *Yalvaç-Isp.; *Sarayköy, Kösten, Honaz-Dz.; -Ay.; -İz.; *Biga-Çkr.; Orhanlı *Orhaneli, *İnegöl-Brs.; Alayunt-Kü.; Hortu *Sivrihisar, Bozan, -Es.; *Çataka-İst.; Peşman *Daday-Ks.; *Kurşunlu-Çkl.; *Kargı-Çr.; *Vezirköprü-Sm.; -Ama.; -Gr.; Bayburt *Sarıkamış-Kr.; *Refahiye-Ezc.; -Vn.; Kemaliye-Ml.; Lohan, *Kilis-Gaz.; Taşoluk *Göksun-Mr.; Palha *Divriği-Sv.; -Yz.; Gürcü *Kızılcahamam, Solakuşağı *Şereflihisar-Ank.; -Krş.; *Bünyan, *İncesu, *Pınarbaşı-Ky.; *Akşehir, *Ermenek-Kn.; -Ada.; *Mut-İç.; Çimi *Akseki-Ant.; Çavuşköy *Babaeski-Krk.; Kumbağ, Karacakılavuz-Tk.; Şumnu, Bulgaristan.)

[**çavgın (II)**]: (Genezin-Krş.; *Kaş-Ant.; Yerkesik-Mğ.)

[**cav (I)**]: (*Edremit-Ba.; -Kü.; Gökçesu-Bo.; *Zile-To.; Çukurbağ *Ermenek-Kn.; -Ada.; -Ed.; Şumnu, Bulgaristan.)

[**çavan-1**]: (Danışman *Fatsa-OR.; *Posot, Ardahan-Kr.; *Refahiye-Ezc.)

[**çavın (II)**]: (Yapıntı *Mut-İç.; -Ant.; Beyşehir-Kn.)

[**çavır (III)**]: (*Bor-Nğ.)

[**çavun (I)**]: (Akhisar, Manyan *Karaman-Kn.; -İç.; *Akseki-Ant.) (DS, III, Ç, 1093)

• **çavan 2.** İnek, manda vb. hayvanların dişilik organı. (Karakuş köyleri *Ünye-Or.) (DS, III, Ç, 1093)

• **çepel (V)**: Dişi hayvanların üreme organlarının çıkardığı beyaz reklı salgı. (*Mersin-İç.; Yerkesik-Mğ.) (DS, III, Ç, 1141)

• **çevt (II)**: Hayvanın dişilik organı. (Tahtacı-Isp.) (DS, III, Ç, 1155)

• **doplur**: Hayvanın erkeklik organı. (Çilehane *Reşadiye-To.) (DS, IV, D, 1563)

• **geyin (I)** [**geyn**]: Geviş getiren hayvanların dişilik organı. (Başpınar *Tefenni-Brd.; Hacılar, *Eğridir ve köyleri-Isp.; Bozan-Es.; Gökçesu, İğneciler *Mudurnu-Bo.; Peşman *Daday-Ks.; *Kurşunlu-Çkr.; *Ayaş-Ank.; -Nğ.; Gendiğin *İlgın, Sarıvadi *Ermenek-Kn.; *Kadirli-Ada.; *Anamur-İç.)

[**geyn**]: (Başpınar *Tefenni-Brd.; *Çerkeş-Çkr.; Geriz-Sm.; Çukurköy *Mut, *Anamur-İç.) (DS, VI, G, 2016)

- **giyin**: Hayvanların dişilik organı. (*Bor-Nğ.; Karacakılavuz-Tk.; Şumnu, Bulgaristan.) (DS, VI, G, 2086)
- **hosna**: Hem erkek hem dişilik organı olan hayvan: Bugün sürüdeki hosna öldü. (Tahanlı *Mersin-İç.) (DS, VII, H, 2416)
- **kulunluk**: Hayvanın döl yatağı. (*Eğridir-Isp.; -Gaz.; *Bor-Nğ.; -Kn.) (DS, VIII, K, 2998)
- **malafa**: Erkek hayvanın cinsiyet organı. (-Brs.) (DS, IX, M, 3108)
- **maya (II)**: 4. Davarların erkeklik organı. (*İğdır-Kr.) (DS, XII, M, 4548)
- **meçikli (II)**: Eşeğin erkeklik organı. (-Brd.) (DS, IX, M, 3148)
- **şama (III)**: Sığırlarda dişilik organı. (Güneyce-Rz.) (DS, X, Ş, 3740)
- **ten (II)**: Sığırların dişilik organı. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.; -Ezc.; *Ağın-El.; *Arapkir-Ml.; *Gürün, Kavak, *Yıldızeli, Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.; Fakıekinciliği *Pınarbaşı-Ky.) (DS, X, T, 3877)
- **terlik (II)**: Koyun, keçi vb. hayvanların üreme organı. (-Gaz.; -Nğ.) (DS, X, T, 3893)

5.2.3. Hayvan Pıslığı

- **akmın**: Hayvan dışkısı. (*Hekimhan-Ml.) (DS, XII, A, 4412)
- **giğ (I) [gı (II), gıcı (III), gıcık (V), gıg, gıgalak, gığı(I), gıldik(I) -1, gılık (V), gıllık, giğ, giğez, giğil, gildik(II), gilik(VI), gillek (II), gilli (IV)]**: Deve, keçi, koyun vb. hayvanların pıslığı. (*Şuhut-Af.; Kumarlar *Bayramiç-Çkl.; *Sivrihisar, Tokat-Es.; -Çr.; *İğdır-Kr.; *Erciş-Vn.; Yukarıkale *Koyulhisar-Sv.; *Bor-Nğ.; *Karaman-Kn.)
 - [gı (II)]: (-Çr.; Maksutlu *Şarkışla-Sv.; Şabanözü *Polatlı, Çanılı *Ayaş-Ank.)
 - [gıcı (III)]: (*Kurşunlu-Çkr.)
 - [gıcık (V)]: (*Kurşunlu-Çkr.)
 - [gıg]: (-Ama.)
 - [gıgalak]: (Sücüllü *Yalvaç-Isp.)

[gıgı (I)]: (Bayburt *Sarıkamış-Kr.; -Ezm.; -Ml. ve çevresi; Çepni *Gemerek-Sv.)

[gıldik (I)]: (Cenciğe, Ergan-Ezc.; *Ağın, *Keban-El.)

[gılik (V)]: (Miçinkağ *Kemaliye-Ezc.; Yazı, Sindan *Divriği-Sv.)

[gıllik]: (Kesirik-El.)

[giğ]: (Palha *Divriği-Sv.)

[giğez]: (Beyköy *Tefenni-Brd.)

[giğil]: (Çamova *Divriği-Sv.)

[gildik (II)]: (Karayakup *Suiehri-Sv.)

[gılik (VI)]: (*Bozkır-Kn.)

[gillek (II)]: (Kuşbaba *Bacak-Brd.; Karaviran *Bozkır-Kn.)

[gıllik (IV)]: (*Saimbeyli-Ada.) (DS, VI, G, 2036)

- **kıldik**: Koyun, keçi dışkısı. (Beyelması *Ağın-El.) (DS, XII, K, 4552)
- **kumec**: Hayvan sidiği. (Kaptanpaşa *Çayeli-Rz.) (DS, VIII, K, 2999)
- **mayıs (I)**: Yaş sığır pisliği, gübre. (Gemen *Yalvaç, Bağlılı *Gelendost, *Eğridir köyleri-Isp.; Başpınar *Tefenni-Brd.; Kösten, Çöplü *Çivril, Oğuz *Acıpayam-Dz.; -Ay.; Demirkapı *Susurluk-Ba.; Karabiga *Biga-Çkl.; Cumalıkızık-Brs.; *Alanyunt-Kü.; Sarıkavak, Tokat-Es.; *Kandıra-Kc.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Akyazı-Sk.; Peşman *Daday, -Ks.; *İskilip-Çr.; -Sn.; *Merzifon-Ama.; Karkıncık *Artova, Bereketli *Reşadiye-To.; *Şebinkarahisar, *Alvera-Gr.; *Maçka-Tr.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Bağlıca *Ardanuç, Erkinis *Yusufeli-Ar.; *Tortum-Ezm.; Ergan, -Ezc.; -Vn.; *Ağın-El.; -Ml.; -Gaz.; *Afşin ve köyleri-Mr.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya-Hat.; Karadoruk *Gürün, Kabakcevlığı *Kangal, Çepni *Gemerek, Hacıılyas *Koyulhisar, *Şarkışla ve çevresi-Sv.; Hasanoğlan, Çanıllı *Ayaş-Ank.; Türkmen aşireti *Bünyan-Ky.; Bahçeli, *Bor-Nğ.; Kayapınar, Marcalı *Karaman, *Ermenek-Kn.; -Ada.; *Mut, Aslanköy *Mersin-İç.; Paşaköy *İpsala-Ed.; *Lüleburgaz-Krk.; *Saray-Tk.) (DS, IX, L-R, 3141)

- **peyin**: Gübre, dışkı. (Mengeser *Doğu Beyazıt-Ağ.) (DS, IX, P, 3438)
- **pokluk**: Gübrelik. (*Merzifon-Ama.) (DS, XII, P, 4651)
- **sakat (II)**: Köpek pisliği. (*Kilis-Gaz.; -Mr.) (DS, X, S, 3518)

• **sama (I) [samadan]**: Köpek pisliği. (-Isp.; -Brd.; -Dz.; -Brs.; *Gelibolu-Çkl.; *Ermenek-Kn.; -Mğ.)

[samadan] : (-Isp.) (DS, X, S, 3530)

• **sanra (II)**: 1. Hayvan pisliği, gübre. (İğneciler *-Mudurnu-Bo.; Çiftlik *Kalecik-Ank.) (DS, X, S, 3538)

• **terslemek (II)**: Pislemek (hayvan için). (*Kurşunlu-Çkr.; *Merzifon-Ama.; -Ezc.; *Ağın-El.; *Antakya-Hat.; -Nğ.) (DS, X, T, 3895)

• **terslik [tersik (II), tesik, teslik]**: 1. Gübrelilik. (*Gelendost, Bağlılı *Eğridir, İğdecik-Isp.; Pazaravdan *Bucak-Brd.; Oğuz *Acıpayam, Yukarıseyit *Çal, *Tavas-Dz.; Eymir *Bozdoğan, Kırcaklı *Nazilli-Ay.; *Tire-İz.; *Emet-Kü.; Çanlılı *Ayaş-Ank.; *Mut ve köyleri-İç.)

[tersik] : (*Yeşilova ve köyleri-Brd.)

[teslik] : (Hasanoğlan-Ank.; Erkilet, -Ky.) 2. çöplük. (*Bozdoğan-Ay.) (DS, X, S, 3895)

• **tıh (II)**: Koyun, keçi, deve yavrusu gibi hayvanların pisliği. (*Antakya-Hat.) (DS, X, T, 3909)

• **zırva (II)**: İshalli hayvanın dışkısı. (Erkinis *Yusufeli-Ar.) (DS, XI, Z, 4380)

5.2.4. Üreme ve İğdiş Edilme

5.2.4.1. Hayvanların Gebeliği

• **alınmak (I)**: Dişi hayvanın gebe kalması, döl tutmak. (*Şarkikaraağaç-Isp.; *Darende köyleri-Ml.; -Nğ.; Çiftepınar *Mersin-İç.) (DS, I, A, 220)

• **döl almak**: Hayvan gebe kalmak. (Geresin-Isp.; Kösten, Kocabaş, Honoz-Dz.; Gerze *Devrek-Zn.; -Krş.; -Ky.; Tömek-Kn.; *Fethiye köyleri-Mğ.) (DS, IV, D, 1576)

• **döl atmak**: Gebe hayvan yavrusunu düşürmek. (-Kü.; -Nğ.) (DS, IV, D, 1576)

• **kez yarmak**: Hayvan çiftleştiği halde döl tutmamak. (Piraziz-Gr.; *Koyulhisar-Sv.) (DS, VIII, K, 2780)

• **yenlemek [yennemek]** Hayvan, doğuracağına yakın memesi, üreme organı büyümek. (Dombaylı *Salihli-Mn.; Mülâyım-Zn.; Ağlı *Küre-Ks.; *Gerze-Sn.; *Çarşamba-Sn.; *Niksar-To.; Hacıilyas *Koyulhisar, Çallı-Sv.; Kuzucuk *Dört Yol-Hat.; -Ant.)

[yennemek]: (Peşman *Daday-Ks.; *Mesudiye, *Ulubey-Or.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı-Hat.; Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.; *Yerköy-Yz.; Afşar köyleri *Pınarbaşı-Ky.; Büyük Çaylı *Dört Yol-Hat.; Kesmeburun *Osmaniye-Ada.) (DS, XI, Y, 4248)

• **yüğrük (III)** :1. Çiftleştirilip, gebe kalmayınca, koşum hizmetinde kullanılan dişi manda. (*Niksar-To.) 2. gebe. (Uğurlu *Ermenek-Kn.) (DS, XI, Y, 4326)

5.2.4.2. Hayvanların İğdiş Edilmesi

• **ahda**: İğdiş edilmiş erkek hayvan. (Taşburun, *İğdir-Kr.) (DS, I, A, 127)

• **badak (I)**: 1. İyi enenmiş, erkeklik bezi tek olan hayvan. (*Güdül ve köyleri-Ank.) 2. Erkeklik bezi. (Murabaşı *Azdavay-Ks.) (DS, XII, B, 4439)

• **burgaç [burguç (I), burğaç (I), burkuç, brkuk -2, burma (V), burmuk, buruh (II)]**: Yumurtası burularak erkekliği giderilmiş koç, teke vb. hayvan. (Hocalar *Sandıklı-Af.; -Uş.; Körküler *Yalvaç-Isp.; Muhacır, İçerenköy-İst.; Bahçeli *Bor-Nğ.)

[burguç (I)]: (Yassıviran *Senirkent-Isp.; İğdir *Çivril, Darıveren *Acıpayam-Dz.; -Nğ.; Çavuşköy *Babaeski-Krk.)

[burgaç (I)]: (Körküler *Yalvaç-Isp.)

[burkuç]: (-Nğ.; Kurugöl-Nş.)

[burkuk -2]: (*Lapseki-Çkl.)

[burma (V)]: (-Ay.; Tepeköy *Torbalı-İz.; -Mr.; -Ba.; Fili *Biga-Çkl.; İkipınar *Mihalıççık-Es.; Aydınlı *Gebze, *Kandıra-Kc.; *Merzifon-Ama.;

Kızılçakçak *Arpaçay-Kr.; Kayapa-Ed.; *Lüleburgaz-Krk.; Büyükmanika *Saray-Tk.)

[burmuk]: (-Ky.)

[buruh (II)]: (-Kr. köyleri) (DS, II, B, 79)

• **burmak (III)** [**burmah**]: Hayvanların üreme organlarını burarak erkekliğini gidermek. (-Bo.; -Çr.)

[burmah]: (-Kr. ve çevresi) (DS, II, B, 801)

• **bükmek**: Eenemek, kısırlandırmak (hayvan için). (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, B, 4467)

• **döğmek**: Eenemek. (erkek hayvan için). (Gölkonak, Yenişar *Şarkıkaraağaç-Isp.) (DS, XII, D, 4487)

• **dövmek (II)**: Koyun, keçi vb. hayvanları iğdiş etmek. (Kızılcaören-Kü.) (DS, IV, D, 1593)

• **dumbul**: Erkekliği iyi giderilmemiş erkek koyun. (Kayalı *Beyşehir-Kn.) (DS, IV, D, 1602)

• **enek (IV)**: Enenmiş, erkekliği giderilmiş (hayvan için). (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, E, 4496)

• **enelmek (II)**: İğdiş olmak. (Aşudu *Darende-Ml.) (DS, V, E, 1750)

• **hangel (I)** [**hanger-1, 2; hankeli, hengel (II)**]: 1. Erkekliği iyi giderilememiş boğa, tosun. (*Şebinkarahisar-Gr.; -Ezm.; *Refahiye-Ezc.; *Kangal-Sv.)

[hanger -1]: (*Ağın, *Keban-El.; Çermik-Ml.; Çamova *Divriği *Gürün-Sv.)

[hengel (II)]: (Uluşiran *Şiran-Gm.) 2. tek husyeli tosun, öküz. (-El.; İriağaç *Hekimhan-Ml.; *Suşehri, *Gürün-Sv.)

[hanger -2]: (-El.)

[hankeli]: (*Arpaçay-Kr.) (DS, VII, H, 2273)

• **harın (III)**: Erkekliği tam giderilmemiş öküz, at, eşek vb. hayvanlar. (*Gürün-Sv.) (DS, VII, H, 2290)

• **iğdiç**: 1. Burulmuş hayvan. (Uluğbey, Yassıören *Senirkent-Isp.; -Tr. ve çevresi) 2. Erkek at. (Çayağzı *Şavşat-Ar.) (DS, VII, İ, 2509)

- **ineltmek**: Erkek hayvanı burmak. (-Gaz.; -Mr. ve köyleri) (DS, VII, İ, 2541)
- **siyis**: 1. Erkekliği alınmış keçi. (*Bozkır-Kn.) (DS, X, S, 3652)
- **tavaşa**: Erkekliği yok edilmiş, enenmiş. (*Kilis-Gaz.) (DS, XII, T, 4743)
- **yabı [yabi]**: 1. İğdiş edilmiş at. (Şahıncılar, Cedere *Arpaçay-Kr.; *Taşlıçay-Ağ.)
[yabi]: (*Şavşat köyleri-Ar.) (DS, XI, Y, 4113)
- **yelek (IV)**: 3. Bir yaşında iğdiş edilmiş teke. (*Kaş-Ant.) (DS, XI, Y, 4232)

5.2.5. Çiftleşme

5.2.5.1. Hayvanların Çiftleştirilmesi

- **aşırnak (I)**: Erkek hayvanı dişi hayvanla münasebete getirmek. (*Şarki Karaağaç-Isp.) (DS, I, A, 356)
- **bastırnak (III) [bastırnağ]**: Dişi hayvanı erkekle çiftleştirmek. (Genek-Çkr.; *Bor-Nğ.)
[bastırnağ] : (Kerkük) (DS, II, B, 548)
- **çekilmek**: Dişi hayvan, erkek hayvanla çiftleştirmek. (Mora, Lefkoşa-Kıbrıs) (DS, III, Ç, 1113)
- **çevrülme**: Dişi hayvan erkeğiyle çiftleştirilmek. (Uluşiran *Şiran-Gm.; Palha *Divriği-Sv.) (DS, III, Ç, 1154)
- **göveletmek**: Hayvanları çiftleştirmek. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, VI, G, 2168)
- **öyürtmek**: Döl tutmaları için hayvanları çiftleştirmek. (Birgi *Çeşme-İz.) (DS, IX, Ö, 3367)
- **yöğürtmek**: Çiftleştirmek (havan için). (Ayvagediği *Mersin-İç.) (DS, XI, Y, 4304)

5.2.5.2. Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftlemesi

- **aşım (I)**: Hayvanlarda cinsel ilgi. (*Şarki Karaağaç-Isp.; *Akyazı-Sk.) (DS, I, A, 354)
- **aşınmak (II)**: Hayvanlarda çiftleşme isteğinin bulunması. (Kıbrıs) (DS, I, A, 354)
- **aşma (III)**: 1. Erkek hayvanın dişi hayvanla cinsi münasebette bulunması. (*Senirkent-Isp.; -Brd. Ve çevresi; Yeşilyuva *Acıpayam, Ekse, Moraca *Çal, İğdir *Çivril, *Sarayköy köyleri, -Dz.; *Bergama, Işıklar, -İz.; -Mn.; *Kandıra-Kc.; -Or. köyleri; -Gm.; Uşhum *Yusufeli-Ar.; *Zara-Sv.; -Yz.; Çanılı *Ayaş-Ank.; -Kn. Ve köyleri; *Elmalı, *Korkuteli ve köyleri, *Kaş köyleri-Ant.; Fethiye köyleri-Mğ.) (DS, I, A, 361)
- **avındırmak**: Dişi hayvanı çiftleştirerek gebe olmasını sağlamak. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4430)
- **borsamak**: Hayvan çiftleşmek istemek. (-İst.) (DS, XII, B, 4463)
- **dalapta olmak**: Hayvan çiftleşecek durumda olmak. (Yavuz *Şavşat-Ar.; -Kr.) (DS, IV, D, 1338)
- **ergerlenmek**: Erkek hayvan, dişiyle çiftleşmek istemek. (Bardarçı *Seyitgazi-Es.) (DS, V, E, 1768)
- **gölemek (II)**: Hayvanlar çiftleşmek istemek. (Çanılı *Ayaş-Ank.) (DS, VI, G, 2142)
- **göresek (II)**: Çiftleşmek isteyen hayvan. (*Menemen-İz.) (DS, VI, G, 2159)
- **gövelek [gövlemek -2]**: Hayvan çiftleşmek istemek. (Başpınar *Tefenni, Güney *Yeşilova-Brd.; Darıveren *Acıpayam-Dz.; Aliköy *Çaycuma-Zn.; Başköy-Ank.; Dont *Fethiye-Mğ.)
[gövlemek -2]: (Pazar *Kızılcahamam-Ank.) (DS, VI, G, 2168)
- **gürdük (I) [gürdü, gürdükmüş]**: 1. Hayvanlarda çiftleşme zamanı. (Darıveren *Acıpayam-Dz.; Kızılkeçi-Çkl.; *Orhaneli-Brs.; -Çr.; *Ayaş, Kıbrıscık-Ank.)
[gürdü]: (Doma *İnegöl-Brs.)

[gürdükmüş] (Belevi-Dz.; Orhaniye *Marmaris-Mğ.) 2. Çiftleşmek isteyen kedi. (Dariveren *Acıpayam, *Çal-Dz.; Bakacak-Ba.; Yerkesik-Mğ.) (DS, VI, G, 2234)

• **hızan (III)**: Çiftleşmek isteyen hayvan. (Aşudu *Darende-Ml.; İncekum *Silifke-İç.) (DS, VII, H, 2382)

• **karılmak (I) [karılaşmak, karınmak -2, karleşmek, karmak (III)]**: Hayvanlar çiftleşmek. (-Brd.; Ekse *Çal, Kızılhisar, Oğuz *Acıpayam-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; *Ödemiş, Ergenli *Bayındır-İz.; Yeniköy-Ba.; Marmat *Ezine-Çkl.; *Mustafa Kemal Paşa-Brs.; -Kü.; Tokat-Es.; -Kc.; -İst.; Ağlı *Küre-Ks.; *Çerkeş-Çkr.; -Çr.; *Çarşamba-Sm.; *Merzifon-Ama.; Çilehane *Reşadiye *Artova-To.; Çepni *Gemerek, *Kangal-Sv.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; *Mut-İç.; *Bodrum, Mesken *Yatağan-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.)

[karılaşmak]: (*Bozdoğan-Ay.)

[karınmak -2]: (-Af.; Burunkaya-Zn.; Karabüzey *Araç-Ks.)

[karleşmek]: (Sultanhisar *Nazilli, Eymir *Bozdoğan-Ay.)

[karmak (III)]: (-Af.) (DS, X, S, 3662)

• **koşuşmak**: Hayvanlar çiftleşmek : Atla eşeğin koşuşmasından böyle gatır doğar. (DS, VIII, K, 2935)

• **kösnük**: 1. Çiftleşmek isteyen hayvan. (-Çr.; Kemaller, Bulgaristan) 2. Eşcinsel erkek. (-Çr.) (DS, XII, K, 4570)

• **öğrüm çalmak**: Dişi geyik çiftleşmek isteyerek yüksek sesle erkek geyiği çağırarak. (*Niksar-To.) (DS, IX, Ö, 3318)

• **örsemek (II)**: 1. Hayvan çiftleşmek istemek. (*Kavak, -Sm.; Çilehane *Reşadiye-To.; şehli-Gr.) 2. İnsan cinsel ilifkide bulunmak istemek. (*Kavak-Sm.) (DS, IX, Ö, 3349)

• **yanarmak (III)**: Hayvan, çiftleşmeye hazırlanmak. (-Nğ.) (DS, XI, Y, 4181)

• **yelmek (III)**: Erkek hayvan, dişi istemek. (-İsp. ilçe ve köyleri) (DS, XI, Y, 4238)

• **yöğürmek**: Çiftleşmek (hayvan için). (*Lapseki-Çkl.; *Nizip-Gaz.; *Fethiye-Mğ.) (DS, XI, Y, 4305)

• **yüğürmek**: 1. Hayvan çiftleşmek istemek. (-İst.; *Güdül ve köyleri-Ank.)
2. Gebe bırakmak. (hayvanlar için). (Gölkonak, Yenişar *Şarkıkaraağaç-Isp.) (DS, XII, Y, 4826)

• **yüğürmek (I) [yüğürlmek, yüğütmek (I), yürülmek, yüürmek, yüvürmek, yüyürmek (I)]**: Çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek (hayvan için). (*Kula-Mn.; Düğer-Af.; Küçük Kabaca *Uluborlu, *Eğridir köyleri-Isp.; Kızılhisar *Acıpayam, Çöplü *Çivril, Yukarı Seyit *Çal-Dz.; Eymir, *Bozdoğan-Ay.; Sasallı *Menemen, -İz.; Gelenbe *Kırkağaç, *Alaşehir-Mn.; Tepecik *Emet, Yenice *Simav-Kü.; Yenipazar-Bil.; İğneciler *Mudurnu-Bo.; *Çerkeş-Çkr.; Çepni *Gemerek-Sv.; Sarılar *Avanos-Nş.; Türkmen *Bünyan-Ky.; *Mut ve köyleri-İç.; Erenyaka *Akseki-Ant.; *Bodrum, *Milas-Mğ.)

[yüğürlmek]: (-İç. İlçe ve köyleri)

[yüğütmek (I)]: (-Ada.)

[yürülmek]: (-Isp.; Karamanlı *Tefenni-Brd.; Mahmutlar-İz.; -Ada.; Apturrahmanlar *Serik-Ant.; Kınık *Fethiye-Mğ.)

[yüürmek]: (Yatağan *Akhisar-Mn.)

[yüvürmek]: (Kadıköy-Dz.)

[yüyürmek (I)]: (Solmaz *Tavas-Dz.; -Gaz.; Misis-Ada.) (DS, XI, Y, 4327)

• **yürük (VI)**: 3. Çiftleşmiş hayvan. (*Elmalı-Ant.) (DS, XI, Y, 4334)

5.2.5.3. Dişi Hayvanın Çiftleşmek İstemesi

• **avıkkın**: 1. Erkek isteyen, kızgın dişi hayvan. (*Yalvaç-Isp.) (DS, I, A, 382)

• **cırbası tütme**: Dişi hayvanın çiftleşme isteği kabarmak. (*Bor-Nğ.) (DS, III, C, 926)

• **çözmek (II)**: 1. Dişi hayvan, erkekle çiftleştikten sonra dölünü tutamayıp bırakmak. (Karakuş *Ünye-Or.; Koraş *Ereğli-Kn.) 2. Erkek at ve eşek gibi hayvanlar çiftleşmeye hazır duruma gelmek. (Saray-Çkl.) (DS, III, Ç, 1300)

• **dalab olmak (I) [dalaba gelmek, dalab etmek (I) -2, dalabımak (II) -2, dalıp olmak]**: Dişi hayvan çiftleşmek istemek, erkek istemek. (Çiftlik *Dinar -Af.;

*Eğridir köyleri, Yakaköy *Gelendost, Atabey, Tahtacı, -Isp.; Yayla *Tefenni, Anbarcık *Göhlhisar –Brd.; Bulkaz *Çivril, Beylerli, -Dz.; Karatepe, Sarıkavak –Es.; -Sm.; Çayır *Zile –To.; -Or. ve çevresi; Nefsiköseli *Görel –Gr.; Havsu *Kelkit –Gm.; Tünges *Yusufeli –Ar.; Sosunka *Çayırılı –Ezc.; *Varto –Mş.; *Nazimiye –Tn.; *Ağın –El.; -Ml.; -Gaz.; Taşoluk *Göksun –Mr.; Çepni *Gemerek, Soğukpınar *Kangal, Tekerahma, Karadoruk, *Gürün, Tutmaç, Hacıilyas *Koyulhisar –Sv.; -Nğ.; *Ermenek, *Karaman –Kn.; Navdalı *Mut –İç.; Erenyaka *Akseki –Ant.; *Fethiye köyleri, *Yatağan köyleri –Mğ.)

[dalaba gelmek]: (Cumalıkızık –Brs.; -Çr.; Mağura *Maçka –Tr.; Çayağzı *Şavşat –Ar.; -Kr.; *Hozat –Tn.; -Ank.)

[dalab etmek (I) -2]: (*Şebinkarahisar –Gr.)

[dalabımak (II) -2]: (Çiftlik *Dinar –Af.; Yassıviran, *Senirkant, *Eğridir köyleri –Isp.; Yayla *Tefenni –Brd.; *Şebinkarahisar –Gr.; *Terme –Sm.; -Gaz.; *Bor –Nğ.; Kışla *Elmalı –Ant.)

[dalıp olmak]: (Kumdanlı *Yalvaç –Isp.) (DS, IV, D, 1334)

• **göge gelmek [göğelemek, göğsemek, göğülemek (II), göğsemek (I), göve gelmek, gövsemek, göye gelmek]**: Dişi hayvan çiftleşmek istemek. (*Gerde, *Düzce-Bo.; Saray-Çkr.; -Ama.; Yukarıkale *Koyulhisar, Sv.; Ağıcık *Çubuk, Etimesgut, Kıbrıs-Ank.)

[göğelemek]: (Güney *Yeşilova-Brd.)

[göğsemek]: (Maksutlu, -Çr.; *Merzifon ve köyleri-Ama.)

[göğülemek (II)]: (Güney *Yeşilova-Brd.)

[göksemek (I)]: (*İskilip-Çr.; Alışar *Merzifon-Ama.; Yukarıkale *Koyulhisar-Sv.)

[göve gelmek]: (-Ks. Ve çevresi)

[gövsemek]: (*Tosyo-Ka.; -Çkr.)

[göye gelmek]: (-Çkr.) (DS, VI, G, 2127)

• **oğorsemek**: Dişi hayvan çiftleşmek istemek. (Sarıhamzalı *Sorgun-Yz.) (DS, IX, O, 3269)

• **öğerek (II)**: Çiftleşmek isteyen dişi hayvan. (-Sm.) (DS, IX, Ö, 3315)

- **tuncukmak (I)**: Dişi hayvan, çiftleşmek istemek. (*Yalvaç-Isp.) (DS, XII, T, 4774)- (Yukarı Seyit *Çal-Dz.; Araplar-Kn.) (DS, X, T, 3992)

5.2.5.4. İneklerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi

- **asmalanmak**: İneklerin cinsi istekleri olduğu zaman dişilik organlarından yapışkan bir sıvı akması. (*Maçka ve çevresi-Tr.) (DS, I, A, 346)

- **avgun (II)**: Boğasak, boğa isteyen inek : Bizim inek avgun olmuş. (Körküler *Yalvaç-Isp.) (DS, I, A, 381)

- **ayağa gelmek**: İnek çiftleşme arzusu duymak. (İğneciler *Mudurnu, *Göynük-Bo.; Sobran *Nallıhan-Ank.) (DS, I, A, 397)

- **boğasak [bogarsak (II), bogasak, bogusak, boğarsak (II), boğasak (II), boğazsak -2, boğörsek, boğsak (II), boğursak, boğusak, bonarsak, borsak, böğüsek, busah, bugarsak -1, bugasay, buğarsak (II) -1, buğasak, buğsak, buğursak, buğusak, buhrasak, busak (I)]**: Boğaya gelmiş, boğa isteyen inek, dana. (Bademli, Çiftlik *Dinar-Af.; Uluğbey, Yassıviran *Senirkent, İğdecik *Eğridir, Çaltı *Gelendost-Isp.; Ürkütlü, Devri *Bucak, Ambarcık *Göhlisar-Brd.; *Çal köyleri, Iğdır *Çivril, Yukarıkaraçay, *Acıpayam, Garipköy *Tavas-Dz.; Eğridere *Kuyucak, Yazırlı *Nazilli, *Bozdoğan-Ay.; *Kırkağaç, *Eşme-Mn.; Ömerköy *Susurluk, Minnetler, Yeniköy-Ba.; Fili *Biga, Mormat *Ezine, Evreşe *Gelibolu-Çkl.; Karaoğlan *Mustafa Kemal Paşa-Brs.; Yenice *Emet-Kü.; İkipınar *Mihalıççık-Es.; *Çatalca, *Silivri köyleri-İst.; Dadiç *Düzce-Bo.; *Kurşunlu-Çkr.; İcilli, Çakrak *Keşap-Gr.; Güney *İkizdere-Rz.; -Ezm.; Aşudu *Darendede-Ml.; Taşoluk *Göksun, *Afşin-Mr.; *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, Kırıkhan, Gavurdağı -Hat.; Hamurcu *İncesu, Afşar aşireti, *Pınarbaşı-Ky.; -Krş.; *Karaisalı-Ada.; *Tarsus-İç.; Kışla *Elmalı-Ant.; *Fethiye-Mğ.; -Ed.; Doğucalı, Dambazlar *Hayranbolu, *Çorlu, *Saray-Tk.; Çavuşköy *Babaeski, *Lüleburgaz-Krk.)

[boğarsak (II)]: (Hisarardı *Yalvaç-Isp.; *Yerköy-Yz.)

[bogasak]: (Ersis *Yusufeli-Ar.)

[bogusak]: (Aliköy-Isp.)

[boğarsak (II)]: (Yakaköy *Gelendost, *Eğridir-Isp.; Dallıca *Nazilli-Ay.; -Ba.; -Kü.; *Sivrihisar-Es.; *Kurşunlu-Çkr.; -Sm.; *Maçka-Tr.; *Şavşat köyleri, Ersis *Yusufeli-Ar.; Süle, Havsu *Kelkit-Gm.; Üskübürt *Kemaliye-Ezc.; Keçek *Oltu-Ezm.; *Arapkir-Ml.; Lohan-Gaz.; Hisarcık *Yayladağı-Hat.; Diktaş *Divriği, Çepni *Gemerek, Tutmaç, Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.; -Yz.; Çayırılı *Haymana, Solakuşağı *Şereflikoçhisar, Çanlı *Ayaş-Ank.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Ermenek köyleri, Karaman, Karaviran *Bozkır, Mençek *Ermenek-Kn.; İncirlik, Şeyhli-Ada.; *Anamur, Çiftepınar *Mersin, *Mut-İç.)

[boğasak -2]: (Dişli *Bolvadin-Af.)

[boğörsek]: (*Zile-To.)

[boğasak (II)]: (*Çal-Dz.; Falaka *Bayındır-İz.; Nefsiköseli *Görel-Gr.; Yerkesik, Şeref *Yatağan-Mğ.)

[boğursak]: (Tepeköy *Torbalı-İz.; Sürez *Bozdoğan-Ay.; Alpı, Bozan-Es.)

[boğusak]: (Oğuz *Acıpayam-Dz.)

[bonarsak]: (Taşucu *Silifke-İç.)

[borsak]: (Koçarlı-Ay.)

[böğesek]: (Güneye *Araç-Ks.)

[buasah]: (Çepni *Gemerek-Sv.)

[bugarsak -1]: (-Kr.)

[bugasay]: (*İskilip-Çr.)

[buğarsak (II) -1]: (-Gm.; *Merzifon-Ama.; *Refahiye ve çevresi, -Ezc.; *Şereflikoçhisar-Ank.; Ömerhacılı *Karaman-Kn.; Bağlıca *Adanuç *Şavşat köyleri, Erkinis *Yusufeli-Ar.)

[buğasak]: (Sücüllü *Yalvaç, Kozluca *Keçiborlu-Isp.; Gökçeyaka *Yeşilova-Brd.; Kösten *Honaz-Dz.; Cumalıkızık-Brs.; *Çeşme, Narlıdere-İz.; Samandıra *Kartal-İst.; Vazıldan, *Divriği-Sv.; *Avanos-Krş.; -Ky. İlçe ve köyleri)

[buğsak]: (*Yeşilova köyleri-Brd.)

[buğursak]: (Yayla, Karamanlı *Tefenni-Brd.; Kızılca *Tavas-Dz.; Tepe *Seben-Bo.)

[buğusak]: (Tekkeköy-Dz.)

[buhrasak]: (Yazır *Tefenni-Brd.)

[busak (I)]: (Navlu *Yeşilova-Brd.; Alanlı-Ay.) (DS, II, B, 724-5)- (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky., Dereçine-Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4462)

- **boğsamak [boğasımak]**: İnek, boğa istemek. (Yenice-Mğ.)

[boğasımak] : (*Antakya ve çevresi-Hat.) (DS, XII, B, 4462)

- **dönmek (I)**: Boğaya çektirilen inek gebe kalmayıp tekrar çiftleşmek istemek. (Nefsiköseli *Görel-Gr.; Köfünye, Tatlısu, Larnaka, Aksilu, Baf-Kıbrıs) (DS, IV, D, 1586)

- **goğuşmak**: İnekler çiftleşmek. (İncirgediği *Karaisalı-Ada.) (DS, VI, G, 2095)

- **göbsemek**: İnek çiftleşme istemek. (*Gerze-Sn.) (DS, VI, G, 2117)

- **göğsek**: 1. Boğa isteyen, çiftleşmek isteyen inek. (*Merzifon ve köyleri-Ama.) 2. Cinsel isteği fazla olan ve bunu belli eden kadın. (*Merzifon köyleri-Ama.) (DS, VI, G, 2133)

- **göveleyci**: Çiftleşme isteyen dişi sığır. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, VI, G, 2168)

- **göylemek**: İnek çiftleşmek istemek. (Solmaz *Tavas-Dz.) (DS, VI, G, 2171)

- **güveseklemek**: İnek ve manda çiftleşmek istemek. (*Kandıra-Kc.) (DS, VI, G, 2241)

- **hayvansemek**: İnek ve koyun çiftleşme isteği duymak. (Kazmasöku-Sn.) (DS, VII, H, 2321)

- **inek çekmek**: Erkek isteyen ineği çiftleştirmek : Bizim köyde boğa yok inek çektirmeye ta aşağı köye gittim. (Peşman *Daday-Ks.) (DS, VII, İ, 2541)

- **kaydane**: İneğin boğa isteme zamanı. (*Nazimiye-Tn.) (DS, VIII, K, 2698)

- **kısmete gelmek**: İnek çiftleşmek istemek : İnekler kısmete geldi. (-Rz.) (DS, VIII, K, 2843)

- **kovulmak [kovuşmak]**: İnek çiftleşmek istemek, boğaya gelmek. (Erkinis *Yusufeli, Çayağzı *Şavşat-Ar.; *Ermenek-Kn.; Güvere *Silifke-İç.)

[kovuşmak] : (Navdalı, Karadiken *Mut, *Gülнар, *Anamur, *Silifke, *Tarsus, *Mersin-İç.) (DS, VIII, K, 2940)

- **kösnümek**: Dişi hayvan çiftleşmek istemek (eşek, at, sığır vb. için). (*Safranbolu-Zn.; Yenice-Mğ.; -Ed. Ve çevresi) (DS, XII, K, 4570)
- **kuğuşmak**: Çiftleşmek : Sarı inek kuğuşalı beş ay oldu. (Civanyaylağı-İç.) (DS, VIII, K, 2991)
- **ögür**: 1. İneklerin çiftleşme zamanı. (Kesirik-El.) 2. döl. (-Kr. ve köyleri) (DS, XII, Ö, 4621)
- **ögürsemek, ögürsemek**: Dişi sığır çiftleşmek istemek. (-Or.; Gr.; -Tr.; Uluşiran *Şiran -Gm.; -Çr.; -Yz.; *Bünyan -Ky.) (DS, XII, Ö, 4621)
- **ögörsemek [ögre gelmek]**: İnek, davar çiftleşmek istemek. (Kazmasökü-Sn.) (DS, IX, Ö, 3316)
- **ögür (IV)**: Dişi sığırın çiftleşme zamanı. (-Çkl.; Borçak *Sögüt-Bil.; *Merzifon-Ama.; Zile-To.; *Perşembe-Or.; *Şebinkarahisar, Piraziz-Gr.; *Bayburt-Gm.; -Ezm.; *Ahlat-Bt.; Haşhaşı, *Eğın-Ezc.; *Ağın-El.; *Ahlat-Bt.; Haşhaşı, *Eğın-Ezc.; *Ağın-El.; Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.; *Karaman-Kn.; *Kaş-Ant.) (DS, IX, L-R, 3325)
- **ögürsek, ögürsek**: Çiftleşmek isteyen inek. (-Çr.; Uluşiran *Şiran-Gm.; -Ml.; -Yz.) (DS, XII, Ö, 4621)
- **öküzsemek**: İnek çiftleşmek istemek. (*Düzce -Bo.) (DS, IX, Ö, 3328)
- **savrık (III)**: Davarlarda çiftleşme isteği. (*Ermenek-Kn.; *Mut-İç.) (DS, X, S, 3554)
- **sürmek (III)**: Sığırlar çiftleşmek. (*Maçka ve köyleri -Tr.; -Gm.) (DS, X, S, 3721)
- **sürülmek (I)**: Çiftleşmek (sığır ya da davar için) : Koyunların sürülme zamanıdır. (*Maçka ve köyleri-Tr.) (DS, X, S, 3723)
- **şılтанmak (II)** : İnek boğasamak. (Salarka köyleri-Rz.) (DS, X, Ş, 3768)
- **talaba gelmek** : İneğin çiftleşme zamanı gelmek : İnek talaba geldi. (-Tr. ve çevresi) (DS, X, T, 3812)
- **tutmak (II)**: 1. Çiftleşmek isteyen inek vb. hayvanları iple bağlayarak boğaya çekmek : İneği tutmaya götürdükse de tosun bulamadık. (*Maçka-Tr.) 2. dişi hayvan gebe kalmak. (-Kıbrıs) (DS, X, T, 4000)

• **uğura gelmek**: Çiftleşmek istemek (inek için). (-Rz.; *Maçka köyleri-Tr.) (DS, XI, U, 4030)

• **urraha etmek**: Erkek sığırı çiftleşmeye kışkırtmak. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, XII, U, 4786)

• **yürük**: Çiftleşmek isteyen inek. (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, Y, 4826)

5.2.5.5. Köpeklerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi

• **ağunmak**: Dişi köpeğin gebe kalması, çiftleşmek. (Kalafka-Tr.) (DS, I, A, 114)

• **alakmak**: 1. Dişi köpek(in) erkek istemek. (Kınık *Fethiye-Mğ.) (DS, I, A, 191)

• **dalıgın [dalıgın, dalık]**: Çiftleşme isteği duyan kısırak, dişi köpek. (*Çal, *Acıpayam-Dz.; Narlıdere-İz.)

[dalıgın] : (Oğuz *Acıpayam-Dz.)

[dalık] : (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, IV, D, 1344)

• **dalıklamak (II) [dalıklamak (II)]**: Kısırak, dişi köpek çiftleşmek istemek. (Oğuz *Acıpayam-Dz.; -Kü.)

[dalıklamak (II)] : (Solmaz *Tavas-Dz.) (DS, IV, D, 1344)

• **ekleşmek (II)**: Köpeklerin çiftleşmesi. (Ceylanköy *Lüleburgaz-Krk.) (DS, V, E, 1696)

• **gızan (II) [gızansak]**: 1. Dişisini isteyen, erkek köpek, erkek kedi vb. hayvanlar. (Yassıören *Senirkent-Isp.; *Çarşamba-Sm.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; -Gr.; *Bünyan-Ky.; Ömerhacılı *Kaman-Krş.)

[gızansak] : (İğneciler *Mudurnu-Bo.) 2. köpeklerin çiftleşme zamanı. (-Çr.; Karaözü *Gemerek-Sv.) (DS, VI, G, 2069)

• **gızanda olma**: Köpek, kurt ve kedilerin çiftleşme durumunda olması. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VI, G, 2069)

• **gölbezleşmek**: Köpek, kedi gibi hayvanlar çiftleşmek. (Ohulu-Sm.) (DS, VI, G, 2141)

• **hızana gelmek [hızana gelmek]:** Dişi köpek vb. hayvanlar çiftleşmek istemek. (*Çarşamba-Sm.; Kuzköy *Ünye-Or.; Bağlıca *Arduç, Ersis *Yusufeli-Ar.; -Ezm.; Cenciğe, Ergen-Ezc.; *Erciş-Vn.; *Arapkir, -Ml.; Güvere, İncekum *Silifke-İç.)

[hızana gelmek]: (*İskilip-Çr.) (DS, VII, H, 2382)

• **küçen olmak:** Köpek çiftleşmek istemek: Bizim köpek küçen olmuş. (-Çr.; Çepni *Gemerek, Çöplü *Gürün-Sv.; Afşar aşireti *Pınarbaşı-Salkuma, Gülveren-Ky.; Genezin *Avanos-Nş.) (DS, VIII, K, 3024)

• **küçen olmak:** Köpek çiftleşmek. (-Çr.) (DS, XII, K, 4575)

• **kürseyh:** Çiftleşmek isteyen köpek. (İrişli *Sarıkamış-Kr.) (DS, VIII, K, 3046)

• **yağlıklamak:** Köpek cinsel azgınlık göstermek. (Kılış-Çkl.) (DS, XI, Y, 4123)

• **yalık:** 1. Çiftleşme zamanı gelmiş köpek, kurt, çakal. (Sarımahmutlar *Sütçüler, *Eğridir köyleri-Isp.; Kurna-Brd.; Çöplü *Çivril, *Acıpayam köyleri-Dz.; *Karacasu, Yazırlı *Nazilli-Ay.; *Bayındır-İz.; İğdecik, Sancaklıboz-Mn.; *Ezine-Çkl.; *Yenice, Çeltikçi *İnegöl-Brs.; Eğrigöz-Kü.; *Sungurlu-Çr.; *Beypazarı-Ank.; *Mucur-Krş.; Bağyaka *Finike-Ant.; -Ed.; *Lüleburgaz-Krk.; *Çorlu-Tk.) 2. hoppa, kötü kadın. (Kızıllıhisar *Acıpayam-Dz.; *Kula-İz.; -Ba.; -Kn.) 3. yüzsüz, utanmaz. (-Brd.) (DS, XI, Y, 4144)

• **yalıksak:** 1. Çiftleşme isteği uyanan köpek. (*Bor-Nğ.; *Lüleburgaz-Krk.) 2. cinsel isteği güçlü kadın (aşağılama için). (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4144)

5.2.5.6. Kedilerin Çiftleşmek İstemesi

• **gınav:** Kedilerin çiftleşme isteme hali : Mart ayı kedilerin gınav zamanıdır. (*Bünyan-Ky.) (DS, VI, G, 2050)

• **gınavlamak:** Kediler çiftleşme isteği göstermek : Bizim kedi gınavladı. (Çığrı *Dinar-Af.; Tokat-Es.; -Çr.; Karkıncık *Artova-To.; Denizli, Beşikdüzü *Vakıfkebir-Tr.; Erkinis *Yusufeli-Ar.; *Ağın, *Keban-El.; *Arapkir-Ml.; *Nizip-

Gaz.; Hacılyas, *Koyulhisar, Palha *Divriği-Sv.; -Krş.; *Bor-Nğ.; *Karaman, *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri-İç.) (DS, VI, G, 2061)

• **görcükmek [gördeğe gelmek]**: Dişi kedi erkek kedi istemek. (Balçikhisar-Af.; Yukarıseyit *Çal-Dz.)

[gördeğe gelmek]: (Yukarıkale *Koyulhisar-Sv.) (DS, VI, G, 2157)

• **kırnav (I) [kınnav, kırmık, kırnavlamış]**: Erkek isteyen kızgın dişi kedi. (Ovasaray-Çr.; *Merzifon-Ama.; *Zile-To.; -Tr.; Çayağzı *Şavşat, Erkinis *Yusufeli ve çevresi-Ar.; Cenciğe-Ezc.; -Dy.; -El.; -Ml.; *Kilis, *Nizip-Gaz.; *Afşin ve köyleri-Mr.; -Hat.; Hacılyas *Koyulhisar, Çamova *Divriği, Telin *Gürün, Tavşanlı *Hafik-Sv.; -Yz.; Ömerhacılı, *Kaman, Köşker-Krş.; *Pınarbaşı ve . evresi, Gülveren-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; Bozburun-Mğ.)

[kınnav]: (-Nğ.)

[kırmık]: (Sayaca-Or.)

[kırnavlamış]: (Tokat-Es.) (DS, VIII, K, 2835)

• **kırnav olmak [kırnava gelmek, kırnavlamak]**: Dişi kedi erkek istemek. (-Isp.; *Artova-To.; *Cenciğe-Ezc.; -Ml.; -Gaz.; *Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri-Hat.; Ömerhacılı *Kaman-Krş.; *Bünyan-Ky.; *Bor-Nğ.; Navdalı, Yapıntı *Mut-İç.)

[kırnava gelmek]: (Erkinis *Yusufeli-Ar.)

[kırnavlamak]: (Yavuz, *Şavşat-Ar.; *Ermenek-Kn.) (DS, VIII, K, 2835)

• **kırnava gelmek**: Dişi kedi çiftleşmek istemek. (-Kr.; -Çr.) (DS, XII, K, 4556)

• **kızan olmak**: Dişi kedi, köpek çiftleşmek istemek. (*Bünyan-Ky.) (DS, XII, K, 4559)

• **kızana gelmek [kızanlamak, kızan olmak, kızansamak, kızansaya gelmek]**: Dişi kedi ve köpek erkek istemek. (Boyat *Emirdağ- Afyon-Kü.; *Sivrihisar-Es.; *Akyazı-Sk.; *Düzce-Bo.; *İskilip-Çr.; -Sm.; *Merzifon, *Taşova-Ama.; *Turhal, *Zile ve köyleri-To.; Kuz *Ünye-Or., -Tr. ve köyleri; -Rz.; Yavuz, Çayağzı *Şavşat-Ar.; -Kr.; -Ezc.)

[kızanlamak]: (İlyas *Keçiborlu, *Yalvaç-Isp.; -Nğ.; Hatip-Kn.)

[kızan olmak]: (Küçükisa *Zile-To.; Bayadı-Or.; Palha *Divriği-Sv.; Afşar *Pınarbaşı-Ky.; *Kadirli-Ada.; *Mut ve köyleri-İç.)

[kızansamak]: (Çamlıca *Hendek-Kc.; *Düzce, İğneciler *Mudurnu-Bo.; Sarıyer *Bartın-Zn.; *Daday-Ks.; -Çkr.; Başköy-Ank.; *Bor-Nğ.)

[kızansaya gelmek]: (-Çkr.) (DS, VIII, K, 2861)

• **kürdükmek [kürtükmek]**: Kedi çiftleşmek istemek, kızana gelmek. (Sögüt, Honaz-Dz.; -Ant.; Kınık *Fethiye-Mğ.)

[kürtükmek]: (-Kn.) (DS, VIII, K, 3043)

• **mavıklamak (II)**: Çiftleşmek isteyen kedi bağlamak, miyavlamak. (DS, IX, L-R, 3137)

5.2.5.7. Develerin Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi

• **cibiz [ciliz]**: Dişi devenin erkek deveyle çiftleşmek istemesi. (Bereketli *Tavas-Dz.; *Anamur, *Mut-İç.)

[ciliz]: (-İç.) (DS, III, C, 956)

• **cimiz (I) [cımız (II), cimizlik]**: 1. Erkek isteyen dişi deve. (Süçüllü *Yalvaç-Isp.; Eskioba *Tire-İz.; İğdecik, Sancaklıboz-Mn.; -Ada.; -İç. Köyleri)

[cımız (II)]: (-Gaz.) 2. Erkeğe düşkün kadın. (Homa *Çivril-Dz.; *Göksun-Mr.; Yeniköy *Ereğli-Kn.; -Ada.) 3. İsterik. (*Eskifoça-İz.; -Ada.)

[cimizlik]: (Kınık *Fethiye-Mğ.) (DS, III, C, 9731)

• **esrük (II)**: Erkek isteyen dişi deve. (*Bafra-Sm.) (DS, V, E, 1787)

• **gayamak**: Deve çiftleşmek. (Civanyaylağı-İç.) (DS, VI, G, 1943)

• **gilgil (III)**: Çiftleşmek isteyen erkek deve. (*Kilis-Gaz.) (DS, VI, G, 2077)

• **girgin (I)**: Şubat ayında azan erkek deve. (-Ba.; -Gaz.; -Krş.) (DS, VI, G, 2083)

• **kaydırmak (II)**: Develer çiftleşmek. (*Senirkent-Isp.) (DS, VIII, K, 2699)

• **kirişmek**: Develer çiftleşmek. (-Kn.) DS, VIII, K, 2878)

• **öğrüm çalmak**: Dişi geyik çiftleşmek isteyerek yüksek sesle erkek geyiği çağırmak. (*Niksar-To.) (DS, IX, Ö, 3318)

• **zavrak (VII)**: Kızgın, cinsel istekli deve. (Gölcük Bayramiç-Çkl.) (DS, XI, Z, 4353)

5.2.5.8. At, Eşek Gibi Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi

- **çağmak (IV)**: At, eşek vb. havyaların çiftleşmesi. (*Merzifon-Ama.) (DS, III, Ç, 1037)
- **galak (VII)**: Erkek at ve eşeğin cinsiyet organı. (*Merzifon ve köyleri-Ama.) (DS, VI, G, 1898)
- **güre olmak (II) [güremek (II) -1]**: At ve Eşek çiftleşmek istemek. (Ömerhacılı *Kaman-Krş.; *Ermenek-Kn.; Karadirlik *Tarsus-İç.)
[güremek (II) -1]: (*Gelendost, *Şarkıkaraağaç-Isp.) (DS, VI, G, 2236)
- **gürelemek (IV)**: Eşek, kısırak çiftleşmek istemek. (-Ng.) (DS, VI, G, 2235)
- **kösnük (I) [kösmük (IV), kösnek, küsnek, küsnük]**: 1. Çiftleşmek isteyen at, eşek vb. hayvan. (*Eşme ve çevresi-Uş.; Güney, Salda *Yeşilova-Brd.; Bulkaz *Çivril, *Acıpayam ve çevresi, Beylerli-Dz.; Eymir *Bozdoğan-Ay.; *Kemal Paşa ve köyleri, *Tire-İz.; İğdecik, Sancaklıboz-Mn.; *Burhaniye, *Edremit, Demirkapı *Susurluk, Yeniköy-Ba.; Fili *Biga, Ahmetçe *Ayvacık, *Ezine-Çkl.; Hamitabat *İnebolu, Şumnu göçmenleri-Brs.; -Kü. Ve köyleri; Zeyve *Söğüt-Bil.; Kıra *Seyitgazi-Es.; *Kandıra, Çayırköy *İzmit-Kc.; *Düzce-Bo.; Kilimli-Zn.; Çoran-Ama.; Şerefiye-Or.; -Ezm.; -Mr.; *Gemerek, Aydoğmuş-Sv.; *Bor-Nğ.; Azaplı *Kadirli-Ada.; Düprek, Yerkesik-Mğ.; -Ed.; *Lüleburgaz-Krk.)
[kösmük (IV)]: (*Yeşilova ve köyleri-Brd.)
[küsnek]: (Çıplak *Biga-Çkl.; *Gölpazarı-Bil.)
[küsnük]: (-Kn.) 2. Cinsel sapık erkek. (-Gaz.; -Krş.; Akkışla *Bünan-Ky.; *Bor-Nğ.) 3. kötü kadın, isterik kadın. (Büyükyenice-Bil.; *Merzifon-Ama.; *Yerköy-Yz.) (DS, VIII, K, 2975)
- **küre (VI)**: Çiftleşmek isteyen at, eşek. (*Eğridir-Isp.; *Yerköy-Yz.) (DS, VIII, K, 3044)
- **sağrağı**: En çok atlarda görülen ve insanlara da bulaşan, öldürücü bir hayvan hastalığı, sakağı. (Küçükkabaca *Uluborlu-Isp.; *Lâpseki-Çkl.) (DS, X, 3514)
- **talab**: Çiftleşmek isteyen dii at ya da eşek. (*Antakya ve çevresi-Hat.) (DS, X, T, 3812)

5.2.5.9. Koyun, Keçi ve Diğer Hayvanların Çiftleşmek İstemesi ve Çiftleşmesi

- **aşmak (I)**: Erkek hayvan, dişisi ile çiftleşmek. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4427)
- **basmak (II)**: 2. Kümes hayvanları, kuşlar, hayvanların çiftleşmesi : Tanası anasını basmaya başladı. (Havsu *Kelkit-Gm.; *Bor-Nğ.; *Mut köyleri-İç.; Larnaka, Kıbrıs) (DS, II, B, 544)
- **çağşır (VI)**: Bir yılda davarın ikinci defa çiftleşme isteği duyması (hk). (DS, III, Ç, 1039)
- **çelmek (I)**: Koyunlar çiftleşmek. (Yakaköy, Çaltı *Gelendost-Isp.; Yayla, Karamanlı *Tefenni-Brd.; *Fethiye ve köyleri-Mğ.) (DS, III, Ç, 1125)
- **dekeye gelmek**: Dişi keçi erkek keçi ile çiftleşmek istemek. (*Mut köyleri-İç.) (DS, IV, D, 1407)
- **domuz gürdüğü**: Domuzların çiftleşme günleri. (-Nğ. Çevresi) (DS, IV, D, 1556)
- **gossak**: Koyunların çiftleşmek istemesi. (*Ulubey-Or.) (DS, VI, G, 2107)
- **güveleme**: İlk kez teke ile çiftleşen keçi. (*Sütçüler-Isp.) (DS, XII, G, 4513)
- **ibiklemek (II)**: 1. Horoz çiftleşmek. (Eldirek *Fethiye-Mğ.) (DS, VII, İ, 2502)
- **karalamak (III)**: Horoz, tavukla çiftleşmek. (*Alayunt-Kü.; Dalıca *Nazilli-Ay.) (DS, VIII, K, 2649)
- **koç kaçımı**: 2. Koç katımından önce koyunun koçla birleşmesi. (İğneciler-*Mudurnu-Bo.) (DS, VIII, K, 2894)
- **koç katımı**: Koyunların döllenme mevsimi. (Kapancıağılı-Ama.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, VIII, K, 2894)
- **koç savmak**: Erkek koyunu dişi koyunla çiftleşmesinden sonra ayırmak. (*Kargı, *Tosyo-Ks.) (DS, VIII, K, 2895)
- **koça gelmek**: Dişi koyun çiftleşmek istemek. (Bulgaristan göçmenleri *Gölcük-İz.; *Hozat-Tn.; *Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2893)

- **savrılmak**: Küçükbaş hayvanlar çiftleşme isteği duymak. (Eldirek *Fethiye-Mğ.) (DS, XII, S, 4674)
- **savruk**: Çiftleşmek isteyen koyun, keçi. (*Eğridir-Isp.; Güvere *Silifke-İç.) (DS, X, S, 3555)
- **savrukmak [savrılmak (I)]**: Keçi ve koyun çiftleşme isteği duymak. (-Ada.; Karadirlik *Tarsıs-İç.)
[savrılmak (I)]: (*Ermenek-Kn.; Civanyaylağı-İç.) (DS, X, S, 3555)
- **siygin (II)**: Çiftleşmek isteyen teke. (Eldirek *Fethiye-Mğ.) (DS, XII, S, 4699)
- **talap olmak**: Koyun çiftleşmek istemek. (Ömerhacılı *Kaman-Krş.) (DS, X, T, 3813)
- **tekelenmek**: Keçi çiftleşmek. (Hacıilyas *oyulhisar-Sv.) (DS, X, T, 3863)
- **tekesek (II)**: Çiftleşmek isteyen dişi keçi. (Çepni *Gemerek-Sv.) (DS, XII, 4747)
- **tekesemek [tekesimek, tekeye gelmek -1]**: Dişi keçi çiftleşmek istemek. (-Çr.; Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.)
[tekesimek]: (*Antakya-Hat.)
[tekeye gelmek -1]: (-Kr.; *Güdül-Ank.) (DS, XII, T, 4747)
- **tekeye gelmek**: 2. Erkek keçi çiftleşmek istemek. (Susurluk-Ba.) (DS, XII, T, 4747)-(*Bergama-İz.; Fili *Biga-Çkl.; *Kandıra, *Gölcük-Kc.; *Kurşunlu-Çkr.; *Merzifon-Ama.; Bağlıca *Ardanuç-Ar.; İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.; *Hozat-Tn.; *Ağın-El.; *Nizip-Gaz.; Ömerhacılı *Kaman-Krş.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, X, T, 3865)
- **yelmek (III)**: Erkek hayvan, dişi istemek. (-Isp. ilçe ve köyleri.) (DS, XI, Y, 4238)
- **yügrüm sırası**: Koçun koyunla birleşme zamanı. (Erzin *Dört Yol-Hat.) (DS, XI, Y, 4327)

5.3. SOMUT

5.3.1. Mekan

5.3.1.1. Genelev-Meyhane-Kahvehane

- **andız (I)**: Genelev. (-Uş.) (DS, XII, A, 4418)
- **babulluk (I)**: Meyhane. (*Lapseki-Çkl.) (DS, II, B, 454)
- **bardelhane**: Genelev. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, II, B, 530)
- **delidamı**: Meyhane. (*Ürgüp-Nş) (DS, IV, D, 1411)
- **kemiklik**: Genelev. (-Isp.; -Ant.) (DS, VIII, K, 2739)
- **oturuk**: Gazino, kahvehane. (-İz.; -Kn.) (DS, IX, O, 3298)

5.3.1.2. Gusülhane

- **arınak [arınacak]**: Yıkanma yeri, gusülhane. (Resullü *Vakfibekeir, -Tr.; *Yıldızeli Türkmenleri-Sv.)

[arınacak]: (Ekse *Çal-Dz.; *Yıldızeli Türkmenleri-Sv.) (DS, I, A, 320)

- **bahar (II)**: Gusülhane. (Üçyüyük *Altıntaş-Kü.) (DS, II, B, 487)
- **döner (III)**: Gusülhane. (*Yalvaç, *Keçiborlu-Isp.) (DS, IV, D, 1584)

5.3.1.3. Hapishane

- **alaca (V) [alaçı]**: 2. Hapishane. (-Çr.) (DS, I, A, 175)
- **çilli (II)**: Hapishane: iki hün çillide yattım. (-İz.) (DS, III, Ç, 1219)
- **eşek cenneti**: Cezaevi. (-Tr.) (DS, V, E, 1789)
- **imamevi**: Kadınlara özgü cezaevi. (-Dz.; Kerkük) (DS, VII, İ, 2533)

5.3.1.4. Tuvalet

- **abiriz [abrez]**: Aptesane, ayak yolu. (*İğdır-Kr.)

[abrez]: (Taşburun *İğdır-Kr.) (DS, I, A, 23)

- **apana**: Apteshane, helâ. (Kozagaç, *Göhlisar-Brd.) (DS, I, A, 283)
- **apsane**: Helâ, aptesane. (Büyükyenice *Osmaneli-Bil.) (DS, I, A, 290)
- **artçardak**: Helâ, aptesane. (Karakuş, *Ünye-Or.) (DS, I, A, 334)
- **avlum**: Ayak yolu, hela. (Yeşilöz *Güdül-Ank.) (DS, XII, A, 4431)
- **ayağ yolu [ayag yolu, ayağ yolu, ayakçak (III), ayaklık (I) -1]**:

Aptesane, helâ, ayak yolu. (-Brd.; -Md.)

[ayag yolu]: (Hayati *Erbaa –To.)

[ayağ yolu]: (*Boyabat –Sn.; -To.; Ardanuç ve köyleri, Ersis *Yusufeli – Ar.; *İğdır –Kr. ve köyleri; -Ezm.; Ağın *Keban, -El.; -Ur.; *Sorgun köyleri –Yz.)

[ayakçak (III)]: (Armutlu *Gölköy –Or.)

[ayaklık (I) -1]: (Burhaniye *Dinar –Af.; Fili *Biga –Çkl.; *Zile –To.; Danişman *Fatsa, Ulubey, Arpaköy –Or.; Şeyhli, Piraziz –Gr.; Küçükhol *Of –Tr.; Sosunga *Çayırli –Ezc.; -Mş.; Kayalıpınar *Yıldızeli –Sv.; -Yz.) (DS, I, A, 398-399)

- **ayvat**: Helâ. (-Gr. köyleri.) (DS, I, A, 433)
- **çahtana**: Ayak yolu, yüznumara. (Karaçay Aşireti *Kadınhanı-Kn.) (DS, III, Ç, 1040)

- **daşara [daşra]**: Helâ. (Işıklar *Sındırgı-Ba.)

[daşra]: (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1 376)

- **ebdesane**: Ayak yolu, hela. (Hayati *Erbaa-To.) (DS, XII, E, 4490)
- **evdesthane**: Helâ, tuvalet. (Karakoyunlu, Kr.) (DS, V, E, 1802)
- **gadem tana**: Yüznumara, tuvalet. (-El.;) (DS, VI, G, 1890)
- **ganere (II)**: Yüznumara. (Darıveren *Acıpayam-Dz.) (DS, VI, G, 1911)
- **gez (XI) [gezinti (I) -3, gezme (I)]**: Ayakyolu, yüznumara. (Ortaköy *Çal-Dz.)

[gezinti (I) -3]: (Gavurdağı *Osmaniye-Ada.)

[gezme (I)]: (-Rz.) (DS, VI, G, 2019)

- **gola (I) [gollük (VI)]**: Yüznumara, helâ. (Gümenes *Bafra-Sm.)

[gollük (VI)]: (*Bafra ve köyleri-Sm.) (DS, VI, G, 2097)

- **güllük (II)**: Yüznumara. (Bo.) (DS, VI, G, 2220)
- **kab (II)**: Lağım. (*Antakya-Hat.) (DS, VIII, K, 2578)

- **kenef**: Ayak yolu, hela. (Af.; -Gaz.) (DS, XII, K, 4545)
- **kola (II)**: Ayak yolu, hela. (*Boyabat-Sn.) (DS, VIII, K, 2907)
- **kul [kula (II)]**: Ayak yolu, helâ, (*Boyabat-Sn.) (DS, VIII, K, 2993)
- **küllük (IV)**: Ayak yolu, hela. (Alemdar-Bo.; *Afşin ve köyleri-Mr.; -Nğ.) (DS, VIII, K, 3031)
- **memişhana [memşane]**: Ayak yolu, hela. (Uluşiran *şiran-Gm.)
[memşane] : (Müsgebi **Bodrum-Mğ.) (DS, M, 4591)
- **oturak (III)**: 1. Hela, ayak yolu. (Maksutlu *şarkışla-Sv.) 2. Lazımlık. (*Eğridir köyleri-Isp.; -Brd.; *Susurluk-Ba.; *Alanyunt-Kü.; *Düzce-Bo.; *Akyazı çevresi-Sk.; -Ks.; -Çkr.; -Sn.; *Lâdik-Sm.; *Merzifon-Ama.; *Ünye-Or.; -Rz.; -Kr.; -Ezm.; *Nizip-Gaz.; Akifiye *Andırın-Mr.; *Antakya-Hat.; *Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.; -Ada.; *Milas, *Bodrum-Mğ.) (DS, IX, O, 3296)
- **siyek (III)**: Ayak yolu, hela. (-Ama.; *Bor-Nğ.; *Osmaniye-Ada.) (DS, X, S, 3650)
- **suva (IV)**: Ayak yolu, helâ. (-Sm.) (DS, X, S, 3702)
- **taşra [taşıra, taşura]**: Yüz numara, ayak yolu. (*Bor-Nğ.)
[taşıra]: (*Bor-Nğ.)
[taşura]: (Öreyler *Simav-Kü.) (DS, X, T, 3841)-(-Krş. ve çevresi.) (DS, XII, T, 4741)
- **tırtırdamı**: Ayak yolu, hela. (-Ba.) (DS, X, T, 3925)

5.3.2. Eşya

1.2.1.1. İç Çamaşırı

- **ayağdonu**: Don, kilot. (Kerkük) (DS, XII, A, 4431)
- **bağırtlak (II) [bağırsalık-1]**: 1. Kadınların göğüslerini kapamak için kullandıkları köğüslük. (Bademli *Dinar-Af.; Ürkütlü *Bucak-Brd.; Yelten *Korkuteli, *Elmalı Ve Köyleri-Ant.; Eldirek *Fethiye-Mğ.)
[Bağırsalık-1]: (Güllü *Buldan-Dz.) (DS, II, B, 480)

• **barınlık**: Göğsün dıştan korunması için bağlanan 20-30 cm. genişliğinde bez parçası. (Tekkeköy-Dz.) (DS, II, B, 532)

• **bartlak (I)**: 4. Genç kız ve kadınların kullandığı göğüslük, sütyen. (Kalınkaz *Acıpayam-Dz.) (DS, II, B, 535)

• **çul**: 1. İç çamaşırı. (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, III, Ç, 1302)

• **dopdibi**: Kadın donu. (Kaahisar *İncesu-Ky.) (DS, IV, D, 1563)

• **emceklığ**: Sütyen. (Kerkük) (DS, V, E-F, 1730)

• **eyin (II)**: 2. İç çamaşırı. (*Ünye-Or.; Karaburun *Görece, Piraziz-Gr.) (DS, V, E, 1822)

• **göğüslük**: Kadınların göğüslerine bağladıkları, bezden yapılmış süslü giysi parçası. (Ulukışla *Bor-Nğ.) (DS, XII, G, 4510)

• **kapot**: Erkeklerin kullandıkları, doğum önleyici ya da lastik bir araç (Prezervatif). (-Kıbrıs.) (DS, VIII, K, 2635)

• **nezbek**: 1. Göğüslük. (-Es.) (DS, IX, N, 3249)

• **yarnık (II)**: Kadın göğüslüğü. (Eskialibey *İskilip-Çr.) (DS, XI, Y, 4189)

1.2.1.2. Kefen

• **çadır (II) [çadıra]**: 1. Kefen. (Aliköy *Çaycuma-Zn.)

[Çadıra]: (-Mn.; *İğdir-Kr.; Azerbaycan.) (DS, III, Ç, 1032)

• **yakasız gömlek [yakasız göynek]**: Kefen. (*Yalvaç-Isp.; *Tire-İz.; -Es.; -Çr.; *Şavşat Köyleri, Çakırlar *Ardanuç-Ar.; -Kr.; Hacıilyas *Koyulhisar, *Gürün-Sv.; *Lüleburgaz-Krk.)

[yakasız göynek] : *Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4128)-(Küçük İsa *Zile-To.; Çayağzı *Şavşat-Ar.; -Kr.) (DS, XII, Y, 4809)

1.2.1.3. Lazımlık

• **akıdak**: 1. (sidik) 2. Lazımlık, oturak. (Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 150)

• **petkin**: Lazımlık. (*İpsala, *Keşan-Ed.) (DS, IX, P, 3436)

• **pot (V)**: Lazımlık. (Üstükran-Mş.) (DS, IX, P, 3473)

5.4. SOYUT

5.4.1. Tanrı/Allah

- **sır (II)**: Tanrı. (*Merzifon-Ama.) (DS, X, S, 3614)
- **sıtar**: 1. Tanrı. (*Nazmiye-Tn.) (DS, X, S, 3620)

5.4.2. Cin, Şeytan, Azrail, Melek

- **albiz**: Şeytan. (-Sv.; -Ky.) (DS, XII, A, 4415)
- **alıcı (I)**: 1. Azrail: Alıcıya derman olmaz. (Eymir *Bozdoğan-Ay.; Yeniköy-Ba.; Yenice *Emet, -Kü.; Bozan, Tokat, -Es.; Çukurbağ *Ermenek, -Kn.; *Silifke-İç.) (DS, I, A, 215)
 - **başgın (I)**: Cin tuttuğuna inanılan hasta. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4445)
 - **bizden yeğinner [bizden yinliler]**: Cin, peri. (*Erciş-Vn.)
[bizden yinliler]: (-Ank.) (DS, II, B, 713)
 - **can alıcı**: 1. Azrail. (*Bor-Nğ.; -İç.) (DS, III, C, 854)- (*Manavgat-Ant.) (DS, XII, C, 4469)
 - **concoloz (II) [conculaz (II), conculus, congalaz (II)]**: (Hortlak. (Çamköy *Göhlisar –Brd.; Araplı *Bozdoğan –Ay.)
[conculaz (II)]: (Güney *Yeşilova –Brd.; Sürez *Bozdoğan –Ay.)
[conculus]: (-Çr.)
[congalaz (II)]: (*Bodrum, *Fethiye ve köyleri –Mğ.) (DS, III, C, 998)
 - **çalıntı (III)**: Cin ve perilerin etkisinde olduğu sanılan çocuk. (Tozlu *Saimbeyli-Ada.) (DS, III, Ç, 1056)
 - **deyişik (I)**: 2. Halk inancına göre, cinlerin değiştirdiği sanılan çocuk. (-Ed.) (DS, IV, D, 1447)
 - **dırman (I)**: Cin, dev. (-Brs.; *Ulubey –Or.) (DS, IV, D, 1471)

- **erişmek (II)**: Şeytan, cin çarpmak. (Çağrı *Dinar –Af.; Karamanlı *Tefenni, Brd.; İshaklı *Çivril –Dz.; Kocayatak –Ant.) (DS, V, E, 1773)
- **erlenmek [erleşmek]**: Cin çarpmak. (İbecikdere *Fethiye –Mğ.) [erleşmek]: (Darıveren *Acıpayam –Dz.; *Bodrum –Mğ.) (DS,V, E, 1775)
- **erleşikli**: Cin çarpmış. (Darıveren *Acıpayam –Dz.; *Bodrum –Mğ.) (DS, V, E, 1775)
- **esürük 1. [→esirik (I) -3]**: 2. Cin peri çarpmış (kimse). (Boşçiftlik *Reşadiye –To.) (DS, V, E, 1787)
- **geçkin**: Cin, peri. (Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.) (DS, VI, G, 1963)
- **gezer (I)**: 1. Cin, peri, ölü ruhu vb. hayali şeyler. (-Kr.; -Ml.) 2. Geceleri kötü niyetle dolaşan (kimse). (-Ml.) (DS, VI, G, 2022)
- **gökçe (VIII)**: 1. Melek. (*Lapseki –Çkl.) 2. Azrail. (-Kn.) (DS, VI, G, 2135)
- **hohhot**: Cin, peri. (Yukarı Toklu *Taşlıçay-Ağ.) (DS, XII, H, 4519)
- **ilbiz (IV) [ilbis (II)]**: (Cin, şeytan. (*Bor –Nğ.) [ilbis (II)]: (Uluşiran *Şiran –Gm.) (DS, VII, İ, 2518)
- **ili (V)**: Hayalet, cin, peri. (Ortaköy, -Nğ.) (DS, VII, İ, 2522)
- **ilişik (I)**: Boş inanca göre cin çarpmış kimse: İlişik olmuş hocaya okutuyorlar. (*Yalvaç-Isp.) (DS, VII, İ, 2527)
- **iliyertemi**: Sinir hastası olan, boş inanca göre cin peri tarafından çarpılmış olan. (*Karaman –Kn.) (DS, VII, İ, 2529)
- **korkut (II)**: Cin, şeytan gibi hayalî yaratıklar. . (Bağlıllı *Gelendost-Isp.) (DS, VIII, K, 2926)
- **mekir (I)**: 1. Umacı, hortlak. (*Şarkışla ve çevresi, *Suşehri, Karadoruk *Gürüm, Hacııyas *Koyulhisar-Sv.; Türkmen aşireti *Bünyan-Ky.) 2. Şeytan. (Gönen *Yeşilova-Brd.) (DS, IX, M, 3153)
- **mekir nekir**: 1. Cin, şeytan. (Uluşiran *Şiran-Gm.) 2. hortlak. (Küçük İsa *Zile-To.) (DS, XII, M, 4590)
- **oğrak (II)**: 1. İnanişâ göre cin, peri çarpması. (Bayburt *Selim-Kr.) 2. inanişâ göre cin, peri topluluğu. (Bayburt *Selim-Kr.) (DS, XII, O, 4609)
- **orak (II)**: Cin. (Çandarlı *Bergama-İz.) (DS, IX, O, 3285)

- **ubur**: Hortlak. (Güneyce –Rz.) (DS, XI, U, 4019)
- **uçuk (III)**: 1. Cin, peri. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, U, 4781)
- **uğrağa basmak**: Cin, peri bulunduğu inanan bir yere basmak. (*Merzifon-Ama.) (DS, XI, U, 4026)
- **uğrağa gelmek**: Cin, peri tarafından çarpılmak. (Salman *Akkuş-Or.; -Ezm.; -Sv.) (DS, XI, U, 4026)
- **uğrak (II) [uğnak, uğrah]**: Sara, cin çarpması. (-Kü.; -To.; Bağlıca *Ardanuç, Erkinis *Yusufeli-Ar.; Maksutlu *Şarkışla, Çepni *Gemerek-Sv.; *Pınarbaşı-Ky.; Kandilli *Saimbeyli-Ada.)
[uğnak]: (Türkmenler *Bünyan-Ky.)
[uğrah]: (*Gürün-Sv.) (DS, XI, U, 4026)
- **uğraklı**: Çarpılmış, inmeli (kimse). (-Kr.) (DS, XII, U, 4782)
- **uğramak (I) [uğrama olmak]**: Cine şeytana çarpılmak. (*Bozdoğan-Ay.; *Alaşehir-Mn.; *Mudanya-Brs.; *Kandıra-Kc.; *Tirebolu-Gr.; -Rz.; *Bor-Nğ.; *Serik-Ant.; *Milas-Mğ.; *Lüleburgaz-Krk.)
[uğrama olmak]: (-İst.) (DS, XI, U, 4027)
- **umacı**: 1. Korkuluk. (*Akyazı köyleri –Sk.) 2. Cin, peri örneği, korkutan şey, yaratık. (-Sn.) (DS, XI, U, 4036)
- **vurucu**: Azrail. (Çamköy *Göhlhisar-Brd.) (DS, XI, V, 4108)

5.4.3. İslamiyetle İlgili Örnekler

- **alacun**: Ahiret. (*Kilis-Gaz.) (DS, XII, A, 4413)
- **cavur**: Müslüman olmayan. (*Kula-Mn.) (DS, XII, C, 4470)
- **dacik**: 1. İslam dininden başka dinde olanlar. (-Af. Ve çevresi; -Gaz.) 2. Ermeni. (-El.) 3. Yahdudi. (-Gaz.) (DS, IV, D, 1316)
- **keş (V)**: 2. Dinsiz ve kötü: Keş oldu gayrı o. (*Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2770)
- **kopil**: Müslüman olmayanların çocuğu. (-Ed. Ve çevresi; Kemaller, Şumnu, Bulgaristan) (DS, XII, K, 4565)
- **nebri**: Hristiyan çocuğu. (*Tirebolu-Gr.) (DS, IX, N, 3243)

- **sıymak (I)**: Oruç bozmak. (Kesme *Eğridir ve köyleri-Isp.; Kınık *Fethiye-Mğ.; *Beyşehir-Kn.) (DS, X, S, 3626)

5.4.4. Ölüm

- **gadakmak**: Ölmek(*Mersin ve köyleri-İç.) (DS, VI, G, 1889)
- **aladiri**: 1. Ölecek durumda, can çekişen. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4413)
- **aldırmak**: Yakını ölmek: Yavrımı aldurdım, nerelere giden ben gari. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, A, 4415)
- **avuşmak**: Ölmek. (Dağlat-Af.) (buraya kadar kontrol edildi(DS, I, A, 396)
- **belermek (I)**: Ölmek (genellikle hayvanlar için). (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4452)
- **beyliklere çıksın [bemecosun, beyliğe çıksın]**: Sen ve yakınların ölsün; malınız varlığınız devlete kalsın anlamında ilenç. (Dereçine *Sultandağı-Af.)
[bemecosun]: (Dereçine *Sultandağı-Af.)
[beyliğe çıksın]: (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4455)
- **bobalara çıkası**: Ölsün, yok olsun anlamında ilenç. (Dereçine *Sultandağı-Af.) (DS, XII, B, 4461)
- **boklu şehit**: Dikkatsizliği yüzünden bir kaza sonucu ölen. (Bor-Nğ), (DS, II, B, 733)
- **can suyu**: 2. Ölmek üzere olan kimseye verilen su. (-Ba.) (DS, III, C, 857)
- **canaşı**: Ölünün ardından, canı için verilen yemek. (*Mesudiye-Or.; Erkinis *Yusufeli-Ar.;-Ky.) (DS, III, C, 854)
- **cıbarmak (IV)**: Gebermek, ölmek. (Çayırılı *Haymana-Ank.) (DS, III, C, 889)
- **dımımak**: 2. Ölmek. (Sarılar *Avanos, -Krş.; *Ürgüp-Nğ.; Hasanlar, Mecidiye-Ed.) (DS, VI, D, 1460)
- **dıngıldamak**: 2. Ölmek. (İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, IV, D, 1464)
- **dindirmek (I)**:Ölmek:Her şeyi dünyada bıraktı, dindirdi gitti. (-Çr.) (DS, IV, D, 1501)

- **domalmak (I):** Ölmek, gebermek. (Dedeköyü *Çal-Dz.; Kuşu *Hekimhan-Ml.) (DS, IV, D, 1549)
- **don değişmek:** Ölmek. (*Gürün-Sv.) (DS, IV, D, 1559)
- **dürgü (III):** Kefenlenmiş cenaze. (-Gaz. Ve çevresi) (DS, IV, D, 1634)
- **dürtülmek (I):** Ölmek. (*Bor-Nğ.) (DS, IV, D, 1635)
- **gebercik:** Ölü. (Ağlı *Küre-Ks.; *Alğın, *Keban-El.;-Nğ.) (DS, VI, G, 1956)
- **geberesig:** Ölesin. (-Ml. ve çevresi) (DS, XII, G, 4507)
- **geçinmek [geçinmeg, geçirinmek(I)]:** Ölmek. (Uluğbey *Senirkent-Isp.; -Brd.; Yukarıseyit *Çal, Kabaklar *Çameli, *Çivril, *Sarayköy ve köyleri- Dz.; Eymir *Bozdoğan-Ay.; Tepeköy *Torbalı, *Bornova-İz.;-Mn. Ve çevresi; *Savaştepe-Ba.; *Lapseki-Çkl.; *İnegöl-Brs.; Tokat-Es.; *Merzifon- Ama.; Bayadı, Sarıca *Gölköy, Sarmaşık *Fatsa-Or.; *Bayburt-Gm.; Erkinis *Yusufeli, Bağlıca *Ardanuç-A.; *Ahlat-Bt.; Kesirik-El.; -Ml.; -Gaz.; -Mr.; *Antakya, *Reyhanlı-Hat.; *Gürün-Sv.; *Bor-Nğ.; Ermenek-Kn.; *Osmaniye-Ada.; *Mut-İç.; Bağyaka *Finike-Ant.; Dont *Fethiye, Pınarlıbelen *Bodrum-Mğ.)
[geçinmeg]: (-Brd.)
[geçirinmek (I)]: (Kalkan *Kaş-Ant.; *Fethiye ve köyleri-Mğ.) (DS, VI, G, 1962-3)-(*Hereke, *Gebze-Kc.; -Rz.; Ceylan *Fethiye-Mğ.) (DS, VI, G, 1960)
- **gelebik:** Müslüman olmayan kimselerin ölüsü. (Tavşanlı-Kü.) (DS, VI, G, 1973)
- **gelmezine gitmek:** Ölmek(ilenç olarak kullanılır):Gelmezine gitsin. (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 1984)
- **gergek bulmak:** Ölmek. (Mustafa Kemal Paşa-Brs.) (DS, VI, G, 2000)
- **geş olmak:** Ölmek. (*Akseki-Ant.) (DS, VI, G, 2007)
- **gevremek(III):** Ölmek, gebermek anlamında kullanılır. (*Tirebolu-Gr.; -Tr.; Uluşiran *Şiran-Gm.; Yavuz *Şavşat-Ar.; *Ağın, *Keban-El.) (DS, VI, G, 2014)
- **gider gelmez (II):** Ölüm. (mecazi anlamda.)(İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, VI, G, 2074)
- **goley olmak:** Ölümü yaklaşmış olmak. (-Brs.) (DS, VI, G, 2097)
- **gongoyu dikmek:** Ölmek. (Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, VI, G, 2101)

- **göbermek (I)**: Gebermek, ölmek. (-Tr.) (DS, VI, G, 2116)
- **göcemek**: Ölmek: Bu hasta 323zrai iyi olmaz. (-Rz. Ve köyleri) (DS, VI, G, 2119)
- **göğde**: 2. Ölü vücut. (Bayındı-Kn) (DS, VI, G, 2127)
- **gümbürdemek (I)**: Ölmek:Dev gibi adam gümbürdedi. (*Mudanya-Brs.) (DS, VI, G, 2221)
- **gümülemek (II)**: 2. Ölmek. (*Bor-Nğ.) (DS, VI, G, 2223)
- **hadlamak**: Ölmek. (Çuvallı *Yeşilova-Brd.) (DS, VII, H, 2250)
- **hert**: Ölü, hortlak. (Şabanözü -Polatlı-Ank.) (DS, VII, H, 2348)
- **kan etmek**: Bilerek isteyerek, yaralamak, öldürmek. (-Kr. ve köyleri) (DS, XII, K, 4532)
- **kana düşmek**: İstmeden birini yaralamak ya da öldürmek. (-Kr. ve köyleri) (DS, XII, K, 4532)
- **karaçıkın**: 1. Ölüm, kötü haber. (Pınarbaşı-Ky.) (DS, VIII, K, 2641)
- **karadam (I)**: Mezar. (*Üsküdar-İst.) (DS, VIII, K, 2641)
- **karadeve**: Ölüm, ecel. (Çiftepınar-İç.) (DS, VIII, K, 2642)
- **karalama [karalı kâğıt]**: Kara haber, ölüm bildiren belge, mektup. (Ağrakos *Suşehri-Sv.; Bahçeli *Bor, Değirmenli-Nğ.; -Nş.)
[karalı kâğıt]: (*Merzifon-Ama.) (DS, VIII, K, 2649)
- **karayazı**: 1. Ölüm. (-Çr.) 2. üzüntü, sıkıntı. (-Çr.) (DS, XII, K, 4535)
- **karayer (I) [karayol-2]**: 1. Mezar, gömüt. (Beylerli-Dz.; *Bozdoğan-Ay.; Tepeköy *Torbalı-İz.; *Alaşehir-Mn.; Yeniköy-Ba.; Tokat, Bozan-Es.; *İskilip-Çr.; -Ama.; Çayağzı *Şavşat-Ar.; *Erciş-Vn.; *Kilis-Gaz.; Tavşanlı *Hafik, Hacılyas *Koyulhisar-Sv.; -Nğ.; *Ermenek-Kn.) 2. Cehennem dibi (ilençlerde kullanılır). (*Ağın-El.)
[karayol-2]: (-Gm.) (DS, VIII, K, 2655)
- **karayol**: 1. Ölüm. (-Gm.) 2. [karayer (I)-2] (DS, VIII, K, 2655)
- **kayıvermek**: 1. Ölmek. (Geyikli-Ks.) (DS, VIII, K, 2702)
- **kayılmak**: 2. Ölmek. (*Karşıyaka-İz.; *Edremit-Ba.; *Bafra-Sm.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, VIII, K, 2702)
- **keçinmek**: Ölmek. (*Dinar-Af.) (DS, VIII, K, 2716)

- **kepeği tükenmek [kepeği kesilmek]:** Ölmek. (-Gaz.; -Ank.; -Krş.)
[kepeği kesilmek]: (-Gaz.) (DS, VIII, K, 2745)
- **kepertmek (I):** 1. Dövmek. (Körküler *Yalvaç-Isp.) 2. öldürmek, gebertmek. (Körküler *Yalvaç-Isp.) (DS, XII, K, 4545)
- **keserin kalksın:** Ölesin anlamında ilenç. (*Mudurnu-Bo.) (DS, VIII, K, 2763)
- **keşermek (II):** Ölmek. (*Kozan-Ada.; *Tarsus-İç.) (DS, VIII, K, 2770)
- **kıkırdamak (I):** Ölmek. (*Kandıra-Kc.; *Düzce-Bo.; -İst.; -Ama.; -Ml.; *Bor-Nğ.; *Lüleburgaz-Krk.) (DS, VIII, K, 2791)
- **kıkırdatmak:** Öldürmek. (*Bor-Nğ.) (DS, VIII, K, 2791)
- **kırancıklar gire:** Öl, yok ol anlamında ilenç. (Çamlıdere *Korkuteli-Ant.) (DS, VIII, K, 2816)
- **korkuncak:** Ölmek olasılığı çok olan, ağır hasta. (*Düzce-Bo.; -Krş.) (DS, VIII, K, 2926)
- **kurukan:** Ölü. (Çanta *Silivri-İst.) (DS, VIII, K, 3011)
- **kül başına:** Allah belanı versin anlamında ilenç. (DS, VIII, K, 3027)
- **mefat:** Ölüm. (*Akçakoca-Bo.; -Nğ.) (DS, IX, M, 3149)
- **meft[e] [methe]:** Ölü. (Kavak *Yıldızeli-Sv.)
[mehte]: (İğdeli *Gemerek-Sv.) (DS, IX, M, 3149)
- **menedilmek:** Öldürülmek : Ali bu tarlada menedildi. (Körküler *Yalvaç-Isp.) (DS, XII, M, 4591)
- **mort murt olmak:** İmansız ölmek. (DS, XII, M, 4598)
- **mort olmak:** Ölmek. (*Kula-Mn.) (DS, XII, M, 4598)
- **mortlamak:** Ölmek, gebermek. (Honoz-Dz.; *Akyazı çevresi-Sk.) (DS, IX, M, 3210)
- **mundar ölmek:** 1. Kimsesiz, yanında dua okumadan ölmek. (Uzuncaburç *Silifke-İç.) 2. Eti yenen hayvan, kesilmeden ölmek. (Uzuncaburç *Silifke*İç.) (DS, XII, M, 4600)
- **ocağı garalmak:** Kimsesi kalmamak, bütün yakınları ölmek. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, IX, 0, 3262)
- **ölesek:** Ölmeye yüz tutmuş, ölümcül. (-Af.) (DS, IX, Ö, 3331)

- **öletlik**: Ölümlük. (-Ank.) (DS, IX, Ö, 3331)
- **ötmek (V)**: Ölmek. (Tekkekebir *Ereğli-Zn.) (DS, IX, Ö, 3358)
- **patrav olmak**: 1. Ölmek. (-Bt.) (DS, IX, P, 3413)
- **sekarat**: Ölüm durumu. (Karamanlı *Tefenni-Brd.) (DS, XII, S, 4678)
- **sesi semadan gelmek**: 1. Ölmek. (*Bor-Nğ.) (DS, X, S, 3592)
- **sırasını savmak**: Ölmek. (*Bor-Nğ.) (DS, X, S, 3615)
- **sorutmak (III)**: Ölmek. (-Uş.) (DS, XII, S, 4703)
- **sovka**: Ölesice anlamında ilenç. (Kızılıcın *Sarioğlan-Ky.) (DS, XII, S, 4703)
- **soyga**: Ölü. (-Nş.) (DS, X, S, 2669)
- **şışmek (II)**: Ölmek. (Bağıllı *Eğridir-Isp., İğneciler *Mudurnu-Bo.) (DS, X, Ş, 3788)
- **tabanı genişlemek**: Ölmek. (-Çr.) (DS, X, T, 3797)
- **tefin dürüne**: Öl anlamında ilenç. (Uluğbey *Senirkent-Isp.; -Bt. Ve çevresi) (DS, X, T, 3858)
- **tıllamak**: Ölmek. (*Düzce-Bo.) (DS, X, T, 3914)
- **topun kalksın**: Yok olasın, ölesin anlamında ilenç. (-Ezm.) (DS, X, T, 3965)
- **tölemiyesice**: Allah seni büyütmesin anlamında ilenç. (Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.) (DS, X, T, 3979)
- **tünemek (I)**: Ölmek. (Alâaddin *Acıpayam-Dz.) (DS, X, T, 4011)
- **türeme (II)**: Yaşama, öl anlamında ilenç. (*Tarsus-İç.; Çevirme, Mecidiye-Ed.) (DS, X, T, 4013)
- **yer olası**: Ölsün (ilenç). (Güney *Yeşilova-Brd.) (DS, XI, Y, 4253)
- **yeregir**: Öl, geber (ilenç). (-Ur.) (DS, XI, Y, 4520)
- **yersemek (II)**: Ölmesini istemek. (-Çr.) (DS, XI, Y, 4254)
- **yıldızı düşmek**: 1. Ölümü yakın sayılmak. (*Ünye-Or.) (DS, XI, Y, 4268)
- **yolcu (IV)**: Ölümü yakın. (*Bor-Nğ.) (DS, X, Y, 4289)
- **yolda kalmak**: Yolda, ereğine ulaşmadan ölüp kalmak. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4290)

• **yolu doğrultmak (II)**: Ölümü yaklaşmak, hastalığı hızla ilerlemek. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4291)

• **zank ölümü**: Birdenbire ölüm. (-Uş.) (DS, XI, Z, 4347)

• **zıbar mah, zıbar mak**: 1. Ölmek (genellikle hayvan için). (Karamani *Tefenni-Brd.; -Dz.; *Susurluk-Ba.; *Mecitözü-Çr.; *Zile, Çilehane *Reşadiye-To.; -Kr.; Kesirik-El.; -Yz.; *Güdül ve köyleri-Ank.; *Bünyan-Ky.; -Nğ., Namrun *Tarsus, Uzuncaburç *Silifke-İç.; *Fethiye-Mğ.) (DS, XII, Z, 4833)

• **zıbartmak**: Öldürmek. (*Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, Z, 4833)

• **zıfırı bitirmek**: Ölmek (argo). (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Z, 4366)

• **züyüt olmak**: Ölmek. (*Karahanlı-Uş.) (DS, XI, Z, 4402)

5.4.5. Büyü, Büyücü

• **mağıya**: Büyü. (Celaliye –Ant.) (DS, IX, M, 3103)

• **yazıcı**: 1. Muska yazan. (*Antakya –Hat.) 2. Büyücü. (*Antakya –Hat.) (DS, XII, Y, 4817)

5.4.5.1. Alkarısı, Albasma

• **al basma (I)** [**al bastı -3, 4; algömlük -2**]: 1. Loğusa kadınlarda görülen bir hastalık, loğusa humması: Aman loğusayı yalnız bırakmayın al basar. (-Uş.; -Brd. Çebresi; *Gelibolu –Çkl.; -Kü.; *Kandıra, -Kc.; Yeniköy –İst.; -Çr. ve çevresi; *Merzifon ve çevresi, -Ama.; -Or.; Harşitbucağı köyleri, Süle *Torul, -Gm. Köyleri; *Şavşat köyleri –Ar.; *Kilis –Gaz.; Çoğulhan *Afşin –Mr.; *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri –Hat.; *Divriği, Çepni *Şarkışla –Sv.; -Yz. köyleri; Yaraşlı, *Haymana, Solakuşağı *Şerefli Koçhisar –Ank.; Avşar aşireti, Fakıekinciliği *Pınarbaşı, Mahzemin –Ky.; -Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Mersin köyleri –İç.; *Korkuteli ve *Elmalı köyleri –Ant.

[al bastı -3]: (*Safranbolu –Zn.; -Ks.; Tuzla –Sv.; -Krk.) 2. Loğusa olmayan kimselerde al denilen görüntünün uyku arasında verdiği boğucu sıkıntı, kâbus. (*Kırıkhan, Amik, Gâvurdağı –Hat.; Kırka –Es.; Ersis *Yusufeli –Ar.)

[al bastı -4]: (*Kadirli –Ada.) 3. Üzüntü ve kederden bayılma. (Bahçeli *Bor –Nğ.) 4. Sara hastalığı. (*Bor –Nğ.) 5. Kızıla benzer bir çeşit hastalık. (*Kurşunlu –Çkr.) (DS, I, A, 207)

• **al basmak**: 1. Loğusalık sırasında, hasta kötü bir ruh tarafından boğucu ve öldürücü krizlere maruz kalmak. (-Ba. çevresi; Tokat, Bozan –Es.; *Gümüşhacıköy, *Merzifon köyleri –Ama.; Çamlıbel, Kızılca *Artova –To.; -Gm.; *Yusufeli –Ar.; -Gaz.; *Bor. –Nğ.; 2. Kâbus basmak. (*Ardanuç köyleri, *Yusufeli –Ar.) (DS, I, A, 207-208)

• **alacama**: Loğusalara musallat olan alkarısının çocuklarda beliren şekli (bu hastalık nazardan olur). (-Gaz.) (DS, I, A, 177)

• **albastı**: Doğum yapan kadınlarda görülen ateşli hastalık. (*Kaş ve çevresi-Ant.) (DS, XII, A, 4415)

• **alkarısı [aklanası]**: Loğusa ve yeni doğmuş bebeklere musallat olarak onları boğduğu sanılan ve samanlıkta dolaşarak atların yelesini ördüğüne inanılan görüntü. (Çamlıbel *Artova-To.; -Gm.; *Pasinler-Ezm.; *Refahiye çevresi-Ezc.; *Divriği köyleri, *İmranlı, Çepni *Şarkışla-Sv. Ve çevresi)

[aklanası]: (*Erciş-Vn.) (DS, I, A, 222)

• **kümü**: Lohusalıkta al basma. (-Ay.) (DS, VIII, K, 3035)

5.4.6. Namus

• **ağuz (II)**: Namuslu. (*İğdir ve çevresi-Kr.) (DS, II, A, 116)

• **Allah adamı**: Saf, yüreği temiz kişi: Ne söyleyen inanır, Allah adamıdır. (-Gr. köyleri, *Bor-Nğ.) (DS, I, A, 233)

• **an damarı yırtılmak**: Namus ve iffetini kaybetmek. (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 258)

• **an damarı**: İffet, namus, hayâ. (*Bor-Nğ.) (DS, I, A, 258)

• **betnamis etmek**: Namusuna leke getirmek. (Aslanköy-İç.) (DS, II, B, 646)

• **çavıldır**: Namuslu. (-İz.) (DS, III, Ç, 1094)

• **dumanı doğru**: Namuslu (kimse): O dumanı doğru kadındır. (Tokat-Es.) (DS, IV, D, 1602)

• **etek (VII)**: Namus. (-Gaz.) (DS, V, E, 1796)

• **evraksız**: Namussuz, şerefsiz (kimse). (İshaklı *Bolvadin-Af.) (DS, V, E, 1813)

• **ilgöksü**: Namuslu (kimse). (*Sungurlu-Çr.) (DS, VII, İ, 2522)

5.4.7. Rüşvet, Rüşvet Almak-Vermek, Rüşvet Alan-Veren Kişi, Faiz

• **anafur**: Yolsuz elde edilen para, rüşvet. (Dereçine *Sultandağı-Af.; *Güdül ve köyleri-Ank.) (DS, XII, A, 4418)

• **asık (II)**: Faiz. (Mahmutköy *Bakırköy -İst.) (DS, I, A, 342)

• **ayağ**: Rüşvet. (Kerkük) (DS, XII, A, 4431)

• **bartıl**: Yedirmelik, rüşvet. (Gökdere *Akdağmadeni-Yz.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.) (DS, XII, B, 4444)

• **el dutamağı**: Rüşvet cinsinden hediye. (*Mut köyleri-İç.) (DS, V, E, 1708)

• **haplamak (I)**: Rüşvet vermek: Koruyucuyu hopladım. (*Milas-Mğ.) (DS, VII, H, 2280)

• **haraşçı**: Rüşvet alan: Sen beni haraşçı mı sandın. (*Elmalı, *Korkuteli-Ant.) (DS, VII, H, 2285)

• **harpıt**: Rüşvet. (Kesme *Eğridir-Isp.) (DS, VII, H, 2294)

• **hokra (II)**: 2. Rüşvet. (-Ks.) (DS, VII, H, 2395)

• **huva (II)**: Bir iş yaptırmak için verilen armağan, rüşvet. (*Antakya-Hat.) (DS, VII, H, 2446)

• **kıdım (III)**: Rüşvet. (Köşker-Krş.) (DS, VIII, K, 2782)

• **kirtik (III)**: Rüşvet: Ahmet, kirtikçinin biridir. (-Ba.; -Ml.) (DS, VIII, K, 2883)

• **löpçü [löpçü -2, löpçü -2, lüpçü -2]**: 2. Rüşvet alan kimse. (*Eğridir köyleri-Isp.; *Bozdoğan-Ay.;-Nğ.)

[löpçü -2] : (*Düzce-Bo.)

[löpçü -2] : (*Saray-Tk.)

[lüpçü -2]: (Fili *Biga-Çkl.; Tokat-Es.; *Milas-Mğ.) (DS, IX, L, 3096)

• **memele**: Faiz. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim-Kr.) (DS, IX, M, 3159)

• **örde**: Rüşvet. (Varyanlı-Mr.; Madası *Develi-Ky.; Kandilli *Saimbeyli-Ada.) (DS, IX, Ö, 3344)

• **örünç**: Rüşvet. (Diphacı *Merzifon-Ama.) (DS, IX, Ö, 3354)

• **pılışga**: 2. Rüşvet. (Yassıören *Senirkent-Isp.) (DS, IX, P, 3440)

• **pılışgacı**: 2. Rüşvetçi. (Yassıören *Senirkent-Isp.) (DS, IX, P, 3440)

• **tavur (I)**: Rüşvet. (*Uluğbey-Or.) (DS, X, T, 3850)

• **yedirmek [yedürmek]**: Rüşvet vermek. (*Ermenek-Kn.)

[yedürmek]: (*Arapkir-Ml.) (DS, XI, Y, 4222)

• **yemeklik (II)**: Rüşvet. (Balkur *Devrek-Zn.) (DS, XI, Y, 4241)

• **yeyim [yeygi -3, yeyinti -4, yiygi (II), yiyim, yiyinti -3]**: 1. Rüşvet. (*Yalvaç-Isp.; *Merzifon ve köyleri-Ama.; Küçük İsa *Zile-To.; *Gürün-Sv.; -Ml.; *Ermenek-Kn.; Navdalı *Mut, Orhana *Anamur-İç.)

[yeygi -3]: (-Tr. Ve köyleri)

[yeyinti -4]: *İğdğr-Kr.; *Koyulhisar-Sv.)

[yiygi (II)]: (*İnebolu-Ks.; -Tr.; Hamurcu *İncesu-Ky.)

[yiyim]: (-Ba. ve çevresi, -Gaz.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Mersin köyleri-İç.)

[yiyinti -3]: (*Çal-Dz.; *Düzce-Bo.; -Ks.) (DS, XI, Y, 4260-1)

• **yeyim yemek**: Rüşvet almak. (*Merzifon-Ama.) (DS, X, Y, 4261)

• **yimlemek**: Rüşvet vermek. (*Bor-Nğ.) (DS, XI, Y, 4278)

• **yiyici (I) [yiyimci -1]**: Rüşvet alan. (Tepeköy *Torbalı-İz.; *Susurluk-Ba.; Hacıilyas *Koyulhisar-Sv.; *Bor-Nğ.; *Mersin köyleri-İç.)

[yiyimci -1]: (*Ünye-Or.) (DS, XI, Y, 4284)

5.4.8. Seslenme Örnekleri

• **efe (III)**: 1. Kadın erkek arasında kullanılan çağırma ünlemi. (Gargara *Ermenek-Kn.) 2. Gelinin kayınbiraderini çağırma için kullandığı sözcük. (Dont *Fethiye-Mğ.) (DS, V, E, 1667)

• **eye (IV)**: Erkeğin karısına sesleniş ya da hitap şekli: Eye, bir çay goy içeyh. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim -Kr.) (DS, V, E, 1819)

• **girdini**: Erkekler tarafından hakaret olarak kullanılan söz. (Uluşiran *Şiran-Gm.) (DS, VI, G, 2055)

• **Köroğlu**: Erkeklerin karıları için kullandıkları seslenme ünlemi. (Yeniyapan, Şihli *Balâ-Ank.) (DS, XII, K, 4569)

• **öğ**: 3. Kadınların kocalarına seslenirken kullandıkları sözcük. (Peşman *Daday-Ks.) (DS, IX, Ö, 3313)

5.4.9. Argo/Küfür

• **akbaşı (II)**: Küfür olarak kullanılır. (Yukarıkaraçay *Acıpayam-Dz.; Orhaniye *Marmaris-Mğ.) (DS, I, A, 142)

• **fallamak (I)**: 1. Küfür etmek. (*Karaköy *Nallıhan-Ank; Çavuşköy *Banaeski-Krk.) (DS, V, F, 1832)

• **pazdamah [pazlamak (II)]**: Sövmek, verip veriştirmek. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış-Kr.) (DS, IX, P, 3417)

• **sinkaf**: Erkeklik organı ve ilgili sövgülerin kısaltılmış biçimi: Çocuklara daha ilk ağızda sinkafıla konuşmayı öğretiyorlar. (*Bor-Nğ.) (DS, X, S, 3642)

• **tıpşirmek [tebsetmek (I) -2]**: Küfretmek. (*Devrek-Zn.) (DS, X, T, 3917)

5.5. KARIŞIK ÖRNEKLER

• **albaba**: Beddua. (Ladik *Niksar –To.) (DS, I, A, 207)

• **allā emri [allah emri]**: Deprem, zelzele. (*Düzce, İğneciler *Mudurnu –Bo.)

[allah emri]: (*Düzce, İğneciler *Mudurnu –Bo.) (DS, I, A, 223)

• **arap daşağı (I) [arap daşağı, arap siki, arap taşağı]**: 1. Koni şeklinde üzeri çizgili, çok acı ve siyah renkli bir otun meyvesi. (İncesu, Çiftlik *Dinar, İshaklı *Bolvadin, Atlıhisar *Şuhut-Af.; Kozluca *Keçiborlu, Sücüllü, Kumdanlı *Yalvaç, Uluğbey *Senirkent, Söbüova *Gelendost, Sağrak *Sütçüler-Isp.; *Tefenni, Solda

*Yeşilova, Gökçeyaka-Brd.; Ekse *Tavas, *Acıpayam köyleri, Moraca *Çal, *Sarayköy köyleri, Kösten-Dz.; *Susurluk ve köyleri-Ba.; *Bor-Nğ.; *Karaman-Kn.) (DS, I, A, 298)

- **arıboku**: 2. Bal. (İğdeli *Gemerek-Sv.) (DS, I, A, 314)
- **bok bulaşmak**: Üstüne suç atılmak. (*Bor-Nğ.) (DS, II, B, 732)
- **bulama**: 1. Ağda. (Akbaş, Çukur, Çaltı, Meyvabükü, Güzel-Ank.) (DS, XII, B, 4465)
- **calkasan olmak**: Fazla gevşeyip sulanmak. (*Bor-Nğ.) (DS, III, 852)
- **gırık tutmak**: Sevgili bulmak. (Tahtacı-Isp.) (DS, VI, G, 2058)
- **herkildek**: Kötü huylu (kimse). (Azaplı *Kadirli-Ada.) (DS, VII, H, 2346)
- **kullanmak**: Bir kimseden cinsel yönden faydalanmak. (*Merzifon-Ama.) (DS, VIII, K, 2996)
- **ocak saymak**: Bir şeyi tabu saymak. (Lorşun, Talur *Afşin-Mr.) (DS, IX, O, 3263)
- **satılmak (II)**: Kadınlar çocuklarının olması için bir yatıra adak adamak. (*Merzifon-Ama.; -İç.) (DS, X, S, 3550)- (Kumdanlı *Yalvaç-Isp.; *Çıldır, *Arpaçay-Kr. ve köyleri) (DS, XII, S, 4673)
- **tay gelmek (I)**: Çocuk, yeniden evlenen annesinin yanında gelmek. (-Brd.) (DS, XII, T, 4744)
- **tay gitmek**: Çocuklu kadının yeniden evlenmek. (*Güdül-Ank.) (DS, XII, T, 4744)
- **teketek (II)**: 1. Aile. (Kuzköy *İskilip-Çr.) 2. Eş (kadın için). (Kuzköy *İskilip-Çr.) (DS, X, T, 3864)
- **uydurmak (I)**: 1. Kız kaçırmak. (Bağıllı, Anamos *Eğridir-Isp.) 2. Erkek cinsel ilişkide bulunmak. (İğneciler *Mudurnu-Bo.; Bahçeli *Bor-Nğ.) (DS, XI, U, 4048)

ALTINCI BÖLÜM

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ ÖRTMECELERİN KULLANIM ORANLARI

Saussure'ün öncülediği konuşma dilini yansıtan Derleme Sözlüğü'nde, yukarıda verilen tasnifte de görüldüğü gibi, örtmeceye başvuru kategorisi oldukça kalabalıktır. Ancak her bireyin *langue* içerisinde seçerek kullandığı kendi *parole*'ü birbiriyle eşit olmadığı gibi, farklı kategorilerde bulunan örtmecelerin de kullanım oranları birbiri ile eşitlik göstermemektedir. Bu bölümde Derleme Sözlüğü'nün taranması sonucunda tespit edilen örtmecelerin toplam sayısı ve kullanım oranlarına yer verilerek dilin kullanıcısının en çok hangi konuda örtmeceye başvururken hangi durumlarda daha az örtmeceye ihtiyaç duyduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tarama sonucu elde edilen verilere göre; Derleme Sözlüğü'nde yer alan örtmece ve her bir örtmece kategorisinin sayısal verileri aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmece Kategorileri ve Sayısal Verileri.

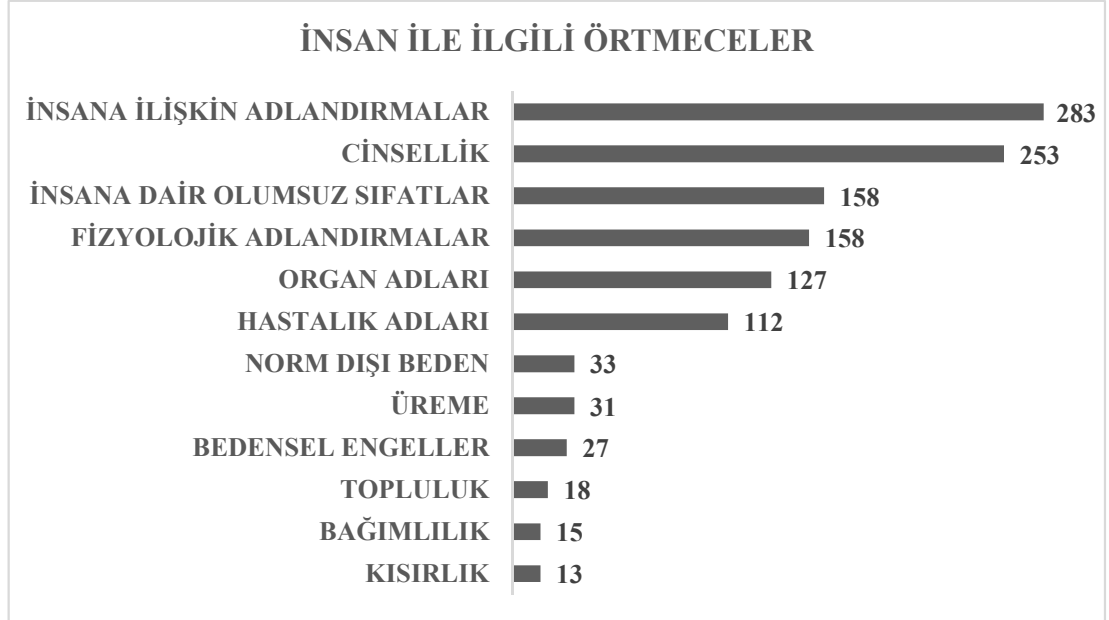
Örtmece Kategorileri	Örtmece Sayısı	Yüzdellik Oran
İNSAN	1228	%70,34
HAYVAN	252	%14,43
SOMUT	57	%3,26
SOYUT	193	%11,06
KARIŞIK ÖRNEKLER	16	%0,91
	Toplam Örtmece Sayısı: 1746	Toplam Örtmece Oranı: %100

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü gibi “İnsan”, “Hayvan”, “Somut”, “Soyut” ana başlıklarına ayrılan örtmece tasnifinde, kategorilere ait örtmece oranlarına bakıldığında, sıralamanın çoktan aza doğru sırasıyla “İnsan”, “Hayvan”, “Soyut” ve “Somut” şeklinde olduğu görülmektedir. İnsan başlığı altında yer alan örtmece gösterenlerinin sayıca dağılımına ise aşağıda yer verilmiştir.

6.1. İNSAN

Yukarıda yer alan tasnifte de görüldüğü gibi Derleme Sözlüğü’nden tespit edilen örtmece örneklerinin çoğunluğunu, insana ait özellikler oluşturmaktadır. Bu noktada, toplumun kendisi tarafından oluşturulan, “İnsan” başlığı altında değerlendirilen örtmecelerin kullanım oranları hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Derleme Sözlüğü’nde yer alan örtmece tasnifinde, sayısal olarak içerisinde en fazla örtmece bulundurarak birinci sırada yer alan “İnsan” kategorisini oluşturan alt başlıklar ve sayısal dağılımı şu şekilde gösterilebilir:

Grafik 1: Derleme Sözlüğü’ndeki İnsan İle İlgili Örtmecelerin Sayısal Dağılımı.

“İnsan” kategorisinde yer alan örtmece dağılımı içerisinde, %23,04’lük bir oranla, en fazla örtmece örneği “İnsana İlişkin Adlandırmalar” grubunda yer

almaktadır. Bu kategoride yer alan *kadın*, *erkek* ve *kadın-erkek*le ilgili örtmece örneklerinde ise %19,21 oranla, *kadınla* ilgili görülen örtmece gösterenleri birinci sıradadır.

Kadın gösterenini söz konusu alan örtmecelerin %16,25i *kötü yola düşmüş*, *kötü huylu kadın*; *evlenmemiş*, *ergenliğe girmiş*, *kız çocuk*; *dul*, *kocasız kadın*; *üvey anne*, *kaynana*; *kocaya kaçmış kız*; *hizmetçi* gibi toplumda olumsuz vasıflar olarak değerlendirilen nitelermelerle ilgili görülmektedir. Ancak herhangi bir olumsuz özellik taşımaksızın, *kadının* sadece *kadınlık* özelliğine işaret eden örtmeceler ise %2,93 oranla varlığını göstermektedir.

Daha önce de söylendiği gibi; *kadının* ifadesinde örtmecelere başvurulması, kadının toplum içerisindeki konumunu da göz önüne sermektedir. Örtmecelerin genellikle söylendiğinde hem dinleyen hem de konuşan üzerinde olumsuz hisler oluşturan sözcüklerin yerine kullanıldığı hatırlanırsa; yukarıdaki kategorilerde yer alan *kadının*, toplumda (olumlu örneklerinin de olmasının yanında,) genellikle olumsuz bir sınıfta değerlendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

%2,52 oranla erkek gösterenine ait örtmece örnekleri ise kadına ait örtmecelerle kıyaslandığında %16,69 oranında büyük bir farklılık göstermektedir. Bu durum da yine kadının erkeğe oranla ikinci planda kaldığını ortaya koymaktadır. Yukarıda da söz edildiği gibi kadının kendisine ait herhangi bir olumsuz özellik olmaksızın, sadece cinsiyetinin *kadın* olması sebebiyle örtmece kullanımı görülmesine rağmen, *erkek* göstereninde böyle bir kullanım dikkat çekmemektedir. *Cinsel gücü olmayan*, *cinsel gücü çok olan*, *sünnetsiz/sünnetçi* ve *karişık örnekler* olmak üzere, genellikle *cinsellikle* ilgili özelliklerin bulunduğu *erkek* gösterenlerinde örtmeceli kullanımlara başvurulduğu görülmektedir.

Sadece *kadın* ve sadece *erkek*le ilgili örtmece kullanımları olduğu gibi, %0,97 oranla *çiplaklık*, %0,32 oranla da *üvey evlat* gibi, hem *kadın* hem de *erkek*le ilgili örtmece gösterenleri de “*İnsana İlişkin Adlandırmalar*” başlığı altında yer alan örtmeceler arasında değerlendirilmiştir.

Yine “*İnsan*” başlığı altında yer alan ve en çok örtmece kullanımı görülen alanlardan biri de *cinselliktir*. %20,60 oranla cinsellikle ilgili öğrülen örtmece örnekleri, bu kategoride geniş bir yer kaplamaktadır. Bu kategorinin alt başlıklarından biri olan “*cinsel ilişki*”yle ilgili görülen örtmece gösterenleri, %9,93

oranla birinci sırada yer almaktadır. Bu sıralamayı ise %3,99 *evlilik dışı birleşmeler*; %3,25 cinsellikle ilgili *genel kavramlar*; %2,36 *taciz-tecavüz* ve %1,05 oranla *evlilik* ile ilgili örtmece örnekleri takip etmektedir.

Toplumdaki bireylerin içinde buldukları konular ve durumlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu da bireylerin *porele*'lerinde farklılıklara yol açmaktadır. Kişi, içinde bulunduğu duruma göre maddî ve manevî farklı şeylere ihtiyaç duyar ve her birey de bunu farklı bir şekilde dile getirir. Ancak Freud'un da belirttiğine göre; çocuk, genç, yaşlı farketmeksizin *cinsellik*, hayatın her evresinde “yeme”, “içme” gibi temel bir ihtiyaçtır. Hatta sadece insanlar değil, hayvanlar için de aynı durum söz konusudur.⁴⁰³ Bir kimsenin parole'ünde, o kişinin uğraşısıyla ilgili pek çok gösterenin bulunduğu kabul edilirse; cinsellikle ilgili bu kadar çok örtmece örneğinin görülmesi de (genelleme yapılacak olursa) *cinselliğin toplumda önemli bir yer kapladığını* doğrulamaktadır.

Dildeki ögeler, toplumun yaşayışından izler taşımaktadır. Yine *taciz, tecavüz, evlilik dışı birleşmeler* gibi *yasa dışı ilişkilerle* ilgili görülen örtmece örneklerinin varlığı ve sayıca fazlalık göstermesi, toplumda bu durumun örneklerinin de oldukça fazla olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰⁴

%12,86 oranla, bu kategori içerisinde yer alan *insana dair olumsuz sıfatlar* başlığı altında ise *arsız, ahlaksız* (3,99); *deli, saf, bön* (1,87); *yalancı, dedikoducu* (1,79); *hırsız, hırsızlık yapmak* (1,71); gibi ağırlık gösteren örtmece örneklerini, *geveze, uyusuk, aşağılık-soysuz ve kalıbk erkek* gösterenleri ile ilgili örtmeceler takip etmektedir.

%12,86 oranında kullanımı görülen *fizyolojik adlandırmalarda*, genellikle *işemek* (%2,60); *ishal olmak* (%2,36); *yellenmek, gaz çıkarmak* (%2,19) gibi boşaltımla ilgili örtmece örneklerinin ağırlıklı olarak görülmesinin yanında, *erkeklik bezi, meni* (%1,54); *sidik ve insan dışkısı* (%1,05); *kadınlarda aybaşı* (%0,81) gibi örtmece örnekleri de dikkat çekmektedir.

⁴⁰³ Sigmund Freud, **Bilinçaltı Cinsellik Üzerine Üç Deneme**, (Çev., Beyza Nur Doğan), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 7.

⁴⁰⁴ Onur Ertem, “Avrupa Konseyi: Türkiye’de tecavüzdən hüküm giyenlerin sayısı 3 yılda 23 katına çıktı” BBC Türkçe, 20 Aralık 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46439587> (18.04.2019).

İnsan vücudunda bulunan cinsel ve boşaltım organlarının açık bir şekilde söylemi yasaklanmış ve bu organların ifadesinde örtmece yolu tercih edilmiştir. *İnsan* başlığı altında %10,34 oranında kendine kullanım alanı bulmuş olan *organ adlarından* %2,36'sında kadın veya erkek organı olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir. Ancak kadın/erkek organlarıyla ilgili belirgin örtmece örneklerinde, yine oran farkı görülmektedir. *Erkeklik organı* için kullanılan örtmece örnekleri %3,90 oranında iken; *kadının üreme organı* ile ilgili örtmece oranı ise %3,50 oranıyla, erkeklik organından daha az sayıdadır. Ancak erkekte *meme* organıyla ilgili herhangi bir örtmece örneği tespit edilemezken; *kadında meme* organına ait %0,57 örtmece örneği bulunmaktadır.

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen örtmece verilerinden oluşturulan *insan* kategorisinde %9,12 oranla geniş bir yer kaplayan örtmece kategorilerinden biri de *hastalık adlandırmaları* ile ilgili görülen örtmece örnekleridir. Eskiden tıbbî imkânların da gelişmemesi sebebiyle pek çok hastalığın, can kaybına sebep olduğu bilinmektedir. Hastalık adlarında görülen örtmece örneklerinin incelenmesinde de belirtildiği gibi; tabulaşmış, ölümcül sonuçları olan bu hastalıklardan korunmak amacıyla dilin kullanıcısı, hastalığın kendi adını söylemek yerine örtmeceye başvurarak kendini koruduğuna inanmaktadır. Bu durum da bu konuda görülen örtmece örneklerindeki çeşitliliği açıklamaktadır. *Çıban, verem, frengi, kanser, kolera, fitik* gibi hastalıkların ifadesinde örtmece örnekleri görüldüğü gibi; %0,48 oranında *zayıf, çelimsiz, hastalıktan gelişmemiş kişilerin* ifadesinde de örtmece örnekleri varlığını göstermektedir.

Örtmece kullanım alanlarından biri de *fiziksel özelliklerdir*. *Şişman olmak, kilo almak*, toplumda kabul gören fiziksel ölçülerin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla “uzun veya normal boylu” ve “zayıf” olmayıp bu ölçülerin dışında kalan kişilerin ifadesinde ise örtmece kullanımı ihtiyacı doğmaktadır. Norm dışı kabul edilen bu fiziksel özelliklere ait örtmece örnekleri ise %2,68 oranında görülmektedir.

Açıkça ifadesi ayıp karşılanan, üreme başlığında %2,52 oranında görülen *çocuk doğurmak, kadının lohusa olması, gebeliği, doğumdan önce ve sonra gelen kanlı su* için görülen örtmece kullanımlarının yanında, yine üreme için bir engel olan *kısırlık* göstereninde de %1,05 örtmece örneği görülmektedir. Kısırlığın, kişinin bir

kusuruymuş gibi algılanması da bu gösterenle ilgili örtmece kullanımına sebep olabilir.

Norm dışı olan fiziksel ölçülerde örtmece kullanımlarının yanında, yine *fiziksel engellerin* dile getirilmesinde de örtmeceler mevcuttur. Engelli olan bir kişinin göstereninin açık bir şekilde ifade edilmesi, hem söyleyen kişide hem de söylenen kişide rahatsızlık yaratmaktadır. Bu sebeple bedensel engellerin ifadesinde görülen örtmeceler, %2,19'luk bir oranla yine *insan* kategorisinde yer almaktadır. Bedensel engeller alt başlığında yer alan *kötürüm* gösterenine ait örtmece örnekleri %0,65 oranla birinci sırada gelir. *Kör*, *şası* ifadeleri için %0,57; *dilsiz* ve *topal*, *aksak* ifadeleri için ise %0,48 örtmece örneği tespit edilmiştir.

Toplumda dışlanan, yaşam tarzlarıyla ilgili özelliklerden yola çıkılarak oluşturulan örtmecelerle ifade edilen çingenelerle ilgili yer alan örtmecelerin oranı ise %1,46 olarak görülmektedir.

İnsan vücudunda *bağımlılık* yapan, alkollü ve alkolsüz, vücuda ciddi zararlar veren gıdaların, bilinç kaybı ve buna bağlı olarak da ölümcül yan etkileri bulunmaktadır. İnsanların bu tür gıdaların tüketimine özendirilmemesi amacıyla da bağımlılık yapan maddelerin isimleri sansürlenerek örtmeceler üretilmektedir. %1,22 oranında yer edinmiş olan bu tür gıdalardan, tüketimi en yaygın veya ulaşımı en kolay olan *rakı*, *şarap* ve *sigaranın* adlandırılmasında %0,81 oranında daha çok örtmece örneği görülmektedir.

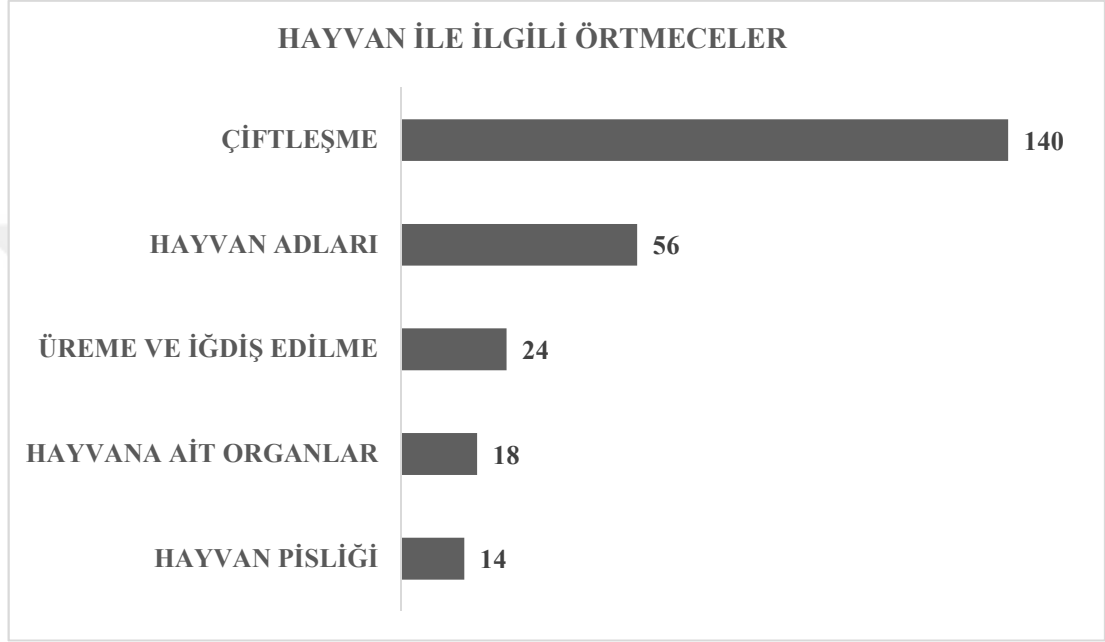
Görüldüğü gibi “İnsan” ana başlığı altındaki örtmecelerin kullanım oranı oldukça fazladır. Örtmecelere sebep olan tabuları, insanoğlu kendisi oluşturmaktadır. Toplumda etken bir rol oynayan bireylerin (olumsuz olduğu düşünülen) insanî özelliklerinin ise yine toplumun kendi düzeninin sağlanması açısından sansürlenme ihtiyacı duyulmuştur. Sonucunda da yukarıda görüldüğü gibi toplum, tabulaşmış olan özelliklerini örtmecelerle ifade etme yolunu tercih etmiştir.

6.2. HAYVAN

Derleme Sözlüğü'nde, birinci sırada bulunan “*İnsan*” kategorisindeki örtmecelerden sonra, “*Hayvan*” kategorisindeki örtmece gösterenleri de %14,43'lük bir oranla ikinci sırada yer almaktadır. Bu bölümde, aşağıda da

görülebileceği gibi; konuşma dilinde oldukça fazla yer kaplamış olan, tasnifte *hayvan* kategorisini oluşturan örtmece örneklerinin kullanım oranları ele alınacaktır. Hayvanla ilgili görülen örtmece alt başlıkları ve sayısal verileri aşağıdaki grafikte görülmektedir:

Grafik 2: Derleme Sözlüğü’ndeki Hayvan İle İlgili Örtmecelerin Sayısal Dağılımı.

Grafikte de görüldüğü gibi *insan* konulu örtmecelerde geniş bir yer kaplayan *cinsellik*le ilgili örtmeceler, hayvanlarda da bu yerini korumaktadır. *Hayvan* kategorisinde, %55,55 oranıyla cinsellik altında birleşebilecek olan hayvanlardaki *çiftleşme* konusunda oldukça çeşitli örtmeceler bulunmaktadır. Çiftleşme başlığı altında “*hayvanların çiftleşmek istemesi, çiftleştirilmesi, dişi hayvanın çiftleşmek istemesi*” gibi herhangi hayvan cinsinin belirtilmediği örtmece örnekleri görüldüğü gibi; *ineklerin, köpeklerin, kedilerin, develerin, at, eşek, koyun, keçi* ve daha pek çok hayvanın çiftleşmek istemesi ve çiftleşmesiyle ilgili de örtmeceler kendi içerisinde bir grup oluşturmaktadır. Ancak bu hayvan türlerinden %13,49 ineklerin; %9,92 koyun, keçi gibi hayvanların çiftleşmesi ile ilgili görülen örtmece örnekleri başta gelmektedir.

Bireylerin *langue* içerisinde seçerek oluşturduğu *parole*’ünün, *idiolect*’inin oluşmasında yaşam tarzının etkisi yadsınamaz. Daha önce de belirtildiği gibi insan

en çok ne ile ilgileniyorsa, kendi söz varlığında da o uğraşı ile ilgili bulunan sözcüklerin çeşitliliği fazlalık göstermektedir. “Genel bir kural olarak, bir dilde belli kavramlar için ne kadar çok kelime varsa, o kavramlar o kadar önemlidir. Arapçada deveyi ifade etmek için binlerce kelime bulunuyordu, fakat devenin önemi azaldıkça, bu kelime haznesi de zayıfladı.”⁴⁰⁵ Derleme Sözlüğü’nde de (daha kapsamlı söylenecek olursa) *büyükbaş ve küçükbaş* hayvanlarının çiftleşmesiyle ilgili örtmece oranının, diğer hayvanların çiftleşmesiyle ilgili örtmecelere oranla daha fazla görülmesi; toplumun geçiminde bu hayvanların önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Hayvan kategorisinde %22,22 oranla ikinci sırada yer alan örtmeceler ise *hayvanların adlarıyla* ilgili görülmektedir. *Ayı, kurt, domuz ve baykuş* gibi hayvanlarla ilgili tespit edilen örtmecelerde %8,43 *baykuşun* adlandırılmasıyla ilgili örtmece örnekleri başta gelmektedir. Sıralama ise *domuz, akrep, kurt ve ayı* şeklinde devam etmektedir.

Hayvanların tehlikeli olması, onlardan gelecek zarardan korunmak amacıyla örtmece kullanımlarına sebep olmuştur. Bu sebeplerin yanında, bir tabu olarak uğursuzluğuna, çatısına konduğu evden ölü çıkacağına inanılması gibi sebeplerden dolayı baykuşla ilgili örtmece örneklerinin fazla olması muhtemeldir. Domuzun da yine İslamiyet’te etinin yenilmesinin yasak olması, kurdun Türk folklorunda önemli bir yere sahip olması da bu hayvanlarla ilgili örtmece kullanımını olağanlaştırmaktadır.

İnsanlarda olduğu gibi hayvanlarda da üreme başlığı altında değerlendirilen gebelik ve hayvanların iğdiş, yani hadım edilmesinin açıkça dile getirilmesi yasaklanmış ve örtmecelerden yararlanılmıştır. Bu konuda görülen örtmece örnekleri ise %9,52 oranındadır.

İnsan vücudundaki bütün organların söylenmesi ayıp karşılanmayıp, genellikle cinsel organların ifadesinde olduğu gibi; söylendiğinde tiksinti uyandıran, vücuttan boşaltım yoluyla atılan *insan dışkısının* ifadesinde de örtmecelerden

⁴⁰⁵ Condon, s.57.

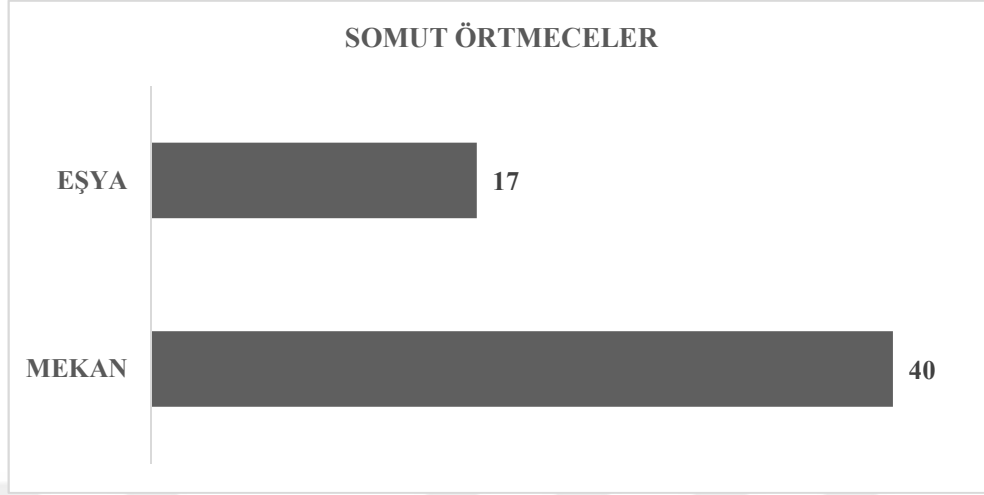
faýdalanılmaktadır. İnsanlarda görülen bu adlandırmalardaki örtmece ihtiyacı, hayvanların *üreme organı ve dışkıları*nda da görülmektedir. *Hayvanların üreme organlarına* işaret eden örtmece oranı %7,14 iken; *hayvan pisliği* ile ilgili görülen örtmece örnekleri ise %5,55 oranında olup, organ adlandırmalarından sayıca daha azdır.

Görüldüğü gibi Derleme Sözlüğü içerisinde, yer alan örtmecelerin sayısı oldukça fazladır. %14,43 oranında kullanım oranı olan hayvanla ilgili örtmece örneklerine bakıldığında ise; insanlarda görülen örtmece kullanımına yönelten özellikler arasında benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin *çiftleşme, organ adları, üreme ve hayvan pisliğinin* adlandırılmasında görülen örtmece örnekleri, insan kategorisi altında bulunan örtmece başlıkları ile benzerlik göstermektedir. Bu da gerek insan gerekse hayvan olsun; örtmece yapmada ortaklaşa olan noktanın *tabu* olduğunu kanıtlar niteliktedir.

6.3. SOMUT

Derleme Sözlüğü'nde yer alan örtmece kategorilerinden birini de %3,26 oranla "*Somut*" başlığı altında değerlendirilen örtmece örnekleri oluşturmaktadır. Somut olarak görülen örtmece başlığı altında *eşya ve mekân* adlandırmalarıyla ilgili kullanılan örtmece örneklerine yer verilmiştir. Bu gruptaki örtmece örneklerinin sayısal değerleri ise şu şekildedir:

Grafik 3: Derleme Sözlüğü'ndeki Somut Örtmecelerin Sayısal Dağılımı.

Somut başlığı altında değerlendirilen %70,19 oranla *mekân* isimlerinde görülen örtmece örnekleri, *eşya* adlandırılmalarında görülen örtmece örneklerinden daha fazladır. Daha önce de bahsedildiği gibi çeşitli sebeplerle tabulaşmış bir mekân olan *tuvalet* göstereni ile ilgili görülen örtmece örnekleri, %47,36 oranla birinci sırada yer almaktadır. Ancak mekân adlandırılmasında görülen tek örtmece konusu *tuvalet* adlandırmasıyla sınırlı değildir.

Tabu olarak kabul edilip, dokunulması yasaklanan fahişe, katil, deli gibi daha pek çok türden insanların toplumun kendisi tarafından ötekileştirilmesi gibi; yine bu insanların barındığı mekânlar da ötekileştirilmiştir. Nasıl ki kişi, kendisini rahatsız eden bir şeyin göz önünde bulunmasını istemez ise;⁴⁰⁶ rahatsızlık yaratan bu şeyin isminin telaffuzundan da kaçınmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen kişilerin içinde yaşadığı veya bulunduğu *genelev*, *meyhane*, *hapishane* gibi mekânlarla ilgili örtmeceler de bu grupta yer alıp, %10,52 oranında varlığını göstermektedir.

Çıplaklığın tabu olmasının yanında, insan vücudunun çıplak hale gelip yıkandığı *gusühanenin* de tabulaşarak isimlendirilmesinde örtmece kullanımını

⁴⁰⁶ Dikkat edilirse, *genelev*, *meyhane*, *cezaevi* ve *hapishane* gibi mekânlar genellikle şehir merkezlerinin dışında bulunmaktadır. Bu durumda toplumun, buralarda yaşayan, tabu haline gelen insanların normal yaşam içinde bulunmasından duyduğu rahatsızlık da etkindir.

muhtemel kılmaktadır. Bu mekânla ilgili görülen örtmece örnekleri ise %5,26 oranla, diğer örtmece örnekleri arasında çok fazla bir yer kaplamamaktadır.

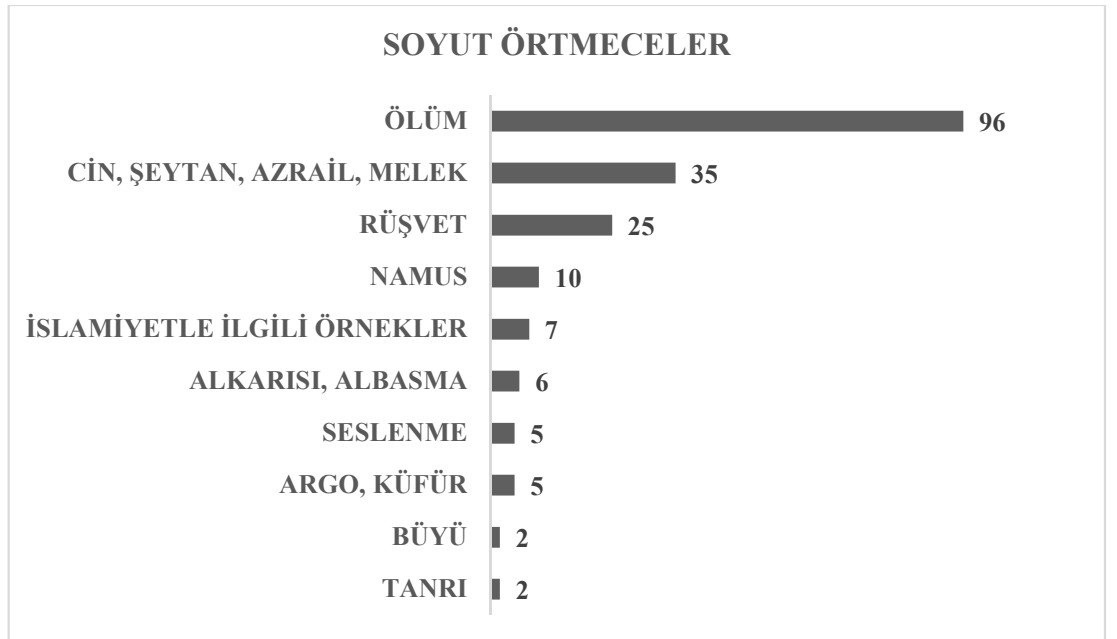
%29,82 oranında görülen eşya adlandırmalarıyla ilgili örtmece örneklerinden birinci sırada %21,05 oranla *iç çamaşırı* adlandırılmasında görülen örtmece örnekleri bulunmaktadır. Sıralamayı %5,26 oranla *lazımlık*; %3,50 oranla da *kefen* örtmeceleri izlemektedir.

Yukarıda verilen grafikte de görüldüğü gibi, gerek mekân gerekse eşya adlandırmaları ile somut başlığı altında değerlendirilen örtmece örneklerinin, Derleme Sözlüğü'nden tespit edilen örtmecelerin sınıflandırılmasında, diğer gruplara oranla çok geniş bir yer kaplamadığı sonucuna varılmıştır.

6.4. SOYUT

Derleme Sözlüğü'nde yer alan örtmecelerin sınıflandırılmasında, %11,06 oranla üçüncü sırada bulunan “*Soyut*” ana başlığındaki örtmece örnekleri, oldukça çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu kategoride yer alan örtmece başlıkları ve sayısal verileri aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 4: Derleme Sözlüğü'ndeki Soyut Örtmecelerin Sayısal Dağılımı.

Grafikte de görüldüğü gibi; soyut konularda görülen örtmece örneklerinde %49,74 oranıyla birinci sırada *ölümün* ifadesinde görülen örtmece örnekleri bulunmaktadır. Ölümle ilgili örtmecelerin incelenmesinde de bahsedildiği gibi, insanın ölüm karşısında çaresiz kalışı, ölümün ve ölüm sonrasının bir bilinmezlik olması ve ne zaman gerçekleşeceğinin bilinmemesi gibi pek çok sebep, ölümün tabulaşmasında ve örtmecelerle ifade edilmesinde etken durumda bulunmaktadır.

Yine adı söylendiğinde, söylendiği yere gelip söyleyen kişiye zarar vereceğine inanılan *cin, şeytan azrail* gibi varlıkların gösterenine ait örtmece örnekleri de %18,13 oranında ikinci sırada yer alırken; yine zarar verdiğine inanılan *alkarısı* örtmecelerinin ise %3,10 oranıyla daha az varlık bulunduğu görülmektedir. Verilerden hareketle *cin, azrail, şeytan* gibi varlıkların zarar vermede herhangi bir cinsiyet ayrımı düşünülmezken, *alkarısının* sadece kadınlara zarar veren varlık olarak görülmesinin, oran farklılığında etkisi olduğu düşünülebilir.

Toplumda bir yolsuzluk olarak görülen *rüşvet* adlandırmalarındaki örtmece örnekleri ise %12,95 oranıyla üçüncü sırada gelir. Yukarıda da bahsedildiği gibi; herhangi bir konuda, dilin kullanıcısı tarafından oluşturulan söz varlıklarının çeşitlilik göstermesi, o kavramın önemli olduğunu göstermektedir. Rüşvetle ilgili görülen örtmece örneklerinin de bu sınıflandırmada yer bulması, “rüşvet”in toplumda kullanım bulduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Soyut örtmece kategorisinde değerlendirilen *namus* ve *İslamiyetle ilgili örtmece örnekleri* ise sırasıyla %5,18 ve %3,62 oranlarıyla tasnif içinde yer edinmişlerdir.

Kadınların erkeklere veya erkeklerin kadınlara isimleriyle değil de farklı adlarla *seslenmesi* ile oluşturulan örtmeceler de *argo/küfür* ile aynı sıralamayı paylaşarak %2,59 oranında varlık bulmuşlardır.

%1,03 oranında yer alan *Tanrı, Allah* ve *büyü, büyücü* konusundaki adlandırmalarda çok fazla örtmece örneği tespit edilmemiştir.

6.5. KARIŞIK ÖRNEKLER

Yukarıda da belirtildiği gibi; “*İnsan, Hayvan, Somut ve Soyut*” ana başlıkları altına yerleştirilemeyen örtmece örnekleri “*Karışık Örnekler*” başlığı altında

değerlendirilmiştir. %0,91 gibi az bir oranda bulunan bu örtmecelerde *aile, bir şeyin tabu sayılması, deprem, ağda* gibi çeşitli konular barındığı için bir sınıflandırmaya gidilmemiştir.

Sonuç olarak; Derleme Sözlüğü'nden tespit edilen toplam 1746 örtmece örneği içerisinde, %70,34 gibi büyük bir oranın *insan* kategorisinde değerlendirilen örtmeceler olduğu tespit edilmiştir. İnsan kategorisinde ise en çok %23,04 *insana ilişkin adlandırmalar* ve %20,64 *cinsellikle* ilgili örtmece örnekleri görülmektedir. İnsana ilişkin adlandırmalarda *kadının erkeğe* nazaran daha fazla örtmece ile anılması ise; toplumda kadına verilen değer, erkeğe göre ikinci planda kaldığını göstermektedir. Yine her ne kadar toplumda açıkça dile getirilmesi veya uygulanması yasak olsa da *cinsellikle* ilgili örtmecelerin oldukça fazla görülmesi, cinselliğin genel olarak toplumda büyük bir yerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsandan sonra gelen %14,43 oranla *hayvan* kategorisinde de örtmece sayısının fazlalığı görülmektedir. İnsanlarda olduğu gibi hayvanlarda da yine cinsel birleşme olan *çiftleşme*yle ilgili %55,55 oranında örtmece örneği tespit edilirken; toplamda %23,41 oranında en fazla *büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarının çiftleşmesi*yle ilgili örtmece örnekleri bulunmaktadır. Bu da geçimin sağlanmasında büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığının önemli bir yer sağladığını göstermektedir. Çünkü bireyin *parole*'ünde devamlı uğraşıyla ilgili gösterenlerin daha çok çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir.

%11,06 oranla üçüncü sırada bulunan *soyut* kavramlarla ilgili görülen örtmece örneklerinde ise %49,74 oranla en fazla *ölümün* ifadesinde örtmece örneği tespit edilmiştir. *Cin, şeytan, azrail* gibi varlıkların örtmece kullanımında fazlalık görülürken; *alkarısının* adlandırılması ise daha az görülmektedir. Bu durumun sebebinin ise, diğer kavramların kadın erkek bütün cinsiyetler üzerinde etki bırakması, ancak *alkarısının* sadece kadınlara musallat olmasının sebep olabileceği düşünülmüştür.

Son olarak %3,26 oranıyla kullanım alanı bulmuş olan *somut* kategorideki örtmece örneklerinde, *mekân* adlandırmalarında en çok %47,36 oranla *tuvalet* gösterenleriyle ilgili örtmece örnekleri görülürken; *eşya* adlandırmalarında da %21,05 oranıyla *iç çamaşırı* gösterenlerinin adlandırmasındaki örtmece örnekleri görülmektedir.

Dilde kendine kullanım bulmuş olan gösterenler nasıl ki ait olduğu toplumun dinî, tarihî, kültürel unsurlarını yansıtma özelliğine sahip ise; örtmecelerin de ait olduğu toplumdaki izleri yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Bilindiği gibi Derleme Sözlüğü, birincisi 1932 ve 1962 yılları arasında, ikincisi ise 1952-1959 tarihleri arasında olmak üzere, iki farklı derleme çalışması sonucunda oluşturulmuş olan hacimli bir eserdir. Sözlüğün oluşturulmasında, pek çok gönüllü derleme çalışmasında rol almış ve bu çalışmaya katkı sağlamıştır. Ancak derleme çalışmalarının bütün bölge ve şehirlerde, yüzde yüz şeffaf bir şekilde gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılamamıştır. Aynı zamanda derlemecilerin, derleme sırasında dinlenen gösterenleri fişlemelere herhangi bir değiştirme yapmadan aktardıkları da kesin olarak bilinmemektedir. Bu sebeple yukarıda görüldüğü ve aşağıda da görüleceği gibi, elde edilen istatistik sonuçların kesin geçerli sonuçlar olduğunu söylemek imkânsızdır. Ancak bütün bu olumsuz etkenlere rağmen, ağızlarla ilgili literatürde bulunan en kapsamlı eser, Derleme Sözlüğü'dür. Bu sebeple de çalışmaya kaynak olarak seçilmesinde bir etken durumundadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

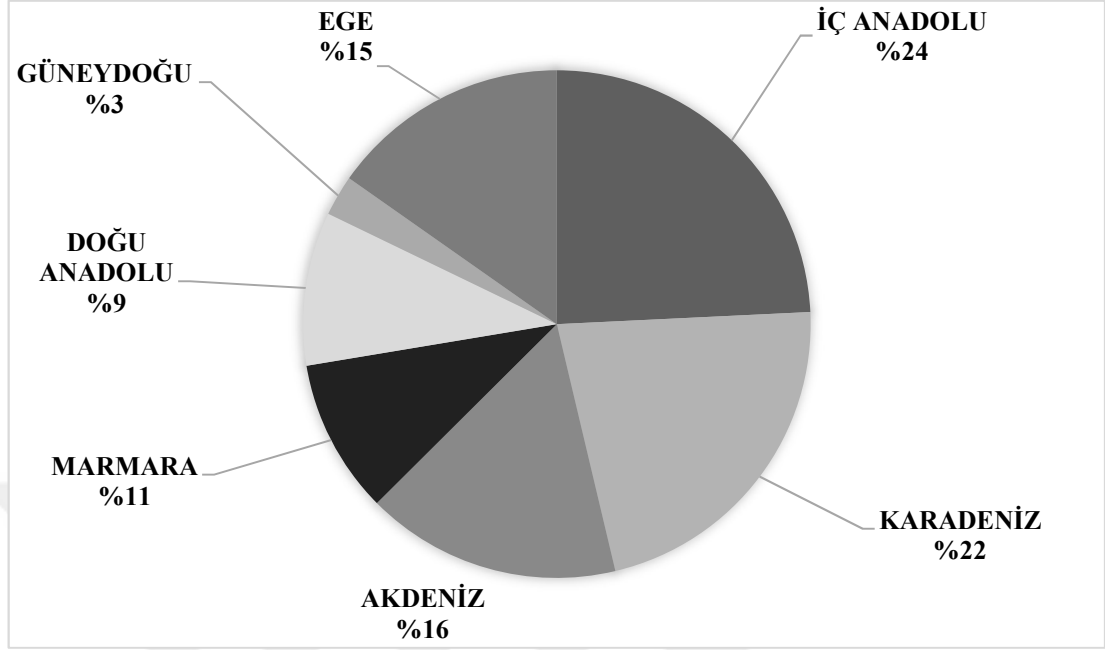
ÖRTMECELERİN COĞRAFİ DAĞILIM ORANLARI

Dildeki unsurların kullanımları, bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Dilde görülen bu bölgesel farklılıklar da “ağız”ları oluşturmaktadır. Dolayısıyla dilde bulunan herhangi bir gösterenin, farklı ağızlarda farklı biçimlerini görmek mümkündür. Bu durumun dildeki örtmece gösterenleri için de geçerli olduğundan daha önce de bahsedilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde bulunan herhangi bir örtmece gösterenin, farklı bölgelerde farklı kullanım biçimleri görüldüğü gibi çeşitli bölgelerdeki örtmece kullanım oranları da birbirinden farklılık göstermektedir.

Bu bölümde, Derleme Sözlüğü’nden tespit edilen örtmecelerin, coğrafi dağılımlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu dağılımın, ayrıntılı bir şekilde gösterilmesi amacıyla, tespit edilen örtmecelerin sayısal verileri Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesi ve şehirlerinde ayrı ayrı sunulmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi; Derleme Sözlüğü’nün hazırlanma aşamasında yapılan derleme çalışmalarının gerçekleştiği tarihten günümüze, gerek şehir adlarında gerekse nüfus artışı sebebiyle ilçe ve şehirlerde değişiklikler görülmektedir. Ancak çalışmada Derleme Sözlüğü’ne bağlı kalınmış, herhangi bir konuda değişikliğe gidilmemiştir.

Derleme Sözlüğü’nde yer alan örtmecelerin, yedi coğrafi bölgedeki dağılım oranları aşağıdaki grafikte verildiği gibidir:

Grafik 5: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Coğrafi Dağılım Oranları.

Tarama sonucu elde edilen verilerden, grafikte de görüldüğü gibi, yedi farklı coğrafi bölgede, örtmece kullanım oranlarının dağılımında herhangi bir eşitlik görülmektedir. Bu dağılımda, birinci sırada %24 oranla en çok örtmece kullanımının İç Anadolu Bölgesi'nde olduğu görülmektedir. Devamında ise sıralama Karadeniz, Akdeniz, Ege, Marmara, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi şeklinde devam etmektedir. Kıyı bölgeleri ve İç Anadolu Bölgesi'ndeki örtmece dağılımı az çok ortalama bir dağılım gösterirken; Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgelerdeki örtmece dağılım oranları arasında, gözle görülür derecede oran farklılığının bulunduğu açıktır. Bu istatistik veri ile bu bölgelerde örtmece kullanımının bu kadar az olduğu sonucuna varmak tartışmalı bir konudur. Çünkü her ne kadar örtmeceye sebep olan bütün tabular, “ortak tabu” başlığı altında değerlendirilemese de pek çok konuda dilde örtmece kullanımı kaçınılmazdır. Dolayısıyla yukarıda verilen oranların, yüzde yüz geçerli olduğunu söylemek pek mümkün olamayacaktır.

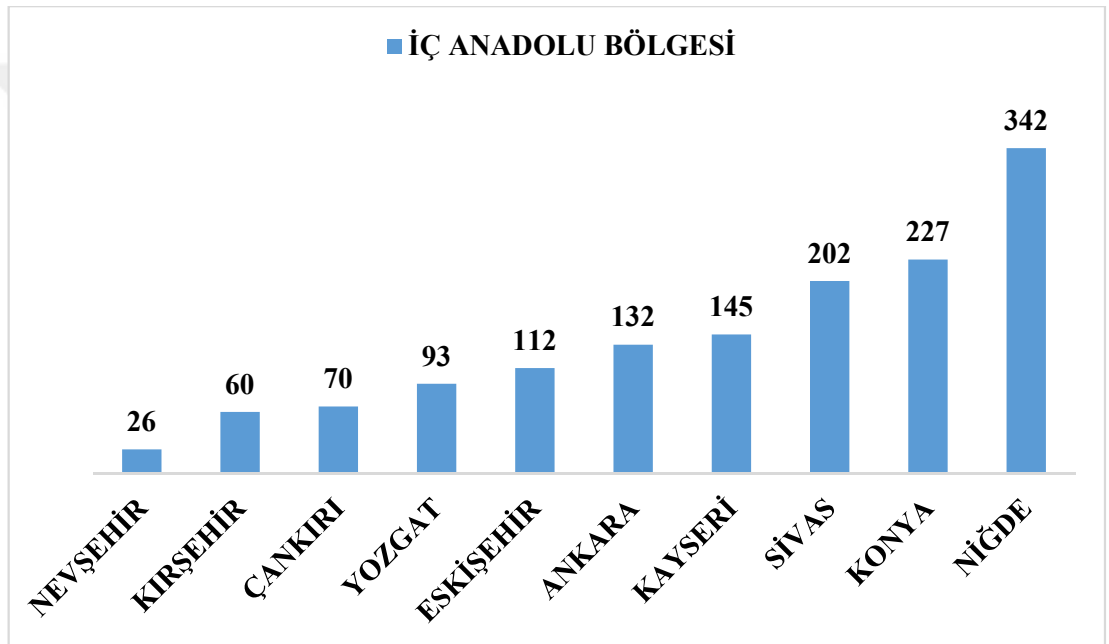
Yukarıda genel olarak verilen örtmece kullanım oranlarının, şehirlerdeki dağılımını da göstermek amacıyla, aşağıda her bölge ayrı olarak ele alınacaktır.

Bölgelerin sıralanmasında, kıyı bölgeleri veya birbirine yakınlık gibi özellikler değil, bölgelerdeki çoktan aza doğru görülen örtmece dağılımları dikkate alınacaktır.

7.1. İÇ ANADOLU BÖLGESİ

%24 oranla, örtmece dağılımında birinci sırada yer alan İç Anadolu Bölgesi'nin, şehirlerinde yer alan örtmece sayıları aşağıdaki şekilde görülmektedir:

Grafik 6: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin İç Anadolu Bölgesi'ndeki Dağılımı.

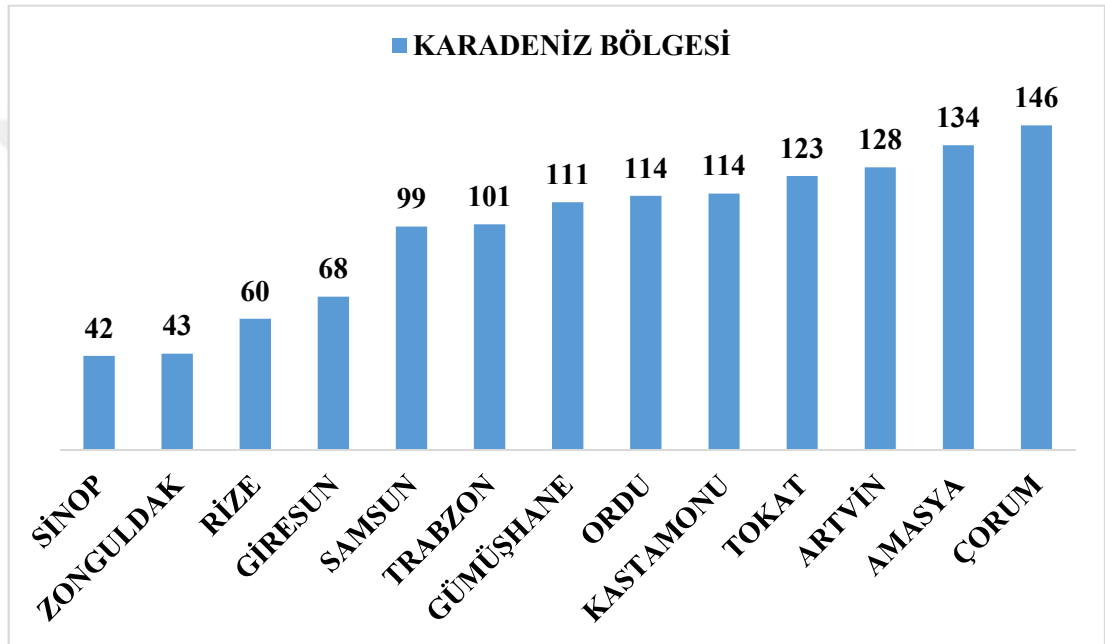
İç Anadolu Bölgesi, örtmece dağılımı bakımından sayısal olarak birinci sırada yer almaktadır. Fakat bölgedeki örtmece kullanımında, şehirler arasında aşağıda görüleceği gibi Karadeniz Bölgesi'ndeki kadar dengeli bir dağılım görülmemektedir. Bunun yanında, %24,28 oranıyla, Türkiye'de en çok örtmece kullanımı görülen Niğde şehri de bu bölgededir.

Bunun dışında yine Konya'da %16,12; Sivas'ta %14,34; Kayseri'de %10,29; Ankara'da %9,37 Eskişehir'de %7,95; Yozgat'ta %6,60; Çankırı'da %4,96; Kırşehir'de %4,25 ve Nevşehir'de %1,84 örtmece kullanımı görülmektedir.

7.2. KARADENİZ BÖLGESİ

Diğer bölgelere göre daha fazla şehirden oluşan Karadeniz Bölgesi, yukarıda da söylendiği gibi, Derleme Sözlüğü'nden elde edilen verilere göre, en çok örtmece kullanımı görülen ikinci bölgedir. Bölgede görülen örtmece kullanım oranının, şehirlere göre dağılımı ise şu şekildedir:

Grafik 7: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Karadeniz Bölgesi'ndeki Dağılımı.

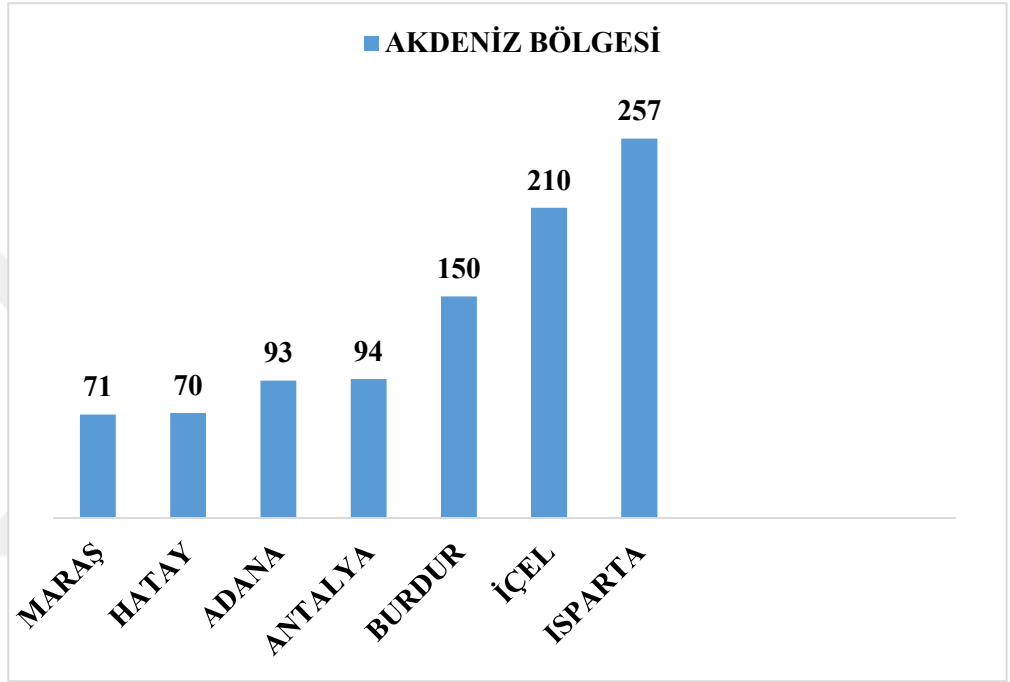

Görüldüğü gibi; on üç şehirden oluşan bölgedeki örtmece sayıları genellikle 100'ün üzerindedir. Çok aşırı farklılıklar görülme de %11,38 oranla en fazla örtmece kullanımının bulunduğu şehir Çorum'dur. Yine %10,45 Amasya; %9,98 Artvin; %9,59 Tokat; %8,88 Kastamonu; %8,88 Ordu; %8,66 Gümüşhane; %7,88 Trabzon ve %7,71 oranla Samsun, oran bakımından birbirinden çok büyük farklılık göstermeyen şehirlerdir. Bununla birlikte, %5,30 Giresun ve %4,67 Rize şehirleri ile %3,35 Zonguldak ve %3,27 oranla Sinop şehirlerindeki oranlar birbirleri ile yakınlık göstermektedir. Diğer bölgelere nazaran, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan şehirler arasında, örtmecelerin dengeli bir şekilde dağılım gösterdiği açıktır.

7.3. AKDENİZ BÖLGESİ

Bölgelere göre örtmece dağılımına bakıldığında, %16 oranla üçüncü sırada Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Bölgedeki örtmece kullanımının şehirlere göre dağılımı ise aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 8: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Akdeniz Bölgesi'ndeki Dağılımı.

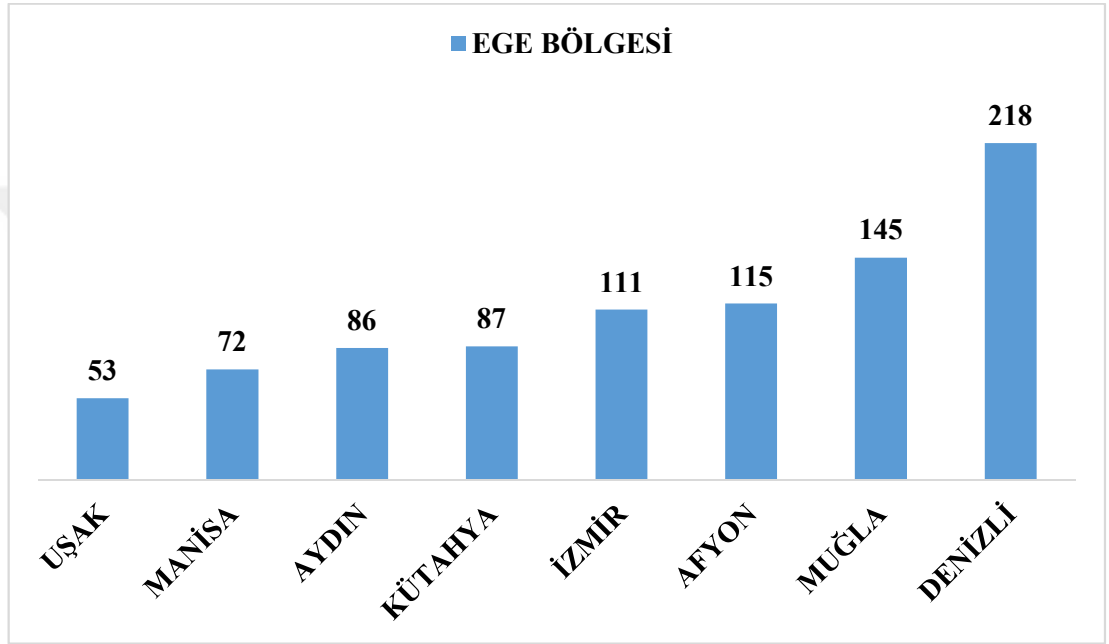
Grafikte de görüldüğü gibi bölgedeki en fazla örtmece sayısı Isparta'dadır. Ancak aşağıda da görüleceği üzere; genel olarak bölgede bulunan herhangi bir şehirdeki örtmece kullanımının, gereğinden fazla az sayıda olduğu görülmemektedir. Yani, bölgedeki örtmece kullanım oranının, şehirlere dağılımında kısmî bir düzenlilikten söz edilebilir.

Yukarıdaki grafikte verilen bilgilerden hareketle, şehirlerdeki örtmece kullanım oranları sırasıyla şu şekildedir: Isparta %27,20, İçel %22,23, Burdur %15,88, Antalya %9,94, Adana %9,84, Maraş %7,51, Hatay %7,40.

7.4. EGE BÖLGESİ

Coğrafi bölgeler arasında %15'lik oranda örtmece kullanımı barındırıp dördüncü sırada yer alan Ege Bölgesi'ndeki örtmece kullanımının şehirler göre sayısal dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 9: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Ege Bölgesi'ndeki Dağılımı.

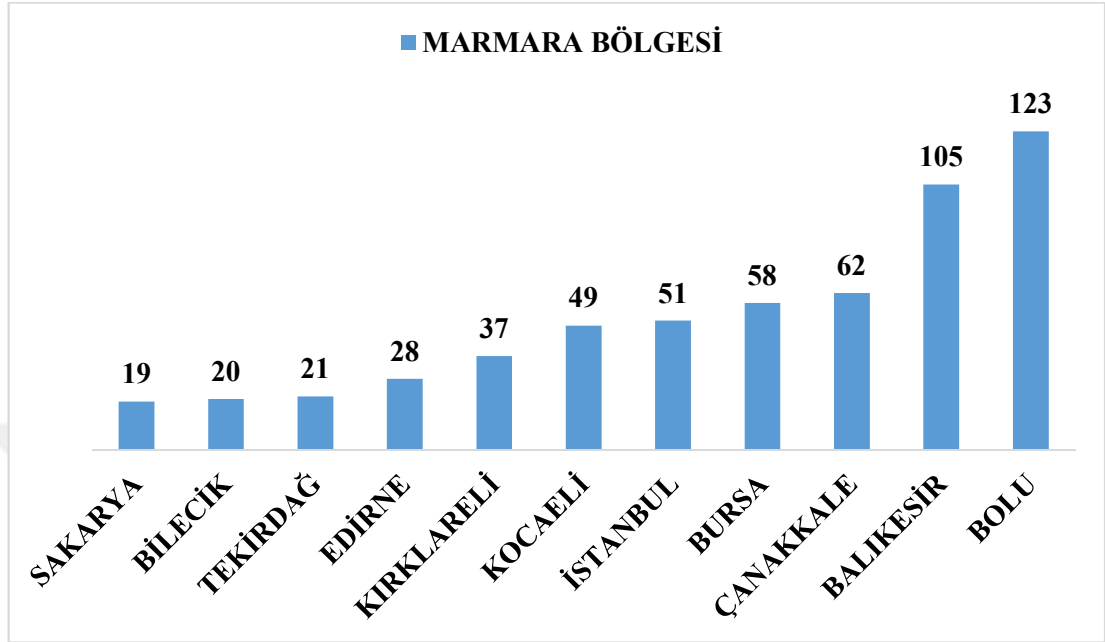

Yukarıda verilen grafikten de anlaşıldığı gibi, Ege Bölgesi'nde en fazla örtmece sayısı 218 olmak üzere Denizli'de görülmektedir. %24,58 oranında birinci sırada yer alan Denizli'yi, %16,35 Muğla, %12,97 Afyon, %12,52 İzmir, %9,81 Kütahya, %9,69 Aydın, %8,11 Manisa ve %5,97 oranıyla Uşak ili takip etmektedir.

7.5. MARMARA BÖLGESİ

Kendi bölgesi içerisinde %11 oranında örtmece barındıran Marmara Bölgesi, örtmece dağılımı açısından beşinci sırada yer almaktadır. Bölgenin şehirlerinde görülen örtmecelerin sayısal verileri aşağıda verilmiştir:

Grafik 10: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Marmara Bölgesi'ndeki Dağılımı.

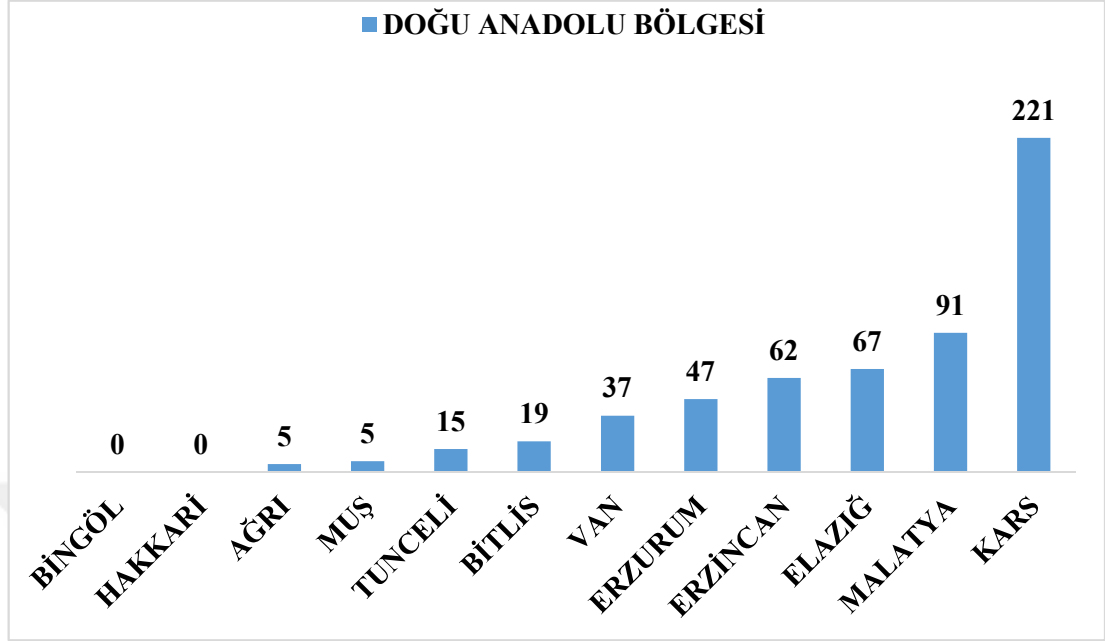

%21,47 oranıyla, Marmara Bölgesi'ndeki en fazla örtmece kullanımı Bolu'da görülürken; %18,33 oranla Balıkesir ile arasında çok büyük bir farklılık görülmemektedir. Yine %10,83 Çanakkale, %10,13 Bursa, %8,90 İstanbul, %8,55 Kocaeli şehirleri örtmece dağılımı bakımından birbirleri ile yakınlık gösterirken; %6,45 Kırklareli, %4,88 Edirne, %3,49 Bilecik, %3,66 Tekirdağ ve %3,31 ile Sakarya illeri arasında, oran bakımından benzerlik bulunmaktadır.

7.6. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Örtmece kullanımı bakımından, %9'luk bir oranla altıncı sırada yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerde görülen örtmece dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 11: Derleme Sözlüğü’ndeki Örtmecelerin Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki Dağılımı.

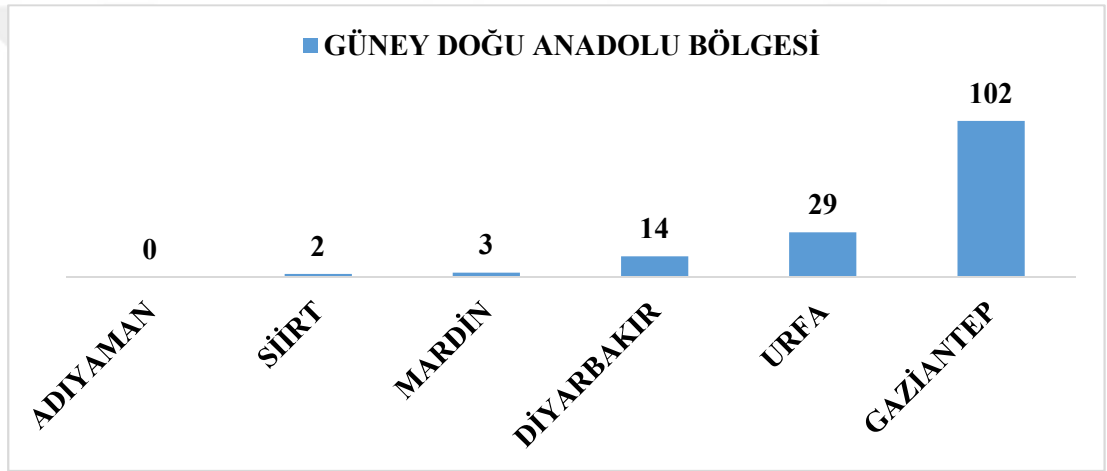

On bir şehirden oluşan bölgenin şehirleri arasında düzensiz bir örtmece dağılımı görülmektedir. Bölgede en fazla örtmece kullanımı görülen şehirler sırasıyla %38,86 Kars, %15,99 Malatya, %11,78 Elazığ, %10,89 Erzincan, %8,27 Erzurum, %6,51 Van, %3,33 Bitlis, %2,63 Tunceli, %0,87 Muş, %0,87 Ağrı olarak görülmektedir. Yukarıda verilen grafiğe bakıldığında; Hakkâri ve Bingöl’de örtmece kullanımının “sıfır”, yani hiç örtmece kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak daha önce de söylendiği gibi, dilin kullanıcısının örtmeceye başvurmadan konuşması, iletişim kurması düşünülemez. Dolayısıyla Derleme Sözlüğü’nden elde edilen örtmece dağılımına göre, Bingöl ve Hakkâri’de hiçbir örtmece kullanımının görülmemesi, bu şehirde örtmece kullanılmadığı sonucunu vermemektedir. Yukarıda da söylendiği gibi, bu durumun ortaya çıkmasında, Derleme Sözlüğü’nün oluşmasına katkı sağlayan derlemecilerin objektif bir derleme yapmadıkları veya bölgeye ulaşım imkânının kısıtlı olması sebebiyle detaylı bir derleme yapılamaması gibi çeşitli ihtimaller etken olabilir.

7.7. GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Örtmece kullanımında %3 oranında bir paya sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Derleme Sözlüğü'nden elde edilen örtmece örneklerine göre, bölgeler arasında örtmece dağılımı bakımından son sırada bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan şehirlerdeki örtmece dağılımı da şu şekilde görülmektedir:

Grafik 12: Derleme Sözlüğü'ndeki Örtmecelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Dağılımı.

Görüldüğü gibi, bölgede örtmece kullanımının sayıca fazla olduğu tek şehir %68 oranla Gaziantep'tir. Urfa'da %19,34, Diyarbakır'da %9,33, Mardin'de %2 ve Siirt'te ise %1,33 oranında örtmece dağılımı görülmektedir. Bingöl'de olduğu gibi Adıyaman'da da örtmece kullanım oranı sıfır olarak gözükmemektedir. Hem Adıyaman'da hiçbir örtmece kullanımının görülmemesi hem de Siirt ve Mardin'de oldukça az sayıda örtmece örneği kullanımının görülmesinin sebebi, yine yukarıda verilen muhtemel sebepler olarak düşünülebilir.

Bireylerin *langue* arasından seçerek oluşturdukları *parole*'ler birbirinden farklılık göstermektedir. Bir kişinin herhangi bir örtmece kavramı için oluşturduğu gösteren ile başka bir kişinin oluşturduğu gösterenin birbirinden farklılık göstermesi, zamanla bir bölgede birbirinden farklı örtmece gösterenlerinin oluşmasına sebep olduğu gibi, bir bölgede konuşulan ortak bir gösterenin oluştuğu da

görülebilmektedir. Ancak gerek nüfus, gerekse coğrafya gibi çeşitli nedenlerden dolayı bölgelerde görülen örtmece dağılımının birbiri ile eşitlik göstermesi pek mümkün olamamaktadır. Derleme Sözlüğü'ndeki örtmecelerin coğrafi dağılımının ele alındığı bu bölümde de bu sonuca ulaşılmıştır.

Örtmecelerin bölgelere göre dağılımına bakıldığında ise %25 en fazla İç Anadolu Bölgesi'nde, en az %3 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde görüldüğü tespit edilmiştir. Şehirlere göre dağılımına bakıldığında ise %24,11 en fazla Niğde'de örtmece kullanımı görülürken; Bingöl, Hakkâri ve Adıyaman'da hiçbir örtmece örneği tespit edilememiştir. Ancak Derleme Sözlüğü'nün verilerini oluşturulması için yapılan derleme çalışmalarının eksiksiz yapıldığı bilgisinin kesin olmaması sebebiyle, ulaşılan bu sonuçların yüzde yüz doğru olduğu da söylenememektedir.

SONUÇ

Toplulukların kendi düzenini sağlamak amacıyla da oluşturduğu “yazısız kurallar” olarak adlandırılabilir olan “tabu”larla temas yasaklandığı gibi, aynı zamanda tabular, yine toplum tarafından kutsallaştırılmıştır. Kutsallaştırılan ve ilahî bir güce sahip olduğuna inanılan tabu ile etkileşime geçen kişinin, yine tabu tarafından cezalandırılacağına inanılmıştır. Bu sebeple tabusal sınırlılıklar, bireyin davranışlarını, dilini hatta zihnini bile etkilemiştir.

Bu çalışmada tabunun dilde gösterdiği sınırlılıklar sonucu oluşan örtmeceler ele alınmıştır. Çalışmada örtmecelerin oluşum nedenleri, türleri, örtmecelerin gösterge olarak varlığı, yapısal olarak nedenliliği/nedensizliği, değişimi, bir zaman diliminde görülen çeşitliliği ve zamansal açıdan farklı değişim biçimleri, birey ve toplumun dilinde örtmecelerin oluşumu, konuşma dilinde ve yazı dilinde örtmecelerin değişimi, dilin kullanıcısı tarafından çeşitli örtmecelerin üretimi, örtmecelerin konuşma dilinde ve yazı dilinde görülen farklılıkları gibi açılardan örtmece konusu ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Derleme Sözlüğü’nden tespit edilen örtmeceler sınıflandırılmış; en çok ve en az örtmeceye ihtiyaç duyulan konular belirlenmiştir. Ayrıca örtmecelerin coğrafi dağılımları da ele alınarak; örtmece kullanımının en fazla ve en az görüldüğü bölge ve şehirler tespit edilmiştir.

Çalışmanın incelenmesinde ve değerlendirilmesinde, 20. yüzyılda modern dilbilimin kurulmasına öncülük eden Ferdinand de Saussure’ün ikilikleri esas alınmıştır. Çalışmanın verilerini oluşturan “örtmece” örneklerine, halk ağızlarından derlenen fişlemeler sonucunda oluşturulan “Derleme Sözlüğü”nün kaynaklık etmesi tesadüfî değildir. Modern dilbilim çalışmalarını başlatan Ferdinand de Saussure’e göre “konuşma dili” ve “yazı dili” olarak iki farklı uzantıda görülen dilden asıl olanı “konuşma dili”dir. Bu sebeple çalışmaya kaynak olarak verileri konuşma dilinden derlenen “Derleme Sözlüğü” seçilmiştir.

İncelemeye geçmeden önce “örtmece”yi konu edinen çalışmaların incelenmesinde kavramla ilgili bir terim birliğinin olmadığı görülmüştür. Konuyla ilgili “örtmece”, “güzel adlandırma”, “kötü adlandırma”, “örtmece söz”, “örtmece sözcük”, “iyi anma”, “kötü anma” gibi pek çok adlandırma mevcuttur. Konuyla ilgili görülen terim farklılıklarında örtmecelerin türlerinin de etkili olduğu

düşünülmektedir. Genel olarak örtmece kullanımında görülen değişiklik iki farklı yörengede gerçekleşmiştir: olumlu ve olumsuz yönde değişiklik. Tabu haline gelen, söylenmesi yasak olan söylendiğinde hem alıcıda hem de vericide korku, hüzün, endişe, ayıplanma kaygıları oluşturan sözcüklerin ifade edilmesi yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu kavramların ifadesinde zorluklarla karşılaşan birey, söylendiğinde kişiyi kötü hissettirip, kişinin zarar göreceğini düşündüğü, toplumdaki dışlanmasına sebep olabilecek durumdaki sözcükler yerine, anlatılmak istenileni değiştirmeden farklı sözcükler kullanmaktadır. Bu tür sözcükler “örtmece, güzel adlandırma” olarak adlandırılmıştır. Söylenmek istenmeyen sözcükler için gerçekleştirilen değiştirme olayı “açık örtmece”; gerçeğin saklanması, kandırma amacıyla yapılan değişiklik ise “gizli örtmeceler” olarak adlandırılmıştır. Ancak her ikisinde de “söylenmek istenmeyen” sözcüğün değiştirilmesi, örtülmesi ve daha “güzel” söylenmesi söz konusudur. Dolayısıyla *açık örtmece* ve *gizli örtmece* olarak adlandırılan terimlerin, *güzel adlandırma* başlığı altında değerlendirilmiştir. Söylendiğinde alıcı ve verici üzerinde olumsuz hisler uyandıran sözcüklerin yerine kullanıldığında, bu olumsuzluğun şiddetini arttıran sözcüklere ise “kötü adlandırma” denilmiştir. Kötü adlandırmaların bu amaçla kullanıldığı gibi güzel bir durumu anlatan sözcüklerin değiştirilerek kötü bir şekilde anlatımın gerçekleştiği gibi alay etme ve küçük düşürme için de kötü adlandırmalara başvurulmuştur. Beklenilenden farklı olarak, kötü ruhlardan korunma gibi gerekçelerle de kötü adlandırma kullanımı görülmektedir. Her ne kadar korunma amaçlı da olsa kötü bir adlandırma ile oluşturulan örtük durumun ifadesinin, birey üzerinde olumsuz algı uyandırması sebebiyle *güzel adlandırma* başlığı altında değerlendirilemeyeceği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, alıcı ve verici üzerindeki algı değişikliğine sebep olan bu tür sözcükler için kapsamlı bir kavram olması bakımından “örtmece” terimi tercih edilmiştir.

İncelemenin sağlam bir zemine oturması açısından tabu ve örtmece hakkında bilgi verdikten sonra, Ferdinand de Saussure’ün ikilikleri üzerinde durulmuş ve bu ikiliklerin esas alınmasıyla halk ağızlarında kullanılan örtmeceler incelenmiştir.

Saussure dilin yapısının göstergelerden oluştuğunu söylemiştir. Saussure’ün ikiliklerinden biri olan “*gösteren* (signifiant)-*gösterilen* (sinifié)”in birleşimi ile *göstergeler* (signe) oluşmaktadır. Gösteren seslerin, gösterilen kavramın, gösterge ise

kastedilen “şey”in kendisidir. Konunun anlaşılabilirliği açısından Saussure’ün gösteren ve gösterilen ikiliği üzerinden, toplumda örtmecelere başvuru olan “somut” türde olan eşya isimlerinde görülen örtmece örnekleri incelenmiştir. Örneğin en büyük tabu olan “ölüm”ün kavram alanında yer alan “kefen”in ifadesinde, halk ağızlarında örtmeceli kullanımlar görülmektedir. Halk ağızlarında gösterge olarak kefene işaret eden “ç-a-d-ı-r”, “y-a-k-a-s-ı-z g-ö-m-l-e-k” gibi gösterenler “kefen” zikredilmeden alıcının zihninde canlanan gösterilenlere işaret eden örtmece gösterenlerini oluşturmaktadır. Bunun dışında yine toplumda söylenmesi yasaklanan “iç çamaşırı”, “prezervatif” gibi eşya isimlerinde görülen örtmece örnekleri de ele alınmıştır.

Çalışmanın kaynağı olan Derleme Sözlüğü’nden, ağızlarda kullanılan 1746 örtmece göstereni tespit edilmiştir. Bir kavrama ait olan bir örtmece göstereninin dilin bütün konuşurları tarafından bilinmesi güç bir ihtimaldir. İletişimde verici tarafından kod olarak gönderilen örtmece göstereninin, alıcının zihninde gösterilene dönüşmemesi halinde kodlama geçekleşmeyip iletişim kurulamayacaktır. Dolayısıyla, örtmecelerle kurulacak olan bir iletişimin gerçekleşebilmesi için örtmece göstereninin okunabilmesinin, yani gösterenin gösterilene dönüşebilmesinin gerekli olduğu saptanmıştır.

Göstergeler arasındaki nedenlilik-nedensizlik ilişkisi Saussure’ün diğer ikiliklerinden biridir. Bu bölümde ifadesi yasaklanan konulardan biri olan, vücudun besinleri sindirimi sonrası vücuttan dışkı olarak attığı “sidik” ve “bok” gösterenleri ve bu gösterenlerin kavram alanına giren “işemek”, “gaz çıkarmak, yellenmek”, ishal olmak” ve “tuvalet” gibi gösterenlerle ilgili örtmece örnekleri, Saussure’ün teorisi olan nedenlilik-nedensizlik ikiliği esas alınarak incelenmiştir.

Saussure’e göre, gösteren ve gösterilen, dolayısıyla gösterge arasında herhangi bir ilişki, bir neden yoktur. Dolayısıyla yapısal olarak örtmece gösterenlerinin de işaret ettiği kavram ile arasında yapısal bir nedensizlik söz konusudur. Nesnelere veya kavramlara ait örtmece gösterenleri, ait oldukları varlığın kendisiyle nedenli değildir. Bu gösterenler toplumun uzlaşımı sonucunda kabul görmüş olan adlandırmalardır. Yani “s-i-d-i-k” sesleri ile “sidik” arasında bir neden olduğu için bu gösteren kullanılmamaktadır. Yine “b-o-k” göstereni ile “bok” arasında herhangi bir ilişki olduğu için bu gösteren seçilmemiştir. Önceden beri kullanılagelen, toplumun üzerinde uzlaştığı bir gösteren olması sebebiyle bu

gösterenler kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramlara örtmece olarak kullanılan “duruçış”, “boynuburuk” gibi gösterenlerin de işaret ettiği gösterilen arasında bir neden olmadığı tespit edilmiştir.

Aynı zamanda Saussure’ün ortaya koyduğu nedenlilik-nedensizlik ilkesinin, temelde felsefe çağında tartışmalara konu olan varlığın tek bir doğru adı olup olmadığı yönündeki tartışmalara dayandığı söylenebilir. Bu konuda Saussure’ün de uzlaşımçıların görüşünü devam ettirir nitelikte olmasından dolayı uzlaşımçılara dâhil edilebileceği öne sürülmüştür. Bir kavramın örtülerek anlatılmasından hareketle pek çok örtmecelerin pek çok kavramın adı olmasından da hareketle varlığın tek doğru adı olmayıp, pek çok adının olmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaşılmıştır. .

Gösteren ve gösterilen arasındaki nedenlilik-nedensizlik ilkesi, örtmeceli kullanımların oluşumunun asıl sebebini ortaya koymuştur. Dilin kullanıcısı, gösteren ve gösterilen arasında bir neden, bir ilişki olduğuna inandığı için örtmecelere başvurmaktadır. Dolayısıyla tabunun etkisinin yanında, tabu olan kavramın, göstereni ile arasında, bir bağ olduğuna inanılması sebebiyle örtmecelerin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Bir kavram veya eşyayla ilgili pek çok eş anlamlı örtmece gösterenlerinin görüldüğü gibi, yine tabu olan bir örtmece göstereninin de birden fazla gösterilene karşılması ile tabuyu ifade eden sözcükle, tabunun arasındaki nedensizlik kanıtlanmıştır. Örneğin; “bok” gösterenine örtmece olarak kullanılan “eh”, “be” gibi iki farklı ünlem gösterenlerinin, bir gösterilene işaret etmesinin yanında, iki ünlemin de farklı farklı gösterilenleri karşılması, ünlemlerde de görülebilecek bir nedenlilik olmadığını göz önüne sermiştir.

Göstergelerin nedenlilik-nedensizlik ilişkisi ile örtmecelerin oluşum nedenlerinin incelenmesinin ardından, yine Saussure’ün ikiliklerinden olan değişebilirlik ve değişmezlik ilişkisi üzerinden örtmecelerin değişebilirliği ve değişmezliği incelenmiştir. Bir konuyla ilgili pek çok örtmece örneğinin görülmesi, örtmece olan gösterenlerin nedensizliğini kanıtladığı gibi, aynı zamanda değişebilirliğini de kanıtlamaktadır. Bir dile, bir kavrama ait örtmecelerin zamanla değişebildiği gibi aynı zamanda farklı toplumlarda, örtmeceye başvuru konuların da değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bunun yanında Saussure’ün teorisine göre toplumda yürüme, konuşma engelli, kötürüm insanların ifadesinde kullanılan örtmece gösterenlerinde görülen yapısal değişiklik ele alınmıştır. Saussure’ün kendi

dili üzerinden “ses” denklğine göre ürettiği değişebilirlik ve değişemezlik teorisinin Türkçenin sondan eklemeli yapısı gereği, teorisinin Türkçede de “ses” denklęi üzerinden uygulanmasının zorluk gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sebeple yapım ekiyle yeni bir gösterilene işaret eden sözcüğün tamamındaki değişikliğin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Türkçenin sondan eklemeli bir yapıya sahip olması sebebiyle, örtmecelerde genellikle hem gösterenin hem de gösterilenin değiştii örneklerin yoğunlukta olduğu ortaya konulmuştur.

Örtmecelerde görülen değişiklikler art zamanlı ve eş zamanlı olarak farklılık göstermektedir. Saussure’ün öncelediği eş zamanlı bakış açısı ile hastalık isimlerinde görülen örtmece örnekleri ele alınmış ve oldukça fazla çeşitlilik arz ettiği görülmüştür. Bunun yanında hastalıklardan korunmak için söylenen kalıp sözlerden hareketle, halk ağızlarında görülen alkışlarda (dua) ve kargışlarda (beddua) da örtmeceli kullanımların görüldüğü tespit edilmiştir. Bir kavrama işaret eden pek çok gösterenin eş zamanlı olarak birbiriyle değişiklik gösterse de art zamanlı bir değişim geçirerek eş zamanlı kullanım biçimini kazanması sebebiyle art zamanlı incelemeye de yer verilmiştir.

Dilin belli safhalardan geçtiğini belirten Humboldt’a göre, bir sözcüğün pek çok anlamda kullanıldığı, mecaz anlamların oluştuğu safha “çatallanma safhası”dır. Tabu olan kavramı örtmek için kullanılan örtmecelerin, eş anlamlı sözcükleri oluşturdukları gibi mecaz olarak da kullanılmaktadır. Bu sebeple de örtmecelerin, Humboldt’un çatallanma safhası içerisinde yer aldığı da belirtilmiştir. Aynı zamanda eş anlamlı sözcükleri oluşturdukları gibi mecaz anlamda da kullanılmaktadırlar. de oluşturmaktadırlar.

Dil kullanımında en büyük tabulardan biri olması sebebiyle en çok örtmeceye başvuru konulardan biri de “ölüm”dür. Bireyin ölümü ifade etmek için üretebileceği örtmecelerin sayısı sonsuzdur. Ancak üreteceği gösterenlerin kuralları sonsuz değildir. Saussure’ün sentagma ve paradigma olarak adlandırdığı, Chomsky’nin, “Sınırlı sayıda yapıdan, sınırsız sayıda üretim yapmak”⁴⁰⁷ şeklinde tanımladığı ikiliklerden olan sentagma-paradigma ilişkisi ile ağızlarda görülen “ölüm” örtmeceleri ele alınmıştır. Ağızlarda sentagmaya bağlı kalarak üretilen ölüm

⁴⁰⁷ Demirci, Türkoloji İçin..., s. 185.

konulu örtmece paradigmalarının genellikle türemiş fiil ve birleşik fiil sentagmasına bağlı kalınarak üretildiği tespit edilmiştir. Dil kullanıcısının sonsuz sayıdaki bu üretimi ise insanı hayvandan farklı kılan “dil yetisi”, “dil edinim cihazı” sayesinde dili edinmesi ile yapabildiği de ortaya konmuştur.

Türkçeye “dil” ve “söz” olarak çevrilen Saussure’ün ikiliklerinden biri de “langue” ve “parole”dür. Dili ve sözü birbirinden ayıran Saussure’e göre *dil* toplumsal, söz ise bireysel olandır. Ortak iletişim aracı olan *dil* elbette ait olduğu toplumdaki herkes tarafından bilinmektedir. Bu ortak dile ait ve o dilin içerisinde bulunan ve dili konuşan toplumdaki bireylerin konuşup yazdığı ise *söz*, parole, idiolecttir. Bireyin dilinin şekillenmesinde ise diyalekt ve sosyolektin etkisi kaçınılmazdır. Languede yer alan gösterenlerden bazıları da bireylerin dilinde farklı konularda örtmece olarak kullanılmaktadır. Bu da örtmecelerin langueden ziyade söz kategorisinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Dil ve sözü birbirinden ayıran Saussure, dili toplumsallaştırarak toplumsal dilbilimin de kurulmasına öncelik etmiştir. Toplumsal dilbilimin de bir tür sansürleme olduğundan hareketle, dilde en çok sansürlenenden konulardan biri olan “cinsellik”le ilgili örtmece örnekleri dil-söz ikiliği bağlamında incelenmiştir. Bir toplumun kültürü, o toplumun diline de yansımaktadır. Bu noktada dikkat çeken akrabalık adları ile ilgili oluşturan örtmece örnekleri de incelenmiştir. Ele alınan hemen hemen bütün konulardaki örtmece örneklerinde “kötü adlandırma” örnekleri görüldüğü gibi, akrabalık adlarında da genellikle “kuma, üvey anne, üvey çocuk, içgüveyisi” gibi örtmece gösterenleri ile ilgili kötü adlandırma örneklerine dikkat çekilmiştir.

Dil ve sözü ikiye ayıran Saussure, dili de “konuşma dili” ve “yazı dili” olmak üzere ikiye ayırır. Önce konuşmanın var olup daha sonra konuşulanların gösterilmesi amacıyla yazıya geçilmesi, dili edinmeye başlayan bir çocuğun yazmayı öğrenmeden önce iletişimini konuşarak sağlaması Saussure’e göre asıl olanın *konuşma dili* olduğunu gösterir. Dolayısıyla doğal olanın konuşma dili olduğunu söyleyen Saussure, dilbilimcinin yazı dilini değil konuşma dilini incelemelere konu olarak alması gerektiğini ifade eder. Saussure, toplumun hâlihazırda konuştuğu dilin incelenmesi gerektiğini düşünür. Dolayısıyla yazı dili bu imkânı vermediği için incelenmeye değer olan konuşma dilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, çalışmaya

kaynaklık etmesi bakımından halkın konuştuğu dilden derlenen fişlemelerle oluşan Derleme Sözlüğü'nün seçilmesi bu sebeptir. Konuşmanın yazıdan önce var olması sebebiyle, örtmecelerin de öncelikle konuşma dilinde görülmüş olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen verilerde, iki ana cinsiyet olarak “kadın”la ilgili 236, “erkek”le ilgili 31 örtmece örneği tespit edilmiştir. Ancak erkek göstereniyle ilgili olan örtmecelerin daha çok erkeğin özellikleri ile ilgili olduğu görülürken sadece “kadın” olması sebebiyle “kadın”a ait örtmeceler dikkat çekmektedir. Bu sebeple konuşma dilinde yer alan “kadın”la ilgili örtmece örneklerinin yazı dilinden farkı esas alınarak incelenmiştir. Konuşma dilinde yer alan “kadın”la ilgili örtmece örneklerinin, genellikle “kötü adlandırma” niteliğinde olduğunun da altı çizilmiştir.

Konuşma dilinde kadınla ilgili örtmecelerde diyalektik farklılıklar sebebiyle de yazı dilinde bulunmayan fonolojik, morfolojik ve leksik farklılıklar görülmüştür. Yazı dilinden farklı olarak tespit edilen fonolojik farklılıkların ise fonemik farklılıklardan ziyade alafonik farklılıklar olduğu da tespit edilmiştir. Üstelik arkaik öğelerden olan Eski Anadolu Türkçesi ses özelliklerinin, bazı örtmecelerde görülen seslerden de hareketle ağızlarda hala mevcut bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında bireyin konuşma dilinde, yazı dilinden farklı olarak alıcı ile birebir iletişime geçmesi sebebiyle daha çok örtmece kullanımına yöneleceği sonucuna varılmıştır.

Saussur'un ikilikleri bağlamında örtmece örneklerinin incelenmesinin ardından, ağızlarda kullanılan örtmece örneklerinin madde başı olarak yer aldığı Derleme Sözlüğü'nde açıklanışı ele alınmıştır. Eserin bir tür olarak “sözlük” niteliğinde olması sebebiyle madde başında yer alan örtmecelerin açık bir şekilde açıklanması beklenmektedir. Bazı örneklerde açıklamaların net bir şekilde yapılmasının yanında, özellikle “cinsellik” konusunda kullanımda olan örtmecelerin, yine örtmecelerle açıklandığı tespit edilmiştir. Sözlükte görülen bu durumun açıklanmasında hem “insan”la ilgili görülen “cinsellik” hem de hayvanlarla ilgili görülen “çiftleşme” konusundaki örtmeceler örnek verilmiştir. Bu durum da yine örtmecelerin bireyin kullandığı dilin üzerindeki etkisinin kuvvetini ortaya koymaktadır.

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen örtmece verilerinin tematik olarak sınıflandırılması ve örtmeceye başvuru konularının belirlenmesi de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Tasnif içinde yer alan bütün örtmecelerin incelenmesine imkân olmadığı için bu tasnifin sözlük biçiminde verilmesi uygun görülmüştür. Sözlükte yer alan örtmece gösterenlerinin oldukça çeşitlilik göstermesi, tasnifin örtmece konulu çalışmalarda yer alan herhangi bir sınıflandırma çerçevesi içerisine yerleştirilmesini engellemiştir. Bu sebeple, diğer çalışmalardan bağımsız olarak tespit edilen örtmeceler, “İnsan”, “Hayvan”, “Somut” ve “Soyut” ana başlıkları altında sınıflandırılmış, bu grupların dışında kalan örneklere ise “Karışık Örnekler” başlığı altında yer verilmiştir. Örtmecelerin zamanla değişimi, kalıcı bir örtmece sözlüğünün oluşumunu engellemektedir. Ancak bu tasnif ile Derleme Sözlüğü içerisinde kendi söz varlığını yaratmış olan bir “örtmece sözlüğü” de açığa çıkarılmıştır.

Oluşturulan tasnif sonucunda, Derleme Sözlüğü'nde bulunan 1746 örtmece göstereninde, en fazla örtmece örneğinin sırasıyla %70,34 “İnsan, %14,43 “Hayvan”, %11,06 “Soyut” ve %3,26 oranında “Somut” kategorilerinde; %0,91 oranında da “Karışık Örnekler” başlığı altında yer aldığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın kaynağından taranan örtmece örneklerinin semantik olarak dağılımı ele alındıktan sonra, coğrafi bölgelere ve şehirlere göre de dağılım oranları üzerinde durulmuştur. Yedi coğrafi bölgedeki örtmece dağılımında %24 oranla İç Anadolu Bölgesi'nin birinci sırada, %3 oranla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise son sırada yer aldığı görülmüştür. Şehirlerdeki dağılım ele alındığında ise %24,28 oranla en fazla Niğde'de örtmece kullanımı görülürken; Adıyaman, Hakkâri ve Bingöl'de hiçbir örtmece örneğine rastlanılmamıştır. Ancak dilde görülen bu değiştirme olayına başvurmanın, birey tarafından imkânsız olduğu ileri sürülmüştür. (Nitekim bu çalışmada da yer yer örtmece kullanımından geri kalmamıştır.) Bu sebeple, Derleme Sözlüğü'nün oluşturulma aşamasında yapılan derleme çalışmalarının, eksiksiz gerçekleştirildiği bilinmediği için ulaşılan bu sonuçların yüzde yüz geçerli olduğu da var sayılamamıştır.

Bir toplumun diline etki eden pek çok unsur bulunmaktadır. Yaş, cinsiyet, meslek, yaşam biçimi, coğrafya gibi dil ile etkileşim içinde bulunan olguların sayısını arttırmak pek mümkündür. Ancak en önemli unsurun kültür olduğunu

söylemek yanlış olmayacaktır. Bir toplumun dili, aynı zamanda o toplumun kültürünü de yansıtmaktadır. Dolayısıyla dilde kullanılan örtmecelerin de ait olduğu toplumun kültürünü aktaran göstergeler olması açısından, pek çok alanda incelenmeye değer bir konu olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

Adıyaman, Halil.”Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Güzel Adlandırmalar, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 15/1, 2015, ss. 95-103.

Aksan, Doğan, “**Kelimebilimi Ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri Ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine**”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 338, Ankara, 1989, s. 253.

Aksan, Doğan. **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Aktener, Ilgın. **Charles Bukowski and His Women and analysis of the two translations of the novel through euphemism and dysphemism**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

Arık, Durmuş. “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği”, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 13, Sayı: 36, 2010, ss. 1-20.

Ateş, Fatma. “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Örtmece İfadeler/Güzel Adlandırmalar”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sayı: 9, 2017, ss. 144-164.

Aydemir, Adem. “Divanü Lûgati’t Türk’te Örtmece Sözcükler Üzerine”, **International Journal of Language Academy**, Cilt: 1/ 1, 2013, ss. 107-120.

Başkan, Özcan. **Lengüistik Metodu**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2003.

Bozkaplan, Şerif Ali. “Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma Örnekleri”, **Turkish Studies**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2009, ss. 379-396.

Bülbül Oğuz, Betül. **Süruri'nin Kitabü'l 'Acaibü'l-Garaib'i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme**, Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2014.

Bülbül Oğuz, Betül. **Türk Dilinde 'Yol' Kavramının Toplumsal Dilbilim Açısından İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2005.

Chuldumool, Aygulya. **Tuva Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözler**. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.

Clauson, Sir Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, 1972.

Condon, John C., **Kelimelerin Büyülü Dünyası** , (Çev., Murat Çiftkaya), İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

Corvez Maurice, Le Structuralisme de Jacques Lacan, **Revue Philosophique de Louvain** Année 1968 90 ss 282-308.

Çelik, Cengiz. **Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Sözler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Kıbrıs, 2001.

Çiftçioğlu Çabuk, Arzu. “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 5, 2015, ss. 136-160.

Çolak Çelik, Gizem. **Türkiye Türkçesi Basın Dilinde Örtmece (Efemizm–Disfemizm)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018.

De Saussure, Ferdinand, Genel Dilbilim Dersleri, (Çev., Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.

Demirci, Kerim. “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl: 20, Sayı:77, 2008, ss. 21-34.

Düzgün, Şaban Ali. “Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin Ve Şeytan Algımız”, **Kelam Araştırmaları**, Sayı: 10/2, 2012, ss. 11-29.

Eco, Umberto, **Çirkinliğin Tarihi**, (Çev. Anaca Uysal Ergün, Özgü Çelik, Arıcan Uysal, Elif Nihan Akbaş, Melike Barsbey, Kültigin Kaan Akbulut, Duygu Arslan, Berna Yılmazcan), Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009.

Efe, Kürşat. **Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan İsimleri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Eker, Süer. **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.

Elkılıç, Gencer. “Hüsnü Tabirler, Euphemism”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 2, ss. 113-119.

Eratalay, Sevda. “Barı Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Özel Sayı: 2, 2017, <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/bati-anadolu-agizlarinda-guzel-adlandirma20171227091111.pdf> (10. 03. 2019).

Ercilasun, Ahmet Bican. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Eren, Hasan. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, 1999.

Erkman Akerson, Fatma. **Göstergebilime Giriş**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2005.

Ersan, Yüksel. **Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und Türkischen**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

Ertem, Onur. “Avrupa Konseyi: Türkiye’de tecavüzden hüküm giyenlerin sayısı 3 yılda 23 katına çıktı” **BBC Türkçe**, 20 Aralık 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46439587> (18.04.2019).

Eyuboğlu, İsmet Zeki. **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, İstanbul, 2004.

Filizok, R. “Belagat: Bu Yüce Sanatın Kötüye Kullanımı”, <http://www.ege-edebiyat.org>. (14. 02. 2019)

Freud, Sigmund, **Bilinçaltı Cinsellik Üzerine Üç Deneme**, (Çev. Beyza Nur Doğan), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Freud, Sigmund, **Psikanaliz**, (Ed. Celâl İnal), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.

Freud, Sigmund, **Totem ve Tabu**, (Çev. Akın Kanat), Atlantis Yayınevi, İzmir, 2016.

Freud, Sigmund, **Totem ve Tabu**, (Çev. Niyazi Berkes). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941, [file:///C:/Users/Selendili/ Downloads/Totem%20ve%20Tabu%20-%20Sigmund%20Freud%20\(%20PDFDrive.com%20\)%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Selendili/Downloads/Totem%20ve%20Tabu%20-%20Sigmund%20Freud%20(%20PDFDrive.com%20)%20(1).pdf) (13. 03. 2019).

Gecekuşu, Ahmet. **Güzel Adlandırma**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2000.

Göçer, Ali. “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma”, **Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, ss. 25-38.

Gülensoy, Tuncer. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Güneş, Aysel. “Mizah Dergilerinde ve İnternette Küfürlü Sözlerin Yazımı”, **Çevrimiçi Tematik Kültür Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2/1, 2009, ss. 61-67.

Güngör, Ahmet. “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, 2006, ss. 69-93.

Güvenç, Bozkurt. “Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 1993, ss. 43-48.

İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy. **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

Kalkan, Hasan Kazım. “Almanca Ve Türkçe Ölüm İlanlarındaki Örtmece Sözlerde Ölüm Algısı”, **AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 13, 2018, ss. 382-397.

Karabulut, Ferhat ve Gulmira Ospanova. “Örtmece Sözlerin Mantiği: Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesi’nde Karşılaştırmalı Model Analizi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 2/2, 2013, ss. 122-146.

Karahan, Leyla. **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Karçıġa, Servet. “Dede Korkut Kitabı’nda Örtmece Sözlere Üzerine Bir İnceleme”, **International Journal of Language Academy**, Cilt: 4/1, 2016, ss. 303-314.

Killi Yılmaz, Gülsüm. “Saha Türkçesinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz Varlığı”, **Türkbilig**, Sayı: 33, 2017, ss. 25-56.

Killi, Gülsüm. “Hakas Türkçesinde Tabu Sözlere ve Örtmece”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2006, ss. 50-65.

Koç, Aylın. “Hastalık İsimlerinde Örtmece”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 188, 2010, ss. 77-94.

Koçoġlu, Vildan. “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)in Söz Dizini”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1, 2006, ss. 111-149.

Korkmaz, Zeynep, “Eski Türkçedeki Oġuzca Belirtiler”, ss. 15-30, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/844/10686.pdf>, (10. 06. 2018).

Korkmaz, Zeynep. **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Malmkjaer, Kirsten, “Yapısal Dil Bilimi Ve Ferdinand De Saussure”, (Çev., Kerim Demirci), **Türk Dili**, ss. 67-71. <http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/2009s685/2009s68510MALMKJAER.pdf> (01. 02. 2019).

Okumuş, Beyza. **Daiş’in Müslüman Gruplara Yönelik Eylemlerini Meşrulaştırma Stratejisi**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017.

Ospanova, Gulmira. “Muhtar Avezov’un Hikâyelerindeki Örtmecelerin Türkiye Türkçesine Anlam ve Yapı Bakımından Çevirisi”, **SUTAD**, Sayı: 40, 2016, ss. 247-259.

Ospanova, Gulmira. **Türkiye Türkçesinde Örtmeceler**, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.

Ospanova, Gülmira. “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerinde Örtmece”, **Bilig**, Sayı: 75, 2015, ss. 177-194.

Önen, Evrim. “Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etkenler”, **Dil Dergisi**, Sayı: 152, 2011, ss. 57-67.

Özden, Halil İbrahim. “Türkiye Türkçesi’nde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Özel Sayı: 1, 2014, ss. 160-165.

Öztürk Baydere, Hilal. **An analysis of the Turkish translation of obscene words in Jeanette Winterson's Written on the Body and Sexing the Cherry in the light of relevance theory and norm theory**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Öztürk, Rıdvan. “Anadolu ve Kıbrıs Ağızlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: “Dulunmak”, **Bilig**, Sayı: 37, 2006, ss. 57.-64.

Platon, **Kratylos Diyalogu**, (Çev., Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Rasonyi, Laszlo, “Türklükte Kadın Adları”, ss. 72-79. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/504509>, pdf, (19. 04. 2019).

Sanders, Barry, **Öküzün A’sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi**, (Çev., Şehnaz Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Say, Seyfi. “Propaganda İçin Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı”, **İnsan&İnsan**, Sayı: 4, 2015, ss. 22-44.

Seçkin, Kuban. “Şecere-i Terakime’de Ölüm Örtmecesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 50, 2016, ss. 231-240.

Sevinçli, Veysi. “Türk Kültüründe Alkış / Kargış Ve Adilcevaz Örneği”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt/Sayı: LII, ss. 97-125.

Söylemez, Ümit. **Euphemism, As a Reflection of Culture on Language**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

Şahin, Zulfiya. “Sergey Dovlatov'un Eserleri Çerçevesinde Rusçada Örtmeceler”, **DTCF Dergisi**, Sayı: 58. 2, 2018, ss. 1412-1435.

Tanyu, Hikmet. “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, 1984, ss. 155-172.

Tietze, Andreas. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien, 2002.

Toklu, Osman. **Dilbilime Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

Tuncer, Alsu. **Arapça Ve Rusçada Hastalık ve Ölüm İfade Eden Örtmeceler**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2017.

Türk Dil Kurumu, **Derleme Sözlüğü I-XII Cilt**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.

Türkmen, Seyfullah. “Türkçedeki Örtmece Sözler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 23, ss. 131-140.

Uğur, Nizamettin. **Anlambilim Sözcüğün Anlamı**, Doruk Yayınları, Ankara, 2003.

Uluoğlu, Murat ve Suzan Uluoğlu. “Çağdaş Rusçada Güzel Adlandırmalar”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2012, ss. 78-85.

Üçok, Necip. **Genel Dilbilim (Lengüistik)**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2004.

Üstüner, Ahat. “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, **Turkish Studies**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2009, ss. 166-176.

Vardar, Berke (Yön.), **XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)**, (Çev., Ö. Demircan, E. Ergun, N. Güz, G. Işık, Ş. Ozil, E. Öztokat, O. Senemoğlu, N. Sevil, E. Sözer), Multilingual Yayınları, İstanbul, 1999.

Vardar, Berke. **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yayınları, 2002.

Vardar, Berke. **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.

Warren, Helen (Ed.). **Oxford Türkiye Sözlüğü İngilizce-Türkçe**, Oxford University Press. 2002.

Yalçın, Süleyman Kaan ve Murat Şengül. “Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri” **Turkish Studies**, Cilt: 2/2, 2007, ss. 749-769.

Yılmaz, Ahmet Hakan. “Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi”, **İdil**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2016, ss. 249-274.

Zahidoğlu, Vahid ve Selahaddin Bekki. “A. N. Samayloviç (1880-1938) ve ‘Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler’ Adlı Makalesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Türk Dil Kurumu, Sayı: 13, 2002, s. 159.

Kaynak Kişi: Lamine Tamssaout, 25 Yaşında, Öğrenci. Yer: Cezayir.

Kaynak Kişi: Medine şentürk, 58 Yaşında, Ev Hanımı. Yer: Manisa

<http://www.cumhuriyet.com.tr/>-<https://www.sabah.com.tr/>, (08.04.2019).

<http://www.tubaterim.gov.tr/>, (17.03.2019).

<http://www.gungorname.com/>, (13.02.2019).

<http://www.tdk.gov.tr/>, (12.04.2018)-(07.05.2019).

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mort>, (12.04.2019).

<https://www.youtube.com/>, (21. 04. 2019).